

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TURKEY

AKADEMİK DERGİ / ACADEMIC JOURNAL

ISSN:2667-4599

Yıl/Year: 4 • Cilt/Vol: 4 • Sayı/Issue: 7 • Temmuz/July 2021

- Covid-19 Küresel Salgını Döneminde Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanması: Avrupa Birliği Örneği
➤ **Buket Ökten Sipahioğlu**
- Koronavirüs Salgınında Çocukların Aile İçi Şiddetten Korunması
➤ **Yaren Tekin**
- Küresel Salgın Döneminde İnsan Hakları ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması
➤ **Cansın Özel**
- Pandemi Sürecinde ve Öncesinde Velayet Suistimali, Çocuk İcrası ve Ebeveyn Yabancılaşma Sendromu
➤ **Erkut Erdoğan - Tugay Kırşehirli**
- Covid-19 Salgınında Yaşlılara Yönelik Ayrımcılığın Yaşlı Hakları Üzerine Etkisi
➤ **Hülya Uzun**
- Salgın Sürecinde Temel Hak ve Özgürlükleri Yeniden Düşünmek
➤ **Ceren Öztürk**
- Küresel Salgında Devletin Leviathan'a Dönüşme Tehlikesi
➤ **Eda Çoban Kapuoğlu**
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Seyahat Özgürlüğünü Sınırlandırma Biçimleri Olarak Sokağa Çıkma Yasağı ve Karantina Uygulamaları
➤ **Melike Yavuz Dalgıç**
- Salgın Sürecinde İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Dersini Seçen Öğrencilerin Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Hakkındaki Görüşleri
➤ **Cem Tuna**

AKADEMİK DERGİ
TIHEK
ACADEMIC JOURNAL

TIHEK AKADEMİK DERGİSİ • YIL / YEAR: 4 • CİLT / VOL: 4 • SAYI / ISSUE: 7 • TEMMUZ / JULY 2021

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU AKADEMİK DERGİSİ

*ACADEMIC JOURNAL OF THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY
INSTITUTION OF TURKEY*

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TURKEY

AKADEMİK DERGİ
TİHEK
ACADEMIC JOURNAL

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
AKADEMİK DERGİSİ SAYI 7

ISSUE 7 OF ACADEMIC JOURNAL OF THE HUMAN RIGHTS AND
EQUALITY INSTITUTION OF TURKEY

TİHEK AKADEMİK DERGİSİ
YIL/YEAR: 4 • CİLT/VOL: 4 • SAYI / ISSUE: 7
TEMMUZ 2021 / JULY 2021

ISSN: 2667-4599

Yayın Periyodu/Broadcast Period

Yılda iki defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

İmtiyaz Sahibi/Owner

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu adına
On behalf of the Human Rights and Equality Institution of Turkey
Süleyman Arslan-Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı
Chairman of Human Rights and Equality Institution of Turkey

Editörler/Editors

Hıdır YILDIRIM
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi

Doç. Dr. Yusuf SAYIN
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Managing Editor

Celal BOZTEPE
Şube Müdürü

Yönetim Yeri ve Adresi / Executive Office

Kocatepe Mah. Yüksel Cad. No: 23 06650
Çankaya/ANKARA

Web: www.tihek.gov.tr | Posta: makale@tihek.gov.tr
Tel: 0312 422 78 00/01 - Fax: 0312 422 78 99

Baskı Tarihi/Date of Print

5 Temmuz 2021

Tasarım Uygulama/Design Application

Anıl Grup Matbaacılık Yayıncılık

Baskı Adedi/Print Run

2.000 adet/copies

Baskı Yeri/Print Address

ANIL GRUP MATBAACILIK YAYINCILIK LTD. ŞTİ.
Dikmen Cad. No: 244 / P-11-16 Dikmen / ANKARA
Tel: (0312) 482 75 45 | www.anilmatbaa.com.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali ARSLAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Halil KALABALIK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Prof. Dr. Giray SADIK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf SAYIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah ACAR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Murat TÜMAY	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa YAYLA	Polis Akademisi
Doç. Dr. Müşerref YARDIM	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Sefa USTA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

DANIŞMA KURULU / ADISORY COMMITTEE

Mesut KINALI	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İkinci Başkanı
Can ESEN	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Cemil KILIÇ	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Dilek ERTÜRK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Harun MERTOĞLU	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Hıdır YILDIRIM	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Mehmet ALTUNTAŞ	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Mehmet Emin GENÇ	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Saffet BALIN	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Prof. Dr. Berdal ARAL	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan HAKERİ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem KILIÇ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÖNDER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan ÇEKER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Refik KORKUSUZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman ATÇIL	Sabancı Üniversitesi
Doç. Dr. Ergin ERGÜL	Anayasa Mahkemesi Raportörü
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Zahit ATÇIL	İstanbul Medeniyet Üniversitesi

YAYIN POLİTİKASI / PUBLICATION POLICY

TIHEK Akademik Dergisi, ulusal hakemli bir dergidir. Bu dergide yer alan bütün makaleler editörün ön incelemesine tabidir. Ön incelemeden geçen makaleler en az iki hakem tarafından değerlendirilmektedir. Makalede ifade edilen görüşler yazara aittir. TIHEK'in kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

The TIHEK Academic Journal is a national peer-reviewed journal. All articles in this journal are subject to preliminary review of the editor. The articles reviewed by the editor are examined by two referees at least. The views expressed in the papers belong to the author. Do not express the institutional view of TIHEK.

AMAÇ / PURPOSE

TIHEK Akademik Dergisi'nin amacı; insan haklarının akademi boyutuna katkı sunmak ve insan hakları alanında çalışan uzmanların görüş ve düşüncelerini ifade edebilecekleri bir zemin oluşturmaktır. İnsan hakları konusunda konuşulamayan, ifade edilemeyen, görmezden gelinen yahut ihmal edilen konuları ele almaya çalışan TIHEK Akademik Dergisi, gerek uluslararası insan hakları düşüncesi ve pratiklerine yaptığı katkıyla gerekse de Türkiye'de yürütülen insan hakları konusundaki temel faaliyet ve uygulamalara kılavuz niteliği taşıma iddiasında bulunmaktadır.

The purpose of the journal is to contribute to the academic dimension of human rights and to form a ground for scientists to express their views and opinions in the field of human rights. The TIHEK Academic Journal, which tries to deal with the issues that cannot be spoken, expressed, ignored or neglected about human rights, claims to be a guide both with its contribution to international human rights ideas and practices and the basic activities and practices on human rights in Turkey.

KAPSAM / SCOPE

TIHEK Akademik Dergisi, teorik olarak insan hakları felsefesi ve uygulamalarının alanına giren çok çeşitli meseleleri konu edinen bilimsel muhtevaya sahip bir dergidir. Hak, adalet, özgürlük, insan hakları ihtalleri, aile ve çocuk hakları gibi çok sayıda konu Akademik Dergi'nin kapsamı altında değerlendirilmektedir. Ulusal ve aynı zamanda uluslararası bir konu/sorun durumunda olan insan hakları sorunları ve mevcut ya da olası çözüm önerileri Dergi'nin temel çalışma kapsamında yer almaktadır. İnsan haklarına ilişkin söylen/e/meyen ya da görmezden gelinen tüm hususlara eğilmek maksadı taşıyan Akademik Dergi, Türkiye'de bu alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

The TIHEK Academic Journal is a scientific journal that focuses on a wide variety of issues that are theoretically within the scope of human rights philosophy and practices. Many issues such as rights, justice, freedom, human rights violations, family and children's rights are evaluated under the scope of the Academic Journal. Human rights issues, which are both national and international issues and problems, and current or possible solutions are included in the main study of the Journal. The Academic Journal, aims to address all issues related to the point without being told or ignore human rights in Turkey, is filling an important gap in this area.

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKLER

ASOS
indeks

idealonline

İÇİNDEKİLER

- Covid-19 Küresel Salgını Döneminde Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanması: Avrupa Birliği Örneği**
Limitation of Rights and Freedoms During the Covid-19 Pandemic: The Case of the European Union 193-208
Buket Ökten Sipahioğlu
- Koronavirüs Salgınında Çocukların Aile İçi Şiddetten Korunması**
Protecting Children from Domestic Violence During the Coronavirus Pandemic.....209-231
Yaren Tekin
- Küresel Salgın Döneminde İnsan Hakları ve Özgürlüklerin Sınırlanması**
Limitation of Human Rights and Freedoms During the Global Pandemic 233-256
Cansın Özel
- Pandemi Sürecinde Ve Öncesinde Velayet Suistimali, Çocuk İcrası ve Ebeveyn Yabancılaşma Sendromu**
Custody Abuse, Child Execution and Parental Alienation Syndrome 257-271
Erkut Erdoğan - Tugay Kırşehirli
- Covid-19 Salgınında Yaşlılara Yönelik Ayrımcılığın Yaşlı Hakları Üzerine Etkisi**
The Effect of Discrimination towards the Elderly on the Rights of the Elderly During the Covid-19 Epidemic.....273-301
Hülya Uzun
- Salgın Sürecinde Temel Hak ve Özgürlükleri Yeniden Düşünmek**
Rethinking Fundamental Rights and Freedoms During the Epidemic Process 303-326
Ceren Öztürk
- Küresel Salgında Devletin Leviathan'a Dönüşme Tehlikesi**
The Danger of the State Turning into Leviathan in the Global Pandemic.....327-348
Eda Çoban Kapuoğlu
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Seyahat Özgürlüğünü Sınırlandırma Biçimleri Olarak Sokağa Çıkma Yasağı ve Karantina Uygulamaları**
In the Light of the Decisions of the European Court of Human Rights Curfew and Quarantine Applications As Ways of Limiting the Freedom of Travel.....349-379
Melike Yavuz Dalgıç
- Salgın Sürecinde İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Dersini Seçen Öğrencilerin Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Hakkındaki Görüşleri**
The Views of Students Who Choose the Human Rights and Democracy Education Course on the Human Rights and Equality Institution in Turkey.....381-402
Cem Tuna

COVID-19 KÜRESEL SALGINI DÖNEMİNDE HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KISITLANMASI: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

Limitation of Rights and Freedoms During the Covid-19 Pandemic: The Case of the European Union

Buket ÖKTEN SİPAHIOĞLU*

Makale Gönderilme Tarihi : 29/01/2021

Kabul Tarihi : 12/02/2021

ÖZ

2019 yılının son günlerinde Çin'de ortaya çıkıp tüm dünyaya hızlı şekilde yayılan Covid-19 salgını ekonomi, sağlık, tarım, politika ve güvenlik gibi alanlar başta olmak üzere pek çok küresel ve bölgesel sorunu da beraberinde getirmiştir. Hala etkisini yitirmemiş olan bu küresel salgın sonrası dünya düzeninde önemli değişiklikler olacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Bu kapsamda Covid-19 sonrası tartışmaların yanı sıra, Covid-19 döneminde önemli alanlarda yaşanan kısıtlamalar da önem arz etmektedir. Önemli bir uluslararası yapılanma olan Avrupa Birliği (AB) de salgından çeşitli politika alanlarında etkilenmiştir. Bu çalışmada AB'nin Covid-19 küresel salgın döneminde hak ve özgürlükler alanında verdiği sınav değerlendirilmiştir. AB'nin en önemli alanlarından biri sayılan ve kurucu

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic, which emerged in China in the last days of 2019 and spread rapidly all over the world, brought many global and regional problems, especially in areas such as economy, health, agriculture, policy, and security. It is considered that there will be significant changes in the world order after this ongoing global pandemic. In this context, besides the discussions after Covid-19, the restrictions in important areas during the Covid-19 period are also important. The European Union (EU), which is a supranational organization, has also been affected by the pandemic in various policy areas. In this study, the exam given by the EU in the field of rights and freedoms during the Covid-19 global pandemic is evaluated. It is not possible to say that it has given a very good test on

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM) okten@ankara.edu.tr, ORCID ID : 0000-0003-3815-6732

antlaşmanın 2. maddesinde yer alan insan hakları konusunda çok iyi bir sınav verdiğini söylemek mümkün değildir. Çalışmada ayrıca, AB'nin bir süredir çözüm bulmaya çalıştığı mülteci sorunu, ekonomik kriz, aşırı sağın yükselişi ve Brexit sonrası gelişen siyasi meselelerin Covid-19 salgını ile ne aşamaya geldiği tartışılacaktır. Çalışmada ayrıca söz konusu küresel salgının tüm dünya genelinde siyasi, ekonomik ve sağlık başta olmak üzere birçok alanı derinden etkileyeceği ve dünya düzeninin Covid-19 sonrası eski haline dönmeyeceği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Küresel Salgın, Avrupa Birliği, Hak ve Özgürlükler

human rights, which is considered one of the most important areas of the EU and included in the 2nd article of the founding treaty. Furthermore, the study discusses how the other crises of the EU like the refugee problem, which the economic crisis, the rise of the far right and the political issues that developed after Brexit affected from Covid-19 pandemic. The study also argues that the pandemic will deeply affect many areas, especially political, economic and health, throughout the world, and the world order will not be able to return to its former state after Covid-19.

Keywords: Covid-19, Pandemic, European Union, Rights and Freedoms.

GİRİŞ

2020 yılı tüm dünyada hüküm süren bir salgının -Covid 19- yılı oldu. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilen koronavirüs kaynaklı bir virüs, 11 Şubat 2020'de Covid-19 ismini aldı (www.bbc.com). İlk olarak Çin'de görüldükten sonra Avrupa dâhil tüm dünyaya hızla yayıldı. Dünyadaki neredeyse tüm ülkeler hazırlıksız yakalandığı bu salgından etkilendi ve önemli kayıplar verdi. Küresel Covid-19 salgını, büyük buhran ve ikinci dünya savaşından bu yana en ciddi küresel krize yol açmıştır. Çin'den sonra AB ülkeleri de birçok kayıp vererek Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile birlikte salgının merkezi haline geldi. AB'nin salgına karşı ilk kalelerinden biri olan İtalya'da 92 binden fazla (Şubat 2021 itibarıyla) ölüme rağmen AB yöneticilerinin ortak bir yardım politikası etrafında birleşmemesi her devleti kendi başına çözüm bulmaya zorladı. Salgından etkilenen tüm ülkelerin sağlık sektörlerinin önemli bir sınav geçirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak sağlık sektörü ile birlikte meşruiyeti sorgulanan başka bir alan ise hak ve özgürlükler olmuştur. Beklenmeyen bir şekilde hızla tüm dünyaya yayılan bu küresel salgın sırasında birçok ülkede hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı insanların birçok hak ettiği hizmete zamanında ve olması gerektiği şekilde ulaşamadığını söylemek mümkündür.

Bu makale, 2020 yılına tüm dünyada damga vuran Covid-19 küresel salgınında hak ve özgürlüklerin kısıtlanması örneğini ulusüstü bir yapılanma olan AB örneği üzerinden incelemiştir. Bu kapsamda salgının özellikle ilk dönemlerinde olmak üzere hak ve özgürlükleri, özellikle seyahat yasağı, varlıkların dondurulması gibi konularda hak ihlalleri yapan devlet veya devlet dışı aktörler ele alınarak bunlara karşı AB tarafından öngörülen ve hayata geçirilen yaptırımlar değerlendirilecektir. Çalışmanın ilk bölümünde AB'nin Covid-19 virüsünün yayılmaya başladığı ilk dönemdeki önlemleri ve politikaları değerlendirilmiş, ikinci bölümde ise AB'nin bu küresel salgın ile sınanması insan hakları ve özgürlükler bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Covid-19 öncesinde AB'nin meşgul olduğu gündemi ve sorunlarının salgın ile nasıl bir düzlemde yer aldığı değerlendirilmiştir. Yine bu bölümde Avrupa bütünleşmesinin geleceği konusunda öngörü ve beklentiler değerlendirilmektedir. Çalışma, tüm dünyaya hızla yayılan bir küresel salgın olan Covid-19'un tüm ülkeler ve uluslararası örgütler üzerinde olduğu gibi AB'de de insan hakları dâhil olmak üzere birçok politika alanına önemli etkileri olduğunu savunmaktadır. Henüz devam etmekte olan küresel salgının ilk yılında AB'nin hak ve özgürlüklerin kısıtlanması alanında verdiği önemli sınavda başarısızlıklarla karşılaştığı çalışmanın ana argümanıdır.¹

¹ Çalışmanın hazırlandığı tarih itibarıyla dünyada toplam Covid-19 vaka sayısı 171.493.431, ölüm sayısı 3.565.977 iyileşen kişi sayısı ise 153.808.878'dir (<https://www.worldometers.info/coronavirus>, 01.06.2021).

1. AB'NİN COVID-19 İLE TANIŞMASI VE İLK ÖNLEMLER

15 Şubat 2020'de bir Çinli turistin Fransa'da koronavirüs sebebiyle hayatını kaybetmesiyle Avrupa sınırlarında Covid-19 kaynaklı ilk ölüm gerçekleşmiş oldu (www.bbc.com, 2020). Bu tarihten sadece birkaç hafta sonra ise Korona virüsün adeta merkez üssü haline gelen Avrupada vaka sayısı 150 bini bulmuş ve oldukça sert önlemler alınmaya başlanmıştır. AB üyesi ülkeler, birlik içinde hareket etmek yerine kendi vatandaşlarını korumaya yönelik önemleri ön planda tutmuş ve bireysel çözümlere yönelmişlerdir (Arslan ve Karagül, 2020: 19). Virüsün yayılması için sosyal hayatta önemli kısıtlamalar getirilmesini takiben Çekya, Polonya ve Slovakya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi sınırlarını kapatma kararı almıştır. AB'nin temelini oluşturan Schengen Anlaşması'nı tehdit eden bu uygulama büyük tartışmalara sebep olmuştur (www.aa.com.tr, 2020). Bu durum ayrıca oldukça önemli başka bir sorunu daha beraberinde getirmiştir: AB'de çalışmak için sınır geçmek zorunda olan vatandaşlar meselesi. 2018 verilerine göre 1,9 milyon kişi çalışmak için AB sınırları içinde ülke değiştirmektedir (Mennino ve Wollf, 2020). Ülkelerin bireysel olarak aldığı önlemlere bakıldığında ise dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi AB üye devletlerinin de sokağa çıkma kısıtlaması uyguladığı görülmektedir. Bununla beraber okullarda yüz yüze eğitimlere ara verilmiş, spor ve kültür-sanat etkinlikleri de bir sonraki duyuruya kadar iptal edilmiştir. Kafe ve restoranların hizmetleri ise ülkeden ülkeye değişmekle birlikte temel olarak insanların bir araya gelmesini engelleyecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Sadece zaruri hallerde ulaşılabilecek olan hastane, market veya eczane gibi hizmetlerin uygulanması sırasında ise sosyal mesafe zorunluluğu getirilmiştir.

Covid-19 küresel salgını Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana karşı karşıya kaldığı en büyük zorluk olarak nitelendirilmektedir. AB ve üye devletler doğal olarak salgının ilk günlerini çoğunluk olarak acil güvenlik ve Avrupa vatandaşlarının güvenliği ve yıkıcı ekonomik serpinti ile başa çıkmaya ayırmıştır. AB içinde Covid-19'un ortaya çıkardığı uluslararası sağlık sorununa ortak bir yanıt oluşturmak için büyük mücadele verildiğini söylemek mümkündür. Avrupa dayanışması sağlık sektöründe istikrarlı bir şekilde şekilleniyor ancak nasıl yapılacağı gibi temel konularda tam olarak anlaşmaya varıldığını söylemek zordur. AB'nin Covid-19 karşısındaki iç bütünlüğünün ve dayanışmasının güçlü ve zayıf yönleri, nihayetinde uluslararası bir aktör olarak etkinliğini ve güvenilirliğini belirleyecektir (Jones vd., 2020). AB, NATO ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası örgütler Covid-19 küresel salgınına ilk tepkisini güvenlik ve insan hakları bağlamında yeterince ciddi ele alıp,

ivedi önlemlerle salgına müdahale edememiştir (Yenal, 2020). Akgün'e (2020) göre koronavirüs salgını konusunda iyi bir sınav verememiş olan uluslararası örgütler (AB, NATO ve BM) geçmişte yaşadıkları kırılma noktaları olan liberal uluslararası düzen, Küba Füze Krizi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, 11 Eylül saldırıları ve küresel finansal krizler gibi tecrübelerle rağmen bir şekilde varlıklarını korumayı başarmışlardır. Dolayısıyla koronavirüs salgını da uluslararası örgütler açısından, diğer krizler gibi bazı yapısal değişikliklere yol açarak olsa da üstesinden gelinecek bir krizdir.

2. İNSAN HAKLARI VE ÖZGÜRLÜKLER BAĞLAMINDA AB'NİN COVID-19 SINAVI

Covid-19 salgını insan hakları konusunda birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bunun sebebi, doğası gereği bir salgın hastalığın insan haklarını kısıtlayıcı özelliği bulunmasıdır. İnsan haklarının en temeli ve önemlisi olan yaşama hakkına karşı bir tehdit niteliği oluşturan Covid-19'a karşı devletler ve uluslararası örgütlenmeler vatandaşlarının yaşam hakkını korumak amacıyla birçok önlem almak zorunda kalmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 5'te salgın hastalıklar için şu ifadeye yer verilmiştir: "Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, hastalığı yayabilecek kişilerin, akıl hastalarının, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılarının veya serserilerin yasaya uygun olarak tutulması" (www.echr.coe.int, 2020). Avrupa dâhil dünyanın birçok ülkesinde salgın döneminde sokağa çıkma yasakları ilan edilirken, sağlık çalışanları, gıda teminat zincirinde çalışanlar, ulaşımdan sorumlu çalışanlar ve güvenlikten sorumlu personel grubu kısıtlamalardan muaf tutularak sağlık haklarını konusunda ayırım yaşamışlardır. Köksoy'a (2020: 678) göre salgın insani güvenliğe de ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Sadece AB'nin ortak bir sağlık politikası olmaması ve sağlıkla ilişkili ürünlerin üretimindeki dışa bağımlılık sebebiyle bu ürünlerin temininde ortak bir tutum sergileyememenin neden olduğu sorunlar Birliğin en güçlü devletleri arasında da problemler ortaya çıkarmıştır. Fransa, İtalya ve İspanya'ya göre salgın konusunda daha başarılı görünen Almanya'da bile demokrasi sınavı tartışmalarının öne çıktığı görülmektedir.

AB üyesi devletlerin Covid-19 salgının ilk aylarında insan hakları ve özgürlükler bağlamında iyi bir sınav verdiğini söylemek mümkün değildir. Beklenmeyen bu küresel salgına hazırlıksız yakalanmış olmanın da etkisiyle aldıkları olağanüstü önlemler ile parçası oldukları Birliği kuran anlaşmayı bile yer yer göz ardı ettiklerini söylemek mümkündür. Örneğin Polonya'da kadınların kürtaç, çocukların cinsel eğitim hakkını olağanüstü kısıtlayıcı yasa teklifleri gündemde olması ve Macaristan'da iktidar süresiz olağanüstü hâl ilan ederken kimi üye ülkeler salgınla ilgili haberleri sansürlemeye başlaması insan haklarını kısıtlayıcı örnekler arasında sayılabilir. Bu tablo kar-

şısında Avrupa Konseyi küresel bir salgınla mücadelenin demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti alanlarında son 70 yılda edinilen kazanımlar pahasına yürütülmemesi gerektiğini savunmaktadır (Karaca, 2020). İnsan hakları ve demokrasi ile ilgili olarak AB'yi kuran anlaşmadaki 2. madde ise şu şekildedir: “Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır” (AB Kurucu Antlaşması, 2020)

Görüldüğü üzere AB kurucu antlaşmasında da insan hakları ve demokrasi konuları en üst sırada yer alıp AB'nin vazgeçilemez değerlerindedir. Olağanüstü durumlarda bu değerlerin nasıl ve neden değişime uğradığı üzerinde durulması gereken oldukça önemli bir durumdur. Bu kriz aynı zamanda Avrupa'nın demokratik sistemleri için siyasi bir sınav olacaktır. AB küresel salgın sonrası daha sıkı sınır kontrolleri için zorlayabilir ve bunu bir fırsat olarak kullanabilir. Yalnızca otoriter ve merkezi rejimler bir ülkenin tüm kaynaklarını seferber ederek salgınla başa çıkabilir. Bu çoktan iyi organize edilmiş demokratik ülkelerin şimdiye kadar en büyük krizi kontrol altına alma açısından başarıdır (Borrell, 2020). Avrupa sınırları içinde küresel salgın krizini başka şekilde kullanan liderlerin başında Macaristan Başbakanı gelmektedir. Salgın sonrası çıkan yeni bir yasa, Başbakan Viktor Orbán'ın herhangi bir parlamento denetimi olmaksızın süresiz olarak kararname ile hüküm sürmesine izin veriyor. Bu durum, bazı liderlerin krizden denetim ve dengeleri daha da zayıflatmak ve hesap verebilirlik mekanizmalarını aşındırmak ve böylece iktidar konumlarını sağlamlaştırma için yararlandıklarını göstermektedir. (Brown, 2020). Fransa'dan bir örnek ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) 'hükümetin Covid-19 ile mücadelede etkili tedbirler almadığı gerekçesiyle yapılan başvurudur. Buna göre AİHM, Renaud Le Mailloux isimli 1974 doğumlu Fransız vatandaşının şikâyet ettiği unsurlardan doğrudan etkilendiğine dair ortaya bir kanıt gösterememesi yüzünden başvurunun incelenmeye alınmasının “kabul edilmez” olduğunu duyurmuştur.²

AB Konseyi'nin İnsan Hakları Günü münasebetiyle AB adına yaptığı açıklamalar dikkat çekicidir:

² Marsilya'da yaşayan başvuru sahibi hükümetin vatandaşlara ve sağlık personeline “FFP2” ve “FFP3” tipi yüz maskesi ile hastalara cerrahi maskeler tedarik edemediği ve kitlesel Covid-19 testlerini gerçekleştirmediği gerekçesiyle önce Fransız mahkemelerine dava açıp iç hukuk yollarını tüketmiş, ardından Strasburg Mahkemesi'ne şikâyetle bulunmuştur. (<https://tr.euronews.com/2020/12/03/avrupa-insan-haklar-mahkemesi-fransa-dan-yap-lan-covid-19-basvurusunu-reddetti>, 10.01.2021).

“...Korona virüs pandemisi dünyanın karşısında duran ve insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi konuların da arasında yer aldığı en büyük sınamaların bazılarını daha da arttırdı ve şiddetlendirdi. Dünyanın birçok yerinde endişe verisi gelişmeler görüyoruz: ifade özgürlüğüne yönelik sansür ve kısıtlamalar, ayrımcılık, derinleşen eşitsizlikler, kadın ve kız çocuklarına yönelik artan şiddet ve bununla birlikte Korona virüs karşısında hiç de yeri olmaması gereken keyfi gözaltılar... Ne var ki bir şey kesin: Avrupa Birliği herkesin insan haklarına saygı duyulması, herkesin insan haklarının korunması ve herkesin insan haklarının gereğinin yerine getirilmesi konusunda taşıdığı kararlılığı korumaktadır; bu kurucu değer, bizlere attığımız tüm adımlarda kılavuzluk etmeyi sürdürecektir. Geride hiç kimse bırakılmamalı, hiçbir insan hakkı göz ardı edilmemelidir. Korona virüs pandemisi aynı zamanda, daha güçlü ortak eylemler için de bir açılım yaratmıştır. Günümüzün değişen jeopolitik görüntüsünde Avrupa Birliği, merkezinde insan haklarının yer aldığı çok taraflılığın (multilateralism) en güçlü destekçisi olmayı sürdürmektedir” (www.avrupa.info.tr, 9 Aralık 2020).

Küresel salgının başlarında ortaya çıkan bir başka gelişme de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini (AİHS) askıya alan dokuz ülke ile ilgilidir. İçlerinde AB üye ülkelerin de bulunduğu bu dokuz ülke (Arnavutluk, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Letonya, Kuzey Makedonya, Moldova, Romanya ve Sırbistan) Avrupa Konseyi'nin Strasburg'da bulunan merkezine ilettikleri mektuplarla AİHS'den kaynaklanan yükümlülüklerini askıya aldıklarını bildirmişlerdir. Sadece olağanüstü hallerde ve savaş hallerinde askıya alınabilen bu yükümlülüklerle ilgili olarak ise Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Marija Pejčinović Burić Konsey üyesi 47 devlete karşı bir kılavuz yayınlamıştır. Burić'in kılavuzda “Virüs, birçok yaşamı ve bizim için çok değerli olan şeylerin daha fazlasını yok ediyor. Temel değerlerimizi ve özgür toplumlarımızı yok etmesine izin vermemeliyiz” şeklinde ifadeleri bulunmaktadır (www.coe.int, 2020). Kılavuzda ayrıca Avrupa devletlerine virüsle mücadele ederken belli başlı değerlere uyumun gerekliliği hatırlatılmaktadır. Bu değerler; olağanüstü hallerde hukuk devleti ve demokratik ilkelere uyum; başta ifade özgürlüğü, özel yaşam, verilerin korunması, ayrımcılıkla mücadele ve eğitim hakkı olmak üzere insan haklarına saygı; cinsiyet temelinde şiddet gibi suçlarla mücadelede Avrupa ortak normlarına uygun hareket etmek şeklindedir (www.dw.com.tr, 2020).

Küresel salgınların insan haklarını kısıtlayıcı olabilecek bir başka etkisi ise AB sınırları içinden Polonya'daki kadınların kürtaj hakkı ile ilgili meseledir. Avrupa'nın en kısıtlayıcı kürtaj yasalarından birisine sahip olan Polonya'da halk tarafında bu yasa sıklıkla protesto ediliyordu. Ancak salgınla eylemler kısıtlanınca, durum kür-

taj hakkı elde etmek isteyen kadınların aleyhine geliyordu. Yasa tasarısının daha da sıkılaştırılması için mecliste çalışmalar hızlanmıştı ancak salgın sebebiyle görüşmeler ertelendi. Bu konu ile ilgili olarak son gelişme ise daha da sıkılaştırılacak olan yasanın yürürlüğe girmesinin ertelenmesi yönünde olmuştur (www.cnnturk.com, 2020).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Covid-19 bağlamında insan hakları ile ilgili gelen şikâyetler konusunda üye devlet hükümetler için şikâyetin durumuna göre Covid-19 döneminde alınan önlemler yeterli ve orantılı olup olmadığını tespit etme zorunluluğu bulunmaktadır. İlk aylarda tüm şehirleri tecrit altına alınması virüsün yeni olması bilinmeyen özellikleri göz önüne alındığında üye devletler için haklı bir gerekçe olabilir. Ancak zaman geçtikçe ve virüsün nasıl yayıldığına dair daha fazla kanıt ortaya çıktıkça hangi koruma önlemlerinin en etkili olduğu anlaşılacak bazı kısıtlamaların gerekli olmadığı kanısına da varmak mümkündür. İfade özgürlüğü şüphesiz yanlış bilgileri yaymak için kullanılması haricinde sınırlandırılması zor olan insan haklarından biridir. Küresel salgın üye devletlerin kısıtlamalar konusunda rahat bir tavır takınması ve salgını bahane göstererek her türlü kısıtlamaya izin verileceği konusunda Avrupa Konseyi'ne herhangi bir yetki ya da izin vermemektedir. Üye devletlerin kısıtlama izni sadece hastalığın daha fazla yayılmasını önlemek için gerekli önlemler dâhilindedir. Bu kapsamda yerel mahkemelerin durumu yerinde değerlendirmesi ve Avrupa Konseyi Üye Devletlerinde insan haklarının korunması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihadı ile uyumlandırılması görevi bulunmaktadır (Jovi'ci'c, 2021: 559). Ulrike Guérot ve Hunklinger'e (2020: 160) Avrupa Adalet Divanı Covid-19 küresel salgının bitmesiyle birlikte incelemek durumunda kalacağı bazı ilginç vakalar olacaktır. Örneğin Covid-19 vakalarının en yüksek seviyede olduğu günlerde bile bir kişinin iyi bir mazeretle Münih'ten Berlin'e seyahat edebiliyorken Viyana'dan Paris'e seyahat edememesi hala açıklığa kavuşturulması gereken durumlardan biridir. Bu konuda sadece önemli aile meselelerine ve iş sebebiyle olan istisnalara izin verildiğinin altını çizmek gereklidir.

3.COVID-19 SALGINI VE DİĞER KRİZLERLE AB GÜNDEMİ

AB gündemi, Covid-19 salgını öncesinde de oldukça hareketliydi. Aşırı sağın yükselişi, mülteci krizi ve bütçe ile ilgili yaşanan tartışmaların yanı sıra Brexit hala AB gündeminde ön sıralarda yerini alıyordu. AB fikrinin kurucularından olan Jean Monnet'in Avrupa'nın krizlerle şekilleneceğini ifade eden "Avrupa, krizlere ürettiği çözümlerin bir toplamından oluşacaktır" (Monnet, 1978: 417) sözünü doğrularcasına yine ve yeniden masasında oldukça yoğun tartışma konularını oluşturan gündem maddeleri bulunuyordu. Bu gündem başlıklarından en önemlilerinden sayılabilecek

olan bütçe meselesi ile ilgili olarak özellikle Polonya ve Macaristan ile salgın öncesi-nden beri tartışılan bir konu ise AB fonlarının nasıl dağıtılacağıydı. 2018 yılında Avrupa Komisyonu eski Başkanı Jean-Claude Juncker Bütçe Komisyoneri Oettinger tarafından ortaya sunulan bu fikre göre birçok alanda AB temel ilke ve değerlerine aykırı davranan Polonya ve Macaristan'a bütçeden daha az bir pay verilerek bir nevi "demokrasi ihlalleri için" yaptırım öngörüyordu. Yine 2018 yılının AB gündemine göz atıldığında İtalya'nın içinde bulunduğu ekonomik durumun oldukça endişe verici bir hale geldiği görülmektedir. Buna göre İtalyan hükümetinin 15 Ekim'de AB Komisyonu'na gönderdiği bütçe taslağında gelecek yıl için GSYH'ye oranla bütçe açığı hedefi yüzde 2,4 olmuştu. İtalya'nın bu bütçe planına AB kurumları ve üye ülkelerden eleştiriler gelmişti (www.perspektif.eu, 2018). 2018 gündemine ait dikkat çekici bir başka nokta da Avrupa Parlamentosu'nun Macaristan için yaptırımların en ağırlarından sayılan temel hak ve hürriyetlere uymadığı gerekçesiyle tarihinde ilk olarak 7.Maddenin işletilmesini gündeme almıştır.³ Parlatentonun Macaristan için yaptığı suçlama ise iç işlerindeki demokrasiden uzak tutum almak, medyayı susturmak ve sivil toplum kuruluşları ile yargıyı hedef almaktı. Bu prosedürün 2017 yılında Polonya için işletilmiş olduğu düşünülüğünde hak ve özgürlükler bağlamında AB'deki tartışmaların tek bir ülke ile sınırlı olmadığını anlamak mümkündür. Ancak AB Konseyi'nde oybirliği gerekmesi sebebiyle Macaristan ve Polonya'nın bu yaptırımlar karşısında birbirlerine destek oldukça somut bir sonuç elde edilememektedir. Diğer ülkelerin bu konu üzerine fazla eğilmemesi de göz önüne alındığında 'demokrasi' değerinin birlik tarafında yeterince gözetilemediği varsayılabilir.

AB, küresel salgın öncesinde sadece bütçe ekonomik krizle mücadele etmiyordu. Zaten bahsi geçen AB fonlarının dağıtılması ile ilgili olan tartışmada bütçe kısıtlılığından değil temel hak ve değerlerin üye ülkeler tarafından hayata geçirilme şekli ile ilgili anlaşmazlıktan dolı ortaya çıkıyordu. Bilindiği üzere AB'nin temel değerleri arasında demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü bulunmaktadır. Ancak son yıllarda öne çıkan tartışmalardan biri olan aşırı sağın yükselişi ve Avrupa'nın önde gelen ülkelerinde bu değerleri göz ardı eden liderler bulunması Avrupa bütünleşmesinin geleceği için endişelere neden olmaktadır. Örnek olarak akla ilk gelen isimler ise Hollandalı Geert Wilders, Fransız Marine Le Pen, İtalyan Matteo Salvini, Almanya için Alternatif (AfD) partisi ve Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) gibi partiler ve isimlerdir (Sabuncu, 2018). Bu kişi ve görüşlerin buldukları ülkelerde oldukça

³ 7. madde, somut iddialarla hakkında soruşturma açılan ülkenin elinden AB kurumlarında oy hakkının alınmasını öngörüyor. Ancak bu madde AB tarihi boyunca daha hiçbir ülke için uygulanmadı ve şimdi de hayata geçirilmesi AB mevzuatına göre son derece zor. Mevzuat, AP soruşturmasının ardından bir uzmanlar komisyonunun devreye girmesini öngörüyor ve sürecin ardından nihai karar liderler zirvesinin gündemine geliyor.

çok destekçiye sahip olmaları hatta yer yer iktidarı zorlamaları ise AB'nin kurucu değerlerine karşıt davranış gösteren yapılanma ve kişilerin gelecekte AB sınırları içinde iktidara gelebileceği ihtimali dâhilinde ayrıca düşünülmesi ve tartışılması gereken meseleler haline gelmiştir.

Göç konusu AB'nin geçmişinde ve günümüzde her daim güncelliğini koruyan bir mesele olarak küresel salgın öncesinde de tartışılmalı bir konuydu. Bir güvenlik tehdidi olarak algılanan göç konusu özellikle yasadışı ve düzensiz göç konusunu merkeze alarak AB'nin kendi üye ülkelerinden olan İtalya ve Yunanistan'la bile sorun yaşamasına sebep olmaktadır. AB'nin 2015 yılında aldığı zorunlu kota sistemi kararına göre 100.000'den fazla sığınmacı AB üye ülkelerine dağılacaktı. Ancak karar Macaristan tarafından Avrupa Adalet Divanı'na taşınınca mahkeme söz konusu kararı hukuka uygun buldu. 2017 yılına gelindiğinde ise ülkelerin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmediği açıkça görülüyordu (Üstün, 2020). Avrupa Adalet Divanı 2 Nisan 2020 tarihindeki kararında Çekya, Polonya ve Macaristan'ın uluslararası koruma için başvuruların yeniden yerleştirilmesi için oluşturulan geçici mekanizmaya uymadıklarını belirtmiştir (<https://curia.europa.eu>, 2020).

4. COVID-19 SALGINI SONRASI AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNİN GELECEĞİ

AB, avro bölgesi kurtarma paketleri, göç krizi ve Brexit fırtınalarını atlattı ancak Covid-19 küresel salgının daha yıkıcı etkileri olup olmadığına dair tahminler devam etmektedir. Modern AB'nin inşasına yardım eden eski Avrupa komisyonu başkanı Jacques Delors, nadir bir müdahalede dayanışma eksikliğinin AB için ölümcül bir tehlike oluşturduğu konusunda bir uyarıda bulunmuştur. İtalya'nın eski başbakanı Enrico Letta, AB'nin küresel salgın nedeniyle ölümcül bir riskle karşı karşıya olduğunu söylemiştir. Guardian'a yaptığı konuşmada AB'nin önceki krizlerden farklı bir krizle karşı karşıya olduğunu ifade etmiş ve ayrıca birlikteki ülkelerin önce kendi ulusal vatanlarını düşünmeleri halinde AB için iyi bir son öngörülemediğini de eklemiştir. AB dış politika şefinin eski danışmanlarından Nathalie Tocci, "Bu, Avrupa projesi için kesinlikle bir başarı ya da bozma anı" şeklinde fikrini beyan etmiştir. "Kötü giderse, bu gerçekten sendikanın sonu olma riskini taşıyor. Tüm milliyetçi-popülizmi besliyor. Bununla birlikte, şu ana kadar İtalya'nın aşırı sağ lideri Matteo Salvini'nin sandıklarda düşerken hukuk profesörü iken başbakan olan Giuseppe Conte'nin popülaritesinin arttığına şu sözlerle dikkat çekiyor: "Bazı açılardan, halk aslında rasyonel, ılımlı, güven verici ama kararlı bir lider istiyor" (Rankin, 2020)

Kliem'e göre (2020) Covid-19 küresel salgını sayesinde devletlerin merkezi aktörler olduğu gerçeği yanı sıra, krizle mücadele doğrultusunda alınan ulusal önlem ve tedbirlerin zaman zaman uluslararası işbirliğinden vazgeçme anlamına geldiği de görülmektedir. Buna göre uluslararası işbirliği sadece barış dönemlerinde mümkün olup, işbirliğine ihtiyaç duyulan kriz veya savaş dönemlerinde daha zor ulaşılır olmaktadır. Avrupa bütünleşmesinin küresel salgın sonrası gidişatı hakkında olumsuz fikre sahip olan araştırmacılarla birlikte, araştırmacıların çoğu şu ortak fikir etrafında toplanmaktadır: birliğin bir dönüşüme/ değişime uğrayacağı ancak uzun vadede bunun bir dağılma ile sonuçlanmayacağı (Bağbaşıoğlu, 2020; Budak, 2020; Aydın ve Açıkmeşe 2020). Uluslararası düzeyde salgının neden olduğu etkiler incelendiğinde ulusal çıkarlar ön plana alındığında krizler çözümden uzak hale geldiği görülmektedir. Sadece AB örneğinde değil tüm dünya devlet ve örgütlenmelerinin kriz karşısında izlediği politikalar koordinasyon eksikliği içindedir (Valiyeva 2020: 399). Ulusal çıkarlarla birlikte küresel ortaklıklar içeren politikalar yürütmek hem dünya barışı hem de küresel güvenlik için şarttır.

Tüm dünya gibi AB'nin de Covid-19 salgını sonrası değişim ve dönüşüme uğrayacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. AB açısından ortaya çıkabilecek başka bir durum ise Covid-19'un hem AB vatandaşları hem de hükümetlerin dış politika içgüdülerini güçlendirmesi riski var. Kuşkusuz, krizin temel dersleri arasında, devletlerin sağlık sistemlerinin daha fazla kaynak ayırması, ekonomilerinin canlandırıcı önlemlere ihtiyacı olduğunu; AB'nin bütçe açıklarına göz yumması gerektiği salgınları önlemek, sınırlandırmak ve bunlarla mücadele etmek için tüm ülkelerin daha fazla uluslararası işbirliğine girmesi gerektiği söylenebilir (Popescu, 2020). Küresel salgın, sadece AB için değil tüm devlet ve uluslararası örgütler için İkinci Dünya Savaşı sonrası en büyük kriz olarak nitelendirilebilir. ABD, Çin ve Rusya'nın uluslararası işbirliği konusunda yetersiz kalması gösterdi ki 'Büyük Güç' paradigması böylesi küresel bir salgının çözümünde hem yetersiz kalabilir hem de tehlikeli olabilmektedir. Büyük Güç rekabetinin, bu küresel salgın krizinde başarısız olduğunu söylemek mümkündür (Roloff, 2020: 27). Bütünleştirici rolü sadece üye devletler açısından değil; çok taraflı kurallara dayalı sistemin sürdürülmesi ve iyileştirilmesi açısından Avrupa'nın önderliğine olan ihtiyaç Covid-19 salgını ile birlikte tekrar gözler önüne serilmiştir. Dünyanın yeni yönetim mimarisinin çerçevesinde, önde gelen uluslararası örgütlerin işbirliği ilk sırada yer almaktadır (Tocci, 2020).

SONUÇ

AB'nin Covid-19 küresel salgını karşısındaki politikaları değerlendirilirken sözü edilen ulusüstü yapılanmanın dünyadaki en önemli siyasi birlik olduğu unutulmamalıdır. AB, 27 üye ülkeye sahip bir birlik olup Covid-19 krizi sonrası dönemde ekonomi, savunma, güvenlik politikaları ve dış politika açısından kırılğan olan ülkeler için bu koruyucu kalkan ihtiyacı devam edecektir. Covid-19'un hala devam etmekte olduğu bugünlerde AB bütünleşmesinin geleceği ile kesin söylemler yerine tahminler yapmak mümkündür. Birlik, dünyanın çoğu ülkesi gibi salgın dönemini yorgun ve ekonomik anlamda yıpranmış şekilde geçirmektedir. AB, bu süreçte üstüne düşen sorumlulukları bazen yeterli bazen yetersiz şekilde yerine getirmiştir. AB'nin bu süreçte daha etkili şekilde nasıl bir politika izleyeceği hakkında farklı görüşler olmakla birlikte genel anlamda bu görüşler, daha hızlı ve planlı şekilde üye devletlerin sağlık ihtiyaçlarına karşılık vermesi etrafında gelişmektedir. Ancak üye devletlerin zayıf sağlık sistemlerinin faturasının AB'ye kesilmesinin yanlış olduğu unutulmamalıdır. AB, ortak bir sağlık politikası içermeyen bir yapılanma olmadığından böylesi bir sorumluluğu yoktur (Sipahioğlu, 2021). Buna karşın sürecin başarılarında üye devletlerden İspanya ve İtalya'nın büyük kayıplar vermesi ve ulusal sağlık sistemlerinin yetersizliği ile tıbbi yardıma ihtiyaç duymaları karşısında yardımın AB üye ülkelerinden değil, üçüncü ülkelere gelmesi ise AB açısından eleştirilecek bir durumdur. Ulus üstü bir yapılanma dâhilinde olmasalardı bile İtalya ve İspanya'nın böylesi bir süreç içinde kendisine daha yakın ülkelere yardım beklemesi normaldir.

Sadık'a göre (2020: 98) AB küresel salgın sınavından başarı ile çıkamamıştır. Üyeler birbirine yardım etmek bir yana Schengen Antlaşması ile taahhüt ettikleri serbest dolaşımı bile askıya almış birbirlerinin yardımlarına el koyma yarışına girişmişlerdir. AB'nin bu başarısızlığına tepki gösteren Avrupa Bilimsel Araştırma Konseyi (ERC) Başkanı Ferrari salgının ilk aylarında istifa ettiğini açıklamış, ERC ise kendisinin görevden alındığını duyurmuştur. İtalyan lider Salvini, kendilerine ihtiyaç duyduklarında destek vermeyen AB'den çıkma çağrısını da salgın sonrası dönem için sert bir dille ortaya koymuştur. Covid-19 sonrası AB'nin ortak bir sağlık politikası oluşturmak konusunda üye devletler ile masaya oturabileceği ihtimalinden bahsetmek de mümkündür. Covid-19'un siyasi etkilerinin AB'ye nasıl öncülük edeceğini belirlemek zor olsa da AB'nin bazı yapısal değişikliklere uğrayacağı tahmin edilebilir. Yapısal değişikliklerin AB'yi kurumsal anlamda ve üye ülkeleri ne şekilde etkileyeceğini ise zaman gösterecektir.

Bu büyüklükteki bir kriz sırasında, demokrasi arka plana atılamaz. Her şeyden önce, demokratik kurumların ve hükümetlerin daha kapsayıcı ve şeffaf olmasına her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Avrupalı liderlerin demokrasilerini iç ve dış tehditlere karşı savunmaları için çok daha fazla ihtiyaç vardır (Dempsey, 2020). İnsan hakları ve özgürlüklerin kısıtlanması noktasında özellikle tüm dünyanın hazırlıksız yakalandığı bu küresel salgında AB'nin de ilk başta beklenen şekilde ortak bir politika geliştiremeyip, devletler bazında ayrı kararlarla ayrı politika geliştirme çabasına girmesi normal karşılanabilir. Ne de olsa birlik, üye devletlerin kendisine verdiği yetkiler sınırlarında kararlar alabiliyor olup bazı önemli süreçlerde (sağlık politikası, göç politikası gibi) resmi ortak bir politika henüz geliştirememiştir.

Ancak bu küresel salgın krizi ile AB'nin bir dönüşüm sürecine gireceği söylenebilir. Özellikle Macaristan ve Polonya örneklerinde olduğu üzere bazı ülkelerin kriz dönemlerinde AB değerleriyle çelişen bir tutum izleyebildikleri görülmüştür. Bu ülkeler, insan hakları ve demokrasiye saygı ilkelerini içeren AB Antlaşmasının 2.maddesine aykırı davranmışlardır. Bu durumların da ileride AB'nin üye ülkelere uygulaması muhtemel yaptırımlar konusunda veya birlikten ayrılma planı olan üye ülkeler açısından da etkileri olacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AB'nin 2018 Gündemine Brexit Damga Vurdu, <https://perspektif.eu/2018/12/25/abnin-2018-gundemine-brexite-damga-vurdu/> (23 Ocak 2021).
- Akgün, B. (2020). Uluslararası Yönetişim Krizi, *Kriter*, 5(46), 18-21 (21 Ocak 2021).
- Arslan, İ., Karagül, S. (2020), Küresel Bir Tehdit (COVID-19 Salgını) ve Değişime Yolculuk, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 1-36, <http://doi.org/10.32739/uskudarsbd.6.10.67> (6 Ocak 2021).
- Avrupa Birliği Antlaşması, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> (17 Ocak 2021).
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (20 Ocak 2021).
- Aydın M., Açıkmeşe S. *Panorama Soruyor Avrupa Covid-19 Salgınından Nasıl Etkilendi?*, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/04/26/panorama-soruyor-ii/> (5 Ocak 2021).
- Bağbaşıoğlu, A. (2020). Koronavirüs Salgınının Uluslararası Örgütlerin Meşruiyeti Ve Etkinliğine Yönelik Yansımaları: NATO Örneği, *Turkish Studies*, 15(4), 95-108. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43926> (17 Ocak 2021).
- Borrell, J., *The Post Coronavirus World is Already Here*, European Council on Foreign Relations Policy Brief, https://ecfr.eu/publication/the_post_coronavirus_world_is_already_here/ (20 Ocak 2021).
- Brown, F. Z., Brechenmacher, S. & Carothers, T. (2020), How Will the Coronavirus Reshape Democracy and Governance Globally? <https://carnegieendowment.org/2020/04/06/howwill-coronavirus-reshape-democracy-and-governance-globally-pub-81470> (23 Ocak 2021).
- Budak, S. (2020). Krizler Avrupası ve Avrupa Birliği'nde Covid-19 Salgını Sonrası "Gelecek" Senaryolarına Bir Katkı, *Euro Politika*, <http://www.europolitika.com/krizler-avrupasi-ve-avrupa-birli-ginde-covid-19-salgini-sonrasi-gelecek-senaryolarina-bir-katki/> (21.01.2021).
- Covid-19: Avrupa'da Koronavirüsten İlk Ölüm Fransa'da Oldu, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51509570> a (17 Ocak 2021).
- Coronavirus: Guidance To Governments On Respecting Human Rights, Democracy And The Rules Of Law, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/coronavirus-guidance-to-governments-on-respecting-human-rights-democracy-and-the-rule-of-law> (26 Ocak 2021).
- Court of Justice of the European Union, Press Release No 40/20, Lüksemburg, 2 Nisan 2020, <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-04/cp200040en.pdf> (25.01.2021).
- Dempsey, J. (2020). *Europe's Missing Coronavirus Exit Strategy*, Carnegie Europe, <https://carnegie-europe.eu/strategieurope/81549> (23.01.2021)
- Guérot , U., Hunklinger, M. (2020) . European Democracy After COVID-19, *Democratic Theory*, 7(2), 160-165, doi: 10.3167/dt.2020.070219 (16 Ocak 2021).

- Jović, S. (2021). COVID-19 Restrictions On Human Rights In The Light Of The Case- Law Of The European Court Of Human Rights, *ERA Forum*, 21, 545-560, <https://doi.org/10.1007/s12027-020-00630-w> (23 Ocak 2021).
- Jones A., Sergejeff K., Sherriff A., Teevan C. ve Veron P., (2020). *Challange of Scaling Up the European Union's Global Response to Covid-19*, <https://euagenda.eu/upload/publications/the-challenge-of-scaling-up-the-european-union-s-global-response-to-covid-19.pdf> (24.01.2021).
- Karaca, R. (2020). *Koronavirüs İnsan Haklarına da Bulaşıyor*, <https://www.dw.com/tr/koronavir%C3%BCs-insan-haklar%C4%B1na-da-bula%C5%9F%C4%B1yor/a-53127730> (17 Ocak 2021).
- Koronavirüs Nedir- Covid-19'a Karşı Hangi Önlemler Alınmalı, Virüsün Özellikleri Neler? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538> (02 Ocak 2021).
- Kliem, F. (2020). *Realism and the Coronavirus Crisis, E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/2020/04/11/opinion-realism-and-the-coronavirus-crisis/> (13 Ocak 2021)
- Koronavirüs Salgını Schengen'i Tehlikeye Atıyor, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/koronavirus-salginini-schengeni-tehlikeye-atiyor/1766546> (17 Ocak 2021).
- Köksoy, F. (2020). Avrupa Birliği'ni Sarsan Deprem: İnsani Güvenlik Bağlamında Covid-19, *Turkish Studies*, 15(6), 663-682. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44913> (5 Ocak 2021).
- Meninno, R., Wolff, G. (2020). *As coronavirus spreads, can the EU afford to close its borders?*, CEPR Press, <https://voxeu.org/content/coronavirus-spreads-can-eu-afford-close-its-borders> (17 Ocak 2021).
- Monnet, Jean (1978), *Memoirs*, New York: Double Day & Company) (Çev.: Richard Mayne).
- Polonya'da Kürtaj Yasasına Erteleme Kararı, <https://www.cnnturk.com/dunya/polonyada-kurtaj-yasasina-erteleme-karari?page=6> (27 Ocak 2021).
- Popescu, N. (2020), How The Coronavirus Threatens A Geopolitical Europe, https://www.ecfr.eu/article/commentary_how_the_coronavirus_threatens_a_geopolitical_europe (23 Ocak 2021).
- Roloff, R. (2020). Covid-19 and No One's World, *Connections QJ*, 19(2), 25-36, <https://doi.org/10.11610/Connections.19.2.02> (23 Ocak 2021).
- Sabuncu, O. (2018) Avrupa Birliği'nin "Orbán Çıkmazı": Otoriteryanizmle Nasıl Mücadele Edilecek? <http://www.europolitika.com/avrupa-birliginin-orban-cikmazi-otoriteryanizmle-nasil-mucadele-edilecek/> (23 Ocak 2021).
- Sadık, G. (2020) Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler, tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları Ankara <http://sam.gov.tr/pdf/sam-yayinlari/sam-covid-kitap.pdf> (20 Ocak 2021).
- Sipahioğlu, B.Ö. (2021). AB'nin Covid-19 Mücadelesi ve Avrupa Bütünleşmesinin Geleceği, ATAUM Blog, Çevrimiçi Yayın, 08.01.2021, <http://ataum.ankara.edu.tr/2021/01/12/makale/06.02.2021>.

- Rankin, J. (2020), Coronavirus Could Be Final Straw For EU European Experts Warn, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/01/coronavirus-could-befinal-straw-for-eu-european-experts-warn> (23 Ocak 2021).
- Tocci, N. (2020). Covid-19 Sonrası Avrupa'nın Küresel Rolü, COVID-19 Sonrası Dünya: İşbirliği mi Rekabet mi? Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Yayınları, <http://sam.gov.tr/pdf/sam-yayinlari/COVID19-Sonras%C4%B1-Dunya.pdf> (06.02.2021).
- Üstün, Ç. (2020) Covid-19 ile katlanan hayal kırıklığı: Avrupa Birliği Örneği, Dış Politikada Kadınlar (DPK) Notları, http://wfp14.org/wp-content/uploads/2020/04/DPK-NOTLARI-%C3%87i%C4%9Fdem-%C3%9Cst%C3%BCn15Nisan_vson.pdf (25 Ocak 2021).
- Valiyeva, K. (2020). Covid-19 ile Ulus Devleti Yeniden Düşünmek, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19 (37) Bahar (Özel Ek), 390-403 (5 Ocak 2021).
- Yenal, S. (2020). COVID-19 Salgınının Uluslararası Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi, *Turkish Studies*, 15(4), 1315-1329, <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43645> (7 Ocak 2021).
- World coronavirus cases, <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (12 Şubat 2021)
- Yüksek Temsilci tarafından İnsan Hakları Günü münasebetiyle AB adına yapılan açıklama, 10 Aralık 2020, <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/yukse-temsilci-tarafından-insan-hakları-gunu-munasebetiyle-ab-adına-yapılan-acıklama-10> (24 Ocak 2021).

KORONAVİRÜS SALGININDA ÇOCUKLARIN AİLE İÇİ ŞİDDETEN KORUNMASI

Protecting Children from Domestic Violence During the Coronavirus Pandemic

Yaren TEKİN*

Makale Gönderilme Tarihi : 16/01/2021

Kabul Tarihi : 14/03/2021

ÖZ

Çocuğa yönelik aile içi şiddet, çocuğun fiziksel, zihinsel, ahlaki, psikolojik ve sosyal açılardan sağlıklı bir şekilde gelişmesini engelleyen önemli bir toplumsal sorundur. Bu sorunla mücadele etmek amacıyla koruyucu ve önleyici tedbirler alınmakta olsa da değişen toplumsal koşullara bağlı olarak çocuğu şiddetten koruyan mekanizmaların yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Son zamanlarda dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgınının yol açtığı yeni koşullar doğrultusunda da çocuğu aile içi şiddetten koruyacak tedbirlerin alınması önemli hale gelmektedir. Zira koronavirüs salgını bireyler, aileler ve toplum üzerinde duygusal, psikolojik, ekonomik stres yaratmakta, sosyal ilişkilerin bozulmasına, ailelerin yoksullaşmasına sebep olmaktadır. Artan gerilimin sonucunda aile içinde çocuğa yönelik şiddet riski de artmaktadır. Çalışmanın amacı; koronavirüs

ABSTRACT

Domestic violence against the child is an important social problem that prevents the child from developing in a healthy way in terms of physical, mental, moral, psychological, and social aspects. Although protective and preventive precautions are taken to tackle this problem, the mechanisms that protect children from violence need to be reformed depending on changing social conditions. In line with the new conditions created by the coronavirus epidemic, which has affected the world recently, it is important to take precautions to protect the child from domestic violence. Because coronavirus outbreak leads to emotional, psychological, and economic stress on individuals, families, and society, it causes the breakdown of social relations and impoverishment of families. As a result of the increased tension, the risk of child violence in the family is also increasing. The

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, tekinyaren9@gmail.com, ORC ID: 0000-0001-8130-3123

günlerinde çocuğun aile içi şiddetten korunmasını sağlayan koruyucu önleyici tedbirler hakkında bilgi vermek ve öneriler sunmaktır. Çalışmada çocuğa yönelik aile içi şiddetin yaygınlığı ve çocuğa verdiği zararlar ele alınarak çocuklar için geliştirilen koruyucu önleyici tedbirlerden bahsedilmiştir. Salgın hastalıkların duygusal, davranışsal ve sosyal sorunlara yol açarak çocuğa yönelik aile içi şiddeti artırdığı belirtildikten sonra, koronavirüs salgını özelinde ülkemizdeki çocukların esenliğini ilgilendiren gelişmelere yer verilmiştir. Bu süreçte çocukları aile içi şiddetten koruyacak özel bir uygulamanın olmadığına vurgu yapılarak sosyal hizmet bakış açısıyla öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet, Koruyucu Önleyici Tedbirler, Koronavirüs Salgını, Salgın Hastalıklar

aim of the study is to provide information and recommendations on preventive measures to protect the child from domestic violence during coronavirus days. Under the study, the prevalence of domestic violence against the child and the harm it causes to the child are discussed and protective and preventive precautions developed for children are mentioned. After stated that epidemics increase domestic violence against children by causing emotional, behavioral, and social problems, developments concerning the well-being of children in our country are included in the coronavirus outbreak. In this process, it is emphasized that there is no special practice to protect children from domestic violence and suggestions are made from the point of view of social work.

Keywords: Coronavirus Pandemic, Domestic Violence Against Children, Epidemics, Protective and Preventive Precautions

GİRİŞ

Salgın hastalıklar çocukların ihmal ve istismara uğrama riskini artırmaktadır. 2014-2016 yıllarında Batı Afrika'daki Ebola salgınında okulların kapatılması sonucu çocuk işçiliğinde, çocuğa yönelik ihmal ve cinsel istismarda, ergen gebeliklerinde artışın görülmesi (UNICEF Türkiye, 2020) de bu düşünceyi desteklemektedir. Koronavirüs pandemisi nedeniyle dünyadaki çocukların %99'nun (2,34 milyar çocuk) hareketi kısıtlanmakta; çocukların %60'ı ya tamamen (%53) ya da kısmi (%53) olarak sokağa çıkma yaşağından etkilenmektedir (UNICEF Türkiye, 2020). Koronavirüsün yayılmasını önlemek için getirilen kısıtlamalar, ailelerin işsiz kalmasına ve yoksullaşmasına, aile üyelerinin tüm günlerini evde birlikte geçirmesine, aile üyeleri arasında stresin artmasına, çocukların okuldan kopmasına ve ev içinde ihmal ve istismara maruz kalma riskinin artmasına sebep olmaktadır.

Çocuklar, şiddet biçimlerinin 3'te 2'sine, bakım verenler tarafından maruz kalmaktadır (UNICEF Türkiye, 2020). Araştırmalar, 0-8 yaş grubundaki çocukların %77,8'inin duygusal istismara, %23,6'sının fiziksel istismara (Bernard van Leer Vakfı, 2014), %25'inin ihmale maruz kaldığını; 7-18 yaş grubundaki çocukların %50'sinin duygusal istismara ve %45'inin fiziksel istismara maruz bırakıldığını (Oral, Engin, & Büyükyazıcı, 2010) göstermektedir. Çalışmalar, ailenin kalabalık olmasının (Pinherio, 2006) ebeveynlerin sosyal işlevselliklerinin azalmasına bağlı olarak izole hissetmelerinin, işsizlik gibi sebeplerin (Metz, 2015) çocuklara karşı ihmal ve istismarı artırıcı bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca ailenin yaşadığı travmatik olayların çocuğa yönelik fiziksel şiddeti %51 oranında artırdığı da görülmüştür (Bernard van Leer Vakfı, 2014). Dolayısıyla ailelerin sosyoekonomik koşulları kötüleştikçe ve salgın aileler üzerinde ekonomik, sosyal ve duygusal stresi artırdıkça çocuklara yönelik ihmal ve istismar ihtimali artmaktadır.

Çocukların temel haklarının korunması ve güvenli bir ortamda yetişmeleri için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir (Pinherio, 2006). Dolayısıyla pandemi durumlarında, ruh sağlığı hizmet sağlayıcılarının (çocuk psikologları, sosyal hizmet uzmanları, psikiyatristler...) çocuk istismarını önleme, yakınlarını kaybeden çocuklara yönelik yas desteğı, televizyonu ve interneti işlevsel kullanarak stres yönetimi çalışmaları yapmaları önem kazanmaktadır (Stevenson et al., 2009: 255-260). Çocukların ihmal ve istismardan korunması, iyilik hallerinin yükseltilmesi noktasında sosyal hizmet uzmanlarına önemli görevler düşmektedir. Bu çalışmada koronavirüs pandemisi sürecinde çocukların aile içindeki ihmal ve istismardan korunması için yapılması gereken sosyal hizmet müdahalelerine yer verilecektir.

1. ÇOCUĞA YÖNELİK AİLE İÇİ ŞİDDET

Çocuğa yönelik aile içi şiddet, çocuğa yönelik her türlü kötü muameleyi, fiziksel, cinsel ve duygusal şiddeti kapsamaktadır. Çocuk istismarı, çocuğun fiziksel, psikolojik, zihinsel, ahlaki iyilik haline zarar vererek çocuğun sağlıklı bir yaşam sürdürmesine ve gelişimine zarar veren davranışları ifade etmektedir (World Health Organization, 2006).

DSÖ, fiziksel istismarı çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenen kişi veya çocuğun güven duyduğu ebeveyni tarafından, bir veya daha çok kez zarara uğraması veya zarar tehdidinde maruz kalması olarak tanımlamıştır. Fiziksel istismar; vurma, tekmeleme, ısırma, yakma, zehirlenme şekillerinde olabilmektedir (World Health Organization, 2006). Mete (2015), cinsel istismarı “bir yetişkinin kendine cinsel, psikolojik ve/veya ekonomik fayda sağlamak amacıyla bir çocukla cinsel içerikli aktivitede bulunması” olarak tanımlamıştır. Ayrıca cinsel istismarın “taciz, tecavüz, çocuk fuşu, çocuk pornografisi, cinsel temas, enest ve diğer istismar edici cinsel aktiviteleri” içerdiğini belirtmiştir (s.5).

Duygusal ve psikolojik istismar, çocuğun fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ve sosyal gelişimine zarar verme riski bulunan her türlü eylemdir. Çocuğun hareketinin kısıtlanması, çocuğu küçümseme, suçlama, tehdit etme, korkutma ve fiziksel olmayan reddetme veya düşmanca muamele biçimleri duygusal ve psikolojik istismar olarak değerlendirilmektedir (World Health Organization, 2006; UNICEF, Parlamentolar Arası Birlik, 2007). İhmal ise çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenen kişinin, çocuğun ihtiyaç duyduğu beslenme, barınma, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılamaması sonucunda çocuğun zarar görmesidir (World Health Organization, 2006).

DSÖ, 18 yaşın altındaki birçok kız (150 milyon) ve erkek (73 milyon) çocuğun cinsel şiddete maruz kaldığını tahmin etmektedir (Pinherio, 2006). Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğüne göre; çocuğa cinsel istismar uyguladığı için hüküm giyenlerin oranı 2006’da %42,5 iken 2016’da %58,8 olmuştur (Polat, 2018). Üstelik bu cinsel şiddetin çoğu, çocukların güvendikleri ve bakımlarından sorumlu olan aile üyeleri veya ailenin güvendiği yakın çevredeki kişiler tarafından uygulanmaktadır (Pinherio, 2006). Yani çocukların en yakınlarındaki kişiler tarafından zarara uğrama riski oldukça yüksektir.

Türkiye’de 0-8 Yaş Arası Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması’na göre, çocuklar %77,8 oranında duygusal şiddete; %23,6 oranında fiziksel şiddete maruz kalmaktadır (Bernard van Leer Vakfı, 2014). Türkiye’de yaşayan 7-18 yaşlar ara-

sındaki çocukların ise %56'sı fiziksel istismara, %49'u duygusal istismara, %10'u cinsel istismara, %25'i ihmale maruz kalmıştır (Oral vd., 2010). Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Aile Yapısı Araştırması'na (2016) göre çocuklara en fazla verilen cezalar; azarlama (%72,6), interneti yasaklama (%48,7), TV izlemeyi yasaklama (%40,8), harçlığını kesme (%14,2), arkadaşları ile görüştürmeme (%14,3) ve odaya kapatmadır (%8,9) (Türkiye İstatistik Kurumu, 2017). Araştırma sonuçlarından elde edilen bilgilere bakıldığında, çocukların yüksek oranda duygusal şiddetle karşı karşıya kaldıkları açıktır. Özellikle aile içinde stresin arttığı salgın dönemlerinde çocuğa yönelik azarlama, yasaklama, tehdit içerikli sözler söyleme gibi davranışların artması olasıdır. Bunun yanında oldukça yüksek orana sahip olan diğer şiddet biçimlerinin de artan stresle birlikte yükselmesi mümkündür.

Çocuğa yönelik şiddetin fazla olmasındaki bir sebep, ebeveynlerin tutumlarıdır. Ebeveynler çoğunlukla öfkelerini kontrol edemeyerek, şiddetin işe yaradığını ve bunun çocuğa zarar vermediğini düşünerek çocuklarına karşı şiddet uygulamaktadırlar (Bernard van Leer Vakfı, 2014). Oysa çocuğun bakım vereni ve güvendiği kişiler tarafından şiddete maruz kalması, cinsel amaçlı kullanılması; yapmayı sevdiği faaliyetlerden uzaklaştırılması, alay konusu olması, tehdit edilmesi, özgüveninin kırılması ve sağlık, eğitim, güvenlik, beslenme gibi ihtiyaçlarının karşılanmaması çocuğun kısa ve uzun vadede fiziksel, psikolojik, sosyal ve duygusal anlamda pek çok sorunla karşılaşmasına sebep olmaktadır.

Çocuğun şiddete maruz kalması beyin gelişimi, sinir ve bağışıklık sistemlerini olumsuz etkileyerek sosyal, duygusal ve bilişsel bozukluklara, çeşitli hastalıklara ve yaralanmalara yol açabilmektedir. İlerleyen dönemlerde madde bağımlılığına, çalışmada verimin azalmasına, bellek sorunlarına ve saldırgan davranışlara (UNICEF, Parlamentolar Arası Birlik, 2007), korunmasız ve erken cinsel ilişkiye, anksiyeteye, travma sonrası stres bozukluğuna, intihar davranışlarına, özgüvende ve benlik saygısında azalmaya, kişilik bozukluklarına ve depresyona sebep olabilmektedir (Taner ve Gökler, 2004). Bu sebeple ailelerin bu konuda bilgi ve bilinç düzeyinin artırılması gerekmektedir. Zira çocuk ihmal ve istismarı bir insan hakları ihhalidir ve mutlaka çocuğun yüksek yararının sağlanması için gerekli tüm önlemlerin alınması gerekir.

Ülkemizin taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS) bu konuya dikkat çekmektedir. ÇHS'nin 19. maddesi, Taraf Devletlerin, çocuğun anne ve/veya babasının, yasal vasi/vasilerinin veya bakım verenlerinin herhangi birinin yanındayken her türlü istismar ve kötü muameleden korunması için gerekli önlemleri alması gerektiğini ifade eder (Çocuk Haklarına Dair, 1995). Elbette çocuğun aile içinde şiddete maruz kalmasını önlemek ve çocuğun haklarını korumak için yapılması gerekenleri

değerlendirirken ve çözüm üretirken sosyal hizmetin planlı müdahale süreciyle hareket etmek gerekmektedir. Bu noktada müracaatçının olduğu yerden başlayarak mevcut sorunun hangi sebeplerle ortaya çıktığını değerlendirmemiz önemlidir.

Evde şiddet farklı sosyoekonomik durumdaki ailelerde görülse de özellikle ebeveynlerin eğitim düzeyinin düşük olduğu, gelir eksikliğinin yaşandığı ve hanenin aşırı kalabalık olduğu evlerde çocuklara karşı fiziksel ve psikolojik şiddet riskinin arttığı bilinmektedir. Bu faktörlere yoksulluk, işsizlik, düşük sosyal uyum ve sosyal izolasyondan kaynaklı stresleri de eklemek mümkündür (Pinherio, 2006). Ailenin yaşadığı travmatik olaylar arttıkça çocuğa yönelik fiziksel şiddet oranları artmaktadır. Şiddet ve travmatik olaylar arasındaki ilişki incelendiğinde çocukların %51 oranında fiziksel istismara maruz kaldıkları görülmektedir (Bernard van Leer Vakfı, 2014). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılan çalışmalar göstermektedir ki stresle başa çıkma kapasitesinin azalması, düşük benlik saygısı, zihinsel sağlık sorunları ve madde bağımlılığı (alkol ve uyuşturucu) gibi durumlar söz konusu olduğunda ebeveynlerin çocuklarına karşı fiziksel şiddet uygulamaları ve/veya onları ihmal etmeleri daha olasıdır (Pinherio, 2006).

Dolayısıyla çocuklara karşı aile içi şiddetin bireysel, ailevi, toplumsal, ekonomik ve kültürel faktörlerden etkilenecek meydana geldiği söylenebilir. Koronavirüs salgını da bütünüyle toplumu ve ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Bireysel anlamda bireylerin stresini ve kaygısını artırarak, günlük yaşam rutinlerini bozarak bireylerin başa çıkma kapasitelerini zorlamaktadır. Aile üyelerinin uzun süreler bir arada yaşaması ailedeki sınırların korunamamasına sebep olurken, ekonomik kayıpların etkisiyle de ailedeki stres ve endişe artmaktadır. Dolayısıyla toplumun tamamını etkisi altına alan koronavirüs sebebiyle yaşanan yoksulluk, işsizlik, sosyal izolasyon ve stres çocukların ihmal ve istismara uğrama riskini artırmaktadır.

2. AİLE İÇİ ŞİDDETE MARUZ KALAN ÇOCUKLAR İÇİN GELİŞTİRİLEN KORUYUCU-ÖNLEYİCİ TEDBİRLER VE POLİTİKALAR

Çocuğun refahının sağlanması amacıyla yürütülen hizmetler; çocuğun bakımını ve sağlığını destekleyen hizmetleri, gelir desteğini, aileleri güçlendirerek onlara çocuklarıyla sağlıklı ilişkiler kurmalarında yardımcı olabilecek ebeveyn eğitimi gibi aileyi destekleyen hizmetleri ve çocuğun şiddete uğrama riskinin bulunduğu ailelere yönelik danışmanlık hizmetleri sunan aile koruma hizmetlerini içermektedir (Özateş ve Atauz, 2011: 103). Uluslararası düzeydeki tüm insan hakları belgelerinde, çocuğun ailesi yanında büyüüp gelişmesinin sağlanması ilkesi temeldir. Bu nedenle çocuğun ailesinden kopmasının önlenmesi, eğer kopuş yaşanmışsa çocuğun ailesiy-

le yeniden birleştirilmesinin sağlanması için çeşitli çabalar gösterilmektedir. Çünkü çocukluk dönemi boyunca çocuğun ailesi yanında yetişmesi onun gelişimine olumlu etkilerde bulunmaktadır (Özateş ve Atauz, 2011: 104). Ülkemizdeki çocuklara yönelik hizmet modelleri incelendiğinde de çocuğun aile yanında yetiştirilmesinin önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Çocuklar aile içi şiddete maruz kaldıklarında onların esenliğini korumak için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB), Sağlık Bakanlığı (SB) ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) çeşitli tedbirler uygulamaktadır.

Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM); çocukların sağlıklı gelişmesi, aile içi şiddetin önlenmesi ve çocuğun korunması, öncelikle çocuğun aile yanında yetiştirilmesi, ailenin refahının ve bütünlüğünün sağlanması amacıyla ailenin ve çocuğun eğitim, danışmanlık, sosyal ve ekonomik destekler yoluyla güçlendirilmesini ve desteklenmesini sağlamak için çeşitli sosyal hizmet uygulamalarını yürütür (Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği, 2013). Yoksulluk sebebiyle temel ihtiyaçlarını karşılayamayarak hayatını idame ettirmekte zorlanan ailelerin çocuklarının bakımının sağlanması amacıyla aileler AÇSHB tarafından Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmeliğe uygun şekilde desteklenmektedir (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, t.y.). Yönetmeliğe göre, desteklenmediklerinde korunmaya ihtiyaç duyacak olan çocukların ailelerine veya yakınlarına ekonomik destek verilmektedir (Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik [SED], 2015). Bu noktada yoksul ailelerin çocuklarının her türlü şiddetten korunmaları için ailenin ekonomik olarak desteklenmesinin ve sosyal hizmet müdahalelerinin yapılmasının etkili olacağına vurgu yapılmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanları mesleğin bilgi, beceri ve değer temelinden hareketle koruyucu önleyici tedbirler kapsamında müdahalelerde bulunmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, sosyal ve ekonomik destek hizmetine gereksinimi olan ailelerin ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları için rehberlik hizmetleri yürütmektedir. Aile içi sorunların çözümlenmesi, ailenin ve çocuğun çevreye uyumunun ve çocuğun okula uyumunun sağlanması ve eğitimine devam etmesi için aileye ve çocuğa rehberlik hizmetleri sunulmaktadır. Kriz durumlarında ise aileye psikososyal desteğin sağlanması, bireyin sosyal işlevselliğini kazanarak üretken olması, aileyi güçlendirecek olan toplumsal kaynakların harekete geçirilmesi için gerekli sosyal hizmet müdahaleleri yapılmaktadır (SED, 2015).

Çocuğa yönelik şiddet/istismar durumlarında “Alo 183 Hattı” kullanılarak çocuğun durumu ve şiddet hakkında gerekli bilgiler emniyete, jandarma birimlerine

ve vakanın bulunduğu ildeki Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerine bildirilmektedir. İl Müdürlükleri'nde görevli acil müdahale ekip sorumluları ve kolluk birimleri birlikte çalışarak vakaya en kısa sürede müdahale etmekte ve çocuğun güvenliğini sağlamaktadır. Ardından vaka hakkında detaylı sosyal inceleme yapılarak çocuğun şiddetten korunması ve gelişiminin desteklenmesi için çocuk için en uygun sosyal hizmet modeli belirlenmektedir (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, t.y.). Bu bağlamda 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu (ÇKK) kapsamında, çocuk hakkında sosyal inceleme yapılarak danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık ve barınma tedbirleri uygulanmaktadır (Çocuk Koruma Kanunu [ÇKK], 2005).

ÇKK çocuk hakları doğrultusunda çocuğun ihmal ve istismardan korunarak güvenliğinin sağlanmasını, suça sürüklenmesinin önlenmesini, bedensel, zihinsel, ahlaki, duygusal ve sosyal gelişiminin desteklenmesini amaçlar. ÇKK çocuğun öncelikle kendi ailesi içinde korunmasını sağlamaya yönelik tedbirlere yer verir. Danışmanlık tedbiri kapsamında çocuğun bakım verenlerine çocuk yetiştirme konusunda; çocuklara da eğitimleri ve gelişimleri ile ilgili bilgilendirici ve sorun çözmeye yönelik mesleki çalışmalar yapılır. Eğitim tedbiri olarak da çocuğun bir eğitim kurumuna, meslek/sanat kurslarına veya işyerlerine yerleştirilmesi sağlanır. Çocuğun bakım verenleri çocuğa karşı sorumluluklarını yerine getiremediğinde çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması ve gelişiminin desteklenmesi için bakım modellerinden (resmi veya özel bakım yurdu ya da koruyucu aile hizmetleri) çocuğun yararlandırılması için bakım tedbiri kararı alınır. Çocuğun fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması için tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinin sunulması amacıyla sağlık tedbiri; güvenli bir barınma yeri olmayan çocuklu kişiler ve hamile kadınlar için de barınma tedbiri kararı alınır (ÇKK, 2005).

Çocuğun şiddetten korunmasında kolluk kuvvetlerine görevler düşmektedir. Çocuklar hakkında tedbir kararlarının alınmasının gerekli olduğu durumlarda Çocuk Bürosu, en hızlı şekilde tedbir alınmasını sağlamakla görevlidir. Bu amaçla, çocukların ihtiyaç duydukları desteği ve hizmetleri almalarını sağlamak adına ilgili kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği içinde çalışmaktadır. Kolluğun çocuk birimi, korunma ihtiyacı olan çocuklar hakkında çocuğun bakımını üstlenenlere, velisine, vasisine, eğer çocuk bakım kuruluşunda kalıyorsa ilgili kuruma, baroya ve Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüne durumu bildirir. Ancak çocuğun güvenliğini tehdit etmemek için, çocuğa şiddet uyguladığından şüphelenilen kişilere herhangi bir bilgi verilmemektedir (ÇKK, 2005). Acil korunma kararı alınmasının gerekli olduğu hallerde çocuk hakkında sosyal inceleme yapılarak koruyucu ve destekleyici tedbir kararı verilmesi talep edilebilir. Çocuğun, ailesine geri döndü-

rülmesine veya uygun görülen başka bir tedbir kararının alınmasına ise hâkim karar vermektedir (ÇKK, 2005).

Çocuğun şiddetten korunması için yapılan tüm çalışmalarda, ÇHS'ye uygun şekilde çocuğun yüksek yararı gözetilerek çocuğa yönelik her türlü şiddetin önlenmesi hedeflenmektedir. Çocukların şiddete maruz kaldığı durumlarda çocuğun ve ailenin durumunun değerlendirilerek gerekli tedbirlerin alınması ve çocuğun yararına olacak hizmet modelleriyle çocuğun ve ailenin buluşturulması için çeşitli kurum ve kuruluşlar hizmet vermektedir.

Cinsel istismara uğramış veya uğrama riski bulunan çocukların ifadesinin alınması, adli muayenenin ve diğer işlemlerin tek merkezde yapılarak çocuğun ikincil örselenmesinin asgariye indirilmesi için SB'ye bağlı hastanelerde Çocuk İzlem Merkezleri (ÇİM) kurulmuştur. Gizlilik esasına ve çocuğun yüksek yararı ilkesine göre faaliyet gösteren ÇİM'lerde çocuğun bedensel ve ruhsal sağlığının desteklenmesi için hizmetler sunulmaktadır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı). Çocuğun koruma altına alınması gerektiğinde çocuk için güvenli bir ortam sağlanana kadar çocuğun barınma, beslenme, giyim, sağlık ve güvenlik ihtiyaçları ÇİM'de karşılanır (Topdemir, 2016).

Süreç, çocukla ve aile ile görüşmenin yapılması, çocukla adli görüşmenin yapılması, çocuğun fiziksel ve psikiyatrik değerlendirmesinin yapılması şeklinde işler. Çocuğun cinsel olarak istismar edildiğine dair ihbar alındığında, durum kolluk kuvvetlerine veya Cumhuriyet Savcılığına bildirilir. Daha sonra Cumhuriyet Savcısının talimatıyla ÇİM'e getirilen çocukla ön görüşme yapılır ve çocuğun gelişimsel özellikleri değerlendirilirken başka bir odada çocuğun ailesi ile görüşme yapılır. Çocuğun ve ailenin yaşantıları, ailenin olaya ilişkin tepkileri, tutumları ve ihtiyaçları hakkında bilgi alındıktan sonra aile, adli süreç ve çocuğa yönelik sergilenmesi gereken tutum ve davranışlar hakkında bilgilendirilerek uygun kurum ve kuruluşlara yönlendirilir. Çocuğun yaşadığı olayı tekrar tekrar anlatıp travmatize olmasının engellenmesi amacıyla çocukla yapılan adli görüşme ses ve görüntü kaydı alınarak yapılır. Adli görüşmeden sonra gerekli görülürse çocuk ÇİM'deki doktor ve çocuk psikiyatristi tarafından muayene edilir. Çocuğun uzun süreli tedaviye ve rehabilitasyona ihtiyacı varsa çocuk ÇİM tarafından uygun merkezlere yönlendirilir. Eğer çocuğun cinsel istismara maruz kaldığı düşünülüyorsa çocuk psikiyatrik değerlendirme ya da sosyal hizmet müdahaleleri için gerekli kurumlara yönlendirilir (Topdemir, 2016).

Çocuk Destek Merkezleri (ÇODEM), suç mağduru çocukların fiziksel, duygusal, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması, çocukların ailelerine ve günlük

yaşamlarına dönmesi veya gerekli durumlarda sosyal hizmet modellerinden faydalandırılmalarının sağlanması amacıyla hizmet vermektedir (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı). Merkezde her çocuğun gelişimsel, kişisel, psikolojik, ailesel, sosyal durumları göz önünde bulundurularak çocuğa uygun psikososyal destek programı uygulanır (Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği, 2015).

ÇODEM’de kalan çocuklara ve ailelerine yönelik olarak 2014’te uygulanmaya başlanan “Anka Çocuk Destek Programı” kapsamında suç mağduru çocukların yaşadıkları travmaların etkilerinin en aza indirilmesi, olumlu tutum ve davranışların geliştirilmesi, sosyal işlevselliğin artırılması amaçlanmaktadır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, t.y.). Anka Çocuk Destek Programı ile çocukların bireysel ihtiyaçları ve çocuğun yaşam kalitesine zarar veren risk faktörleri değerlendirilerek psikososyal destek programı belirlenmektedir. Çocuğa ve ailesine yönelik mezo düzeyde grup çalışmaları, mikro düzeyde bireysel danışmanlık hizmetleri ve krize müdahale uygulamaları yapılmaktadır. Mikro düzeydeki çalışmalarda çocuğun kendine zarar vermesinin ve şiddete maruz kalmasının önlenmesi ile ilgili çalışmalar yapılırken; mezo düzeyde kişisel gelişimi ve kişilik gelişimini destekleyen, öfke kontrolünü sağlayan çalışmalar yürütülmektedir (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, t.y.).

Aile ile çalışırken ailenin çocuğa zarar verme riskinin olmadığına karar verilirse çocuk da görüşme sürecine dahil edilmektedir. Anka Çocuk Destek Programı kapsamında ailelere, çocukla kurulan iletişimin güçlendirilmesini, ebeveynlik rollerinin öğrenilmesini ve geliştirilmesini, istismara maruz kalan çocuğa doğru şekilde yaklaşılmasını destekleyecek şekilde bireysel danışmanlık hizmetleri verilmektedir. Program ile her çocuk için bireyselleştirilmiş bir destek programı oluşturulmakta ve çocuğun durumu üç ayda bir değerlendirilmektedir. Değerlendirme sonrasında çocuğun aile ortamına dönmesine, farklı bir sosyal hizmet kuruluşuna naklinin yapılmasına veya programa devam etmesine karar verilebilmektedir (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, t.y.).

Duygusal, cinsel, fiziksel istismara maruz kaldığı için sosyal rehabilitasyona gereksinim duyan ve hakkında bakım tedbiri kararı alınan çocukların rehabilitasyonunu sağlamak amacıyla Koruma Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri ile Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezleri kurulmuştur. Merkezlerde çocukların, fiziksel, duygusal, psikolojik ve sosyal ihtiyaçları belirlenmekte ve çocuğa özgü müdahaleler geliştirilmektedir. Çocukların olumsuz tutum ve davranışlarının olumlu davranış, tutum ve becerilerle değiştirilmesi, çocuğun sağlıklı gelişiminin desteklenmesi; öfke kontro-

lünü sağlayarak problem çözme becerileri geliştirmesi ve stresle baş edebilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Çocuğun, ailesine ya da yakınlarına geri döndürülmesinin mümkün olduğu durumlarda çocuğun ve ailenin durumu değerlendirilmekte ve gerekliyse aile aynı ve nakdi açıdan desteklenmektedir. Çocuk merkezden ayrıldıktan sonra da çocuğun şiddetten korunduğundan ve iyilik halinin sağlandığından emin olabilmek için çocuğun durumu takip edilmektedir (Koruma Bakım ve Rehabilitasyon, 2009).

Çocukların zamanının çoğunu okulda geçirdiği dikkate alındığında günlük yaşamlarında karşılaştıkları psikolojik, davranışsal, çevresel, ailesel sorunlarına okuldaki rehberlik servisi aracılığıyla çözüm bulma imkânı olduğu ve çocuğun aile içinde şiddete maruz kaldığı durumlarda okulun rehberlik servisinin gerekli önlemleri alarak çocuğun korunması için çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı "Okullarda Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Kılavuzu"nda çocuğun ihmal edilmesi, cinsel istismara ve şiddete maruz kalması durumlarında rehberlik hizmetlerinin görevlerine yer verilmektedir.

Kılavuza göre; cinsel istismara uğrayan çocuğun beyanı, ailenin onayı aranmaksızın olduğu gibi alınarak tutanak tutulur. Adli ve kolluk birimlerince yürütülen süreç hakkında çocuk bilgilendirilerek gizliliğe önem verilir. Çocuğa yönelik ihmal söz konusu ise ihmal edildiği düşünülen öğrenci ile görüşme yapılır. Çocuğun rehber öğretmenlerinden ve okul yönetiminden çocuk ile ilgili bilgi alınarak multidisipliner bir çalışma sürdürülür. Öğrencinin ailesi ile yapılan görüşmelerde ihmalin sebepleri öğrenilerek gerekli durumlarda öğrencinin durumu sağlık kuruluşlarına veya AÇ-SHB il/ilçe müdürlüklerine bildirilir. Ailenin yoksul olduğu durumlarda valilik, kaymakamlık, belediye ve AÇSHB gibi ilgili kurumlara yönlendirme yapılarak ailenin ekonomik açıdan desteklenmesi sağlanır. Çocuk şiddete maruz kalmışsa, çocuğun fiziksel (morluk, kızarıklık, ısırık izi vb. olup olmadığı) ve psikolojik durumu (sakinlik, sinirlilik, saldırganlık gibi durumların varlığı) rehber öğretmen tarafından değerlendirilir. Fiziksel ve psikolojik değerlendirmenin ardından çocukta değişiklik olduğu fark edilirse çocuğun daha ayrıntılı şekilde değerlendirilebilmesi çocuğun sınıf öğretmenleri ve okul yönetimi ile işbirliği yapılır. Çocuğa şiddet uygulayan kişiler tespit edildikten sonra, çocukla ve çocuğun velisi (şiddeti uygulayan kişi velisi değilse) ile görüşme yapılır. Çocuğa yönelik şiddet veli tarafından uygulanmışsa adli birimler, kolluk kuvvetleri, AÇSHB (il/ilçe müdürlükleri, ALO 183 hattı vb.) ve okul yönetimi iş birliği içerisinde çalışarak bildirimde bulunur. Bu süreçte çocuğa yönelik psikolojik danışmanlık hizmetleri planlanarak yürütülür. Çocuğun aile üyeleri, yakınları, öğretmenleri ve okul yönetimi de çocuğa sosyal desteğin sağlanmasında rol

oyun. Çocuğun psikolojik ve ruhsal iyilik halinin desteklenmesi için ihtiyaç halinde çocuk, ergen ve çocuk ruh sağlığı merkezi gibi kuruluşlara yönlendirilmektedir (Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2015: 11-13).

Kılavuzda özel eğitime gereksinim duyan engelli öğrencilerin, şiddete maruz kalma riskinin daha fazla olduğuna dikkat çekilerek rehber öğretmenlerin yürüttüğü koruyucu ve önleyici rehberlik çalışmalarında bu konuya yer vermesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca şiddete maruz kaldığı düşünülen engelli çocukların, şiddeti algılama ve bunu ifade ederek yardım talebinde bulunma konusunda sınırlılıkları olacağı göz önünde bulundurularak rehberlik çalışmalarının sürdürülmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir (Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2015: 14).

Dolayısıyla çocuk aile içinde şiddete maruz kaldığında, okuldaki rehber öğretmenin, sınıf öğretmeninin, okul yönetiminin, belediyelerin, AÇSHB'nin, SB'nin, adli birimlerin ve kolluk birimlerinin işbirliği içerisinde, çocuğun korunmasına yönelik adımların atılması yönünde çalıştığı önleyici bir mekanizmanın geliştirildiği görülmektedir. Fakat aniden gelişen durumlarda mevcut hizmetlerden yararlanmak mümkün olmayabilmektedir. Salgın hastalıklara bağlı olarak sokağa çıkma yasaklarının uygulanması ve okullarda uzaktan eğitime geçilmesi koruyucu ve önleyici hizmetlere erişimin yeni koşullara uyarlanamayarak çocukların aile içi şiddetten korunamamasına ve şiddetin görünmez olmasına yol açabilmektedir.

3. SALGIN HASTALIKLARIN ÇOCUĞA YÖNELİK AİLE İÇİ ŞİDDETE ETKİSİ

Son zamanlardaki geniş kapsamlı karantina uygulamaları, 2003 yılında SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome) virüsü salgını ve 2014 yılında Batı Afrika'yı etkisi altına alan Ebola virüsü salgını sırasında yapılmıştır. İlk olarak Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) ile gelişen ve 2020 yılında tüm dünyayı etkileyen koronavirüs (COVID-19) salgını (Sağlık Bakanlığı, 2020) sebebiyle de dünyada pek çok ülkede karantina uygulanmaktadır (Türkiye Psikiyatri Derneği, 2020). Salgınlar, insan hayatını tehdit ederek günlük alışkanlıklarımızın dışına çıkmamıza sebep olmaktadır. Koronavirüs sebebiyle sokağa çıkma yasakları uygulanmakta, okullar ve işyerleri kapatılmakta, eğitime ve işe dair faaliyetler evden sürdürülmektedir. Okulların kapatılması, dünya genelindeki öğrencilerin %91'inin öğrenimi sınırlamakla birlikte bilgiye erişimi, okuldaki beslenme ve sağlık programlarına katılımı, temiz su ve hijyen hizmetlerine erişimi sınırlamaktadır. Ayrıca çocukların okuldan uzak

kalma süreleri arttıkça okuldan kopma olasılıkları da artmaktadır. Çocuklar evden çıkamadıklarında okuldan, arkadaşlarından, sağlık ve koruma hizmetlerinden mahrum kaldıklarında kaygı düzeyleri ve depresyon riski, aile içi şiddete maruz kalma riskleri artmaktadır (UNICEF Türkiye, 2020).

Karantina uygulamaları sebebiyle engellenmiş hissetmek, günlük rutinlerin aksaması, sosyal ve fiziksel temasın sınırlandırılması, tıbbi bakıma, temel gıda maddelerine erişememek, karantina süreciyle ilgili yeterli bilgiye sahip olamamak, hastalığı taşıma veya bulaştırma endişesi, karantina süresinin on günden uzun olması karantinayla ilgili önemli risk faktörleridir (Türkiye Psikiyatri Derneği, 2020). Geçmişte yaşanan salgın hastalıkların da insan yaşamını değiştirerek ekonomik, duygusal, psikolojik riskleri ve sağlık risklerini beraberinde getirdiği görülmüştür.

Örneğin Batı Afrika'daki ebola virüsü, çocukların yetersiz beslenmesine, aşılardan faydalanamamalarına, çocuk işçiliğine, ergen gebeliklerine, okuldan uzak kalmalarına, yoksul ailelerin daha da yoksullaşmasına sebep olarak temel ihtiyaçların karşılanmasını zora sokmuştur (Rothe et al., 2015; The Lancet Child & Adolescent Health, 2020). Ebolaya maruz kalan çocuklar sevdiklerini kaybederek ölümü, kendileri veya çevrelerinden biri enfekte olduğunda hastalığı ve izolasyonu deneyimlemiştir. İzolasyonu deneyimlemek ve kayıplarla baş etmek çocuklar için duygusal zararlara yol açmaktadır. Ebola ile enfekte olan veya bakım verenden uzak kalan çocuklar tıbbi, beslenme, psikososyal ve rehabilitasyon hizmetlerine, okula geri dönürme çalışmalarına, ayrımcılık ve damgalanma ile mücadele çalışmalarına ihtiyaç duymaktadırlar (UNICEF Türkiye, t.y.).

Başka bir salgın hastalık olan kuş gribinin genellikle okul çağındaki çocuklarda ve adolesanlarda görülerek daha ağır hastalığa neden olduğu (Ceyhan, 2006), SARS virüsünün travma sonrası stres bozukluğuna sebep olduğu ve dehşet, çaresizlik, endişe duygularını artırdığı bulunmuştur (Paterman, et al., 2020). Karantinaya alınan kişilerde kalabalık ortamlardan uzak durma ve sürekli el yıkama gibi davranışların görüldüğü, kişilerin bir kısmının uzun süre karantinadan önceki yaşamına dönemediği (Türkiye Psikiyatri Derneği, 2020), SARS virüsü ile enfekte olan kişiyle temas ettiği için karantinaya alınanlarda ise korku, sinirlilik, üzüntü ve suçluluk gibi olumsuz duyguların karantina boyunca görüldüğü bulunmuştur (Brooks et al., 2020).

Salgın hastalıklar çocuğun ve çevresinin sağlığını tehdit etmekte, çocukların eğitim faaliyetlerinin aksamasına, yeterli beslenememelerine sebep olmaktadır. Dolayısıyla çocukların sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması, eğitim, korunma ve gelişme haklarından mahrum kalmamaları önemli hale gelmektedir. Günlük yaşam

aktivitelerindeki değişim çocuklar ve aileleri üzerinde stres, korku, endişe, çaresizlik gibi duygular oluşturmaktadır. Çeşitli ruhsal hastalıkların ortaya çıkması, ekonomik kayıpların yaşanması, rutin yaşamın devam ettirilememesi çocuğun şiddete maruz kalmasına sebep olabilmektedir. Hastalıktan ölen yakın kişilerin veya hasta olduğu için uzak durulması gereken kişilerin olması yasa ve travmalara yol açabilmektedir. Salgın hastalıkların neden olduğu tüm riskler göz önünde bulundurulduğunda psikososyal destek çalışmalarına, yas ve travma çalışmalarına, koruyucu-önleyici tedbirlerin alınmasına, bilgiye erişimin herkes için mümkün kılınmasına, ekonomik önlemlerin alınmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Ebeveynlerin ve çocukların kendilerini izole hissetmesi ve kısıtlı sosyal çevre içinde bulunmaları sebebiyle (Mete, 2015) stres ve korku daha çok hissedilmekte, hoşgörülü davranmak ve uzun vadeli düşünmek zorlaşmaktadır (Rothe et al., 2015). Salgının neden olduğu ekonomik güvensizlik ve gelirin aniden düşüşü, aileleri gelecek için güvencesiz bırakarak (Paterman et al., 2020) ebeveynlik stresini artırdığı için (Rothe et al., 2015; Mete, 2015) çocuğa yönelik şiddet artırmaktadır.

Salgın döneminde birçok işyeri kapatıldığı için ailelerin geçim kaynakları sınırlı hale gelmektedir. Dolayısıyla salgın süresince aileler ekonomik yetersizlik içinde yaşamalarını sürdürmeye devam etmektedir. Fakat geçmiş deneyimler göstermektedir ki ekonomik kayıplar karantina kalktıktan sonra da sürmekte ve ciddi ekonomik sorunlara, sosyal ağların bozulmasına ve günlük yaşam aktivitelerinin değişmesine sebep olarak çeşitli sosyoekonomik sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bunlara bağlı olarak ruhsal hastalık belirtilerinin gelişmesi söz konusu olabilmektedir. Karantina dönemindeki ekonomik kayıpların, bireylerin ruhsal durumunu etkileme düzeyini araştıran bir çalışma, yıllık geliri düşük olan katılımcıların daha fazla travma sonrası stres bozukluğu ve depresif belirtiler yaşadıklarını tespit ederek bu düşüncüyü doğrulamıştır (Brooks et al., 2020).

Dolayısıyla koronavirüs salgını sürecinde çocukların aile içi şiddete maruz kalmalarını önlemek için çocuklara ve ailelerine yönelik destekleyici çalışmaların yapılması gerektiği aşikârdır. Bu çalışmalar, danışmanlık hizmetleri yoluyla bireylerin baş etme kapasitelerinin artırılması ve güçlendirilmeleri, doğru bilgi elde etmelerinin sağlanması şeklinde olabileceği gibi ekonomik kayıpların etkisini azaltmak amacıyla ekonomik desteklerin sunulması şeklinde de olabilir. Ülkemizde uygulanan tedbirler bağlamında çocukların aile içi şiddetten korunmalarında etkili olabilecek mekanizmaları gözden geçirmek önemlidir.

4. KORONAVİRÜS SALGININDA ÜLKEMİZDEKİ ÇOCUKLARIN ESENLİĞİNİ İLGİLENDİREN GELİŞMELER

Koronavirüs salgını öncesinde çocuklar, günlük yaşamlarında karşılaştıkları psikolojik, davranışsal, çevresel, ailesel sorunlarına okuldaki rehberlik servisi aracılığıyla çözüm bulabilmekteydiler. Ancak koronavirüs günlerinde çocuklar sokağa dahi çıkamamakta, daha önce çeşitli sorunlar sebebiyle okul rehberlik servislerinden faydalanan öğrencilerin aldıkları destekler kesilmekte veya sınırlı hale gelmektedir. Çocuğa yönelik aile içi şiddetin de artış gösterdiği bu dönemde çocukların rehberlik hizmetlerinden yeterli düzeyde faydalanamıyor olmaları çocukların şiddete açık hale gelmelerine, ev içinde yaşanan şiddetin görülmemesine ve çocukların psikolojik, duygusal ve fiziksel açıdan zarar görmelerine sebep olabilmektedir.

Koronavirüs sebebiyle kısıtlamaların yaşandığı günlerde çocuklar ve aileleri için yürütülen psikososyal destekler bilgilendirici kılavuzların yayınlanması ve ailelere ulaştırılması, çağrı merkezlerinin kurulması, geçici ekonomik desteklerin yapılması ile sınırlıdır. Ankara ilinde bir ortaokulda çalışan rehber öğretmenle yapılan telefon görüşmesinden elde edilen bilgiler de bu süreçte sınırlı şekilde rehberlik hizmetlerinin sürdürüldüğünü doğrulamaktadır.

Görüşmeden elde edilen bilgilere göre; Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden koronavirüsten korunmak için neler yapılması gerektiğini içeren dokümanlar öğrencilere ve ailelere ulaştırılmakta ve öğrencilerin sınıf öğretmenleriyle iletişimde kalınarak öğrencilerin ihtiyaçları ve sorunları hakkında bilgi edinilmekte, gerekli durumlarda öğrencilerle ve aileleriyle telefonla iletişim kurarak danışmanlık hizmetleri sürdürülmektedir. Danışmanlık verilen konular genellikle evde verimli zaman geçirmek, sınav stresinin azaltılması ve derslere düzenli olarak çalışılması ile ilgilidir. 8. sınıf öğrencilerinin ilgilerinin ve yeteneklerinin keşfedilmesi ve hangi liseye gitmelerinin uygun olacağına belirlenmesi için Ulusal Mesleki Bilgi Sistemi (MBS) üzerinden öğrencilere anket gönderilmekte ve öğrenciler lise tercihleri konusunda bilgilendirilmektedir. Özel eğitim ve kaynaştırma sınıfı öğrencilerinin özel ihtiyaçlarına yönelik olarak sınavlar ve dersler hakkında telefonla bilgilendirmeler yapılmaktadır (Rehber öğretmen S. ŞİMDİ ile kişisel iletişim, 5 Mayıs 2020).

Koronavirüsün yaşandığı günlerde “Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Bilgilendirme Hattı” çağrı merkezi aracılığıyla özel eğitim ve rehberlik öğretmenleri öğrenci ve velilere psikososyal destek sağlamaktadır (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2020). AÇSHB'nin sunduğu psikososyal destek hizmetleri kapsamında ise hasta-

lıktan korunma yolları ile ilgili bilgilendirilmeler ve psikososyal değerlendirmeler yapılarak ihtiyaç duyulan alanlarda danışmanlık hizmetleri uygulanmaktadır. Aile üyeleri arasındaki iletişimi destekleyici ve ebeveynlere çocuk gelişimi konusunda faydalı bilgiler sağlayıcı rehberlik hizmeti verilerek bireylerin yaşadıkları sorunlara yönelik baş etme becerileri geliştirmeleri desteklenmektedir (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020).

Öğrencilere ve ailelerine yönelik olarak salgının yol açtığı kaygının normalleştirilmesine destek olmak için 30 Mart 2020 tarihinde Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, “Salgın Hastalık Dönemlerinde Psikolojik Sağlamlığımızı Korumak için Yetişkinler ve Gençler için Bilgilendirme Rehberi ve Aileler için Çocuklara Yardım Rehberi” yayınlamıştır. Rehberlerde yetişkinlerin ve çocukların endişe, kaygı, panik ve korku yaşamalarının oldukça olağan olduğu belirtilerek bu dönemde doğru ve gerçekçi bilgiler ışığında gerekli önlemlerin alınmasının, duyguların ve düşüncelerin çevredекilerle paylaşılmasının, sağlıklı beslenmenin ve spor yapmanın, ailece vakit geçirmenin önemli olduğu vurgulanmıştır. Kaygı ve stresle baş edilemediği durumlarda ise bir uzmana başvurmanın gerekli olduğu belirtilmektedir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2020).

AÇSHB'nin yayınladığı “Koronavirüs Bilgilendirme Dokümanı”; kuruluş bakımından ve aile odaklı hizmetlerden yararlanan çocukların, görevli personellerin ve koruyucu ailelerin bu sürece ilişkin bilinç geliştirmeleri, gerekli tedbirleri alarak salgını en az zararla atlatalmaları için gerekli bilgileri sunmaktadır. Aile odaklı hizmetler ile ilgili olarak, müracaatçıların şahsen başvuru yerine Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) için e-devlet başvurusunu, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) ve Alo 183 hattını, AÇSHB İl Müdürlüklerinin sitesindeki kurumsal mail adreslerini kullanmaları konusunda bilgilendirilmesinin önemli olduğuna değinilmektedir. Dokümandaki bilgilere göre, AÇSHB İl Müdürlüğüne veya SHM'lere şahsen başvuran müracaatçılarla SED biriminde yapılan görüşmelerde; eğer acil bir durum söz konusu değilse sadece zorunlu bilgilerin alınarak görüşme süresinin kısa tutulmasına ve koronavirüs salgını süresince öncelikle geçici SED hizmetinin değerlendirilmesine karar verilmiştir. Çocuğun koruyucu aile hizmetinden faydalandırıldığı durumlarda çocuğun aileye uyum süreci tamamlandığında veya aileden alınması gerektiğinde ya da acil müdahale edilmesi gereken bir durumla karşılaşıldığında görevli personelin hijyen ve temas hususlarına dikkat ederek maske ve eldiven gibi koruyucu ekipmanlarla ev ziyareti gerçekleştirmesi ve ziyaretin kısa tutulması gerektiği belirtilmektedir (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, t.y.). Dolayısıyla çocuğun aile içinde şiddete maruz kaldığı öğrenildiğinde meslek elemanlarının, virüse karşı ko-

ruyucu önlemleri olarak ailenin evine incelemeye gitmesi ve çocuğun iyilik hali için gereken tedbirleri alması gerekmektedir.

Koronavirüs salgını döneminde ev içinde çocuğa yönelik şiddeti artıran faktörlerden bir diğeri de ailelerin işsiz kalması ve yoksullaşma ile stresin artması olduğu için, bu dönemde ailelerin ekonomik açıdan desteklenmesi de önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda koronavirüs salgınının toplum üzerinde yarattığı sosyoekonomik yükü hafifletmek amacıyla Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi kapsamında; AÇSHB tarafından "Pandemi Sosyal Destek Programı" başlatılmıştır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020). Program kapsamında daha önce de sosyal yardım alan ailelere, saha araştırması sonucunda desteğe ihtiyaç duyduğu tespit edilenlere 1000 TL nakdi yardım yapılmıştır (TRT Haber, 2020). Destek programına başvurularda gelir kıstası şartı bulunmamakla birlikte başvuru sahiplerinin sosyoekonomik durumu, ailedeki çocuk sayısı, oturulan eve kira ödenip ödenmediği ve son ödenen elektrik, su ve gaz fatura bedelleri, ailenin birikiminin olup olmadığı sorulmaktadır. Fakat kamu işçileri, memurlar, emekliler, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğünün (İŞKUR) kısa çalışma ödeneği ile işsizlik ödeneğinden faydalananların başvuruları geçersiz sayılmaktadır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020). Ayrıca AÇSHB, "Nakdi Ücret Desteği" başvuru sistemini açarak 15 Mart 2020 tarihi itibarıyla ücretsiz izne çıkanlara aylık 1177 TL gelir desteği sağlamıştır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020).

Elbette yapılan ekonomik destekler ihtiyaç duyan aileler için bir nebze rahatlama sağlamaktadır. Ancak verilen desteğin bir defa ile sınırlı cüzi bir miktar olması ve ailelerin geleceğe yönelik ekonomik kaygılar taşıması var olan ekonomik sorunların çözülmesinde etkin rol oynamamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocukların birçoğunun, bakım verenleri tarafından duygusal, fiziksel, cinsel istismara ve ihmale maruz kaldığı bilinen bir gerçektir. Ailenin yoksul ve kalabalık olması, travmatik bir olay yaşaması ve stresle baş etme becerilerinin yetersiz kalması, ebeveynlerin çocuğa karşı sorumluluklarının bilincinde olmaması gibi faktörler aile içindeki stresi artırarak, şiddetin çocuğa yönelmesine sebep olmaktadır. Salgın hastalıkların yaşandığı dönemler bireylerde, ailelerde ve toplumda ruhsal, davranışsal, psikolojik değişiklikler yaratmaktadır. Aile üyeleri sokağa çıkma yasakları sebebiyle iş gidemeyerek ekonomik kayıplar yaşamakta, günlük rutinlerine devam edememekte, sosyal ilişkilerini sürdürmemekte, ekonomik, sosyal ve duygusal anlamda yoğun

bir stresin altına girmektedir. Ailenin yaşamında değişikliğine yol açan koronavirüs salgını da aile içinde çocuğa yönelik şiddetin artmasına; koronavirüsün yayılmasını engellemek amacıyla sokağa çıkma kısıtlamalarının getirilmesi de bu şiddetin görünmez olmasına neden olmaktadır. Çocuğa yönelik aile içi şiddet, çocuğun fiziksel ve psikolojik sağlığına, ahlaki gelişimine, güven duygusuna zarar vermekte; sosyal ilişkilerde bozulmaya, benlik saygısında azalmaya, olumsuz tutum ve davranışlara, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi sorunlara yol açmaktadır.

Çocuğun aile içi şiddetten korunmasında ve esenliğinin artırılmasında AÇSHB, SB, MEB, belediyeler, adli birimler, kolluk kuvvetleri, okuldaki rehber öğretmen başta olmak çocuğun öğretmenleri ve okul yönetimi işbirliği içerisinde, koruyucu ve önleyici tedbirler almaktadır. Çocukların öncelikle aile yanında olmak üzere şiddetsiz bir ortamda büyüüp gelişmesi, fiziksel, psikolojik, sosyal açılardan iyilik hallerinin artırılması amacıyla; eğitim, sağlık, danışmanlık, barınma ve bakım tedbirleri alınmakta, çocukların gelişimini destekleyen, olumlu davranışların, tutum ve becerilerin öğretildiği kurum ve kuruluşlar (ÇİM, ÇODEM, SHM vb.) hizmet vermektedir. Mevcut hizmetler kapsamında aileler ekonomik açıdan desteklenerek yoksulluğun neden olduğu stres azaltılmakta; psikososyal destekler yoluyla aileler çocuk bakımı konusunda bilinçlendirilmekte, sorunlarla başa çıkma kapasiteleri ve sosyal işlevsellikleri artırılmaktadır. Fakat çocuğu şiddetten koruyan mekanizmaların sunacağı desteklerin daha da önemli hale geldiği koronavirüs günlerinde doğrudan çocuğu aile içi şiddetten koruyan koruyucu-önleyici tedbirlerin alınmadığı görülmektedir.

Koronavirüs günlerinde, çocuklar ve aileler okuldaki rehberlik hizmetlerine öğretmenlerin yönlendirmesiyle ve telefon aracılığıyla erişebilmekte; sorunlarına MEB ve AÇSHB tarafından yayınlanan ve kendilerine ulaştıran kılavuzlar aracılığıyla, çağrı merkezleri yoluyla çözüm bulabilmektedirler. Ancak kılavuzlarda sadece koronavirüsten fiziksel ve psikolojik anlamda korunmaya ilişkin bilgiler bulunmakta; telefon aracılığıyla verilen danışmanlık hizmetlerinde ise özellikle koronavirüs salgınında çocuğun şiddete maruz kalmasına yol açacak riskler hesaba katılmamaktadır. Ekonomik açıdan ailelerin desteklenmesi için, ücretsiz izne çıkanlara gelir desteği sağlanması ve yoksul ailelere SED verilmesi söz konusu olsa da bunlar uzun dönemli olmadığı için yoksulluğa bağlı olarak çocuğun şiddete maruz kalmasını engelleyebilecek düzeyde değildir. Dolayısıyla koronavirüs salgınının yaşandığı günlerde çocukların fiziksel, ruhsal, psikolojik ve sosyal açılardan korunması amacıyla, çocukların

ve ailelerin *biyopsikososyal*¹ yönleriyle bir bütün olarak ele alınması ve sosyal hizmet müdahaleleriyle desteklenmesi gerekmektedir.

Koronavirüs günlerinde çocuğa yönelik aile içi şiddetin önlenmesi ve çocuğun korunması amacıyla koruyucu-önleyici sosyal hizmet müdahalelerine gereksinim duyulmaktadır. Bu sebeple televizyon, sosyal medya, kısa mesaj, anons gibi çeşitli iletişim kanalları kullanılarak psikolojik destek sunan çağrı merkezleri ve ekonomik destek sunan mekanizmalar hakkında herkesin mevcut hizmetlere ilişkin bilgilene-mesi sağlanmalıdır. Bu dönemde artan psikolojik ve ekonomik stresle birlikte çocuğa yönelik aile içi şiddetin arttığına, bunun bir suç olduğuna ve çocukta yıkıcı etkilere sebep olduğuna vurgu yapan kamu spotları yayınlanmalıdır. Ayrıca toplumun psi-kolojik açıdan iyilik halini artırmak amacıyla stresle baş etme yöntemlerinin (nefes egzersizleri, sorun çözme stratejileri vb.) yayımlandığı kısa televizyon programları oluşturulmalıdır.

Çocuklar için televizyonların çocuk kanallarında, çocuk hakları, aile içi şiddetin kapsamı ve olası bir şiddet durumunda çocuğun yardım isteyebileceği yerler ve ki-şiler (ALO 183, polis, okul rehber öğretmeni, güvenilir diğer kişiler vb.) hakkında çocuğun farkındalık kazanmasını sağlayacak ilgi çekici ve bilgilendirici içerikler (çiz-gi film, kısa film vb.) yayınlanmalıdır. Rehber öğretmenlerin EBA üzerinden, çocuk hakları ve aile içi şiddetten korunma konularında ders vermesi destekleyici olacaktır. Şiddet sorununun yoğun olduğu bölgelerdeki belediyeler başta olmak üzere tüm belediyeler, çocuklar için bilgilendirici broşürleri, küçük hediyelerle (balon, boyama kitabı, renkli kalemler vb.) birlikte çocukların bulunduğu hanelerin kapısına bira-kabilir.

Çocukları aile içi şiddetten korumak için yapılacak sosyal hizmet müdahalele-rinde, özellikle risk grubundaki çocukların ve ailelerin biyopsikososyal açıdan de-ğerlendirilmesi, çocukların olası bir şiddetten korunmasını sağlayacaktır. Bu amaç-la, SHM'ler bünyesinde çocuğa yönelik şiddet risklerini değerlendirip müdahalede bulunacak geçici bir birim oluşturulmalıdır. Birim, risk grubundaki aileleri tespit ederek telefon aracılığıyla ailelerle ve çocuklarla görüşme gerçekleştirebilir. Risk gru-bundaki ailelerin tespitinde; ÇKK kapsamında hakkında koruyucu-önleyici tedbir kararı alınmış çocukların bulunduğu, belediyeler ve sivil toplum örgütleri tarafından daha önce desteklenmiş olan ailelerin, okul rehber öğretmenlerinin risk altında oldu-ğunu düşündüğü çocukların durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kapsamda aile içi şiddete maruz kalma riski daha yüksek olan kalabalık, yoksul, işsiz ebeveynle-

¹ Bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal koşullarını birlikte değerlendirerek bütüncül bakış açısı sağlayan bir yaklaşım.

rin olduğu, daha önce çocuğun aile şiddete maruz kaldığı ailelere ve koronavirüsten dolayı yakınlarını kaybetmiş ailelere özellikle dikkat etmek gerekmektedir.

Bu dönemin çocuklar ve aile üyeleri üzerinde büyük bir baskı oluşturduğu kabulünden hareketle, çocuğa yönelik şiddet ortaya çıkmadan önce telefon aracılığıyla veya hijyen ve temas kurallarına uyararak ev ziyaretleri yoluyla çocukla ve aile ile görüşme yapılmalıdır. Ailenin ve çocuğun mevcut sorunları ve gereksinimleri, sosyal destek mekanizmaları, baş etme becerileri değerlendirilmelidir. Mümkünse çocukla özel olarak konuşularak çocuğun özel ihtiyaçları, sürece ilişkin duyguları ve düşünceleri, aile üyeleri ile ilişkisi hakkında görüşme yapılması gerekir.

Çocuğun ve ailenin bu dönemdeki gereksinimlerinden hareketle, aileye ve çocuğa psikolojik ve ekonomik desteğin, danışmanlık hizmetlerinin sunum şekli somut biçimde planlanmalıdır. Örneğin, yakınına kaybeden ailelerin üzerindeki stresin artacağı göz önünde bulundurularak çocuklara ve diğer aile üyelerine telefonla veya ev ziyaretleri ile yas desteği sağlanabilir.

Koruyucu önleyici tedbirlere rağmen çocuğun haklarını ihlal eden bir durum meydana geldiğinde çocuğa şiddet uygulandığına dair bilgi alındığında veya aile ve çocukla görüşürken çocuğun şiddete maruz kalıyor olabileceğine dair bir izlenim oluştuğunda, mümkün olan en kısa sürede ev ziyareti gerçekleştirilerek sosyal inceleme yapılmalıdır. Böyle bir durumda aileye danışmanlık hizmetleri ve ekonomik destek sunulabileceği gibi çocuğun şiddete maruz kaldığı ve zarar gördüğü durumlarda ÇKK kapsamında bakım tedbiri kararı alınabilir. Kararın ardından çocuğun esenliğinin korunması amacıyla oluşturulmuş olan kurum ve kuruluşlara, hijyen ve temas kurallarına uyararak, çocuğun yerleştirilmesi gerekir.

Son olarak; alınan tedbirlerin ve verilen hizmetlerin çocuğun aile içi şiddetten korunmasında etkili ve yeterli olup olmadığının gözden geçirilmesi, çocuğun yüksek yararını sağlamak adına alınabilecek başka tedbirlerin ve yapılabilecek uygulamaların olup olmadığının değerlendirilmesi gerekir. Bu değerlendirmeler sonucunda ileride yaşanabilecek acil durumlarda, çocuğun şiddetten korunmasını sağlayacak işlevsel yeni hizmet modellerin oluşturulması gerekebilir.

KAYNAKÇA

- Bernard van Leer Vakfı. (2014). *Türkiye'de 0-8 Yaş Arası Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*. İstanbul: Aile Çocuk Şiddet.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., et al. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, doi:10.1016/s0140-6736(20)30460-8.
- Ceyhan, M. (2006). Avian influenza (kuş gribi, tavuk vebası): yaşadığımız bir salgının ardından. *Çocuk Hastalıkları ve Hastalıkları Dergisi*, 49 (2), 81-89.
- Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği. (2015, 29 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 29310). Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/yonetmelikler/cocuk-destek-merkezleri-yonetmeli.pdf>
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. (1995, 27 Ocak). Resmi Gazete (Sayı: 22184). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>
- Çocuk İzlem Merkezleri Hakkında Genelge. (2012, 4 Ekim). Resmi Gazete (Sayı:28431) Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121004-5.htm>
- Çocuk Koruma Kanunu. (2005, 15 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 25876). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5395.pdf>
- Deutsche Welle Türkçe. (2019). *Ebola 500 çocuğun hayatına mal oldu*, Deutsche Welle Türkçe sitesi: <https://www.dw.com/tr/ebola-500-cocuğun-hayatına-mal-oldu/a-49934442> (14.04.2020).
- Koruma Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri ile Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği. (2009, 4 Eylül). Resmi Gazete (Sayı: 27339). Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/yonetmelikler/koruma-bakim-ve-rehabilitasyon-merkezleri-ile-bakim-ve-sosyal-rehabilitasyon-merkezleri-yonetmeli.pdf>
- Mete B.K. (2015). Çocuk İstismarı: Stres, Aile İşlevselliği, Sosyal Yalıtım, Kabuk/Red (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 394823).
- Oral, Ü. K., Engin, P., & Büyükyazıcı, Z. (2010). *Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması*. UNICEF Türkiye.
- Özateş, Ö. S., & Atauz, S. (2011). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Aileye Dönüş ve Aile Yanında Destek Projesine İlişkin Değerlendirmeleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22 (2), 101-112.
- Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2015). *Okullarda Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Kılavuzu*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Paterman, A., O'Donnell, M., Potts, A., Thompson, K., Shah, N., Oertelt-Prigione, S., et al. (2020). *Pandemics and Violence Against Women and Children*. Washington: Center for Global Development.
- Pinherio, P. S. (2006). *World Report On Violence Against Children*. Cenevre: United Nations.
- Polat, O. (2018). *Türkiye'de Çocuk İstismarı Raporu-2*. İstanbul: İMDAT.
- Rothe, D., Gallinetti, J., Lagaay, M., & Campbell, L. (2015). *Ebola: beyond the health emergency*. Plan International.
- Sağlık Bakanlığı. (2020). *COVID-19 Yeni Koronavirüs Hastalığı*, Sağlık Bakanlığı sitesi: <https://covid-19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir> (21.04.2020).

- Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. (2015, 3 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 29284). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/03/20150303-3.htm>
- Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği. (2013, 9 Şubat). Resmi Gazete (Sayı: 28554). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130209-3.htm>
- Stevenson, E., Barrios, L., Cordell, R., Delozier, D., Gorman, S., Koenig, L.J., Odom, E., Polder, J., Randolph J., Shimabukuro, T. & Singleton, C. (2009). Pandemic Influenza Planning: Addressing the Needs of Children. *American Journal of Public Health*, 99(2), 255-260.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (tarih yok.). *Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) Hizmeti*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sitesi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/sed-hizmeti/> (02.06.2020).
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). *3. Faz Pandemi Sosyal Destek Başvurusu*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü sitesi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/istanbul/duyurular/3-faz-pandemi-sosyal-destek-basvurusu/> (30.04.2020).
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). *Bakan Selçuk: “Ücretsiz İzne Ayrılan İşçilerimiz İçin Nakdi Ücret Desteği Uygulamasının Başvuruları Bugün Başladı”*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sitesi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/haberler/bakan-selcuk-ucersiz-izne-ayrilan-iscilerimiz-icin-nakdi-ucrer-destegi-uygulamasinin-basvurulari-bugun-basladi/> (30.04.2020).
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). *Bakanlığımız, COVID-19 Nedeniyle Vatandaşlara Telefonla Psikososyal Destek Veriyor*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sitesi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/haberler/bakanligimiz-covid-19-nedeniyle-vatandaslara-telefonla-psikososyal-destek-veriyor/> (05.05.2020).
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (tarih yok). *Anka Çocuk Destek Programı*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü sitesi: <https://ailevecalisma.gov.tr/chgm/sayfalar/anka-cocuk-destek-programi/> (05.05.2020).
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (tarih yok). *Çocuklar İçin Koronavirüs Bilgilendirmesi*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü sitesi: <https://ailevecalisma.gov.tr/media/42385/c-hgm-koronaviru-s-bilgilendirme-doku-mani.pdf> (05.05.2020).
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (tarih yok). *Koruyucu ve Önleyici Hizmetler*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sitesi: <https://ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/koruyucu-ve-onleyici-hizmetler/> (05.05.2020).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2020). *Koronavirüs Travmasına Karşı Psikososyal Destek Rehberleri*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı sitesi: <http://www.meb.gov.tr/koronavirus-travmasına-karsi-psikososyal-destek-rehberleri/haber/20605/tr> (30.04.2020).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2020). *Koronavirüs Travmasına Karşı “Psikososyal Destek Çağrı Merkezi” Öğrenci ve Velilerimizin Hizmetinde*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı sitesi: <https://www.meb.gov.tr/koronavirus-travmasına-karsi-psikososyal-destek-cagri-merkezi-ogrenci-ve-velilerimizin-hizmetinde/haber/20617/tr> (30.04.2020).

- Taner, Y., & Gökler, B. (2004). Çocuk İstismarı ve İhmali: Psikiyatrik Yönleri. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 35(2), 82-86.
- Topdemir, C. (2016). İstismar Mağduru Çocuğun Korunmasında Bir Uygulama: Çocuk İzlem Merkezi (ÇİM). *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi* (43), 0-0.
- TRT Haber. (2020). *1000 TL destek yardımı başvuruları başladı... Pandemi sosyal destek başvurusu nasıl yapılır?*, TRT Haber sitesi: <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/1000-tl-destek-yardimi-basvurulari-basladi-pandemi-sosyal-destek-basvurusu-nasil-yapilir-479919.html> (30.04.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2017). *Aile Yapısı Araştırması, 2016*, Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni sitesi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?sessionId=412FZ1kVpNL8Jhhk-fQtRLqmnJtj6xk6sGXGwbChqTR9N0LY1K1bp!1813643467?id=21869> (14.04.2020).
- Türkiye Psikiyatri Derneği. (2020). *Koronavirüs Hastalığı Salgını Sırasında Ruh Sağlığı ve Stresle Baş Etme*, Türkiye Psikiyatri Derneği sitesi: <https://www.psikiyatri.org.tr/2147/koronavirus-hastaligi-salgini-sirasinda-ruh-sagligi-ve-stresle-bas-etme> (17.04.2020).
- Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi. (2020). *Karantinanın Ruhsal Etkileri ve Koruyucu Önlemler*, Türkiye Psikiyatri Derneği sitesi: <https://www.psikiyatri.org.tr/TPDDa-ta/Uploads/files/KarantinaCOVID.pdf> (21.04.2020).
- UNICEF Türkiye. (2020). *BM, COVID-19 salgınına yönelik küresel insani yardım planını harekete geçiriyor*, UNICEF Türkiye sitesi: <https://www.unicef.org/turkey/basin-bultenleri/bm-covid-19-salgini-na-yonelik-kuresel-insani-yardim-planini-harekete-geciriyor> (14.04.2020).
- UNICEF Türkiye. (tarih yok). *For every child*, UNICEF Türkiye sitesi: <https://www.unicef.org/emergencies/ebola> (14.04.2020).
- UNICEF Türkiye. (2020). *UNICEF: Çocukların COVID-19 salgınının gizli mağdurları olmasına izin vermeyelim*, UNICEF Türkiye sitesi: <https://www.unicef.org/turkey/basin-bultenleri/unicef-çocukların-covid-19-salgınının-gizli-mağdurları-olmasına-izin-vermeyelim> (14.04.2020).
- UNICEF, Parlamentolar Arası Birlik. (2007). *Çocuklara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması*. Fransa: UNICEF.
- World Health Organization. (2006). *Preventing Child Maltreatment: a guide to taking action and generating evidence*. Cenevre: World Health Organization.

KÜRESEL SALGIN DÖNEMİNDE İNSAN HAKLARI VE ÖZGÜRLÜKLERİN SINIRLANDIRILMASI

Limitation of Human Rights and Freedoms During the Global Pandemic

Cansın ÖZEL*

Makale Gönderilme Tarihi : 11/02/2021

Kabul Tarihi : 29/03/2021

ÖZ

Temel hak ve özgürlüklerin olağan ve olağanüstü dönemler de dâhil olmak üzere, kısıtlanabildiği bilinmektedir. Ne var ki, temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlandırmaların da çerçevesi kati surette belirlenmiş olup; korunması amaçlanan hukuki değer ile temel hak ve özgürlüklere getirilecek sınırlandırmaların dengede olması önemli ve gereklidir. Literatüre dayalı araştırmalar bağlamında tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri ile yürütülen çalışma ile küresel salgının bilhassa insan hakları bağlamında ortaya çıkan uygulamalarına yönelik ilk etapta hukuki teoriler, Birleşmiş Milletler kriterleri ve Siracusa Prensipleri ele alınmakta; devamında ise küresel salgın kapsamında diğer ülke ve Türkiye uygulamalarına ve ülkelerin salgın kapsamında başvurduğu tedbirlere yer verilmektedir. Çalışma ile küresel salgın gerekçesiyle devletler tarafından uygulanan kısıtlamaların ölçülülük, oranlılık, belirginlik,

ABSTRACT

It is known that fundamental rights and freedoms can be restricted, including in ordinary and extraordinary periods. However, the limits of restrictions on fundamental rights and freedoms are also strictly determined; it is important and necessary to find a balance between the legal interest to be protected and the restrictions to be imposed upon fundamental rights and freedoms. In the context of literature-based research, with the study carried out with historical and descriptive research methods, the legal theories, United Nations criteria and Siracusa Principles are discussed in the first place regarding the applications of the global pandemic, especially in the context of human rights and freedoms; in the context of continued global pandemic within the scope of the applicant's application to other countries and Turkey, and the country is given in the measure. With the study, it is evaluated that the restrictions imposed

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, cansin_ozel@hotmail.com, ORC ID: 0000-0003-0472-229X

insan demokratik toplum düzeninin gerekleri ilkelerine, öz, insan onuru ve yasa kaydı kriterlerine, BM ve Siracusa Prensiplerine tam manasıyla uymadığı değerlendirilmekte, dikkate alınması elzem görülen çözüm önerileri geliştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Küresel Salgın, İnsan Hakları, İnsan Özgürlükleri, Hakların Sınırları, Birleşmiş Milletler, Siracusa Prensipleri.

by states on the grounds of the global pandemic do not fully comply with the principles of proportionality, proportionality, clarity, the requirements of the human democratic society order, essence, human dignity and law registration criteria, the United Nations and Siracusa Principles, and solutions that are deemed essential to be taken into consideration are developed.

Keywords: Covid-19, Global Pandemic, Human Rights, Human Freedoms, Limits Of Rights, United Nations, Siracusa Principles.

GİRİŞ

İnsan hakları, geçmişten günümüze “temel hak ve özgürlükler” bağlamında ortaya çıkmış, ulusal ve uluslararası yasalar çerçevesinde korunma altına alınmış haklara tekabül etmektedir. İnsan haklarının gözetildiği ve insan hakları konusunda vatandaş bilincinin arttığı oranda, ülkelerin gelişmişlik ve refah düzeylerinin de arttığından bahsedilebilecektir. Diğer yandan insan hakları, kişi ve toplulukların menfaatlerinin gerektirdiği ölçüde, yasalar tarafından öngörülen bazı sınırlamalara da konu edilmektedir. Ne var ki, söz konusu bu sınırlandırmaların dahi sınırları bulunmakta; böylelikle, insan haklarının kanun koyucu tarafından “keyfi” olarak sınırlandırılmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Öyle ki, yasa kaydı, oranlılık (ölçülülük) ilkesi (aşırılık yasağı), öz (çekirdek) garantisi, öğeler ve hukuksal sonuçlar bakımından açık ve belirli yasalar (belirginlik ilkesi), insan onuru kriteri, demokratik toplum düzeni gerekleri yasa koyucuların, insan haklarını sınırlandırırken dikkate alması icap eden kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır (Gören, 2007: 39-59).

Çalışma içeriğinde, temel hak ve özgürlüklere, belirli koşullarda getirilen sınırların yalnızca ulusal ve uluslararası mevzuat ile değil, BM Kriterleri ve Siracusa Prensipleri bağlamında da tartışılması amaçlanmakta, Türkiye ve diğer ülke uygulamalarına, emsal yargı kararlarına değinilerek sınırlamaların pratik sonuçlarına da yer verilmesi hedeflenmektedir. Literatür taraması yöntemi ile oluşturulan çalışmada, Covid-19 salgınının etkilerinin hâlen dahi devam ettiği dikkate alınarak hem ulusal hem de uluslararası mevzuat ve yargı kararları bağlamında yakın gelecekte de gelişme göstereceğine dikkat çekilmektedir.

1. HAKLARIN VE ÖZGÜRLÜKLERİN SINIRLANDIRILMASINDA GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURULMASI GEREKEN KRİTERLER

A. YASA KAYDI

Temel hak ve özgürlüklerin yalnızca kanunla sınırlandırılması gerektiğine ilişkin ilke, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nden bu yana demokratik hukuk devletleri tarafından gözetilmekte ve benimsenmektedir (Teziç, 1986: 13; Vuraldoğan, 2005: 35).

Devletlerin, insan haklarına yönelik olarak, gereken sınırlandırmaları ancak yasal düzenlemeler vasıtasıyla gerçekleştirebileceklerini ifade etmektedir. Buna göre, insan haklarının sınırlandırılması ancak yasal düzenlemelerle mümkün olmaktadır (Gören, 2007: 39-59). Diğer bir ifade ile bilhassa olağanüstü dönemlerde temel

hak ve özgürlüklere ilişkin getirilen kısıtlamaların mutlaka bir hukuki dayanağının bulunmasına ve bu dayanağın sınırlama yapılmadan önce mevcut hukuk düzeninde yer almasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir (Süren, 2019: 22). Keza, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 13. Maddede, temel hak ve özgürlüklerin ancak bir yasa kaydı ile sınırlanabileceği açıkça ifade edilmekte olup; bu yasa kaydının yalnızca şekli olarak yasa olması tek başına yeterli görülmemektedir. Öyle ki; yasa kaydının mutlak surette açık, kesin, somut ve uygulanabilir olması gerekmektedir. Böylelikle, yasayı uygulayacak mercilerin kişisel görüş ve anlayışlarına göre yasayı yorumlaması neticesinde uygulamalarda ortaya çıkabilecek değişiklikler bertaraf edilebilecek ve sınırların sınırı kati surette belirlenebilecektir (Kızılyel, 2014: 115; Uygun, 1992: 92).

B. ORANLILIK (ÖLÇÜLÜLÜK) İLKESİ (AŞIRILIK YASAĞI)

Yasa koyucuların ve idarenin insan hakları ve özgürlüklere ilişkin sınırlandırma yaparken; başka bir alternatiflerinin bulunmaması gerekliliği önem kazanmaktadır. Öyle ki; sınırlandırmak yerine daha hafif tedbirler gerektiren seçeneklerin mevcudiyeti durumunda, insan hakları sınırlandırılmayıp; diğer “uygun” seçeneklerin değerlendirilmesi elzemdir. Diğer yandan, başka bir seçeneğin bulunmadığı hâllerde ise, getirilecek sınırlandırmanın, amaca ulaşma noktasında yalnızca “elverişli” olması değil aynı zamanda amaca ulaşmayı sağlayan en hafif tedbir olması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, hak ve özgürlükleri bir terazi gibi düşündüğümüzde, yasa koyucu ve idarenin, bireylerin ve toplulukların selametinin gerektirdiği “ortak amaca” ulaşma noktasında, yalnızca etkili olan tedbiri değil hem etkili hem de seçenekler arasında mevcut bulunan en hafif mahiyetteki sınırlamayı tercih etmesi gerekliliği; hak ve özgürlükler terazisinin ancak bu kavrayışla dengede durmasının mümkün olabileceği aşikârdır. Örneğin; toplum için risk ve tehlike yaratan bir şüphelinin gözaltına alınırken, kolluk kuvvetlerinden kaçtığı esnada, öncelikle uyarılması, uyarıya uymadığı takdirde havaya ateş açılması, araçla kaçtığı hâllerde araç lastiklerine ateş edilmesi ve son olarak şüphelinin yalnızca durdurulmasını sağlamak maksadı ile (hayati organlarını hedef almayan) yerlerine ateş edilmesi icap etmektedir. Bu örnek özelinde de anlaşılabilceği üzere, kolluk kuvvetleri tarafından önce, şüphelinin kaçma girişimini bertaraf edecek en hafif tedbirlere başvurulmuş; ancak yeterli olmadığı kanısıyla, kademe kademe tedbirlerin oranı artırılmış ve netice itibarıyla, şüphelinin yaşama hakkına zarar vermeyen ama aynı zamanda da kaçma riskini bertaraf eden tedbirler uygulanmıştır. Buna karşın, şüphelinin kaçma girişimi esnasında, doğrudan başına hedef alınarak ateş edilmesi ihtimalinde ise, insan haklarının sınırlandırılmasında “ölçülülük” kriterinin göz ardı edilip; kolluk kuvvetlerince

“keyfi” davranıldığı, sonuç itibarıyla de bir insan hakları ihlalinin ortaya çıktığı ifade edilebilmektedir (Gören, 2007: 39-59). Diğer yandan, ölçülülük ilkesinin; elverişlilik, gereklilik ve oranlılık ilkelerini de içerisinde barındırdığından bahsedebilmek pek ala mümkündür. Nitekim elverişlilik ve gereklilik ilkeleri daha çok fiili durumlara ilişkin değerlendirme yapmayı gerektirmekle beraber; oranlılık ilkesinin, fiili duruma uygulanacak hukuki karar ve tedbirlere ilişkin değerlendirilmesinin icap ettiği ifade edilebilmektedir (Metin, 2017: 1-74). Buna ek olarak, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında, 2001 yılında yapılan değişikliklerle birlikte, sınırlamaların sınırı ve çerçevesi belirlenirken, öze dokunma yasağı, ölçülülük ilkesi ve laik cumhuriyetin gereklerine uygunluk şartı, anayasanın 13. maddesinin önceki hâliinden farklı olarak, açıkça ve ilk defa zikredilmektedir (Gözler, 2001: 55-56; Işık, 2019: 19).

C. ÖZ (ÇEKİRDEK) KRİTERİ

Öz kriteri, insan haklarının sınırlandırılmasında, hakkın temel özüne “hiçbir surette dokunulmamasını” gerektiren “mutlak öz” teorisi ve her somut olayın koşullarına uygun bir değerlendirme yapılmasını öngören “nispi öz” teorisi olarak iki türlü sınıflandırılmaktadır. Öyle ki, bir hakkın sınırlandırılmasında, somut olayın koşul ve gerekliliklerine göre hareket edilmesini öngören nispi öz teorisinin, insanın her hâl ve şartta haklarının temel biçimlerinin korunmasını gerekli kılan mutlak öz teorisine nazaran, idare ve yasa koyucuya “nispeten esnek” bir çerçeve belirlediğinden bahsedilebilmektedir. Bu bağlamda, örneğin; somut durumun gerekliliklerine uygun olarak, insanın kendisinin ya da bir başkasının can güvenliğini ihlal etmek üzere olan bir şüphelinin etkisiz hâle getirilmesi, (normal koşullarda insanın yaşama hakkının en temel ve vazgeçilmez hakkı olduğu göz önünde bulundurulduğunda) hukuk sisteminin dahi kabul ettiği bir sınırlandırmaya ve bu sınırlandırma neticesinde ortaya çıkan “cezasızlık hâline” tekabül etmektedir. Öyle ki, Türk Ceza Kanunu uyarınca, yasal savunma hâli düzenlenmiş ve her somut olayın şartlarına uygun olarak değerlendirilmek üzere, bir kişinin kendisine ya da bir başkasına yöneltilen saldırıyı bertaraf etmek amacıyla, (başkaca bir tedbirin saldırıyı bertaraf etme ihtimali mevcut bulunmadığında) şüphelinin yaşama hakkına veya vücut dokunulmazlığına yönelik saldırıları “yasal savunma” hâli olarak kabul etmekte ve kendinin ya da bir başkasının can güvenliğini korumak için, şüphelinin yaşama hakkına son veren kişinin “cezalandırılmayacağını” düzenlemektedir. Buna karşın; aynı kanun nezdinde, kendi ya da başkasının yaşamını kurtarma amacına yönelik olarak, kişilerin şüpheliyi “öldürmeden” etkisiz hâle getirmesinin imkânları mevcut ise, işte o zaman yetki ve sınırın aşıldığına kanaat getirilebilecektir. Bu bağlamda, bir hakkın

sınırlandırılmasının, o hakkın özüne zarar verip vermediğine yönelik yapılacak incelemede göz önünde bulundurulması gereken kıstaslara yönelik Türkiye Cumhuriyet Anayasa Mahkemesi:

“Bir hak ve hürriyetin gayesine uygun şekilde kullanılmasını son derece zorlaştıran veya onu kullanılamaz duruma düşüren kayıtlara tâbi tutulması hâlinde” o hak ve özgürlüğün çekirdeğine (özüne) dokunulduğunun kabul edilmesinin gerekeceğine hükmetmiştir (Gören, 2007: 39-59). Diğer yandan, bir hakkın özüne dokunulması durumunun, ayrıca demokratik toplum düzeninin gerekleri ve ölçülülük ilkelerinin ihlalini de beraberinde getireceği vurgulanmaktadır (Metin, 2017: 1-74). Buna ek olarak, “hakkın özü” olarak da ifade edilen öz (çekirdek) kriterinin, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasındaki 2001 değişikliğine kadar, “demokratik toplum düzeninin gerekleri” kavramıyla ifade edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesi, vermiş olduğu kararlarda göz önünde bulundurduğu kriterlerden biri olarak “öz” ölçütünü zikretmeye her daim devam etmiş; bu bağlamda, ancak “hakkın hâlen kullanılabilir durumda olması” şartını sağlamakla temel hak ve özgürlüklere kısıtlama getirilebileceğinin önemle altını çizmiştir (Aliefendioğlu, 2001: 141-176; Kılıç, 2012: 79).

D. BELİRGİNLİK İLKESİ

Bir hakkın sınırlandırılması, kanun koyucunun bu sınırlandırmaya ilişkin hâl ve şartları yalnızca hukuki düzenlemeler nezdinde gerçekleştirilmesi ile mümkün olmayıp; ayrıca, yapılan düzenlemelerin belirgin ve somut olması gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Aksi ihtimalde, yasal olarak öngörülmekle birlikte, sınırlandırmanın sınırlarının belirgin olmadığı düzenlemelerin, idarelerin keyfi ve esnek uygulamalarına sebebiyet verebilmesi, ölçülülük ilkesini zedelemesi kaçınılmaz olacaktır (Gören, 2007: 39-59). Diğer bir ifadeyle, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının ne ölçüde, hangi çerçevede yapılabileceğini ortaya koyan yasaların mevcudiyeti tek başına yeterli olmayıp; bu yasa kayıtlarının ayrıca “somut, belirgin ve muğlak ifadelerden arındırılmış” olmasının icap edeceği ifade edilmektedir (Metin, 2017: 1-74). Keza, 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası dönemindeki kararlarında Anayasa Mahkemesi de yasaların açık ve kesin hükümler içermesi gerekliliğini mutlak surette aramaktadır (Tanör, 2000: 147; Topal, 2009: 89). Ne var ki, Milli Güvenlik Konseyi yasalarında ve 1982 Anayasasının hazırlık döneminde yasaların açık ve belirgin olması gerekliliği şartına yönelik verilen tavizlerin etkisi bir takım Anayasa Mahkemesi kararlarında da gözlemlenmektedir (Topal, 2009: 90-91). Öte yandan, yalnızca ülkemizde değil, Almanya Anayasa Mahkemesi tarafından da temel hak

ihlallerine ilişkin verilen kararların keyfilik yasağı ile birlikte, belirginlik ilkesi gözetilerek verildiği bilinmektedir (Kılıç, 2012: 123; Sağlam, 2002: 144). Öyle ki; Lerche, eşitlik, belirginlik, elverişlilik ilkeleri ile keyfilik yasağını, aynı bütünün parçaları olarak ifade etmektedir (Atakan, 2006: 89).

E. İNSAN ONURU KRİTERİ

İnsanın temel haklarının özünü tek başına “insan onurunun” oluşturduğundan bahsedilemese de insan onuru kriterinin, hakların özü olarak kabul edildiği ölçüde, insan hakları ihlalinin bertaraf edilebileceği öngörülmektedir. Bu bağlamda, insanın fiziksel ve ruhsal bütünlük ve kimliğinin vahşi, insanlık dışı ve alçaltıcı cezalarla ihlal edilmesi, hukuksal eşitliğinin ağır bir şekilde ihlali, insan onuruna yakışan asgari yaşam koşullarının ihlali, insanın kişisel benliğinin ihlali, kişinin bir işlemin basit bir objesi hâline getirilmesi durumlarında katı surette insan onurunun ihlalin-den bahsetmek mümkündür (Ordu, 2008: 36; Şimşek, 2008: 130). Örneğin; idam cezası uygulamasının, insan hakları savunucuları, hukukçular ve ilgili sivil toplum örgütleri nezdinde “insan hakları ihlalinin devlet eliyle gerçekleştirildiği” dikkate alınarak, hiçbir surette uygulanmaması gerektiği ifade edilmekle birlikte, hâlen dahi bazı ülkelerde uygulandığına tanık olunmaktadır. Bu bağlamda, artık hukuk sisteminin gözetiminde olduğu kabul edilen suçlunun, mümkünse ıslah edilerek topluma kazandırılması, mümkün olmayan durumlarda ise, idam cezası yerine, suçlunun özgürlüklerini kısıtlayıcı uzun süreli cezalarla muhatap edilmesi “insan onurunu” temel alan yaklaşıma uygun mahiyette kabul edilebilecektir. Aynı doğrultuda, hükümlü ya da tutuklunun kaldığı cezaevi koşullarının da insan onuruna uygun olması icap etmektedir (Gören, 2007: 39-59). Sonuç itibarıyla, temel hak ve özgürlüklerin, insan onurunu benimseyen hiçbir bireyin kısıtlanmasını kabul etmeyeceği gruba tekabül ettiği de söylenebilmektedir (Kızılyel, 2014: 14). Diğer yandan, 1982 Anayasası’ndaki 2001 Anayasal değişiklikleri ile temel hak ve özgürlüklerin evrim çizgisi tekrar yukarı yönlü yol kat etmiş, 1971 değişikliği öncesindeki tepe noktasını da geçerek insan onuruna yaraşır bir hâl almıştır. Dolayısıyla temel hak ve özgürlükler açısından söz konusu evrimci çizgi, sürekli dikey yönlü bir çıkış sergilememiş, inişli çıkışlı ama en sonunda insan onuruna yaraşır bir yol kat ettiği görülmüştür (Kılıç, 2012: 138).

F. DEMOKRATİK TOPLUM DÜZENİNİN GEREKLERİ KRİTERİ

İnsan hak ve özgürlükleri demokrasinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmekte; demokrasiden kast edilenin çağdaş özgürlükçü Batı demokrasisi olduğuna

ulusal mevzuat ve yargı kararlarında değinilmektedir. Bu bağlamda, insan haklarının özüne dokunan her sınırlandırmanın, demokratik toplum düzenine de zarar vereceği kabul edilmektedir (Gören, 2007: 39-59). Diğer yandan, “demokratik toplum düzeninin gerekleri” kriteri, yalnızca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde zikredilmekle kalmayıp; 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da açıkça benimsenmiş bir ilkeye tekabül etmektedir (Metin, 2017: 1-74). Buna ek olarak, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının ilgili maddesi gerekçesinde, “demokratik toplum düzeninin gerekleri” ölçütünün sınırlamanın sınırı olarak öngörüldüğünün belirtilmesi ile yetinilmeyip; ayrıca, “sınırlayıcı tedbirler demokratik rejim anlayışına aykırı olmamalı; genellikle kabul gören demokratik rejim anlayışı ile uzlaşabilir olmalıdır. Getirilen bu kıstas, 1961 Anayasasının kabul ettiği öze dokunmama kıstasından daha belirgin, uygulanması daha kolay olan bir kıstastır. Esasen ulusla arası sözleşme ve bildirimler de bu kıstası kabul etmişlerdir.” denilmektedir (Çolakkol, 2010: 114).

2. COVID-19 TEDBİRLERİNİN İNSAN HAKLARI YÜKÜMLÜLÜKLERİYLE UYUMLULUĞU İÇİN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TARAFINDAN BELİRLENEN 10 TEMEL PRENSİP

Sağlık, yalnızca insan hayatı ile ilişkili bir değerden ibaret değildir. Özellikle bulaşıcı hastalıkların yarattığı küresel tehdit, bir güvenlik meselesi olarak da ele alınmaktadır (Fedai, 2019: 15).

İnsan haklarının temini yalnızca bireyler değil, o bireylerden oluşan toplumların barış ve güvenliğinin temini açısından da önemlidir. Bu bağlamda, uluslararası barış ve güvenliği sağlama sorumluluğunu üstlenen BM, temel görevi olmamasına karşın, öngördüğü koruma mekanizmaları ile uzun vadede etkili olmayı başarmıştır (Çalık, 2016: 69).

BM insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için temel sözleşmeler kabul etmiş ve bu sözleşmelerin etkin olarak uygulanıp uygulanmadığının takibi için komiteler kurmuştur. Komiteler izleme görevini bireysel şikâyet, devletlerarası şikâyet, soruşturma, düzenli ziyaret ve rapor yöntemleri aracılığı ile gerçekleştirmektedir (Atak, 2006: 86).

BM Barışçıl Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğü Özel Raportörü, İnsan Hakları Konseyi tarafından belirlenen bu insan hakları temasını incelemek ve raporlamak için atanan bağımsız bir uzman olup BM personeli değildir ve çalışması için ücret

almaz (Ulutaş, 2020: 204). Diğer yandan, süreklilik arz eden insan hakları ihlalleri ve sorunlarına yalnızca dikkat çekmekle yetinmeyen özel raportör, devletlerin uluslararası insan hakları hukukundan doğan yükümlülüklerini iyileştirme görevini, ülkesel ve tematik çalışma alanları aracılığıyla gerçekleştirmektedir (Özçelik, 2019: 79).

BM Barışçıl toplanma ve örgütlenme hakkı Özel Raportörlüğü görevini Nisan 2018 tarihinden bu yana yürüten Clément Nyaletsossi Voule, çeşitli sivil toplum örgütleri temsilcileri ile yaptığı görüşmeler neticesinde, küresel salgını kontrol altına almak amacıyla devletler tarafından uygulanan tedbirlerin, “gereklilik, oranlılık ve yasallık” kriterlerini mutlaka sağlamaları gerektiğine ilişkin yükümlülüklerle dikkat çekmektedir. Bu bağlamda da küresel salgınla mücadele eden tüm devletlerin uygulamaya koydukları tedbirlerin insan haklarını ihlal etmemeleri için BM tarafından belirlenmiş olan 10 temel kriterden bahsetmektedir. Buna göre; “alınacak hukuki tedbirlerin insan haklarını gözetmesi; halk sağlığına ilişkin acil durumların insan hakları ihlalleri için “mazeret” olarak kullanılmaması; demokrasinin süresiz ertelenmemesi; dezavantajlı grupları kapsayan, eşitlikçi politikalar izlenmesi; internet üzerinden toplanma ve örgütlenme hakkının, çalışma yaşamında toplanma ve örgütlenme hakkının, düşünce özgürlüğünün, sivil toplum örgütlerinin politika inşa sürecine katılımının teminat altına alınması; küresel dayanışmanın sağlanması; küresel salgının geleceği ve muhtemel sonuçlarına ilişkin reformların yürütülmesi” küresel salgınla mücadele bağlamında insan hakları ihlalini bertaraf edecek temel kriterler olarak ifade edilmektedir (Voule, 2020).

A. SALGIN KAPSAMINDA ALINACAK TEDBİRLERİN İNSAN HAKLARINI GÖZETMESİ GEREKLİLİĞİ

BM özel raportörü tarafından, bir tedbirin uygulamaya geçirilmesi aşamasında, çeşitli sivil toplum örgütleri temsilcilerinden görüş alınması ve tedbirlerin “gerekli, oranlı ve yasal” olması gerekliliği vurgulanmaktadır. Buna ek olarak, alınacak tedbirlerin ülke içerisinde kullanılan diğer dillere de tercüme edilmesi ve alınan tedbirlere ilişkin bilgilenme hakkının, o ülkenin vatandaşı olsun ya da olmasın, tüm bireylerin erişimine açık olması gerekliliği; bu bağlamda da kişilerin haber almalarına yönelik yayın yapan her türlü basın ve yayın kuruluşunun sansür ve yasaklarla muhatap tutulmaması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Son olarak, alınacak tedbirlere yönelik bireylerin alıştırma süreçlerinin dikkate alınması ve tedbirlerin uygulanmasına yönelik hukuki denetim mekanizmasının bağımsız mahkemelerce işletilmesinin zaruri bulunduğu ifade edilmektedir (Voule, 2020). Nitekim alınacak tedbirlerin ve hayata geçirilen uygulamaların “ölçülülük” kriterini sağlaması durumunun, o toplumda ay-

rıca insan hakları, demokrasi, adalet, hukuk devleti gibi kavramların içselleştirilmesi ve gelişmesine de vesile olduğundan bahsedilebilmektedir (Metin, 2017: 1-74).

B. ALINACAK TEDBİRLERİN İNSAN HAKLARI İHLALLERİNE “MAZERET” OLARAK KULLANILMAMASI

Alınacak tedbirlerin ancak “son çare” ise düşünülmesi gerekliliği yanında, küresel salgının etkilerinin ortadan kalktığı dönemde “kendiliğinden” sona ereceğine yönelik yasal hükümlerin tedbire ilişkin mevzuata eklenmesinin icap ettiği; alınacak tedbirlere uyulmama ihtimalinde, uygulanacak cezaların “ölçülü” olmasının gerektiği; son olarak da devletlerin yürütme organlarının “keyfi” davranmalarını bertaraf etmeye yönelik yasal düzenlemelerin ve bu yasal düzenlemelere uyulup uyulmadığı noktasında denetim yapmakla görevli yargı birimlerinin yetkilendirilip, güçlendirilmesinin icap ettiği ifade edilmektedir (Voule, 2020). Bu bağlamda, insan haklarına getirilen kısıtlamaların uygulayıcıları konumunda bulunan kolluk görevlileri ile ilgili yapılan bir çalışmada, polisin temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan yetkilere ilişkin mevzuat bilgisinin yeterli seviyede bulunmadığı tespit edilerek; bilhassa kolluk kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen “orantısız güç kullanımının”, insan hakları ihlallerine mazeret olarak sunulmasının yaratacağı riskler ortaya konmaktadır (Demir, 2013: 62).

C. DEMOKRASİNİN SÜRESİZ ERTELENMEMESİ

Bilinmesi gerekir ki, bir hakkın veya özgürlüğün sınırlandırılmasında, yalnızca kısıtlamanın sıklığı ve ölçüsü değil, aynı zamanda süresinin de belirlenmesi önem arz etmektedir (Metin, 2017: 1-74). Bu bağlamda, küresel salgının ülkelere olan etkisinin ve bu etkiyi bertaraf etmenin yol ve yöntemlerinin oldukça karmaşık olduğunun kabulü ile birlikte, barışçıl toplanma ve örgütlenme hakkının güvence altına alınıp; seçimlerin zamanında yapılması için gerekli (posta gibi) alternatif ve güvenli oy kullanma yöntemlerinin tartışılmasının icap ettiği ifade edilmektedir. Buna ilave-ten, sivil toplum örgütlerinin örgütlenme, barışçıl yollarla toplanma, düşüncelerini özgürce ifade etme ve ülke politikasının inşası sürecine doğrudan katılma haklarını işlevsel kılacak adımların atılmasının gerekliliği ortaya konulmaktadır. Nitekim basın ve yayın kuruluşlarının da sansürlenmeden, yasaklanmadan, haber yapma özgürlüklerinin teminat altına alınması gerekliliği de bilhassa önem kazanmaktadır (Voule, 2020).

D. DEZAVANTAJLI GRUPLARI KAPSAYAN, EŞİTLİKÇİ POLİTİKALARIN İZLENMESİ

Küresel salgınla mücadelede, bilhassa sivil toplumun önemli bir ortak olduğunun kabul edilmesi icap etmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum örgütlerinden biri olan derneklerin üye kabulünün küresel salgın süreci gerekçe gösterilerek ertelenmesi doğru bir yaklaşıma tekabül etmeyecektir. Bilakis, sivil toplum örgütlerinin bu süreçte katılımının bizzat devlet eliyle teşvik edilmesi önem arz etmektedir. Diğer yandan, toplumun engelliler, sığınmacılar, çocuklar gibi dezavantajlı gruplarına ve bu gruplara yönelik çalışmalar yürüten sivil toplum örgütlerine de maddi bakımdan destek sağlanması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır (Voule, 2020). Bilhassa sığınmacıların, özellikle de küresel salgının en çok etkilediği ülkelerde buldukları bilinmektedir. Diğer yandan, salgının (diyabet, solunum rahatsızlıkları gibi) kronik hastalığı bulunan kişilerde daha fazla tahribata yol açtığı da yapılan çalışmalar neticesinde ortaya konmuştur. Ne var ki, kampların fiziki şartlarının yetersizliği, yalnızca kalabalık gruplar hâlinde yaşayan mülteciler arasında bulaş riskini artırmakla kalmayıp; kronik rahatsızlıkları bulunan mültecilerin takip ve tedavi edilmesine de engel olmaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin hassasiyet göstermelerinin ve gerekli önlemleri bir an önce almalarının zaruri olduğu ifade edilebilmektedir (Samancı, 2020: 6-11).

E. İNTERNET ÜZERİNDEN TOPLANMA VE ÖRGÜTLENME HAKKININ TEMİNAT ALTINA ALINMASI

İnternet, bireylerin düşüncelerini etkin olarak paylaşabildikleri bir mecra konumundadır. Öyle ki, devletlerin terörizm ve suça engel olma gerekçesiyle siyasi partilere, kitlelerin yürüyüş, gösteri ve protesto hakkına, basın özgürlüğüne kısıtlama getirdiği düşünüldüğünde; internetin dağıtık, bağımsız ve yöneticisiz konumu kişilerin fikirlerini serbestçe ifade edebilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken en önemli husus, terörizm ve suça engel olunmak amacıyla devletlerin koruma görevini üstlendiği hukuki değer ile ifade özgürlüğü arasındaki dengeyi sağlamak olarak ifade edilebilmektedir. Ne var ki, ifade özgürlüğünün yalnızca yazılı basın değil, başta internet ve sosyal medya olmak üzere her türlü düşünce açıklama şeklini kapsadığı değerlendirilebilmektedir (Bulut, 2018: 72). Nitekim Covid-19 salgınına yönelik olarak tüm dünyanın içinde bulunduğu dönüşüm hâlinin en önemli uzantılarından biri teknoloji alanında vuku bulmuştur. Öyle ki; çevrimdışı toplanma ve örgütlenme hakkından daha fazla çevrimiçi (internet üzerinden) toplanma ve örgütlenme hakkının öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, bireyler ve toplulukların, küresel salgının etkisiyle, yüz yüze gerçekleştiremedikleri katılımı, internet vasıtasıyla gerçekleştirmelerine yönelik gerekli altyapı ve erişim

hizmetlerinin devletler eliyle yaygınlaştırılması ve temin edilmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan, bilhassa sivil toplum örgütlerinin internet üzerinden kayıt alabilmesi ve devletlerin politika inşa süreçlerine doğrudan katılabilecekleri çevrimiçi platformlarının oluşturulması önem arz etmektedir (Voule, 2020).

F. ÇALIŞMA YAŞAMINDA TOPLANMA VE ÖRGÜTLENME HAKKININ TEMİNAT ALTINA ALINMASI

İşçilerin örgütlenme hakkının bir tezahürü olarak sendikaya katılma hakları, yine barışçıl toplanma haklarının bir tezahürü olarak ise grev hakları, küresel salgın süreci gerekçe gösterilerek askıya alınmamalıdır. Diğer yandan çalışanların, küresel salgını bertaraf etmeye yönelik gerekli güvenlik ve korunma tedbirlerinin sağlandığı, hijyenik ve mesafeli ortamlarda çalışmalarını talep etmeleri karşısında, işten çıkarılmalarına kati surette engel olunmasının önemi vurgulanmaktadır (Voule, 2020).

G. DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TEMİNAT ALTINA ALINMASI

Bilinmesi gerekir ki, “Düşünce özgürlüğünün ele alınmasının en önemli nedeni bu özgürlüğün demokrasilerdeki ayrıcalıklı konumundan kaynaklanmaktadır” (Hakyemez, 2002: 18-40). Bu sebeptendir ki, insan hakları savunucularının, sivil toplum ve meslek örgütleri temsilcilerinin, gazetecilerin, akademisyenlerin, siyaset ve bilim insanlarının fikirlerini, düşüncelerini özgürce ifade etmesi ve bu beyanların haber verme özgürlüğü ve bilgilenme hakkı kapsamında devletler eliyle sansürlenmesi ve yasaklanmasının önüne geçilmesi elzemdir. Diğer yandan, tüm dünyanın içinde bulunduğu küresel salgın sürecine yönelik bilgi ve deneyimlerin henüz çok yeni olması hasebiyle, çok sayıda bilgi ve söylemin sonradan yanlış olduğunun anlaşılması ihtimaline binaen; “yanlış bilgi veya haber” oldukları gerekçesiyle, haberi yapan kurum, kuruluş ya da kişiler hakkında cezaların uygulanmaması gerekliliği vurgulanmaktadır (Voule, 2020).

H. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN POLİTİKA İNŞA SÜRECİNE KATILIMININ SAĞLANMASI

Sivil toplum örgütlerinin, küresel salgının etkilerini en aza indirmek ve bu amaçla hayata geçirilen tedbirlerin insan haklarını ihlal edip etmediğine ilişkin sivil denetimi temin etmek bakımından hayati organlar olduğundan şüphe yoktur. Bu bağlamda, sivil toplum örgütlerinin çalışmalarına çevrimiçi ortamda herkes tarafından erişimin temin edilmesi, yüz yüze yapılması sakıncalı bulunan hâllerde, video konferans ve çevrimiçi katılıma imkân sağlayan altyapının kurulması önem arz etmektedir. Yine

kamu ve sivil toplum örgütlerinin birlikte çalışmasına ön ayak olabilecek platformların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. Nitekim BM Ülke Ekiplerinin bu dönemde çalışmalara dâhil edilmesiyle, küresel salgının insan haklarına ve sivil toplum çalışmalarına olası etkilerinin izlenmesinin, ülkelerin eksikliklerini gidermeleri noktasında geribildirimler almasına olanak sağlayacağı da muhakkaktır (Voule, 2020).

I. KÜRESEL DAYANIŞMANIN TEMİN EDİLMESİ

Küresel salgın kapsamında devletler tarafından alınan çeşitli tedbirlerin, ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirdiği tecrübe edilmektedir. Bu sıkıntılardan, sivil toplum örgütleri ve dolayısıyla toplumdaki dezavantajlı grupların da nasibini aldıklarından şüphe yoktur. Bu sebeple, sivil toplum örgütleri ve haklarını müdafaa ettikleri tüm dezavantajlı gruplara dönük mali destekler için devletlerin önemli kaynaklar ayırması icap etmektedir. Diğer yandan, uluslararası düzeyde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların, bilhassa gelişmemiş ve mutlak yoksulluk ile mücadele eden ülkelere el uzatması gerekliliğinin mevcudiyetinden kuşku yoktur (Voule, 2020).

İ. KÜRESEL SALGININ GELECEĞİ VE MUHTEMEL SONUÇLARINA İLİŞKİN REFORMLARIN GEREKLİLİĞİ

Dünya üzerindeki birçok ülkede, devletlerin küresel salgın kapsamında almış oldukları tedbir ve sınırlamalara yönelik çok sayıda kitlesel tepki protestoları düzenlenmiştir. Küresel salgının etkileri ve beraberinde getirdiği bulaş riskini bertaraf etme amacına uygun tedbirler alma ve vatandaşlarının taleplerini yerine getirme noktasında siyasi erk “arada kalmış” durumdadır. İşte tam da bu noktada, medyanın, basının, sivil toplum ve meslek örgütlerinin, üniversitelerin ve insan hakları savunucuların, sivil toplumu temsilen, tedbirlere yönelik politikaların inşası süreçlerine doğrudan katılımlarının güvenceye alınması önem arz etmektedir. Bu bağlamda siyasi erk, sivil toplum talep ve ihtiyaçlarına kulak vermeli ve alacağı tedbirler yanında halkın ihtiyaç ve taleplerini önceleyen reformları da yürürlüğe koymalıdır (Voule, 2020).

3. SİRACUSA İLKELERİ

BM tarafından, 1984 yılında olağanüstü hâl ve diğer durumlarda Medeni Haklar Sözleşmesinin askıya alınma koşullarını düzenleyen “Siracusa İlkeleri” küresel salgın nedeniyle tüm dünyada ortaya çıkan risk ve tehlikelerin bertaraf edilmesi amacıyla devletler tarafından alınacak önlemlerin, hangi kriterlere uygun olarak düzenlenmesi gerektiğini ifade eden mahiyetteki bir diğer kaynağa tekabül etmektedir. Siracusa

Prensiplerine göre, öncelikle ülkelerin tamamının ya da bir bölümünün yaşamını tehlikeye atan kamu acil durumlarının mevcudiyeti, Medeni Haklar Sözleşmesi'nin askıya alınması için gerekli ilk koşulu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ülkenin tamamı ya da bir bölümünde vuku bulan risklerin, kamu sağlığını, kamu huzurunu, kurumların etkin ve sağlıklı işleyişini tehlikeye attığı tüm hâl ve şartlarda, hak ve özgürlüklerin askıya alınması, devletlerin olağanüstü durumu resmî olarak ilan etmesi, tedbirlerin ölçülü ve gerekli olması, tedbirlerin sınırlarının yasalarla düzenlenmesi, tedbirlerin bağımsız yargı kurumlarının denetimine açık bulunması ve son olarak olağanüstü hâli ortaya çıkaran durumun ortadan kalkması itibariyle tedbirlerin de kendiliğinden kalkacağına yasal temelde teminat altına alınması gibi kriterleri de beraberinde getirmektedir (Birleşmiş Milletler, 1984).

4. İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİNİ İHLAL EDİP ETMEDİKLERİ BAĞLAMINDA DİĞER DEVLETLER TARAFINDAN ALINAN TEDBİRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Temel hak ve özgürlüklerin korunması ve kullanılmasının önündeki engellerin kaldırılması için kurulan güvence mekanizmaları, bölgeden bölgeye değişkenlik göstermektedir. Tarihsel süreç içinde, temel hak ve özgürlükler kavramsal ve pratik olarak sürekli bir gelişim göstermektedir (Yüksekdağ, 2018: vi).

Bilindiği üzere, küresel salgının ortaya çıkması ve tüm dünyayı kısa sürede etki altına alması üzerinden, 2021 Mart ayı itibariyle, bir yılı aşkın bir süre geçmiştir. Bu bağlamda, devletlerin uygulamaya koydukları çeşitli tedbirlerin insan haklarını ihlal edip etmedikleri noktasında mevcut yargı ve kontrol mekanizmalarının almış olduğu emsal mahiyetteki kararların ortaya çıkması için gerekli sürenin geçmiş olduğundan bahsedilememektedir. Ne var ki, Covid-19 salgınından önce ortaya çıkan ve toplumların sağlığını doğrudan etkileyen bulaşıcı diğer hastalıklara ilişkin alınan bazı tedbirlerin mahkemelerce iptal edilmek suretiyle, ilgili devletler aleyhine tazminata hükmedildiği anlaşılmakta ve Covid-19 salgınına ilişkin alınan tedbirlerin hak ve özgürlükleri ihlal edip etmediklerine yönelik mahkemelerce gerçekleştirilecek araştırmada göz önünde bulundurulacak bir takım kriterlerin değerlendirilmesinde geçmişte alınan emsal kararların dikkate alınacağı varsayılabilir (Kılıç, 2020: 17-55).

A. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN ENHORN/İSVEÇ KARARI

Bir İsveç vatandaşı hakkında, kendisinde HIV virüsü bulunduğunun tespit edilmesi ve ilgili sağlık kuruluşunun belirlediği muayene randevularına gitmemesi nedeniyle, İsveç idare mahkemesince en fazla altı ay olmak üzere (ancak hastaneden

her seferinde firar etmesi hasebiyle, fiilen bir buçuk yıl uygulandığı da düşünülerek) toplamda yedi yıla tekabül eden hastanede zorunlu izolasyon tedbiri uygulanmıştır. Bunun üzerine İsveçli başvuran, konuyu hak ve özgürlüklerini ihlal ettiği gerekçesiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşımıştır. Mahkemece, HIV virüsü taşıdığı tespit edilen başvurucunun, virüs taşıdığını öğrenmesi itibarıyla, ağır ihmalle veya kasıtlı olarak, partnerine haber vermeden yahut korunmasız şekilde cinsel birliktelik yaşadığının tespitine yönelik dosyada herhangi bir delilin mevcut bulunmadığı anlaşılınca, başvurucu aleyhine uygulanan tedbirin “gerekli ve ölçülü” olmadığına kanaat getirilmiş ve İsveç aleyhine, başvurucu lehine hüküm kurulmuştur (Karakul, 2016: 169-206).

B. ABD’NİN HICKOX KARARI

ABD’li bir doktorun, Ebola salgınından mustarip olan hastalarını tedavi ettikten sonra ülkesine döndüğü esnada, havaalanında teste tâbi tutulması ve test negatif çıkmasına rağmen, bir hastanenin garajında kurulan bir çadırda, toplamda üç günü bulan süreyle zorla tutulmasına ilişkin konu, başvurucu doktor tarafından ABD yargısına taşınmış ve bundan sonra uygulanacak izolasyon ve diğer ilgili tedbirlerin, ancak hastalığın bulaş riskinin engellenmesi amacı ile sınırlı ve son çare uygulanmasına yönelik yeni kanuni düzenlemelerin hayata geçirilmesi şartını kabul eden idare ile başvuru arasında yargılama aşamasında uzlaşma sağlanmıştır (Kılıç, 2020: 17-55).

C. (TÜRKİYE CUMHURİYETİ) ANAYASA MAHKEMESİ 2014/19081 KARARI

HIV virüsü tespit edilen bir işçinin, bulaş riski taşıdığı gerekçesiyle işyerinden haksız olarak uzaklaştırıldığını, ayrımcı muameleye tâbi tutulduğunu iddia etmesi üzerine, önce İş Mahkemesi ve Yargıtay nezdinde, son olarak ise Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı kullanılmak suretiyle, konu yargıya taşınmıştır. Neticeten, başvurucu işçinin taşıdığı virüsün, diğer çalışanlara bulaşma riskinin bulunmadığına ilişkin sağlık raporlarının ve işçinin çalıştığı işyerinde başka çalışanlar için tehlike arz etmeyecek pozisyonlarda çalıştırılması gibi alternatif tedbirlerin mevcudiyetinin dikkate alınmaksızın, işçinin çalıştığı işyerinden uzaklaştırılmasının, T.C. Anayasasında teminat altına alınan “eşitlik ilkesi” ve “özel hayatın gizliliğine saygı hakkını” ihlal ettiğine Anayasa Mahkemesince hükmedilmiştir (Kılıç, 2020: 17-55). Bu bağlamda, Ebola ve HIV virüsü gibi bulaş riski bulunan ve kamu sağlığını tehdit eden diğer hastalıkların bertaraf edilmesi amacıyla devletler ve idareler tarafından uygulanan tedbirlerin yerindeliğinin yargısal denetiminde, göz önünde bulundurulmuş kriterlerin, yakın gelecekte Covid-19 salgını ortadan kaldırmaya yönelik uygu-

lanan tedbirlerin insan haklarını ihlal edip etmediği noktasında da dikkate alınacağından şüphe bulunmamaktadır.

İnsan hakları uygulamaları ülke bazında değerlendirilecek olursa, Covid-19 salgınının ilk ortaya çıktığı ülke konumunda bulunan Çin’de, kişilerin telefonlarına yüklemekle yükümlü buldukları uygulamalar vasıtasıyla yolculuk yaptıkları bölgelerin izlemeye alındığı ve halka açık mekânlardan hangilerinin güvenli olduğuna yönelik bilgilerin bu uygulama sayesinde vatandaşlara iletildiği anlaşılmaktadır. Arjantin’de ise, bilhassa sosyal medyada ortaya çıkan bilgi kirliliğini bertaraf etmek ve “yanlış bilgi” yaydıkları tespit olunan kişiler hakkında önlem almak üzere, “siber devriyeler” oluşturulduğundan bahsedilmektedir (Kılıç, 2020: 17-55).

“Yanlış haber ve bilgilerin denetimini” teşvik eden her türlü tedbirin, BM’nin öngördüğü kriterler dikkate alındığında, yerinde olmadığı ifade edilebilecektir. Zira küresel salgının yeni bir salgın olması ve her geçen gün farklı deneyim ve bulguların paylaşılmasının ihtimal dâhilinde olduğu dikkate alındığında; paylaşılan her türlü bilginin “provokasyon” amacıyla sızdırıldığını ileri sürmek ve bundan hareketle, yanlış haber gerekçesiyle, haberi yayınlayanlar aleyhine cezaya hükmetmek hakkaniyetli bir yaklaşım olmayacaktır. Diğer yandan, BM ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından, küresel pandemi sonrası vuku bulan bilgi kirliliğine “infodemi” adı verilmekte; salgın süresince bilhassa bilim insanları ve sağlıkçıların görüş ve tecrübelerine yer verilen gazete ve radyo haberlerine, kitlelerce (diğer sosyal medya araçlarına nazaran) daha çok itimat edildiği anlaşılmaktadır (Önder, 2020).

Avustralya’da, virüs taşıyanların, izole olduğundan emin olmak amacıyla evlere gözetim sistemi kurulması öngörülmüş ve bu tedbire uymayanlara yönelik para cezaları uygulanmaya başlanmıştır. Diğer yandan, Bahreyn’de, izole olması gereken kişilerin, telefonlarına yükledikleri “BeAware” isimli uygulaması ile evlerinden 15 metre uzaklaştırdıklarında, ilgili birimlere uyarı gönderen bir sistem vasıtası ile takip edildikleri anlaşılmaktadır (Kılıç, 2020: 17-55).

Fransa, küresel salgının risklerini bertaraf etmek amacıyla çıkardığı 2020-290 sayılı “Acil Durum Kanunu” ile Başbakanlarının geçici süreyle durumun gerekliliklerine özgü kararname çıkararak önlem almasını yasal zeminde gerçekleştirmiş durumdadır. Federal Almanya’da ise çıkarılan “Federal Devlet Başkanlarının 15 Nisan Kararı” ile küresel salgının bulaş riskini en aza indirmek amacıyla alınan geçmiş tedbirlerin genişletildiği ifade edilebilmektedir. Diğer yandan, Hong Kong’da, karantina sürecinde bulunanların takibini sağlamak amacıyla, elektronik bileklik takma zorunluluğunun getirildiği anlaşılmaktadır (Kılıç, 2020: 17-55).

Macaristan'da “yanlış bilgi” yaydıkları tespit olunanlar hakkında öngörülen hapis cezası, seçimlerin ertelenmesi ve hükümetin olağanüstü hâle ilişkin yetkilerinin “süresiz” uzatılmasını öngören düzenlemelerin tartışma yarattığından bahsedebilmek pek ala mümkün olacaktır (Kılıç, 2020: 17-55). Bu bağlamda, Macaristan'da son zamanlarda çıkarılan ve Başbakan Viktor Orbán'a Parlamento'nun denetimi olmaksızın kararname ile süresiz olarak yönetme yetkisi veren düzenlemelerin endişe verici olduğundan bahsedilmektedir (Spadaro, 2020: 323). Zira BM Kriterleri dikkate alındığında, seçimlerin ertelenmeyip, alternatif seçim yöntemleri vasıtasıyla sürecin yürütülebileceği; diğer yandan, “yanlış haber” yapanların cezalandırılmasına yönelik düzenlemelerin hayata geçirilmeyip, cezalandırılmalarını öngören düzenlemelerin de kaldırılmasının gerektiği; olağanüstü hâle yönelik hükümet yetkilerinin “süresiz” değil; aksine geçici süre ile gerektiği ölçüde uzatılmasının icap edeceği açıkça ifade edilmiş olup; aksi uygulamaların insan haklarını “ihlal” mahiyetinde olduğu kabul edilmektedir.

Hayata geçirdiği tedbirlerle, adından sıkça bahsettiren Hindistan'da ise, telefonlarına yüklenen programla kişilerin konumlarının izlenmesi dışında, bilhassa karantina sürecinde bulunması gerekenlerin her saat başı evlerinden özçekim (selfie) yapıp; ilgili birimlere gönderilmesi talep edilmektedir. Çekilen fotoğrafların gerçek olup olmadığına ilişkin ilgili birimlerce denetim yapıldığının ifade edildiği Hindistan'da ayrıca karantinada bulunması gereken kişilerin, (karantina sürelerini de içerecek şekilde) ellerinin damgalanması yöntemine de başvurulduğu gözlemlenmektedir (Kılıç, 2020: 17-55).

İsrail'de salgına yakalandığı tespit edilen kişilerin, mahkeme kararı olmaksızın, telefonlarının izlenip, takip edilmesini öngören uygulamalara başvurulmaktadır (Kılıç, 2020;17-55). Tüm bu uygulamaların, bilhassa tedbirlerin yasal olma, son çare olma, ölçülü olma, insan onurunu gözetme ve gerekli olma kriterleri de dikkate alındığında, kişisel verilerin korunması, özel hayatın gizliliği gibi hakları ihlal ettiğine yönelik tartışmalar yaratacağından ve uygulamaların yakın gelecekte mahkeme kararlarına konu edileceğinden kuşku yoktur.

İtalya'da hayata geçirilen yasal düzenlemeler vasıtasıyla, izleme ve takip mekanizmasının kurulduğu; bilhassa “riskli” olduğu düşünülen bölgelere ilişkin tedbir alma noktasında hükümetin yetkilendirildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, İspanya, çıkardığı kararname ile (15 gün gibi) geçici bir süreyle, insanların ancak acil ve temel ihtiyaçlarını temin etmek üzere hareket edebileceğine, hayati faaliyetler dışındaki diğer işlemlerin askıya alınacağına yönelik tedbirleri uygulamaya koymuştur (Kılıç,

2020: 17-55). Ne var ki İtalya, İspanya ve Fransa'daki 2020 yılının mart ayında uygulamaya konulan sokağa çıkma kısıtlamalarının insan hakları ihlali bağlamında önemli bir risk teşkil ettiği de ifade edilebilmektedir (Lebret, 2020: 7).

Sürü bağışıklığı politikasını izleyerek sürece dahil olan Birleşmiş Krallık, vakaların kontrolden çıkması üzerine, salgınla mücadele kapsamında yasal düzenlemeler yapmış ve izleme-takip mekanizmasına ilişkin idari birimleri yetkilendirmiştir. Diğer yandan Amerika Birleşik Devletleri'nde, çeşitli toplantıların ve devlet arşivlerine ulaşma taleplerine yönelik değerlendirme tarihlerinin askıya alınmasına dönük kararlara imza atılmıştır. Buna ilaveten, ABD'nin Alabama eyaleti yönergelerinde yer alan, "ciddi zihinsel engelli, ileri demanslı veya ciddi travmatik beyin hasarı olan kişilerin ventilatör desteği için yetersiz adaylar olabileceği" düzenlemesinin iptali için, (tedavinin Covid-19 hastalığından mustarip herkese uygulanması gerektiği görüşünden hareketle) başvuruda bulunulmuştur (Farina ve Lavazza, 2020: 8). Son olarak ise, Ürdün, Bakanlar Konseyi aracılığı ile gazetelerin basım ve satışını askıya alan düzenlemeler öngörmüştür (Kılıç, 2020: 17-55). Bu hâliyle, ilgili matbaalarda alınacak güvenlik ve hijyen tedbirleri vasıtası ile salgın riskleri bertaraf edilebilecekken, gazetelerin basım ve satışının "tamamen" askıya alınmasına dönük uygulamaların, insanların haber alma hakkını "doğrudan" ihlal ettiği, bu bağlamda da "son çare olma, ölçülü olma ve gerekli olma" kriterlerini sağlamadığı ifade edilebilecektir.

5. KÜRESEL SALGIN KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE ALINAN TEDBİRLERİN İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye, ilk vakanın ortaya çıktığı Mart 2020 itibariyle, "Koronavirüs Bilim Kurulu" önderliğinde, düzenli ve sürekli aralıklarla yapılan toplantılar neticesinde, bir dizi önleme başvurmuştur. Bilhassa, 20 yaş altı ve 65 yaş üstü için çeşitli kısıtlamalar, eğitimin çevrimiçi ortamda devamına yönelik kararlar, (salgının kontrol edilemediği dönemlerle sınırlı olarak) hafta sonları sokağa çıkma yasağının uygulanması gibi bir takım tedbirlerin hayata geçirildiği ifade edilebilmektedir. Ne var ki, yapılan düzenlemelerin Kanun Hükmünde Kararnameler ile çıkarılması ile yetinilip; yasal bir zemine kavuşturulmaması, bilhassa BM kriterleri ve Siracusa Prensipleri bağlamında eleştirilmektedir. Diğer yandan, Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulu tavsiyesi ile hayata geçirilen "Hayat Eve Sığar (HES)" uygulaması ile bilhassa karantina sürecinde bulunanların takip edildiği bir sistem kurulmuştur. Bu sistem ve e-devlet uygulaması vasıtası ile edinilebilecek HES kodları, kişilerin seyahat izinleri için yaptığı başvurularda ya da kamusal mekânlara ilişkin giriş taleplerinde kontrol edilmek suretiyle, karantinada bulunması gereken kimselerin, kamu sağlığını tehdit etmesinin önüne

geçilmesi amaçlanmaktadır. Buna ek olarak, kurulan “filyasyon ekipleri” ile hasta olduğundan şüphelenenlerin buldukları mekânlarda teste tâbi tutularak, pozitif olduğu tespit edilenlere ilaç tedarik edilmesi ve hastanın takibinin filyasyon ekipleri tarafından sistematik olarak izlenmesi yönünde çok sayıda olumlu uygulamaya yer verildiği ifade edilebilir.

Nitekim “Türkiye’de e-devlet altyapısı oluşturma konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Sağlıkta tüm nüfusun kayıtlı olduğu ve sağlık hizmetleri ile entegre birçok sağlık bilişimi sistemleri (Aile Hekimliği Bilgi Sistemi-AHBS, Halk Sağlığı Yönetim Sistemi-HSYS, Hastane Yönetim Sistemi-HYS, e nabız, İlaç Takip Sistemi-İTS... gibi) mevcuttur. Sağlık Bakanlığı vaka tespit etme sürecini kolaylaştırmak ve vatandaşları ile yakın iş birliği amacıyla pandeminin başından itibaren kişilerin hastalıkla ilgili kendisinden şüphelendiği durumları sorgulayan ve yönlendiren web tabanlı sistemler ve doğrudan ulaşabileceği dijital danışma hatları (184, 155, 154) oluşturmuştur. Vaka algoritmalarına uyan ve pozitif olarak tespit edilen ve bu vakalarla yakın teması olanların kaydedildiği, aile hekimleri ve toplum sağlığı hekimleri tarafından takip edildiği ve izlendiği elektronik sistemlerde geliştirilmiştir. Türkiye’de Covid-19 tanı, tespit ve tedavi hizmetlerinin tamamı ücretsiz olarak sunulmaktadır” (Özlu, 2020: 468-481). Diğer yandan, küresel salgının etkilerinin yalnızca kamu sağlığı ile sınırlı olmayıp; ülkelerin ekonomik, eğitim, teknolojik, siyasi, sosyal ve kültürel tüm alanlarına sirayet ettiği bilinmektedir. Öyle ki, toplumun dezavantajlı olduğu düşünülen ya da kendine özgü ihtiyaçları bulunduğu kabul edilen gruplarında zaten hâlihazırda mevcut olan sosyal eşitsizliklerin, küresel salgın hasebiyle arttığı ve diğer tüm alanlara da domino etkisi ile sirayet ettiği ifade edilebilecektir (Bozkurt, 2020: 112-142). Bu bağlamda; “Büyük riskleriyle gelen Covid-19 salgını sonrasında üç temel öngörüden söz edilmektedir. Bunlar, “salgının sadece sağlık sistemini değil, yaşamın bütün boyutlarını etkileyeceği”; “salgın sonrasında hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı” ve “yeni normallerle yaşamaya devam edileceği” öngörüleridir. Bu öngörülerin getireceği yeni arayışlarla birlikte birçok hususun sorgulanması ve soruların sonucunda da birçok şeyin değişime uğrayacağı aşikârdır” (Karakaş, 2020: 541-573). Bu bağlamda, seyahat kısıtlaması, karantina ve izolasyon uygulamaları, sokağa çıkma kısıtlamaları, belirli işyerlerinin açık olduğu saatlerin sınırlandırılması, restoran ve kafelerin kapatılması gibi bir takım uygulamaların, bu işyerlerinde çalışan personeli, işyeri sahipleri veya işverenleri, eğitimin çevrimiçi yapılması hasebiyle öğrencileri başta olmak üzere çok sayıda grubu mağdur ettiğinden bahsedilebilmektedir. Diğer yandan, fiziki imkânların yetersiz olduğu konutlarda, bilhassa da kalabalık ailelerde, evde kalma süresinin artması, kişilerin stres ve kaygı düzeyinin de

artmasına sebebiyet vermekte; aile içinde yaşanan anlaşmazlıkların, şiddet ve hatta istismar olaylarının ortaya çıkması da kaçınılmaz olmaktadır (Karataş, 2020: 3-17). Buna ilaveten, küresel salgının yıkıcı etkilerine en çok düşük sosyoekonomik statüye sahip kimselerin maruz kaldığı; bu durumun da barınma, sağlık, beslenme, ulaşım ve eğitim imkânlarına ulaşamamaları hasebiyle ortaya çıktığı ifade edilebilmektedir (Özkoçak vd., 2020: 1184-1195).

Nitekim seyahat özgürlüğüne getirilen kısıtlamaların akabinde, bilhassa Afrika ülkelerinde mevcut olan siyasi belirsizliklerin de etkisiyle, yapılan tıbbi ve gıda yardımlarının kesintiye uğraması tehlikesi açığa çıkmaktadır. Diğer yandan, Bangladeş'te bir ay süreyle internet erişimine engel olunması hasebiyle, insanların haber alma haklarının ihlal edildiği anlaşılmaktadır. Yine aynı ülkede destek ve yardımların askıya alınması sebebiyle, sınırların kapatıldığı, netice itibariyle de mültecilerin ülkelerine dönmeleri hususunda sorunlar yaşadığı aktarılmaktadır (Üstün vd., 2020: 142-153). Bu bağlamda, ülkemiz de dâhil olmak üzere birçok ülkede, yeni teşvik ve destekler vasıtası ile bilhassa dezavantajlı konumda bulunan grupların daha fazla mağdur olmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ülkemizde de, ihtiyaç sahiplerine nakdi destek verilmesi, ("Biz Bize Yeteriz Türkiye" adında) millî bir kampanya başlatılması, vergi ve prim ödemelerinin süreli olarak ertelenmesi, kredi desteklerinin sağlanması, işten çıkarmaları önlemek amacı ile kısa çalışma ödeneğinin uygulamaya konması, kısa çalışma ödeneği kapsamında işlerini azaltan veya durduran işyerlerinin personeline üç aya kadar maaş ödenmesi, ahlak ve iyi niyet kurallarına aykırılık hâli istisna olmak üzere, işçinin iş akdinin feshedilmesinin yasaklanması gibi çeşitli kararlara imza atılmıştır (Kılıç, 2020: 17-55). Diğer yandan, cezaevlerinde kalan tutuklu ya da mahkûmlardan uygun görülenlerin (kapalı ortamlarda salgının bulaş riskinin artacağı ihtimali göz önünde bulundurularak) küresel salgın süreci ile sınırlı olmak şartıyla, diğer alternatif tedbirlerle gözetim altında bulundurulmalarına yönelik politikalar geliştirilebilmektedir. Keza, salgın koşulları hasebiyle, hapisane ziyaretleri ve denetimleri kısıtlanan tutuklu ya da mahkûmların, (zaten hâlihazırda kapalı ortamda kalmaları sebebiyle, içinde buldukları psikolojinin de oldukça müsait olduğu hesaba katıldığında) cezaevlerinde huzursuzluk ve isyan çıkardıkları vakalarda artış gözlemlendiği ifade edilebilecektir (Afacan vd., 2020: 1-14). Buna ilaveten, ülke uygulamalarının sığınmacılarca de anlaşılması için, tedbirlerin ülkede konuşulan tüm dillere tercüme edilerek aktarılmasına, küresel salgından mustarip olan tüm hastaların (ülke vatandaşı olsun ya da olmasın) ücretsiz aşılama, ilaç ve tedavi desteğinden faydalandırılmasına yönelik kararlar alınması,

sürecin bilhassa dezavantajlı grupların daha fazla mağdur edilmesinin engellenmesi noktasında hayati önem taşımaktadır (Kılıç, 2020: 17-55).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüm dünyanın bir yılı aşkın süredir tecrübe ettiği Covid-19 salgını ile şirket çalışanlarının evden çalışabildiği, öğrencilerin eğitimlerine internet vasıtasıyla devam edebildikleri, insan haklarının, küresel salgının yıkıcı etkilerini minimize etmek amacıyla sınırlandırıldıkları yeni bir dünya düzeni ile karşı karşıya olduğumuz ifade edilebilmektedir. Keza, hem küresel salgının kendisinin, hem de salgına verilen tepkilerin, yalnızca otoriter ülkelerde değil, tüm dünyada insan haklarını test ettiği ifade edilebilmektedir (Spadaro, 2020: 318). Ne var ki, ülkelerin aldıkları tedbirlerin insan haklarını ihlal edip etmedikleri noktasında göz önünde bulundurulması icap eden hukuki teoriler, BM tarafından öngörülen 10 kriter ve Siracusa Prensipleri dikkate alındığında, bir tedbirin ancak “son çare olduğunda, gerekli olduğunda, yasal olduğunda, insan onurunu gözeten mahiyette ve ölçülü olduğunda” insan haklarını ve özgürlüklerini ihlal etmeyeceğinden bahsedilebilecektir. Bu bağlamda, küresel salgın sürecine ilişkin bilgi ve deneyimlerin sürekli olarak güncellenmesi karşısında, “infodemi” adı verilen bilgi kirliliğinin oluşması ihtimali de kuvvetle muhtemeldir. Öyle ki; sosyal ağlarda paylaşılan ve yanlış bilgi ihtiva eden haberler, kitlelerce doğru olduğuna düşünülerek paylaşılmakta ve netice itibarıyla hızla yayılmaktadır. Bu bağlamda, Dünya Sağlık Örgütü tarafından, infodeminin, en az pandemi kadar zararlı olduğu ifade edilmektedir (Aydın, 2020: 76-90). Diğer yandan, ülkelerdeki mevcut tedbir ve uygulamaları, insan hakları bağlamında değerlendirirken, (küresel salgının yakın tarihte vuku bulduğu da dikkate alınarak) tedbirlerin henüz mahkeme kararlarına konu edilmediği; yakın gelecekte tedbirlere yönelik yargısal denetim süreci neticesinde ortaya çıkan kararların, geçmiş pandemilere yönelik alınan kararlarda göz önünde bulundurulmuş aynı kriterlerle değerlendirilebileceği tahmin edilmektedir. Bu bakımdan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları kadar, ulusal yargı kararlarının da önem arz ettiğinden şüphe bulunmamaktadır. Nitekim küresel salgının etkilerini en aza indirmek amacıyla alınan önlemlerin, aynı zamanda insan haklarına da “saygılı” olmaları noktasında ileri sürülebilecek bazı tavsiyeler dikkati çekmektedir. Buna göre;

-Alınacak tedbirlerin “kanunlarla” yasal zemine kavuşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda kararname ve kanun hükmünde kararname ile kısıtlamaların hayata geçirilmesine son verilmelidir.

-Alınacak tedbirlerin, ancak “son çare” oldukları düşünüldüğünde, uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, alınacak tedbire alternatif, daha hafif tedbirler mevzu bahis ise, alternatif tedbirlerin uygulanması ile yetinilmelidir.

-Alınacak tedbirlerin, “ölçülü” ve “amaca uygun” olması gerekmektedir. Bu bakımdan, hükümetlerin kısıtlama ve sınırlandırmaları “mazeret” olarak kullanmayıp, demokratik süreci süresiz olarak askıya alan mahiyetteki uygulamalara son vermeleri icap etmektedir.

-Hayata geçirilecek uygulamaların yalnızca toplumun genelini değil; yaşlılar, çocuklar, engelliler, sığınmacılar, tutuklu ve mahkûmlar gibi dezavantajlı grupları da dikkate alarak tasarlanması ve planlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, çevrimiçi eğitime “eşitlik ilkesi” gereğince, her çocuğun ulaşması için gerekli malzemelerin devlet tarafından çocuklara ulaştırılması, uygulamaya konacak tedbirlere ilişkin duyuruların ülkede konuşulan diğer dillere tercüme edilmesi, cezaevlerinde kalan ve koşulları uygun görülen mahkûm ya da tutukluların alternatif tedbirlerle tahliye edilmeleri, ücretsiz aşı, ilaç ve tedavi imkânlarının vatandaşı olsun ya da olmasın, tüm insanların kullanımına sunulması gibi uygulamaların önem arz edeceği düşünülmektedir.

- Küresel salgınla mücadele kapsamında, aktörlerin yalnızca kamusal birimlerden oluşmayıp; çeşitli sivil toplum örgütlerinin ve mesleki örgütlerin temsilcilerinin de politika inşa sürecine doğrudan katılımlarının sağlanması, bu bağlamda sürecin kamu, sivil toplum, mesleki örgütler, üniversiteler, bilim insanları ve insan hakları savunucuları paydaşlığında, ortaklaşa yürütülmesinin icap ettiği düşünülmektedir. Diğer yandan, tüm aktörlerin ve paydaşların düşüncelerini dile getirebildikleri ve süreçte doğrudan katılabildikleri platformların artırılması, “yanlış haber” yaptıkları iddiası ile basın ve medya kuruluşlarının sansürlenmemesi gerekliliği öne çıkmaktadır.

-Alınan kararların çerçevesinin belirlenmiş olması gerekliliği yanında, “geçici” olduğunun da önemle altı çizilmelidir. Bu bakımdan, küresel salgının etkileri azaldığında ya da tamamen bertaraf edildiğinde, devletler tarafından uygulamaya konan önlemlerin de kendiliğinden ortadan kalkacağına yönelik kayıtların, ilgili yasal mevzuata eklenmesinin zaruri olduğu değerlendirilmektedir.

- Son olarak, hükümetler tarafından uygulamaya konu edilen tedbirlerin, insan haklarını ihlal edip etmediklerine ilişkin yapılacak yargısal denetimin, tam bağımsız mahkemeler aracılığıyla yürütülmesini teşvik edecek mekanizma ve politikaların da temin edilmesi gerekliliği aşîkârdır.

KAYNAKÇA

- Afacan, E, Avcı, N. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Örneği Üzerinden Salgın Hastalıklara Sosyolojik Bir Bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Covid-19 Özel Sayısı 2*, 1-14.
- Atak, S. (2006). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmelerinde öngörülen denetim yöntemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 86-99.
- Atakan A. (2006). Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması ve sınırlamanın sınırını oluşturan ölçütler. (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (206854)
- Aydın, A. (2020). Post-Truth Dönemde Sosyal Medyada Dezenformasyon: Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Pandemi Süreci. *Asya Studies*, 4 (12), 76-90.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemi Süreci ve Pandemi Sonrası Dünyada Eğitime Yönelik Değerlendirmeler: Yeni Normal ve Yeni Eğitim Paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 112-142.
- Bulut, A. (2018). Sosyal medyada hak ve özgürlüklerin kullanımı ve sınırlanması “iletişim hukuku açısından bir inceleme” (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (517299)
- Çalık, T. (2016). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri kapsamında insan haklarının korunması. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1), 69-120.
- Çolakkol, H. (2010). 2001 Anayasa değişiklikleri bağlamında 1982 anayasasında temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (308933)
- Demir, S. (2013). Polisin temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan yetkilerinin kullanılmasında değerlendirme sorunları. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (345649)
- Farina, M.& Lavazza A. (2020). The role of experts in the Covid-19 pandemic and the limits of their epistemic authority in democracy. *Frontiers in Public Health*, Vol 8: 356, 1-11.
- Fedai, R. (2019). Uluslararası örgütlerin müdahale alanı olarak sağlık: yeni bir kavram olarak global health security. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi, Assam Uluslararası Hakemli Dergi 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı*, 15-23.
- Gören, Z., (2007) Temel Hakların Sınırlanması- Sınırlamanın Sınırları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12) Güz 39-59.
- Hakyemez, Y. (2002). “Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57 (2), 18-40.
- Işık, K. (2019). Türkiye’de olağanüstü hâl dönemlerinde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (603888)
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 40 (1), 541-573.
- Karakul, S. (2017). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı- II. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 17-58.
- Karataş, Z. (2020). Covid-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, Covid-19 Özel Sayısı*, 3-17.
- Kılıç, H. İ. (2012). Temel hak ve özgürlüklerde sınırlamanın sınırı ve hakkın özü. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (323336)

- Kılıç, M. (2020). Pandemi Dönemi İnsan Hakları Siyaseti: Hak ve Özgürlükler Düzeninin Kırılma-
lan Doğası. *Adalet Dergisi*, (64), 17-55.
- Kızılyel, S. (2014). Temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasında kamu güvenliği ölçütü. Doktora tezi,
Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (339944)
- Lebret, A. (2020). Covid-19 Pandemic and derogation to human rights, *Journal of Law and The Biosciences*, Vol 7: 1, 1-15.
- Metin, Y. (2017). Temel Hakların Sınırlanması Ve Ölçülülük: Ölçülülük İlkesi Evrensel Bir Ana-
yasal İlke Midir?. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 1-74.
- Ordu, Ö. (2008). Avrupa insan hakları sözleşmesinde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılma nedeni
olarak Avrupa kamu düzeni. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (226818)
- Önder, N. (2020). "İnfodemi": Yanlış Bilgi Salgını, 24. Ocak 2021 tarihinde <https://www.marketing-turkiye.com.tr/haberler/infodemi-virus-mu-hizli-bilgi-mi-yanlis/> adresinden alındı.
- Özcelik, F. K. (2019). Birleşmiş Milletlerin özel yöntemleri çerçevesinde özel raportörlük kurumu. *TBB Dergisi*, 143, 79-114.
- Özkoçak, V., Koç, F., & Gültekin, T. (2020). Pandemilere Antropolojik Bakış: Koronavirüs (Covid-19)
Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 15(2).
- Özlü A, Öztaş D. (2020). Yeni Corona Pandemisi (Covid-19) İle Mücadelede Geçmişten Ders Çıkar-
mak. *Ankara Medikal Journal*, 20(2), 468-481.
- Samancı, M. (2020). Küresel Bir Salgın: Covid-19. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 6-11.
- Siracusa Prensipleri, 24 Ocak 2021 tarihinde <http://hukukcudayanismasi.tk/siracusa-prensipleri-turkce-ceviri/> adresinden alındı.
- Süren, Z. G. (2019). Cumhurbaşkanlığı kararnamele ile temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması.
(Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (566526)
- Spadaro, A. (2020). Covid-19: Testing the limits of human rights. *European Journal of Risk Regulation*,
Vol 11: 2, 317-325.
- Topal, A. (2009). 1982 Anayasasında temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve sınırlamanın
sınırlarını oluşturan anayasal ölçütler. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı.
(249367)
- Ulutaş, A. (2020). Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmaları ve belgeleri perspektifinden düşünce
ve ifade özgürlüğü. *Ombudsman Akademik*, 7(13), 193-226.
- Üstün, Ç, Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri:
Bir Değerlendirme Çalışması, *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences, Anatolian Clinic
the Journal of Medical Science (Special Issue on Covid -19)*, 142-153.
- Voule, C. (2020). *Covid-19 Tedbirlerinin İnsan Hakları Yükümlülükleriyle Uyumluluğu için 10 Temel
Prensip*, 24 Ocak 2021 tarihinde [https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2020/05/
Covid-19_insan_haklari_10_temel_prensip_v2.pdf](https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2020/05/Covid-19_insan_haklari_10_temel_prensip_v2.pdf) adresinden alındı.
- Vuraldoğan, K. (2005). 2001 Anayasa değişikliklerinin ışığında 1982 Anayasasında temel hak ve özgür-
lüklerin sınırlandırılması. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (160121)
- Yüksekdağ, D. (2018). Temel hak ve özgürlüklerin coğrafi sınırlılıkları: türkiye örneği. (Yüksek Lisans
tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (523664)

PANDEMİ SÜRECİNDE VE ÖNCESİNDE VELAYET SUİSTİMALİ, ÇOCUK İCRASI VE EBEVEYNE YABANCILAŞMA SENDROMU

Custody Abuse, Child Execution and Parental Alienation Syndrome

Erkut ERDOĞAN* Tugay KIRŞEHİRLİ**

Makale Gönderilme Tarihi : 17/02/2021

Kabul Tarihi : 22/03/2021

ÖZ

Boşanma ve sonrası süreçlerde ebeveynler arasındaki devam eden çekişmelerden kaynaklı çatışmalarda hem çocuklar açısından hem de velayeti elinde bulundurmeyen taraf açısından en çok karşılaşılan konu insan hakları ihlalleridir. Çekişmelerin ortaya çıkardığı sorunlar ve savaşı tarafların velayet üzerinden yaşayacağı çatışmalar; icra hukuku düzenlemeleri ile icra daireleri aracılığı ile çözülmeye çalışılmaktadır. İcra, mal ve alacaklar için hak arama yeridir. Pandemi sürecinde başlayan ve uzunca bir süre devam eden icraların durdurulması, sokağa çıkma yasaklarının da Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu için kolaylaştırıcı etken olduğu düşünülmektedir. Kişisel ilişki tesisinin halen bu yol ile sağlanmaya çalışılması bu yükümlülük için insan hak ihlallerinin doğmasına sebep olmaktadır. Kişisel ilişki: aile

ABSTRACT

Human rights violations are the most common issue, both from the point of view of children and from the point of view of the party that does not have custody, in the wars caused by the ongoing dispute between parents in the divorce and post-divorce processes. Problems arising from disputes conflicts that the warring parties will experience over custody; execution law regulations and execution agencies are trying to regulate their practices. Execution is the place to search for rights for goods and receivables. The fact that the personal relationship facility is still trying to be provided in this way leads to human rights violations for this obligation. Parental deprivation is very important and special for the child due to the connection of subjectivity, emotional development and the search for role models.

* Aile Hekimi, erkuterdogan@gmail.com, ORC ID: 0000-0003-1764-4411 (Sorumlu Yazar)

** Avukat, İstanbul Barosu, tugay_1975@hotmail.com, ORC ID: 0000-0001-5739-8695

mahrumiyeti öznellik, duygusal gelişim ve rol modellik arayışı bağlantısı nedeni ile çocuk açısından oldukça önemli ve özeldir. Dolayısıyla kişisel ilişkinin kurulma şekli ve sonrasında yaşanacaklar çocuğun ruhsal dünyası açısından travma oluşturacak halde olmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Hakları, Çocuk İcrası, Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu, Pandemi, Ortak Velayet, Tek Taraflı Velayet

Keywords: Child Execution, Child Right, Importance of Personal Relationship, Parental Alienation Syndrome, Pandemi

GİRİŞ

Bu makalede boşanmanın pandemi öncesi ve sürecinde fer'i sonuçlarından velayet, velayetin anlamı, şekilleri, velayetin tek başına kullanımından doğan güncel sorunlar, velayetin suiistimali, velayeti elinde olmayan ebeveynin çocukla kişisel görüş hakkı, bu hakkın kullanımında ortaya çıkan sorunlar, çocuk icrası, güncel mevzuat içerisinde bu durumun çocuk hakları ve insan hakları açısından hak ihlali ve çözüm tavsiyeleri ve nihayetinde bir tüm bu sonuçlarla örselenen ve yıpranan çocukta ortaya çıkan ve tanımlanan Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu (EYS) işlenecektir.

İnsan haklarının ve temel özgürlüklerinin korunmasına ilişkin sözleşmeye ek 7 numaralı protokol madde 5 de eşler arasındaki eşitlik başlığı altında, “Eşler evlilikte, evlilik süresince ve evliliğin sona ermesi durumunda, kendi aralarında ve çocukları ile ilişkilerinde medeni haklar ve sorumluluklarda eşit şekilde yararlanılır” denilmekte; boşanma halinde dahi eşitlik temeline vurgu yapılmaktadır (AİH, 1950, 1998). Bununla birlikte velayetin tek taraflı olarak belirlenmesinde kişisel ilişki zamanı velayeti elinde bulundurmeyen taraf için elinde bulunduran tarafa göre neredeyse en iyi şartlarda 2/7 oranında genellikle de çok daha az olmaktadır. 2/7 oranı kişisel ilişkinin her hafta sonu sağlandığındaki durumda geçerlidir. Ülkemizde tek taraflı velayetin uygulanmasındaki süre genellikle bir yılda: bayramlarda iki gün yaz tatilinde bir ay ve iki haftada ta bir hafta sonlarında iki gün şeklinde olmaktadır. Bu durum toplamda eşitlik ilkesinin çok uzağında bir ortalamaya ulaşmaktadır. Tarafardan müşterek çocuğun velayet hakkını elinde bulunduran taraf bu yetkiyi karşı tarafa manevi bir zorlaştırma (duygusal ve ekonomik zarar verme) unsuru olarak adeta silah gibi kullanmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2019 yılında karara çıkan 155.047 boşanma davasında boşanma sonrası velayetin anneye verilme oranı %76 iken, babaya verilme oranı %24 tür. (TÜİK 2020) Tek taraflı velayet belirlenen sistemlerde çocuklar; velayet hakkı sahibi ebeveyn tarafından çeşitli argümanlarla velayet hakkı elinde olmayan diğer ebeveyne karşı yabancılaştırılmaktadır. İşte velayetin suiistimali olarak adlandırılan ve çocuk icrası ile taçlandırılan bu manevi zorlaştırmanın adı çocuğun duygusal istismarıdır (Erdoğan, 2020). Sonucunda ise çocuğun ruhunda travmatik izler bırakan rahatsızlık olarak “Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu” oluşmaktadır.

Türk Dil Kurumuna göre velayet; velilik, otorite ve yetki anlamlarını içerir. Arapça kökenli olan velayet kelimesi dilimizde oldukça sık kullanılan kelimelerdendir (TDK Sözlük). Velayet, reşit olmayan 18 yaşından küçük çocukların eğitim, bakım ve korunmalarının sağlanması amacıyla ebeveynlere tanınmış hakların tümüdür. Türk Medeni Kanunu'na göre, velayet hakkı yaşıyorlarsa sadece ebeveynlere aittir.

Birisi ölmüşse “münhasıran bir hükme hacet kalmaksızın diğerine geçer” denilmektedir (TMK 2002)

Evli eşler normalde çocuklarının ortak yasal ve fiziksel velayetine direkt kanunen sahiptir. Velayet ile ilgili çekişmeler genellikle boşanma, iptal, ayrılma, evlat edinme veya ebeveyn ölümünü içeren davalarda ortaya çıkar. Farklı kanuni düzenlemeler olmasına rağmen; genellikle tüm ülkelerde kabul edilen velayet konusunda karar verilirken gözetilen çocuğun üstün yararadır. Ülkemizde de mahkemelerce velayet hakkı belirlenirken gözetilen çocuğun üstün yararadır.

Avrupa ülkelerinde ve gelişmiş diğer ülkelerinde boşanma, ayrılık ya da evliliğin iptali davalarında, -tarafaların müşterek bir çocuğu varsa asıl olan çocuk hakları sözleşmesine ve insan hakları evrensel bildirgesine uygun olarak- evlilikteki gibi ortak velayetin devamıdır. Bizde ise temel düzenleme tek taraflı velayettir. Yani boşanmadan sonra çocukların velayeti anne ya da babaya verilmektedir. Ortak velayet konusu iç hukuk kanunlarımızda açıkça düzenlenmemiştir. Çekişmeli davalarda ortak velayet kararı verilmemektedir. Uzlaşan ve anlaşan çatışmasız boşanmalarda halen uygulama da ortak velayete engel bir durum yoktur.

1. ORTAK VELAYET

Boşanmadan sonra verilebilecek ortak velayet kararı çocukla ilgili önemli kararları anne ve babasının birlikte vermesi ve temsili konularında eşit söz hakkına sahip olmak anlamına gelir. Esasen evliliğin devamı süresince çocuğu ile ilgili kararları ortak almak zorunda olan eşlerin, boşanma halinde de bu kararları birlikte almak zorunda olmalarıdır.

Ortak velayet; hak ve yükümlülükler temelli, bakım unsurunun öne çıkarıldığı sorumluluklar dizinidir. Yani velayet sahipleri için kazanım değil, yükümlülük taşımaktadır. Ortak velayet çocuğun ortak sorumluluğunu taşımaya devam etmektir. Müşterek çocuğun kişilik gelişimi, ruhsal bütünlüğün devamlılığı, rol model aile kavramının ve ilerleyen süreçlerde insani ilişkilerin sağlam oturabilmesi için gerekli bakım ve sorumlulukların birlikte icrasıdır. Birlikteliğin olduğu durumdaki gibi güvenli ortam ve yapıların devamlılığını içermektedir. Devlet bu yapı ve ortamın sağlıklı gelişimi ve sağlanmasından sorumludur.

Devlet eğitim/bakım yükümlülüklerinde asıl sorumluluğa sahip yapısını, evlilik veya beraberliklerin sonlanmasından sonra da asli denetleyici ve düzenleyici olarak korumak zorundadır. Mesele çocuk olduğunda devlet bunu tarafların kendi kararlarına bırakamaz. Çocukların maddi geçim boyutundan, ruhsal gelişimine, diğer ebeveynle olan kişisel ilişki tesisine kadar her alandaki asgari yaşam koşulları devlet

tarafından kontrol edilmelidir Devlet bu alanda denetleyici ve düzenleyici olmak zorundadır.

Modern hukuk sistemlerinde asıl olan boşanma veya ayrılık halinde dahi ortak velayetin yani çocuğa karşı sorumlulukların ve görevlerin devam etmesidir. Velayetin bir ebeveynden alınarak diğerine tek başına verilmesi için çok önemli nedenler ileri sürülmeli ve ispatlanmalıdır. İleri sürülen ve ispatlanan nedenlerinde çocuğun yararına olduğunu hâkim takdir etmelidir.

Bu konuda başka ülkelerdeki örneklere baktığımızda daha insani uygulamalar görmekteyiz. Bu noktada Almanya'daki hukuk kuralları açıklayıcı olabilmektedir. Alman Hukuku'na bakıldığında taraflar arasında velayet konusunda bir çatışma olduğunda mahkemece resen çocuklara onların üstün yararını dava süresince gözetilecek bir dava kayyımı (genellikle bir avukat) atanmaktadır. Devletin resmi kurumu Jugendamt'dan (Gençlik Dairesi) da bir pedagoğ dava sürecine çocuklar adına davaya dahil olmaktadır. Ayrıca hâkimin karar sürecinde ebeveynlerin beyan, talep ve isteklerinin değerlendirilmesinde dava kayyımı ve gençlik dairesi temsilcisi pedagoğun görüşleri son derece önem arz etmektedir. Bu kişiler davanın her aşamasında davanın tarafları, anne/baba kadar etkin rol almaktadır. Taraflar ve çocuklarla görüşüp mahkemeye raporlar sunmaları yanında tüm duruşmalara katılıp çocukların üstün yararını, ebeveynlerin birbirleri ile çocuklar üzerinden girdikleri çatışmasının ötesinde korumakta ve gözetmektedirler. Duruşmada hâkim tarafından alınacak ara ve nihai kararlarda kendilerine de söz verilmekte, görüşleri alınmaktadır. Velayetin devletin üzerindeki kamusal sorumluluğu tek başına hâkimin üzerine bırakılmamış, sorumluluklar paylaşılmıştır.

İsviçre hukukunda ise 2000 yılında gerçekleştirilen revizyona kadar tek başına velayet kural, birlikte velayet istisna olarak uygulanmış; anne ve babanın birlikte velayet talebinde bulunması ve eski İMK md. 298'de sayılan diğer şartların sağlanması halinde hâkim tarafından birlikte velayete hükmedilebileceği düzenlenmiştir. Yapılan revizyonun babalar arasında medeni hali esas alması ve ayrımcılığa sebep olması, diğer Avrupa ülkelerinin de birçoğunda birlikte velayet uygulamasının kural haline gelmesine bağlı olarak 2014 yılında yeni bir revizyon yapılmıştır. Bu revizyonun motivasyonu, evli olan ve olmayan babalar arasında velayete ilişkin ayrımcılığa son vermek ve diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi birlikte velayeti kural haline getirmek olmuştur. Revizyona bağlı olarak İMK md. 298'de açıkça birlikte velayetin kural olduğu belirtilmiş ancak yine çocuğun üstün yararı esas alınarak hâkim tarafından tek başına velayete de hükmedilebileceği eklenmiştir (Güneş, 2020).

Fransız Hukukunda çocuğun velayeti ile çocuğun birlikte yaşayacağı eş kavramları birbirinden tamamen bağımsızdır. Fransız Hukukunda velayet, çocuklar ile ilgili önemli kararların alınmasına katılma hakkı olarak tanımlanır. Çocuğun eğitimi, sağlığı ve çocuk ile ilgili diğer önemli konular velayet kapsamında değerlendirilir ve normal şartlar altında velayet her iki eşe verilmektedir. Eşlerden birinin ailevi yükümlülüklerini ağır bir şekilde ihlal etmesi halinde velayet hakkından mahrum bırakılabilmektedir. Buna en iyi örnek, aile içi şiddettir. Çocukların velayeti konusunda eşler arasında uyuşmazlık olması halinde uyuşmazlığın çözümü için aile hâkimine başvurmak gerekmektedir.

Yine bu şekilde ortak velayetin etkin olarak uygulandığı ülkelerde velayet ortak kalmaya devam etmekle birlikte velayetin bir kısım yetkileri münhasırına bir ebeveyne anlaşma halinde ya da çocuğun yararı gözetilerek hâkimce resen verilebilmektedir. Örneğin velayet yetkisi ortak kalmasına rağmen çocuğun ikamet, yetkisi tek başına bir tarafa verilebilmektedir. Yine eğitim ve sağlık konusunda tek ebeveynin velayet yetkilerini kullanması konusunda taraflar anlaşabileceği gibi hâkimce pedagoğ ve çocukların dava kayyımının görüşü alınarak çocukların üstün yararı gözetilerek verilebilmektedir.

Ülkemizde taraflar velayet hususunda çekiştiklerinde bu konuda pedagoğ veya sosyal hizmet uzmanından rapor alınmasına rağmen maalesef bu kişiler duruşmalara katılmamaktadırlar. Ara ve nihai kararlarda görüşleri alınamamaktadır. Çocukların haklarını ebeveynlerin boşanma ve sonrası çatışmasından bağımsız koruması ve gözetilmesi için çocuklara bir dava kayyımı ataması uygulaması da ülkemizde yoktur. Bu da hâkimin bu konudaki sorumluluğunu artırmakta, ağır iş yükü altındaki hakimlerin bu konuda dosyaya özgü olmayan klişe kararlar vermesine neden olmaktadır.

Ortak velayetin gerek uluslararası hukukta gerekse ülkemizde eleştirilen yönü; birbirleri ile boşanma konusunda anlaşamayan, yıllarca çatışan ebeveynleri, bu çatışmanın içinde çocuklarla ilgili kararlarda nasıl asgari müştereklerde birleşebilecekleri, anlaşabilecekleri sorunudur. Esasen evli iken müşterek yürütülen velayet sırasında da bu tip bir anlaşmazlık yaşanabilmektedir. Türk Medeni Kanunu bu durumda “hâkimin müdahalesi” müessesini düzenlemiş olup aynı hükümler kıyasen uygulanarak bu sorun giderilebilir.

Ortak velayete ilişkin temel ilkelere Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi EK 7 Numaralı Protokol’ün 5. maddesinde yer verilmektedir. 14 Mart 1985 tarihinde imzalanan 11 No’lu Protokol ile İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme’ye Ek 7 No’lu Protokol, 25 Mart 2016 tarihli Resmî Gazete’de onaylanmasına uygun bulunduğu kanunun yayınlanması ile yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete 2016).

Yargıtay önceki kararlarında yabancı ülkelerde verilen ortak velayetle ilgili kararların tanıma ve tenfizi talep edildiğinde, kamu düzenine aykırılık gerekçesi ile bu talepler ret edilmekte idi. Ancak Yargıtay son yıllarda bu içtihatlarından dönmüştür.

Yargıtay 2. Hukuk Dairesi'nin 20.02.2017 tarihli, 2016/15771 E. ve 2017/1737 K. sayılı Kararı ile *“Yukarıda değinilen iç hukukumuz ve kamu düzeni kavramı ile ilgili açıklamalara göre somut olay değerlendirildiğinde “ortak velayet” düzenlenmesinin, Türk kamu düzenine “açıkça” aykırı olduğunu ya da Türk toplumunun temel yapısı ve temel çıkarlarını ihlal ettiğini söylemek mümkün değildir.”* demek suretiyle ortak velayet kararı verilmesinin önünü açmıştır. Ancak halen yerel mahkemelerde anlaşmalı boşanma davalarında içinde ortak velayet kararı bulunan protokoller kabul edilmekle birlikte çekişmeli boşanma davalarında bu yöndeki taraf talepleri ret edilmektedir.

2. TEK TARAFLI VELAYET

Ülkemizde Türk Medeni Kanunu uyarınca boşanma, ayrılık ya da evliliğin iptali davalarında müşterek çocuğun velayeti anne ya da babadan sadece birine verilmektedir. Yani ülkemizde asıl olan tek taraflı velayettir. Velayeti elinde bulunduran taraf, müşterek çocukla ilgili tüm kararları, diğer ebeveynin görüşünü almadan verebilmektedir. Esasen ülkemizin taraf olduğu ve TBMM’de onaylanarak bir iç hukuk normu haline gelen uluslararası sözleşmeler uyarınca ülkemizde ortak velayet kararı verilmesi mümkündür. Ancak uygulamada mahkemeler ‘Anlaşmalı boşanma’ davalarında, taraflar anlaşmışsa ve talep ediyorsa, ortak velayet kararı vermelerine rağmen çekişmeli boşanma davalarında bu yönde hüküm kurmaktan imtina etmektedirler. Çok istisnai durumlar (annenin istememesi, annenin çok kötü bir ahlaki yaşam sürmesi, idrak yaşındaki çocukların baba ile kalmak yönündeki taleplerinin mahkemece çocuğun üstün yararına görülmesi gibi) dışında velayet yetkileri “anne bakım ve şefkatine muhtaçlık” şeklinde oluşturdukları şablon gerekçelerle, tek taraflı olarak anneye verilmektedir. Babaya velayetin verilmesinin çocuğun daha da çok yararına olduğu ispatlansa bile mahkemeler her iki tarafta istiyorsa yukarıda örneklendirilen istisnai haller de yoksa velayet büyük bir oranda anneye verilmektedir. Bu çerçevede babayla şahsi ilişki kurulmaktadır.

3. PANDEMİ ÖNCESİ VE SÜRECİNDE TEK TARAFLI VELAYETİN UYGULAMADA YOL AÇTIĞI SORUNLAR

Uygulama da tek taraflı velayet verilmesinin sonucunda ülkemizde birçok hukuki sıkıntı yaşanmaktadır. Daha yargılama aşamasında, “velayet nasıl olsa bana verilir” mantığı ile hareket eden bir kısım kötü niyetli ebeveynler, ara kararlar geçici velayet kararını eline alır almaz velayet suiistimallerine başlamaktadır. Bu suiistimallerin ilki

diğer ebeveynle çocuk arasındaki iletişim kanallarını yıkarak kendini göstermektedir. Eline tek taraflı velayet ile ilgili geçici ya da hükmi kararı alan ebeveyn, bu kararı çocuğun okul müdürüne ibraz ederek diğer ebeveynin çocuğunun eğitimi hakkında söz sahibi olmasını engellemektedir. Yine okula verdikleri dilekçe ile çocukla ilgili hiçbir bilginin kendisi dışında kimseye verilmemesi, diğer ebeveynin çocukla okulda iletişim kurmasına muvafakat etmediğini bildirmektedirler. Yine çocuğun teknolojik imkânlarla diğer ebeveyn ile iletişim kuramaması için farklı yöntemler izlemekte, çocukla diğer ebeveyn arasındaki telefon ya da internet iletişimini kısıtlamaktadırlar. Son olarak kendileri ve çocukları için 6284 sayılı yasa kapsamında koruma tedbiri olarak diğer ebeveynin çocuğu ile direkt temas kurmasını engellemektedirler.

Pandemi sürecinde tüm icraların başlangıçta kişisel ilişki tesisi de dâhil olmak üzere durdurulması, aynı zamanda sokağa çıkma yasakları dolayısıyla mahkeme kararları infaz edilmediğinden kişisel ilişki tesisi mümkün olmamıştır. Tek taraflı velayetin zorlaştırıcı tarafları bu durumu kendi lehlerine kullanarak insan hakları ihlali oluşturmuşlardır. Gelinek teknolojik çağda pandemi sürecinde görüntülü olarak dahi konuşma imkânı varken yabancılaştırıcı ebeveynin bu durumu silah olarak kullandığı görülmektedir. Bu tip engellemeler devam etmesi sonucunda bir kısım ebeveynler mahkemelere başvurarak pandemi sürecinde kişisel ilişkiyi görüntülü konuşma yaptırmak amacıyla kararlar almışlardır.

Bu durumlarla karşılaşan diğer ebeveynin güncel mevzuatımızda başvurabileceği tek hukuki olanak, elindeki çocuğu ile kişisel ilişki kurma kararını icraya koymaktır. Harç ve masraflarını ödeyerek icradan aldığı memur ve pedagoğ eşliğinde, eğer fiziki bir direnimele karşılaşılırsa mahalli polisten destek alarak, çocuğunu eski eşinden haciz ederek, haciz tutanağı ile teslim almaktadır. Bir ebeveynin çocuğunu görmek için devlete harç ve yolluk ödemesi bir anlamsız durumken, birde çocuğunu haciz tutanağı ile teslim alması ayrı bir trajedidir. Bu hacizler sırasında yaşanan dramlar ise olayın içindeki herkesin vicdanını yaralayan durumlardır. Esasen velayet yetkisine sahip ebeveyn genel icra hukuk mantığından ayrı olarak işin maddi yükünü de çocuğu ile kişisel iletişimle göremeyen ebeveyne yüklemektedir. İcranın maddi yükü toplu halde bakıldığında da velayeti elinde bulundurmeyen taraf için ağırlaşarak artan bir yük olmaktadır

Çek, senet ya da herhangi bir hukuki ilişkiden doğan borcunu ödemeyen bir kişiye karşı alacaklı taraf icra başlatarak, yapmak zorunda kaldığı tüm harç ve giderleri, hatta avukatlık masrafını borçluya yükleyerek alacağını icra yoluyla tahsil edebilir. Tüm masraflar borcunu zamanında ödemeyen, alacaklıyı cebri icraya zorlayan borçluya adeta bir ceza gibi İcra İflas Kanunu uyarınca yüklenmektedir. Ancak çocuk teslimle-

rinde durum genel bu uygulamalardan farklıdır. Çocuğunu kişisel ilişki kapsamında mahkeme kararı uyarınca diğer ebeveyne belirlenen günlerde teslim yükümlüğüne rağmen, rızasıyla çocuğu teslim etmeyen ve diğer ebeveyni icraya zorlayan velayet hakkı sahibi ebeveyne, bu icradan kaynaklı masraflar icra hukukunun mantığına aykırı olarak yüklenememektedir. Yargıtay emsal kararlarında icra hukuku ilkelerine ters bir yorumla ‘çocuğunu görmek isteyen ebeveyn bunun yasal maddi giderlerine katlanmak zorundadır’ anlamına gelen içtihatlarda bulunmaktadır. Bu masrafların velayet hakkına sahip ancak kişisel ilişki kararlarına uymayan, diğer tarafı icraya mecbur bırakan ebeveynlerden tahsili için açılan davalarda ret edilmektedir. Sadece kendisine tebligat yapıldığı halde, kişisel görüş gününde, haklı bir neden olmaksızın çocuğu hazır etmeyen ebeveynin bu masrafları ödemek zorunda olduğuna yönelik içtihatlar vardır. Esasen normal bir alacak prosedüründeki gibi icraya sebebiyet veren ebeveyn bunun maddi giderlerine mahkûm edilse belki de bunlara katlanmamak için birçok velayet hakkı sahibi bundan imtina edecektir. Ancak bu yanlış içtihat nedeni ile velayet hakkı elinde bulunan ebeveyn çocuk üzerinde diğer ebeveyne karşı giriştiği anlamsız savaşında bu şekilde de diğer tarafa ekonomik darbe vurmaktadır.

Ülkemiz şartları göz önüne alındığında eşinden boşanmış bir ebeveyn nafaka ve tazminat yükümlülükleriyle karşılaşmaktadır. Bu yükümlülüklerin yanında bir de çocuğunu görmek için harç ve masraf adı altında icra gideriyle karşılaşması maddi olarak yükümlülüğü artırmaktadır. Toplamda her kişisel ilişki tesisi için aylık asgari ücretin ¼ oranında karşıdan tahsil dahi edemeyeceği bir ödemede bulunmak zorunda olması, hakkaniyetin ve vicdanların kabul edebileceği bir durum değildir. Eski eşinden boşanan, eski eşine ve ondan olma çocuğuna nafaka ödeme yükümlülüğünde olan asgari ücretli bir ebeveynin bile yeni bir evlilik sorumluluğuna girmiş olabileceği düşünüldüğünde, mevcut uygulama eski eşinden olma çocuğunu eşin rızasıyla göstermiyorsa çocuğunu görme şansı neredeyse fiilen hiç kalmamaktadır. Bu durum ebeveyn açısından insan hakkı ihlalidir. Çocuğun hürriyetini kısıtlamak, diğer ebeveyne görüşme hakkını gasp etmek, çocuğu ruhsal olarak yaralamaktır ve bu durum aynı zamanda bir çocuk hakkı ihlalidir.

Velayet sahibi olmayan ebeveyni çocuğun beyninden silmeye çalışmak, velayeti suiistimal etmek, çocuğun ruh dünyasında diğer ebeveynin rol modelliğini yok etmek, küçük düşürmek ve kişisel ilişkiyi zorlaştırmak çocukta ‘Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu’na yol açar. Bu sendrom halen Ruhsal Hastalıkların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı’nda (DSM-5) tanı olarak kendisine yer bulamamıştır. Çocuğun bir silah olarak kullanılması esasen adli çocuk psikiyatrların ilgi alanıdır. Mahkeme süreçleriyle karşılaşan ve tek taraflı velayetin sonucu olarak çoğu kez karşımıza çıkan bu duygusal istismarlar, esasen fiziksel ve cinsel istismarlarla aynı düzeydedir. Ceza

mahkemelerinin konusu olsa da ülkemizde henüz konu bu açıdan değerlendirilmediği için velayeti silah olarak kullanan ve yukarıda bahsi geçen tüm olay ve olgularla mahkemeleri meşgul eden, devlete mesai harcatan velayet sahibi ebeveyn 'çocuğun duygusal istismarı' suçundan yargılanmamaktadır. Onlarca başvuru olmasına rağmen, ülkemizde ceza mahkemelerinde açılan herhangi bir duygusal istismar davası yoktur. Savcılıklar velayet suiistimallerinde çocuğun diğer ebeveyne yabancılaştırılması ile ilgili duygusal istismar başvurularını takipsizlik vererek kapatmaktadır.

Ebeveyne yabancılaşıma bir ebeveynin (yabancılaştırıcı ebeveyn) diğer ebeveyni (hedefteki-yabancılaştırılan) reddetmesi için çocuğu programlaması ve çocuğun hedefteki ebeveyne karşı korku ya da düşmanlık geliştirmesidir (Torun, 2019, Torun ve ark. 2021).

Bu kapsamda Ebeveyne Yabancılaşıma Sendromuna yakalanan çocuğu değerlendirirsek karakteristik özellikleri aşağıdaki sekiz maddeden oluşmaktadır (Gardner, 1992).

Hedefteki ebeveyne karşı iftira kampanyası düzenlenir.

Hedefteki ebeveyni reddetmek için çocuk; tutarsız, mantıksız, zayıf ve saçma bir mantığa sürüklenir.

Çocuğun ebeveynlerine karşı çelişkili duygular eksiktir.

Hedefteki ebeveynin ret kararı, çocuğun kendisi tarafından verildiği iddiasında bulunulur.

Çocuğun yabancılaştıran ebeveyne karşı koşulsuz otomatik desteği sağlanır.

Çocukta belirgin bir suçluluğun olmaması.

Hedefteki ebeveynin geniş ailesine karşı yayılan kin ve nefret duyguları mevcuttur.

Bu duruma sebebiyet veren duygusal istismarcıya 'yabancılaştırıcı' denir. Bunlar değerlendirildiğinde üç tür yabancılaştırıcı olduğu görülür (Erdoğan, 2014).

3.1. TECRÜBESİZ (SAF) YABANCILAŞTIRICI

İyi niyetlidirler. Çocuklarının diğer ebeveynle sağlıklı bir ilişkide olması gereğinin farkındadırlar. Karakteristik özellikleriyse; çocuklarının ihtiyaçlarıyla kendi ihtiyaçlarını ayırt edebilirler. Çocuklarının diğer ebeveynle zaman geçirmesinin ve karşılıklı sevgiye dayalı bir ilişki kurmalarının önemini bilirler. Çocuklarının diğer ebeveynin ailesiyle ilişkisinden rahatsız olmazlar. Mahkeme kararlarına saygı gösterirler. Kızgınlıklarını ve sorunlarını çocuklarının diğer ebeveynle olan ilişkisine yansıtmazlar. Esnektirler ve diğer ebeveynle iş birliği yapmak isterler. Çocuklarının

diğer ebeveyniyle olan ilişkisini zedeleyecek bir şey yaptıkları durumlarda suçluluk hissederler. Çocuklarının faaliyetlerine diğer ebeveynin de katılmasını engellemezler. Çocuklarının eğitim ve sağlık bilgilerini diğer ebeveynle paylaşırlar. Hata yaptıklarında bunun farkına varırlar ve düzeltmek için çaba sarf ederler. Çocukları için iyi olana odaklanırlar; suçlama yapmazlar.

3.2. AKTİF YABANCILAŞTIRICI

Daha bilinçli ve aktif olarak hedeflerini belirginleştirmişlerdir. Mahkemeye yeniden problemlerle başvuran ebeveynlerin çoğu aktif yabancılaştırıcılar arasından çıkar. Karakteristik özellikleriyse; çocukların önünde diğer ebeveyne saldırırlar. Onların problemi genellikle kontrolü kaybetmekle ilgilidir. Sakinleştikten sonra, aktif yabancılaştırıcılar yanlış yaptıklarının farkına varırlar. Çocukta yol açtıkları hasarı gidermeye çalışırlar. Bu telafi ediş esnasında çocuğu rahatlatıcı ve hislerini destekleyici olabilirler. Saf yabancılaştırıcılar gibi onlar da çocuklarının ihtiyaçlarıyla kendi ihtiyaçlarını ayırt edebilirler ve çocuğun diğer ebeveynle beraber olmasını desteklerler. Saf yabancılaştırıcılar gibi onlar da çocuklarının değişik fikirleri ve inanışlarının olmasına saygı gösterirler. Çoğu durumda yaşça büyük olan çocuklar ebeveynleriyle ilgili fikirlerini kendilerine anlatılanlar yerine kendileri oluştururlar. Tartışmayı önlemek için yaşça büyük çocuklar fikirlerini ifade etmemeyi öğrenir. Yabancılaştırıcı ebeveynin manipülasyonlarından dolayı küçük çocukların kafaları daha karışıktır. Mahkeme kararlarına uyarlar. Ancak diğer ebeveynle iş birliği yapmaya yanaşmazlar. Kendilerinde veya çocukta çözülemeyen bir problem olduğunda profesyonel yardım almaya isteklidirler. Çocuklarının boşanmaya uyum sağlamasına ciddi olarak önem verirler. Eski hisleri sorun olmaya devam eder, ama hızla iyileşmeye çalışırlar.

3.3. TAKINTILI YABANCILAŞTIRICI

Kesinlikle en tehlikeli ve temelde kurgularına inanan ebeveynidir. En ağır şekli ve örneğinde duyulan cümlelerden biri, “Çocuklarımı seviyorum. Eğer mahkeme onları tacizci babalarından korumazsa ben korurum. Çocuklarına asla tacizde bulunmadığı halde biliyorum ki bu bir zaman meselesi. Çocuklar babalarından korkuyorlar. Eğer onu görmek istemiyorlarsa onları zorlamayacağım. Kendi kararlarını verebilecek yaşta.” şeklindedir. Karakteristik özellikleri ise; hedef ebeveynle çocuklarının ilişkilerini yok etmeye takıntılıdır. Çocuğun kişilik özellikleri ve diğer ebeveynle ilgili inançları konularında kendin inançlarıyla aynı olması için onu ağa/tuzağa düşürme konusunda başarı sağlamışlardır. Çocuklar diğer ebeveynle ilgili olarak kendi fikirlerini veya kendi kişisel deneyimlerini ifade etmek yerine takıntılı yabancılaştırıcı ebeveynin söylediklerini “papağan” gibi tekrarlarlar. Hiç kimse, özellikle mahke-

me, takıntılı yabancılaştırıcıyı hatalı olduğuna ikna edemez. Buna kalkışanları düşman olarak görür. Sık sık aile üyelerinden arkadaş gruplarından eski eş tarafından “kurban”, “mağdur” edildiklerine dair destek ararlar. “Biz” ve “onlar” savaşı oluştururlar. Takıntılı yabancılaştırıcının destekçileri genellikle şahit olarak çağrılmadıkları hallerde bile duruşmalarda görülürler. Hedef ebeveyne karşı dindirilemez bir öfkeleri vardır. Çünkü hedef ebeveyn tarafından mağdur edildiklerine ve çocuğu korumak için yaptıkları her şeyin haklı olduğuna inanırlar.

Tek taraflı velayet, alan taraf için fiziki ve hukuki bir güç kazanımdır. Bu hakkın nasıl ve ne şekilde kullanılacağı keskin hukuki sınırlarla belirlenmesine rağmen sınırsız suiistimallere açık ve velayeti elinde bulundurmayan taraf için velayet suiistimallerinin görüldüğü bir durumdur.

Tek taraflı velayet modern hukuk anlayışını temel olan adil insan hakları ve onun sosyal yapı anlayışlarıyla tezatlıklar içermektedir. Tüm dünyada terk edilmeye başlanmıştır. Ancak 14 Mart 1985 tarihinde imzalanan 11 No’lu Protokol ile Değişik İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme’ye Ek 7 No’lu Protokol, 25 Mart 2016 tarihli Resmî Gazete’de uygun ulunduğuna daire kanunun yayınlanması ile yürürlüğe girmesiyle ortak velayet kararı vermek mümkün olmuştur. Hatta Yargıtay’ın da içtihatları da artık bu yönde değişmeye başlamıştır. Bunlara rağmen yerel aile mahkemeler tarafından bu konuda hala çekingen davranılmaktadır.

Devlet velayet konusunda denetleyici ve düzenleyici rolünden, sadece velayet suiistimalinin tespiti halinde, velayeti el değiştirmek veya el koymak şeklinde yol haritası çizmektedir. Devlet tek taraflı bırakılan velayetin ve kişisel ilişki kapsamında çocukların manevi suiistimallerinin takibini etkin olarak yapmamaktadır. Örneğin velayeti tek tarafa bırakılan çocuğun yaşam koşullarıyla alakalı bir standart ve bunun denetimi hala mevcut değildir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararına göre, velayet yetkisini kötüye kullanan taraftan velayet alınarak diğer tarafa verilir. Ayrıca diğer ebeveyni her defasında icraya ile çocuk teslimine mecbur bırakmak dahi, velayetin el değiştirmesi için bir nedendir. Ancak bu durumu da mahkemelere ispat etmekteki güçlükler bir tarafa buna hâkimi ikna etmek çok güçtür.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda imza altına alınan “Çocuk Hakları Sözleşmesi” ve “Avrupa İnsan Hakları Ek Protokolleri” ile hak ihlaline sebebiyet veren ve değiştirilmesinde ivedilik taşıyan velayet ve çocukla kişisel ilişki tesisi ile ilgili makaleye konu güncel mevzuat maddeler şunlardır:

Türk Medeni Kanunu 336/2 “Ortak hayata son verilmiş veya ayrılık hali gerçekleşmişse hâkim, **velayeti** eşlerden birine verebilir.”

Türk Medeni Kanunu 337: Ana ve baba evli değilse **velayet** anaya aittir.

İcra İflas Kanunu 25/1: Çocuk teslimine dair olan ilâm icra dairesine verilmeye icra müdürü 24'üncü maddede yazılı şekilde bir icra emri tebliği sureti ile borçluya yedi gün içinde çocuğun teslimini emreder.

20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel kurulunda 192 ülkenin kabul ettiği, Türkiye'de 1990 tarihinde TBMM'de onaylanarak yürürlüğe giren "Bileşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi" Ekim 1995'te uygulanmaya başlamıştır. Bu sözleşmenin devletlerin çocuklar açısından ebeveynleriyle ilişkilerini düzenleyen 10/2 maddesinde, "Çocukların kişisel görüşlerinin sınırsız ve istedikleri oranda düzenlenmesinin devlet nezdinde yapılması zorunluluğunu doğurmaktadır. Velayeti elinde bulundurmayan taraf için ise eşit ve adil düzeyde rol modelliğini tamamlayacağı oranda sağlanmasını taahhüt etmektedir" denmektedir. Kişisel ilişkisinin engellenmesi hürriyetin engellenmesi ve aile mahrumiyetinin ihlali olarak belirtilmektedir.

SONUÇ

Boşanma ve ayrılık halinde modern hukuklarda olduğu gibi asıl olan ortak velayet olmalı, devlet ortak velayetin etkin olarak kullanımını için gerekli önlemleri almalıdır. Bunun Türk Medeni Kanunu 336/2 maddesinde yasal değişiklik yapılmalıdır. Hâkime bu konuda takdir hakkı tanınmamalıdır. Hâkimlerin uygulamaktan imtina ettikleri 14 Mart 1985 tarihinde imzalanan 11 No'lu Protokol ile değişik 'İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme'ye Ek 7 No'lu Protokol, onaylanmasına uygun bulunduğu dair Kanun'un 25 Mart 2016 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanması ile yürürlüğe giren sözleşmedeki ortak velayet düzenlemesi, direkt bir kanun maddesi ile düzenlenmelidir. Ortak velayet asıl, tek taraflı velayet istisna olmalıdır. Hâkimin takdir hakkı ortak velayet yerine tek taraflı velayet şartlarının oluşup oluşmadığı, bu durumun çocuğun üstün menfaatine uygun olup olmadığı noktası ile sınırlı olmalıdır. Ortak velayetin kullanımı sırasında oluşabilecek anlaşmazlıklarda hâkim müdahalesi, işin ehemmiyetine uygun, etkin ve hızlı sağlanmalıdır.

İcra İflas Kanunu 25. Maddesinde değişiklik yapılmalı, çocuk teslimleri ile ilgili yetki icra dairelerinden alınmalıdır. Velayeti elinde bulunduran ya da ortak velayet olmasına rağmen çocuğun ikamet yetkisini elinde bulunduran ebeveyn, rızası ile diğer ebeveynin çocukla kişisel ilişki kurmasına engel olursa; diğer ebeveynin nasıl bir yol izleyeceği bu konuya has düzenlenecek ayrı bir kanunla düzenlenmelidir. Yapılacak kanunla bu işlemin çocuğun üstün yararı gözetilerek çocuk psikolojik zarar

görmeden nasıl gerçekleştirileceği, izlenecek yöntem, yöntemin etkinliği, etkinliği denetleyecek makam, bu makamlarca verilecek kararlara uymama halinde uygulanacak yaptırım, alt yapı, mali kaynaklar vb. tüm detay bu kanunda detaylıca maddeler halinde düzenlenmelidir.

Kişisel ilişki tesisinde icra ile çocuk haczi uygulamasından vazgeçilerek şu an her il ve ilçede bulunan Aile Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı sosyal hizmetler merkezlerinde veya belediyelerin bünyesinde bu işle ilgili görevlendirilecek memurlar, pedagoğ, soysal hizmet uzmanı ve güvenlikten oluşacak birimlerle sağlanmalıdır. Çocuğu ile iletişim kurmak isteyen ebeveynin mahkmeden usulünce alınmış kararla müracaatı üzerine bu işlemler başlatılmalıdır. Çocuğunun velayet yetkisine sahip ebeveynin ikamet ettiği yer deki Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerine bağlı ilçe sosyal hizmet merkezlerine ya da belediyelerce kurulacak ilgili birimlere müracaat etmeli, ilgili birim bu başvuru sonrası velayet yetkisini elinde bulunduran ebeveynin resmi tebligat yapılarak, karara göre çocuğu görüş gününde merkeze getirmesi ihtar edilmelidir. Kanuni tebliğle rağmen çocuğun bu merkeze getirilmemesi halinde bunun mali, hukuki ve cezai yaptırımları bildirilmelidir. Belirlenen görüş gününde çocuğu ilgili birime getiren ebeveyn ile diğer ebeveynin karşılaşmaması için gerekli önlemler alınmalı (örneğin yarım saat ara konmalı ve bu arada çocuğun pedagoğlar eşliğinde diğer çocuklarla zaman geçirebileceği oyun alanları yaratılmalı) ve teslim bu merkezlerden sağlanmalıdır. Gerek çocuğu teslim yükümlülüğünde olan velayet hakkı sahibi ebeveyn, gerekse kişisel ilişki hakkı sahibi ebeveyn mahkemece belirlenen gün ve saatlere uymamalarının cezai yaptırımlarını önceden bilecek şekilde yapılacak tebligatla uyarılmalıdır. Devlet Anayasal 'sosyal devlet' ilkesinin ve yukarıda anlatılan ülkemizin imzaladığı ve meclisimizde onaylayarak iç hukuk normu haline getirdiği uluslararası sözleşmelerin gereği olarak bu görevi ücretsiz yerine getirmelidir. Çocuğunu görmek isteyen taraf bunun için bir mali bedel ödememelidir.

Hukukun etkin ve devletin sosyal devlet olduğu, sağlıklı nesillerin yetişeceği bir ülke hayalinde temel başlangıç çocukların gelişiminde ortaya çıkan tüm travmatik süreçlerin olabildiğince ortadan kaldırılmasıyla mümkündür.

KAYNAKÇA

- Apaydın E. (2018). Ortak Hayata Son Verilmesi Sonrası Ortak Velayet Hususunda Yasal Düzenleme Gereği. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi –İnhfd-*, 9 (1), 445-476.
- Baker AJL, Andre K. (2008). Working With Alienated Children& Their Targeted Parents: Suggestions For Mental Health Professionals. *Annals Of American Psychotherapy Association*, 11(2), 10-18.
- Erdoğan E. (2014). Ebeveyn Yabancılaşma Sendromu Örnek Raporlamalar. Createspace Independent Publishing Platform
- Erdoğan E. (2020). Duygusal İstismar-Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu: Velayet Suistimalleri. *İslam Medeniyeti Dergisi*, 46(1), 69-78.
- Gardner RA. (1992). The Parental Alienation Syndrome. A Guide For Mental Health And Legal Professionals. Creskills, NJ: Creative Therapeutics.
- Gülseren Ü. (2005). Aile İçi Şiddet. *Aile ve Toplum*, 7 (2).
- Güneş ZN, <http://tbbdergisi.barobirlik.org/m2020-150-1935>
- İcra ve İflas Kanunu (1932) S 25,26
- İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) 11. Protokol İle Değiştirilen Ve Yeniden Düzenlenen Sözleşme Metni (Yürürlüğe Giriş Tarihi 1 Kasım 1998)
- Kılınç Ü. <http://avukat-kilinc.com/index.html>
- Resmî Gazete 25 Mart 2016 Sayı 29664 Yasama Bölümü Kanun 6684
- Torun F. (2019). Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu. Psikonet Yayınları
- Torun F. Parental Alienation Syndrome. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12 (1): 167-168.Torun F, Torun SD, Matthewson M. (2021). Parental Alienation: Targeted Parent Experience in Turkey. *The American Journal Family Therapy*, doi.org/10.1080/01926187.2021.1895903
- Türk Medeni Kanunu (2002) s.97.
- Türk Dil Kurumu Sözlük.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020) Sayı 33708.

COVID-19 SALGININDA YAŞLILARA YÖNELİK AYRIMCILIĞIN YAŞLI HAKLARI ÜZERİNE ETKİSİ

The Effect of Discrimination Towards the Elderly on the Rights of the Elderly during the Covid-19 Epidemic

Hülya UZUN*

Makale Gönderilme Tarihi : 12/04/2021

Kabul Tarihi : 23/05/2021

ÖZ

Günümüzde Covid-19 salgını tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu salgından en çok etkilenenlerin yaşlılar olduğu bildirilmiştir. Yaşlıların karşı karşıya kaldığı ayrımcı tutum ve davranışların da salgın sırasında daha da arttığını ifade etmek mümkündür. Bu çalışmanın amacı, yaşlılara yönelik ayrımcı tutum ve davranışların Covid-19 salgın sürecinde, yaşlıların en çok etkilendiği düşünülen hakların üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada incelenen yaşlı hakları, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunma ve itibar görme hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı, politik, sosyal ve kültürel yaşama katılma hakkı, sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkıdır. Bu haklar, Covid-19 salgın sürecinden en çok etkilenen haklar olarak düşünülmektedir.

ABSTRACT

Today, the Covid 19 pandemic has taken over the entire world. It is reported that the elderly is the most affected by this epidemic. In addition, it is possible to state that the discriminatory attitudes and behaviors faced by the elderly increased even more during the epidemic. The aim of this study is to reveal the effect of discriminatory attitudes and behaviors towards the elderly on the rights that are considered to that the older people are most affected during the Covid-19 epidemic. The rights of the elderly examined in the study are the right to freedom and security of the person, the right to be protected and respected against all kinds of abuse and maltreatment, the right to education, the right to work, the right to participate in political, social and cultural life, and the right to benefit from health

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, hulya.cinar@dpu.edu.tr. ORC ID: 0000-0003-4122-5014

Çalışmada, ilk olarak Covid-19 salgın süreci ile insan hakları ve yaşlı haklarını içeren literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra Covid-19 salgın sürecinden en çok etkilenen düşünülen haklar üzerine, yaşlılara yönelik ayrımcı tutum ve davranışların etkisi değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin sonucunda, Covid-19 salgın sürecinde yaşlıların Covid-19 salgın sürecini daha olumlu şartlarda geçirmesini ve haklarının ihlal edilmemesini sağlamak üzere önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 ve Yaşlı Hakları, Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı, Yaşlı Hakları, Yaşlılara Yönelik Ayrımcılık.

services. These rights are considered to be the most affected by the Covid-19 epidemic.

In the study, firstly, a literature review including the Covid-19 epidemic and human rights, the Covid-19 epidemic and rights of the elderly is conducted. Then, the effect of discriminatory attitudes and behaviors towards the elderly on the rights that are thought to be most affected by the Covid-19 epidemic are evaluated. As a result of this evaluation, suggestions are made to ensure that the elderly experience the Covid-19 epidemic in more favorable conditions and that their rights are not violated during the Covid-19 epidemic.

Key words: Covid-19 and Rights of the Elderly, Discrimination Towards the Elderly, Rights of the Elderly, the Right to Freedom and Security of the Person.

GİRİŞ

İlk olarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan kentinde, Aralık 2019 tarihinde tespit edilen ve yeni bir tip korona virüs olan Covid-19 (salgını/pandemisi), zamanla tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Mart 2020 ortalarında çok sayıda devletin Covid-19 salgın vakası rapor etmesi üzerine, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan etmiştir. DSÖ ayrıca, “endişe verici yayılma ve şiddet seviyeleri”ne işaret ederek devletlerin virüsün yayılmasını önlemek için acil adımlar atmaları yönünde çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine devletler, insanları korumak, olumsuz sağlık ve sosyo-ekonomik sonuçları azaltmak (Previtali vd., 2020:506), pandemiyi kontrol altına almak için (Mingazov, 2020:151) tedbir ve politikalar oluşturmuştur. Pek çok devlet, karantina, sosyal mesafe veya izolasyon, okulların ve işyerlerin kapatılması, ulusal ve uluslararası seyahat kısıtlamaları ve koruyucu kişisel ve toplum hijyeni konusunda rehberliği içeren kapsamlı önlemler getirmiştir (IACHR, 2020:4). Ancak devletler tarafından alınan bu tedbir alıcı kararlar, insan hak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı duruma gelmiştir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, insan hak ve özgürlüklerini koruyan uluslararası belgelerdir. Ulusal mevzuatta Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ilgili maddelerinde insan haklarını korumaya matuf hükümler ihdas etmiştir.

Söz konusu uluslararası ve ulusal belgelerde kişinin birey olmasından kaynaklanan temel insan hak ve özgürlüklerinin belirli şartlarda kısıtlanabileceği, ilgili maddelerinde belirtilmiştir. Bütün bunlara rağmen Covid-19 salgın sürecinde devletlerin uyguladıkları tedbirlerde aşırıya gidilmesi ya da denge kurulamaması gibi durumlardan dolayı, insan hak ve özgürlüklerin uluslararası ve ulusal belgelerde belirtildiğinden daha fazla kısıtlandığı çeşitli çalışmalarda da görülmektedir. Le Bret (2020:1) tarafından yapılan çalışma, devletlerin olağanüstü hâl durumlarında insan haklarını kısıtlama hakkını ve Covid-19 salgını bağlamında meşru hakları daraltma koşullarını ortaya koymaktadır.

Covid-19 salgın sürecinden en olumsuz etkilenenler yaşlılardır. Yaşlılara karşı devlet tedbirlerinin, diğer yaş grubunda bulunan bireylere göre daha fazla olması, yaşlılara yönelik medyada alaycı ve olumsuz tutumların sergilenmesi, yaşlıların bu salgından korkmalarına ve eve kapanmalarına bağlı olarak yaşadıkları psikolo-

jik sorunlar ve daha pek çok olumsuz durumlar sebebiyle yaşlıların haklarının ihlal edildiği düşünülmektedir. Buna göre bu çalışmada, yaşlı bireylerin insan olmaktan kaynaklanan temel hak ve özgürlüklerinin Covid-19 salgını hastalığı nedeniyle ne şekilde kısıtlandığı ve bu kısıtlamaların yaşlılarda meydana getirdiği sonuçlar, yaşlılara yapılan ayrımcılık çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Buna göre çalışmanın amacı, yaşlılara yönelik ayrımcı tutum ve davranışların Covid-19 salgını sürecinde, yaşlıların en çok etkilendiği düşünülen haklarının üzerinde etkisinin incelenmesidir. Bu doğrultuda Covid-19 salgını ve insan hakları konusunun işlenmesinin ardından Covid-19 salgını ve yaşlılara yönelik temel hak ve özgürlükler ele alınarak devletlerin uyguladıkları kısıtlamalar ile yaşlılara yapılan ayrımcılık çerçevesinde yaşlıların sahip oldukları haklardan Covid-19 salgını sürecinden en çok etkilenenler dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ele alınan bu hakların yerine getirilememesi, yaşa yönelik ayrımcılık yapılmadığı takdirde Covid-19 salgını kısıtlama ve tedbirleri kapsamında normaldir. Ancak yaşlılara uygulanan hak ve özgürlüklerine yönelik kısıtlamalarda, diğer yaş gruplarına göre aşırıya kaçılması ve durumun, onların özgürlüklerini engelleyecek haline gelmesi nedeniyle orantılılık (ölçülülük) ilkesinin aşıldığı düşünülmektedir. Buna göre, yaşa yönelik ayrımcılık sebebi ile yaşlıların kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunma ve itibar görme hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı, politik, sosyal, kültürel yaşama katılma hakkı, sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkının olumsuz etkilendiği, bu hakların ihlal edildiği ifade edilebilir.

1. COVID-19 SALGINI VE İNSAN HAKLARI

İnsan hakları, insanların doğuştan kazandıkları, yalnızca insan oluşlarından dolayı sahip oldukları evrensel, dokunulmaz, vazgeçilmez haklardır. İnsanın maddi ve manevi gelişimiyle insan onurunun korunmasını esas alır. İnsanın salt insan olması nedeniyle öznesi olduğu ve doğuştan kazandığı; vazgeçilmez, dokunulmaz ve devredilemez temel hak ve özgürlüklerin tümüdür (Kaya ve Yılmaz, 2017:56). İnsan hakları, kişiye ait her zaman ve her durumda ileri sürülebilir, insanın toplum içinde yaşamından kaynaklanan devredilemeyen haklardır. İnsan haklarının evrensel olması, bu hakların herkes tarafından her durumda ve her zaman ileri sürülebilmesidir. Bu şekilde evrensel bir hak olan insan haklarına devletler tarafından da dokunulmaz ve müdahale edilemez.

Uluslararası toplumda insan haklarına devletlerin müdahalelerin önlenmesi için çeşitli uluslararası belge ve anlaşmalar yapılmıştır. Bu belgelerin en önemlisi Birleş-

miş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir. 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen bu belge, insan haklarının tanınması ve korunması açısından çok önemli bir belgedir. Bu bildiri de kişi hak ve özgürlükleri madde madde yazılmıştır.

Bu belgeyi takiben 4 Kasım 1950 tarihinde Avrupa Konseyi üyesi devletler tarafından kabul edilen "İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"nin (AİHS) giriş bölümünde bu sözleşmenin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde tanımlanan hak ve özgürlüklerin evrensel ve etkin olarak tanınmalarını ve uygulanmalarını sağlamayı hedef aldığı belirtilmiştir.

1976 tarihli Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin giriş bölümünde "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne uygun olarak, kişisel ve siyasal özgürlüğe ve korku ve yoksulluktan kurtulma özgürlüğüne sahip özgür insan ülkesüne ancak herkesin kişisel ve siyasal haklarının yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel haklarından da yararlanabileceği koşulların yaratılması ile ulaşılabileceği" kabul edilmiştir.

1966 tarihli Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakları Sözleşmesi'nin başlangıç bölümünde "Bu sözleşmeye taraf devletler, Birleşmiş Milletler Şartı'nda ilan edilen prensiplere göre insanlık ailesinin bütün üyelerinin doğuştan sahip oldukları insanlık onurunu ve eşit ve vazgeçilmez haklarını tanımanın yeryüzündeki adalet ve barışın temeli olduğunu dikkate alarak", bu sözleşmedeki hükümlerde anlaşmışlardır.

İnsan hak ve özgürlüklerini tanıyan ve koruyan yukarıda belirtilen uluslararası insan hakları belgelerinde bu hakların sınırsız bir şekilde kullanılmasının da söz konusu olmayacağına işaret edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 29. maddesinde bu hak ve özgürlüklerin "Demokratik bir toplumda ahlakın, kamu düzeninin ve genel refahın haklı gereklerinin karşılanması amacıyla yasa ile belirlenmiş sınırlamalara bağlı olabileceği" belirtilmiştir.

AİHS'nin olağanüstü durumlarda askıya alma başlıklı 15/1 maddesinde "savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmeci Taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşme'de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir" ifadesi yer almaktadır. Keza aynı sözleşmenin 5/1 maddesinde, herkesin özgürlük ve güvenlik hakkına sahip olduğu, hiç kimsenin bu fıkrada yazılı haller dışında ve yasayla öngörülen bir usule uygun olması durumu ha-

riç olmak üzere özgürlüğünden yoksun bırakılamayacağı belirtilmiştir. Sözleşmenin 8.9.10 ve 11. maddelerinin 2. fıkralarında bu maddelerde yazılı hak ve özgürlüklerin hangi hallerde kısıtlanabileceği belirtilmiştir.

Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 4/1 maddesine göre "Ulusun hayatını tehdit eden ve varlığı resmen ilan edilmiş olan olağanüstü bir durumun ortaya çıkması halinde, bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, uluslararası hukuktan kaynaklanan diğer yükümlülüklerine aykırı olmamak ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din ya da toplumsal kökene dayalı bir ayrımcılık içermemesi kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde olmak üzere, bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerinden ayrılan tedbirler alabilirler".

Ayrıca, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 4.maddesine göre "Bu sözleşmeye taraf devletler, bu sözleşmeye uygun olarak tanımış oldukları hakların kullanılmasını, demokratik bir toplumda sadece kamunun yararını korumak amacıyla ve yalnızca bu hakların niteliklerine uygun düştüğü ölçüde, ancak hukuk tarafından tesbit edilmiş sınırlamalara tabi tutmayı kabul eder" hükmü mevcuttur.

TC. Anayasası'nın 13. maddesinde "temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve orantılılık ilkesine aykırı olamaz" ifadesi yer almaktadır. Yine Anayasa'nın temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması başlıklı 15. maddesinde "savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasa'da öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir." ifadesi yer almaktadır. Anayasa'nın 2. kısmında yer alan temel hak ve özgürlüklerin düzenlendiği kanun maddelerinde, bu hak ve hürriyetlerin kullanılmasının ne şekilde ve hangi hallerde kısıtlanacağı belirtilmiştir.

Covid-19 salgınının tüm dünyaya yayılması ile devletler, her türlü tedbiri almayla, bir takım kısıtlamalara giderek pandeminin kendi devletleri sathında yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. Bu önlemler ve kısıtlamalar, salgının önlenmesi yönünden bir takım faydalar sağlamış olsa da bazı durumlarda insan hak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı nitelik göstermektedir. Lebre (2020:1), gerçekte uluslararası insan hakları hukuku kapsamında devletlerin, tüm toplumun hak ve çıkarlarını korumaları gerektiği durumda, çoğu insan hakkının kullanımını sınırlayabileceğini ifade etmektedir.

Devletler tarafından virüsü ele almak ve kontrol altına almak için alınan tedbirlerin merkezinde insan haklarına tam saygı olmalıdır (IACHR, 2020:3). Ancak yine de, uluslararası insan hakları sözleşmeleri, insan haklarına yönelik getirilecek bir kısıtlamanın haklı gösterilebileceği koşullar dayatır (Lebret, 2020:5). Tedbirler görünüşte tarafsız görünse bile, halk sağlığı -özellikle bulaşıcı hastalıkları kontrol ederken- çoğu zaman kasıtsız ayrımcılığa yol açabilen acımasız bir faydacı mantığı izleme eğilimindedir (Yamin ve Habibi, 2020). Dolayısıyla, Covid-19 salgını sebebiyle toplumun genelinin yararı için toplumu oluşturan bireylerin bazı hak ve özgürlükleri normal zamanlara göre geçici olarak kısıtlanmaktadır (psikiyatri.org.tr, 2019:2; Lebret, 2020:1). Ancak buna rağmen tedbir ve kısıtlamalarda aşırıya kaçılması ile insan hak ve özgürlüklerin yasal belgelerde belirtildiğinden fazla kısıtlandığı düşünülmektedir. Tüm insan hakları, pandeminin neden olduğu farklı durumlardan etkilenirken, yaşam hakkı, sağlık ve kişisel güvenlik, çalışma hakkı, sosyal güvenlik, eğitim, yiyecek, su ve barınma hakkı ve diğer ekonomik, sosyal kültürel ve çevresel haklar ciddi şekilde etkilenmektedir (IACHR, 2020:4). Böyle bir durumda, tedbir ve kısıtlamaların yeterli gerekçeyle ve mümkün olan en kısa süre için, büyük bir özenle uygulanması (psikiyatri.org.tr, 2019:2), bu uygulamaların yasallık, gereklilik, meşruluk ve orantılılık (Mingazov, 2020:152; Yamin ve Habibi, 2020) çerçevesinde olması gerekir. İnsan hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasının amacı; devlet güvenliğini sağlamak, kamu düzenini ve diğer değerleri korumak kadar yaşam, özgürlük, onur, sağlık ve nüfusun ahlakını korumayı içeren toplumda genel olarak tanınan temel değerleri korumaktır (Mingazov, 2020:152 içinde Grecova: 2009, s. 7-8).

Covid-19 salgını, oluşturduğu ciddi yaşam, sağlık ve kişisel güvenlik riskleri nedeniyle insan haklarının tam olarak kullanılmasını ciddi şekilde etkilemesinin yanında, bir bütün olarak toplumlar üzerinde ve özellikle savunmasız bireyler ve gruplar üzerinde ani, orta ve uzun vadeli bir etkiye sahip olabilir (IACHR, 2020:3). Savunmasız olarak ifade edilen gruplardan birisi de yaşlılardır. Günümüzde yaşlı nüfusunun giderek artması ve Covid-19 salgını sürecinde yaşlılara yapıldığı çeşitli araştırmalarca da ifade edilen ayrımcılıktan dolayı, yaşlılar için salgın süreci, diğer yaş gruplarına göre daha ağır geçmekte ve yaşlıların haklarının ihlal edilmesine sebep olduğu düşünülmektedir.

2. COVID-19 SALGINI VE YAŞLI HAKLARI

Dünyada Covid-19 salgını hızla yayılırken, bundan en çok etkilenen yaşlılar olmuştur. Özellikle ilave hastalığı bulunanlarda ve 65 yaş üzerinde yoğunlaşan ölümler, salgının belirli bir kitleyi hedef aldığını göstermiştir (Ek vd. 2020:33). Böylece

devletler de almış oldukları tedbirler ve yaptıkları kısıtlamaları en çok yaşlılar üzerine yapmışlardır. Bu çerçevede tedbirler “evde kal” maya ve bulaşma riskini en aza indirmeye yönelik olmuştur (Demir, 2020:190). Bundan dolayı yaşlılar, hem virüsten en fazla etkilenen yaş grubu olması, hem de korunmaları için devletler tarafından diğer bireylere yapılan kısıtlama ve tedbirlerden daha fazlasıyla karşılaşmalarından dolayı zaman ilerledikçe olumsuz etkilenmeye başlamışlardır. Aşkın ve arkadaşları (2020:305), salgına yönelik temel tedbir olan sosyal izolasyonun bireylerin yaşam biçimini ve alışkanlıklarını dramatik biçimde değiştirdiğini ifade ederken, yaşlı bireylerin yaşam biçimlerinin daha da dramatik biçimde değiştiğini vurgulamak gerekmektedir. İzolasyon süreci uzadıkça pandeminin getirdiği tehditler ve belirsizlikler en fazla ileri yaş grubunda kaygıya neden olabilecek ve bu durum günlük yaşam aktiviteleri yanında, kendine bakım aktivitelerini de olumsuz etkileyebilecektir (Kutsal, 2020:6).

Yapılan çalışmalarda Covid-19’un yaşlı hastalarda daha ağır seyrettiği ve ölümlerle sonuçlanma ihtimalinin yaşlı hasta grubunda artış gösterdiği (Deniz ve Kızıllar, 2020:55), bireyler arasında ayrımcılık yapmadığı halde toplumun dezavantajlı kesimini oluşturan yaşlı gruplar üzerinde hastalığın seyri ve ölüm oranları açısından ağır bir yük oluşturduğu (Ek vd. 2020:33), yaşlı nüfusun salgın sürecinden en fazla etkilenebilecek risk grubu olarak karşımıza çıktığı (Demir, 2020:190), Covid-19 salgın hastalığının insandan insana bulaştığı, özellikle yaşlı yetişkinlerin bu enfeksiyona duyarlı olduğu ve hastalık semptomlarını ağır yaşadığı, görülme sıklığı ve ölüm oranlarının özellikle 65 yaşından sonra arttığı (Ekici, 2020:145) ifade edilmektedir. Bu sebeple yaşlı bireyleri korumaya yönelik devletler tarafından tedbirler alınması önemli ve yerinde bir karardır. Ancak alınan tedbirlerin yasal belgelerde de belirtildiği üzere yasallık, gereklilik, meşruluk ve orantılılık kriterlerine uygun olmaması ya da bu kriterleri aşması durumunda yaşlıların da diğer insanlar gibi sahip oldukları bir takım hak ve özgürlükleri kısıtlanmaktadır.

Yaşlı haklarına bakıldığında, diğer yaş grubundaki bireylere göre yaşlı bireylerin haklarını ele alan herhangi bir yasal belge bulunmamaktadır. Benzer şekilde, uluslararası insan hakları hukukunun çekirdeğini oluşturan sözleşme hükümlerinde de yaşlı haklarına ilişkin açık bir düzenleme bulunmamaktadır (Olsson, 2019:41). Çağlar (2015:235), yaşlıların genel olarak toplumun bütünü için geçerli olan ve eşitlik temelinde oluşturulmuş haklardan yararlandığını ifade ederken, Olsson (2019:41) ise sözleşmelerin kimi hükümlerindeki düzenlemelerin doğrudan ya da dolaylı olarak yaşlı haklarını etkileyen özelliklere sahip olduğunu, Birleşmiş Milletler Genel

Kurulu Bildirgelerinde, yaşlıların insan haklarını doğrudan ya da dolaylı etkileyen düzenlemeler bulunduğunu vurgulamaktadır.

Yasal belgelerde herkes için ele alınan hükümler, yaşlıları da ilgilendirmekte, yaşlı hakları olarak da dikkate alınmaktadır. Bunun yanında, tüm bireylere yönelik insan hak ve özgürlüklerinin yanı sıra yaşları itibarıyla kendilerine özgü olan bir takım hakları Avrupa Sosyal Şartı'nda sağlığın korunması, sosyal güvenlik, sosyal ve tıbbi yardım, sosyal refah hizmetlerinden yararlanma, bakım hizmetlerinden yararlanma hakkı ekonomik ve sosyal haklar kapsamında güvence altına alınan haklar arasındadır. Karaca (2019:256) tarafından yapılan çalışmada ise yaşlılara yönelik hakların eğitim, sosyal güvenlik, sağlık vb. haklara ilaveten, özel durumlarına özgü bakım, rehabilitasyon, sosyal yardım ve hizmetlerden yararlanma gibi bazı özel haklara sahip olmasının sosyal uyum açısından bir zorunluluk olduğu vurgulanmaktadır.

Covid-19 salgınının ortaya çıkması ile alınan tedbir ve yapılan kısıtlamalar, bu salgın hastalığının yaşlıları daha olumsuz etkilemesi düşüncesi ile yaşlıların yaşamlarında daha fazla kısıtlamaya gidilmiştir. Bu kısıtlamalar, yaşlıların izolasyonda buldukları süre içinde yaşadıkları sorunları daha da kötüleştirmiştir. Kısıtlamalar koruyucu olmayı amaçlasa da, bu tür politikalar çoğu kez tüm yaşlı yetişkinleri toplumun "savunmasız" üyeleri olarak tasvir eden dayatmacı kamu iletişimine dönüşmüştür (Fraser vd., 2020:693). Covid-19 salgın sürecinde tehlikelerle karşı karşıya kalan yaşlı bireylerin maruz kaldıkları kısıtlamalar, onların benlik saygısında azalmaya ve kimlik kaybına neden olmaktadır (Varışlı ve Gültekin, 2020:1234). Sosyal izolasyon ve karantina kapsamı içinde aile bireyleri ile evde daha fazla vakit geçirme (Aşkın vd., 2020:310), haber medyasının ve politik tartışma ve düzenlemelerin merkezinde yaşlıların olması (Previtali vd., 2020:507), tüm yaşlıları aynı kategoride görme eğilimi (Demir, 2020:196; Altın, 2020:52) yaşlıların üzerindeki psikolojik baskıyı daha da arttırmıştır. Birleşmiş Milletler insan hakları uzmanları, salgın sırasında yaşlı yetişkinlerin haklarının ihlali riskinin daha yüksek olduğunu kabul ettiklerini ifade etmişlerdir (Previtali vd., 2020:508). Ayrıca Mingazov (2020:154) da, birçok yaşlı insanın uluslararası kabul görmüş hak ve özgürlüklerinin yanı sıra temel sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamada zorluklarla karşılaştığını vurgulamaktadır (Mingazov, 2020:154).

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda yaşlı haklarını dikkate alarak yaşlı bireylerin Covid-19 salgın sürecinde yaşadıkları sorunları incelemek, pandemi sürecinde yaşlı haklarının ne kadar korunduğunu belirlemek açısından önemlidir. Bu nedenle, Covid-19 salgın sürecinde yaşlıların yaşadıkları sorunlar, yaşlılara yönelik haklar

doğrultusunda değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme yapılırken ulusal ve uluslararası sözleşme ve belgelerde yaşlılara yönelik özel hükümler yer almadığından tüm insanlara yönelik hükümler dikkate alınmaktadır. Covid-19 salgın sürecinde yaşlılara yönelik yapılan her türlü ayrımcılık eylemlerinin yaşlı bireylerin diğer haklarına etkisini incelemek amacıyla öncelikle yaşlılara yönelik ayrımcılık konusu, yaşlılara tanınan ayrımcılığı önleme hakkı ile yaşlılara tanınan diğer haklar, Covid-19 salgın sürecinde yaşlıların en çok etkilendiği hak ihlalleri çerçevesinde sırasıyla incelenmekte ve yaşlılara yönelik ayrımcılığın diğer haklar üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

2.1. YAŞLILARA YÖNELİK AYRIMCILIK VE AYRIMCILIĞA KARŞI KORUNMA HAKKI

Yaşlılıkta diğer yaş gruplarına göre bir takım koşullar farklılık göstermektedir. Yaşlı bireylerde diğer yaş grubundaki bireylere göre sağlık, sosyal, kültürel, ekonomik durumlar yaşlı bireyin özellikleri dikkate alındığında daha zayıf hale gelebilmektedir. Hatta, kamu yetkilileri tarafından yaşlıların kamu harcamaları ve ekonomik büyüme üzerinde bir yük olarak görüldüğü ifade edilmektedir (Officer vd., 2016:710; Fraser vd., 2020:693). Bu zayıf durumlar ve kötü düşünceler, yaşlılar için dezavantaj oluşturması ile zaman zaman yaşlıların ayrımcılığa maruz kalmasına sebep olabilmektedir.

Yaş ayrımcılığı; yaşa bağlı olarak başkalarına veya kendine karşı kalıplaşmış düşünceleri (nasıl düşündüğümüz), önyargıyı (nasıl hissettiğimiz) ve ayrımcılığı (nasıl davrandığımız) ifade eder (WHO 2020). İlk olarak Robert Butler (1969: 243) tarafından ortaya konulan yaşlı ayrımcılığı veya yaşçılık; üç biçimde kendini göstermektedir. Bunlar (a) kendilerine ait tutumlar da dahil olmak üzere yaşlı bireylere karşı önyargı, (b) ayrımcı uygulamalar ve (c) her zaman kasıtlı olmasa da, kurumsallaşmış klişeler ve onlara zarar veren politika ve uygulamalardır (Varışlı ve Gültekin, 2020:1231).

Yaşlılara yapılan ayrımcılığın ortadan kalkması, yaşlıların bu duruma karşı korunması için yaşlılara yönelik bir hak olarak yasal belgelere dayandırmak gerekmektedir. Anayasa'nın 10. maddesinde "Kanun önünde eşitlik" başlığıyla yer verilen düzenleme eşitlik ilkesini düzenlemektedir (Karan, 2013:459). Aynı zamanda eşitlik ilkesine bağlı olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 7. maddesi ve AİHS'nin 14. maddesi, ayrımcılık yasağını düzenlemektedir.

Anayasa'nın 10. maddesi ve AİHS'nin 14. maddesinde belirtildiği üzere eşitlik hakkı ve ayrımcılığa karşı korunma hakkı, yaşlılara özel olmayıp, tüm insanlar için ifade edilmektedir. Burada yaşlılara yönelik yapılan ayrımcılığın yaş itibarıyla oldu-

ğu söylenebilir. AİHS'nin 14. maddesinde kişinin hangi duruma göre ayrımcılığa tabi tutulmasının yasaklandığını belirten ifadelerin arasında yaş ifadesi bulunmamaktadır. Nitekim AİHS'nde yaş bakımından ayrımcılık yasağı olmamasına rağmen 14. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağı, yaşa dayalı ayrımcılık yapılmasını da kapsadığından değinilen düzenlemeden yaşlılar da yararlanabilmektedir (Karaca, 2019:261). AİHS 14.maddesinde cümlenin devamında “gibi herhangi bir nedenle” ifadesinin kullanılmış olması yasaklanan ayrımcılık sebeplerinin sayılanlarla sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır (Doğru ve Nalbant, 2013:603). AİHM'nin İsviçre-Schwizgebel kararında kişinin yaşı, “diğer nedenler” deyiminin yorumlanması suretiyle 14. maddeye dahil edilmiştir (Doğru ve Nalbant, 2013:619).

Yaşlılara yönelik yapılan her türlü ayrımcılık ve kötü muamele, önemli ve önlenmesi gereken bir sorundur. Yaşamlarının son döneminde bulunan yaşlılara yönelik bu tür sorunların çözülmemesi, yaşlıların üzerinde daha da olumsuz etkiler yapabilecektir. Burnes ve arkadaşları (2019:e1) da yaşanan bu sorunların yaşlıların sağlıkları, refahları ve aldıkları sağlık hizmetlerinin kalitesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ifade etmektedir.

Yaşlılara yönelik ayrımcılık ve kötü muamele yapılmasına sebep olan araçlardan birisi, medya ve kitle iletişim araçlarıdır. Taşdelen (2020:880), toplumda nadiren ses verilen gruplardan biri olan yaşlıların aidiyet duygusunu, toplumsal yaşama katılımını ve kamusal alanda var ya da yok şeklinde konumunu etkileyen önemli unsurlardan birinin medya olduğunu vurgulamaktadır. Kitle iletişim araçlarının içerisinde yer alan ve özellikle günümüz toplumlarında artık vazgeçilemez bir yere sahip sosyal medya, yaşlı bedenlerin dezavantajlı durumunu ön plana çıkarmaktadır (Demir, 2020:24). Hem devletlerin hem de medyanın dilindeki “yaşlılık” vurgusu, toplumda 65 yaş üstünün “tedbirli” olmasından çok, tehlikeli oldukları algısına yol açmıştır (Altın, 2020:52).

Covid-19 salgını öncesi dönemde dışlanma, yoksulluk, yalnızlık ve ayrımcılık gibi sorunlarla karşı karşıya olan yaşlı bireyler; bu süreçte sosyal ve fiziki izolasyon ile birlikte toplum tarafından daha keskin ayrımcı tutum ve davranışlara maruz bırakılmışlardır (Varışlı ve Gültekin, 2020:1230). Yaşlı yetişkinler, yaşlanmayla ilişkili fizyolojik değişiklikler, azalmış bağışıklık fonksiyonu ve çok hastalığın yanı sıra çeşitli risk faktörlerinin bir arada bulunması (sağlık, psikososyal ve ekonomik) sebebiyle Covid-19 salgınında şiddetli ve güçten düşürücü olan hastalık riskini önemli ölçüde artmıştır (Previtali vd., 2020:506).

Yaşlı yetişkinlerin enfeksiyona karşı daha savunmasız olması “yaş ayrımcılığı” riskini arttırmaktadır (Deniz ve Kızılsarıoğlu, 2020:55). Medyada sunulan raporların oluşturduğu panik nedeniyle, kamuoyunun risk gruplarına yönelik tutum ve davranışları yaşa dayalı ayrımcılığın meşrulaştırılması, yaşlı istismarı ve ihmali şeklinde yansımaktadır (Taşdelen, 2020:881). Zira, dünyada birçok devlet, söylemlerinde yaş vurgusu yapmıştır ve böylelikle yaş(lı) ayrımcılığına zemin hazırlayan bir ortam oluşturmuştur (Altın, 2020:49). Salgının yaşlıları daha fazla etkilemesine yönelik düşünce, diğer yaş gruplarındaki bireyler üzerindeki kısıtlamaların hafifletilmesi, toplumu bulaşıcı hastalığın daha yüksek bir şekilde yayılmasına maruz bırakmıştır (Previtali vd., 2020:508). Mingazov (2020:154), günümüzde kısıtlayıcı tedbirlerin kademeli olarak kaldırılmaya başlanmış olmasıyla birlikte, 65 yaş üstü yaşlılar için ikamet yerlerini terk etmeme yasağının yürürlükte kalmakta olduğunu ve bu kısıtlamaların hiçbir şekilde bu kategorideki kişilere ek destek ile telafi edilemediğini, bu bakımdan bu tür tedbirlerin aşırı ve ayrımcı olduğunu ifade etmektedir. Covid-19 salgın sürecinde devlet tedbirleri, medya ve kitle iletişim araçlarının etkisi, diğer yaş gruplarının davranışları ve sözleri gibi durumlardan dolayı yaşlılara yönelik yapılan ayrımcılıktan, yaşlılara tanınan diğer haklar da olumsuz etkilenmiştir. Covid-19 döneminde ayrımcılıktan kaynaklanan, yaşlıların en çok etkilendiği hak ihlallerinin başında “kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı” gelmektedir.

2.2. KİŞİ ÖZGÜRLÜĞÜ VE GÜVENLİĞİ HAKKI

Kişi özgürlüğü ve güvenliği kavramları yakın bağlantıları nedeniyle birlikte kullanılmaktadır (Şahbaz, 2004:202). Kişinin özgürlüğü ve güvenliği ilkesi bireyin iktidar karşısında hukuksal güvenliğini sağlamanın bir güvencesi ve diğer özgürlüklerin sert çekirdeği olması özelliği ile insan hakları içerisinde en temel hak olarak nitelendirilmektedir (Kartal, 2013:64). Kunig (2017:17) özgürlüğün, felsefi ya da psikolojik olmadığını, bir bireye ya da topluluğa ait tüm hakların bütününe ifade eden hukuki bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Özgürlük hakkı, hukukun üstünlüğüne bağlılığını açıklayan bütün siyasal rejimlerin merkezinde yer alan bir haktır (Doğru ve Nalbant, 2012:366). Kişi özgürlüğü kavramı öğretilerde bireyin bedeni hareket serbestliğinden alıkonulmaması, kişinin fiziki mekân içinde gidip gelmesi, yer değiştirme serbestisi olarak tanımlanmaktadır (Kartal, 2013:64). Güvenlik ise bir hak değil, bir durumdur ve kendisine erişebilmek için zorunlu olan haklar açısından bir dayanak noktası olan kavram, özgürlüklere yönelik her hangi bir şiddetin, zorlamanın, tehdit ve terörün olmamasını ifade etmektedir (Kunig, 2017:17). Kişi güvenliği, kişilerin özgürlüğüne keyfi bir müdahale sonucunu doğuran durumlara karşı korunmasıdır.

Bu bakımdan kişi özgürlüğü ve güvenliği temel hakkındaki özgürlük ve güvenlik ifadeleri birbirinden ayrılmaz bir bütünü ifade etmekte, kişinin güvenlik hakkı kişinin özgürlüğünün doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Kartal, 2013:65).

Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, T.C. Anayasası'nın 19. maddesinde "Herkes, kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir", İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 3. maddesinde "Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır." Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 9. maddesinde "Herkes kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği hakkına sahiptir", AİHS'nin 5/1 maddesinde ise "Herkes kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkına sahiptir" ifadeleri ile ulusal ve uluslararası insan hakları hukuku belgelerinde yer almaktadır. Tüm insanlar için belirlenen bu ifadeler, yaşlılara yönelik bir hak olarak da ele alınmalıdır.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği bir temel hak olduğu için bu temel hakkın muhatası, kural olarak ve doğal olarak, öncelikle özgürlükten yoksun bırakma tedbirinin uygulandığı yerdedir (Şirin, 2018:12). Elbette ki devlet her türlü özgürlüğü güvence altına almak için çaba göstermelidir, ancak bu kendi belirlediği hedef doğrultusunda olmamalıdır. Zira, devlet haklar ile donatılmış doğal bir yapı değil, aksine hakların uygulanması hatta daha iyi bir ifade ile hakların güvence altına alınması için çabalayan bir kurumdur (Kunig, 2017:18).

Özgürlükten bahsedebilmek için, demokratik bir rejimin olması gerekir. Ancak demokratik bir rejimde kişi özgürlüğü ve diğer özgürlüklerden söz edilebilir (Şahbaz, 2004:205). Devlet, özgürlüklerin kullanımına başkaları tarafından (örneğin ekonomik güçlerce ya da zor kullanma suretiyle) zarar verilmeyeceğini garanti edemez. Ancak, yapabileceği ve yapmak zorunda olduğu şey, kendisinin özgürlükleri ihlal etmekten kaçınmasıdır (Kunig, 2017:17-18).

Kişi özgürlüğüne getirilen ve özgürlükten mahrumiyeti sağlayan hususların da keyfi olmaması, hukuk güvencesinde olması gerekir (Şahbaz, 2004:208). Bu tedbir aynı zamanda olayın şartları içinde gerekli ve orantılı olmalıdır (Doğru ve Nalbant, 2012:391). Buna göre Anayasa'nın 19. maddesinde belirtilen ifadede kişi özgürlük ve güvenliğini kısıtlama halleri arasında "...hastalık yayabilecek bir kişinin bir müessesede tedavi, eğitim veya ıslahı için kanunda belirtilen esaslara uygun olarak alınan tedbirin yerine getirilmesi..." ifadesi ve AİHS'nde yer alan 5/1-e maddesine göre "Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, hastalığı yayabilecek kişilerin... yasaya uygun olarak tutulması" ifadesi ile özgürlüğünden yoksun bırakılabileceği vurgulanmaktadır. Madde metninden de anlaşılacağı üzere, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla hastalık taşıyan kişilerin tutulması, özgür-

lüklerinden yoksun bırakılmasında bir hukuka aykırılık yoktur. Bu bendde geçen kişilerin özgürlükten yoksun bırakılmalarına imkân verilmesinin başlıca nedeni, kişilerin sadece toplumun güvenliğine karşı tehlike oluşturmaları değil, aynı zamanda tutulmalarının sağlıkları yönünden kendi menfaatlerine de uygun olmasıdır (Doğru ve Nalbant, 2012:391).

Kişi özgürlük ve güvenliği hakkı ve bu hakkın kısıtlanabileceği hallere yönelik ulusal ve uluslararası belgelerde yer alan hükümler tüm insanlar için geçerli olup, yaşlılara yönelik politika, eylem ve düşüncelerde de dikkate alınması gerekir.

Covid-19 salgın sürecinde hastalığın bulaşma riskinden dolayı tüm devletlerde olduğu gibi devletimizde de kısıtlamalar ve tedbirler uygulanmıştır. Bunlardan birisi T.C. İçişleri Bakanlığı'nın 21.03.2020 tarihli ve "65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı" başlıklı genelgesidir. Genelge'de "65 yaş ve üzeri ile bağışıklık sistemi düşük ve kronik akciğer hastalığı, astım, KOAH, kalp/damar hastalığı, böbrek, hipertansiyon ve karaciğer hastalığı olanlar ile bağışıklık sistemini bozan ilaçları kullanan vatandaşlar 21 Mart saat 24.00'den sonra ikametlerinden dışarı çıkmaları, açık alanlarda, parklarda dolaşmaları ve toplu ulaşım araçları ile seyahat etmeleri sınırlandırılarak sokağa çıkmaları yasaklandı." şeklinde ifade edilmektedir. Elbette ki devletimizin almış olduğu tedbirler ve yaptığı kısıtlamalar başta yaşlılar olmak üzere tüm vatandaşlarımızın sağlığını güvence altına almak için yapılmıştır. Ancak güvenliklerinin sağlanması için çaba harcarken yaşlılarımızın diğer yaş gruplarına göre özgürlüklerinin kısıtlandığından söz etmek mümkündür. Bundan dolayı, yaşlılara yönelik yaşa bağlı olarak yapılan ayrımcılık gereği yaşlılara farklı kısıtlamalar getirilmesi durumunda yaşlıların Covid-19 salgın sürecinde haklarının ihlal edilmiş olduğu ifade edilebilir.

Bireylerin özgürlük ve güvenlik hakkı açısından incelenmesi gereken ve Covid-19 salgın süreci ile bağlantılı olan diğer bir konu da seyahat özgürlüğü konusudur. Bu hak, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin 13/1 maddesinde "Herkesin, her devletin sınırları içinde seyahat ve oturma özgürlüğüne hakkı vardır." ve 13/2 maddesinde "Herkes, kendi ülkesi de dahil, herhangi bir ülkeden ayrılma ve o ülkeye dönme hakkına sahiptir". Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 12/1 maddesinde "Bir Devletin ülkesinde hukuka uygun olarak bulunan bir kimse, o ülke sınırları içinde seyahat etme özgürlüğüne ve yerleşeceği yeri seçme hakkına sahiptir". Aynı sözleşmenin 12/2. maddesinde "Herkes kendi ülkesi de dahil, bir ülkeden ayrılmakta serbesttir", Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 4. nolu Protokol'un 2/1 maddesinde "Bir devletin ülkesi içinde usulüne uygun olarak bulunan herkes, orada

serbestçe dolaşma ve ikametgahını seçebilme hakkına sahiptir”, 2/2 maddesinde ise “ Herkes kendi ülkesi de dahil, herhangi bir ülkeyi terk etmekte serbesttir” ve TC Anayasası’nın 23. maddesinde “Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir” ifadeleri ile tüm insanların seyahat, oturma ve ülkeler arası hareketlerine yönelik düzenlemeler mevcuttur.

Covid-19 salgın sürecinde seyahat özgürlüğü konusunda yapılan kısıtlamalardan birisi de bireylerin ülke içinde ya da farklı ülkelere seyahatine getirilen kısıtlamalardır. Bu konuda da diğer yaş gruplarından farklı olarak yaşlılara yönelik getirilen ek tedbirler ve kısıtlamalar, T.C. İçişleri Bakanlığı’nın 21.03.2020 tarihli genelgesinde belirtilmiştir. Gerek evden dışarı çıkma saatlerinin diğer yaş gruplarına göre daha fazla kısıtlanması, gerekse şehir dışına çıkmalarına yönelik kısıtlama, bu hareketlerin zorunlu hallerde izne bağlanması, izin alımı için kamu engeli ile karşılanması da yine diğer yaş gruplarına göre yaşlıları zor duruma düşüren bir durumdur.

2.3. HER TÜRLÜ İSTİSMAR VE KÖTÜ MUAMELEYE KARŞI KORUNMA VE İTİBAR GÖRME HAKKI

İnsanlar yaşlandıkça bir takım yetilerini kaybetmekte, hareketlerinde yavaşlama olmaktadır. Bazı yaşlılar, kronik hastalıklara maruz kalmakta, bazıları yürüme zorluğu çekmekte, bazıları görme, işitme problemi yaşamakta ve bunun gibi durumda olan yaşlılar bakıma, sevgiye ve şefkate ihtiyaç duymaktadır. Hiçbir sağlık problemi olmasa bile daha önceki yaşlarda kendine gösterilen sevgi, saygı ve itibarı görmeye devam etmeyi istemekte ve bunu da hak etmektedirler. Çünkü, kuşaklara bağlı bilgi ve bilgelik kaynağı olmaları, işgücüne katkıda bulunmaları, sosyal etkinliklerde gönüllü olmaları (Fraser vd., 2020:694) daha pek çok sayılamayan faydaları ile buldukları yaşta bile değer ve itibar görmeyi hak etmektedirler.

Bütün bunlara rağmen yaşlılığın getirmiş olduğu zorluklara ek olarak bazen yaşlılar ilgi, sevgi ve şefkatten yoksun bırakılmanın yanında davranış ve sözlerle kötü muamele ya da şiddete de maruz kalabilmeleri kabul edilemez bir durumdur. Kötü davranışlara yönelik yaşlı istismarını, Ergöner ve arkadaşları (2020:52), yaşlının kendisine bakım veren hane üyeleri ve aralarında güven ilişkisi olan kişilerce bilinçli ya da bilinçsiz şekilde yapılan her türlü zarar verici davranış olarak tanımlamaktadır. İstismar, yapılması gerekeni yapmama (yeterli bakım desteği alamama, bakımevlerinde desteksiz kalma), yapılmaması gerekeni yapma (sosyal ve fiziksel şiddet) şeklinde kendini göstermektedir (Altın, 2020:54). Bu tanıma göre yaşlıların kötü muamele gördüğü kişilerin, yaşlıya en yakın olan kişiler olduğu anlaşılmaktadır.

Yaşlılara yönelik bu kötü davranışların kabul edilemez olduğundan dolayı ulusal ve uluslararası hukukta bu davranışların engellenmesine yönelik hükümler yer almaktadır. Yaşlılara yönelik şiddet ve her türlü kötü muamele dikkate alındığında, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 5. maddesine göre "Hiç kimseye işkence ya da zalimce, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele ya da ceza uygulanamaz." ifadesi ile AİHS'nin 3. maddesine göre "Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz." ifadesi, tüm insanlar gibi yaşlılara da bu tür kötü muamelelerin yapılamaz olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle bu kötü muamelelerin yaşlılara yönelik yapılması düşüncesi, diğer yaş grubundaki bireylere göre daha savunmasız bireyler olmalarından dolayı özellikle dikkat edilmesi gereken hassas bir konuyu oluşturmaktadır.

Covid-19 salgın sürecinde yaşları itibarıyla ek kısıtlama ve tedbirlere maruz kalarak evlerine bağlı kalan yaşlılar, kendilerine yapılan bu ayrımcı tutum sebebiyle evlerinde ya da bakım gördükleri mekanlarda kötü muameleler ile karşı karşıya kalmışlardır. Tüm fertlerin vakitlerinin çoğunu ev içinde beraber geçirmek zorunda kalmaları, aile kurumunun yapısında ve işleyişinde de değişime yol açmış, aile içi gerginliklerin artmasına neden olmuştur (Varışlı ve Gültekin, 2020:1230). Yaşanan bu gerginlerden de en çok etkilenen kişiler de savunmasız gruptan olan yaşlılardır. DSÖ, Covid-19 salgın sürecinde şiddet ve istismarın arttığını ifade etmiştir (World Health Organization, 2020). DSÖ, aynı zamanda şiddetin kaçınılmaz olmadığını, önlenebileceğini de bildirmiştir. Buna göre her devlette Covid-19 salgın hastalığından korunmak için alınan tedbirler gibi şiddetin ve kötü muamelenin de önlenmesi için gerekli tedbirler alınması mümkündür. Bunun için yaşlıları Covid-19 salgın sürecinin olumsuz etkilerinden korurken onlara bu acil ve olağandışı durumda saygı duymak ve onları desteklemek gerekmektedir (Altın, 2020:49). Yaşlılara sadece Covid-19 salgın hastalığı sürecinde değil, her zaman itibar göstermeli ve onlar, güven içerisinde yaşatılmalıdır (Karaca, 2019:269). Pandemi, sağlık sistemi üzerinde yüksek baskı oluşturduğunda ve kaynakların mevcudiyeti tüm gereksinimlerle başa çıkmak için yeterli olmadığında, yaşın olumsuz bir faktör olabileceği yönündeki risk unutulmamalı ve tüm yaşlı insanların bu zamanlarda saygı ve onurla tedavi edilmesi savunulmalıdır (Altın, 2020:49).

2.4. EĞİTİM HAKKI

Eğitim, sadece çocukluk ya da gençlik döneminde yapılan bir faaliyet değildir. Yaşamın her aşamasında ihtiyaç duyulan bir durumdur. Bunun için yaşam boyu eğitim, yaşamın her aşamasını ilgilendiren bir eğitim sistemidir. Yaşam boyu eğitim, mevcut sistemi yeniden yapılandırmayı ve formal eğitim sisteminin dışında eğitimle

ilgili tüm potansiyeli geliştirmeyi amaçlayan genel bir düzenlemedir ve örgün, yaygın her türlü eğitim faaliyetini kapsayan geniş bir kavramdır (Güleç vd., 2012:35). Yaşam boyu öğrenme, bireyin yaşamının tüm alanlarında yürüttüğü örgün, yaygın ve algın öğrenmeyi kapsamaktadır (Turan, 2005:89). Yaşam boyu öğrenme, bireyin potansiyelini ve yeterliklerini yaşamı boyunca geliştiren devamlı bir süreçtir (Güleç vd., 2012:41).

Bir insanın tüm yaşamı boyunca eğitim alma hakkının saklı kalması, hem teknolojik gelişmeler ve hem de bilimdeki ilerleme, bilgiye erişim konusunda yaşam boyu eğitime erişim bakımından önemlidir (Karaca, 2019:269). Her birey gibi yaşlı bireyler de toplumun bir parçası olarak eğitim ve öğretim hakkına sahiptir. Bu konuda yaşlıların toplumsal kabulünü arttırmaya yönelik eğitim ve öğretim hizmetlerinin planlanması ve uygulanması önem kazanmaktadır.

Yaşam boyu öğrenme istihdamla ilgili amaçlar kadar bireysel, vatandaşlık ve sosyal amaçları da kapsamaktadır (Turan, 2005:87). Yaşlılar da diğer yaş grubundaki bireyler gibi her yaşta ve her farklı durumda ihtiyaç duyacağı eğitim için yaşam boyu öğrenme sisteminden faydalanabilir. Eğitim hakkı en temel sosyal haklardan biridir (Karaca, 2019:269). Yaşlılara yönelik eğitim ve öğretim konusunda, sadece boş zamanlarını değerlendirmek için mesleki eğitimden bahsetmek eksik olacaktır. Değerli yaşlı bireylerimizden okuma yazma bilmeyen, temel eğitim almak isteyen, hatta yükseköğretimi onlar için bir hayal olmaktan kurtarmak sebebiyle geçiş süreci olarak orta öğretim aşamasından geçmek isteyenler de bulunacaktır. Bu nedenle; okuma yazma eğitimi, ilköğretim (temel eğitim), ortaöğretim, yükseköğretim ve mesleki ve sanatsal eğitim olarak yaşlı bireylerin ihtiyaçları ve yetileri doğrultusunda farklı eğitim ve öğretim yollarından bahsetmek mümkündür.

Eğitim ve öğretim, ilköğretim ile başlar. Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 7. maddesine göre "İlköğretim görmek her Türk vatandaşının hakkıdır" ifadesi, okuma yazma bilmeyen yaşlı bireylerin en temel eğitim olarak okuma ve yazma eğitimi hakkı olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde halen çok sayıda okuma yazma bilmeyen, bilgi düzeyi çok düşük yaşlı bulunmaktadır. Bu durum, yaşlıların yaşam kalitesini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu nedenle, yaşam boyu eğitim ve öğretim, yaşlıların sağlıklı ve refah düzeyi yüksek bir yaşam sürmeleri için gereklilik arz etmektedir. Buna göre yaşlı bireylerin, okuma yazma eğitimi alma ve diğer yaş grubundaki bireyler gibi ilköğretim düzeyinde eğitim alma hakkı vardır.

Orta öğretim, bireylerin gelişimine katkı sağlayan diğer bir aşamadır. Eğitim ile kastedilen sadece örgün eğitim değildir (Karaca, 2019:269). Bu aşamada bireyler

örgün öğrenime devam edememe durumunda açık öğretim lisesi kapsamında orta öğrenimlerini tamamlamaktadır. Yaşlı bireylerin orta öğretimde kendilerini yetiştirmek için eğitim ve öğrenimlerini yerine getirmesi de yaşlı bireylerin istek ve yetileri doğrultusunda gerçekleşebilecek bir durumdur. Aynı zamanda teknik ve mesleki öğretim okulları da bireylere farklı açıdan eğitim ve öğretim konusunda destek vermektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi madde 26'ya göre "Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir" ifadesi, yaşlıların teknik ve mesleki öğretimden istifade edebilmesini desteklemesi konusunda önemli bir ifadedir. Buna göre yaşlı bireylerin istek ve yetileri doğrultusunda ortaöğrenim hakkı, bir meslek lisesinde ortaöğrenimlerini tamamlama hakkı vardır.

Yükseköğretim, bireylerin ileri düzeyde eğitim yapmasını sağlamaktadır. Bunun için bireylerin belirli bir başarı ve yetilere sahip olması gerekmektedir. Bireyler, bu başarı ve yetilere sahip olması durumunda yükseköğretim kurumları, kapılarını herkese açmaktadır. Zira bu cümleyi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 26. maddesinde yer alan "Yükseköğretim, liyakatlerine göre herkese tam eşitlikte açık olmalıdır" ifadesi vurgulamaktadır.

Yaşlılar, gerek daha erken yaşlarda yerine getiremedikleri bir eksiklikten dolayı, gerekse yaş ilerledikçe önem kazanması ve ihtiyaç olmasından dolayı yükseköğretim kurumlarından faydalanmayı tercih etmektedirler. Bundan dolayı yükseköğretim, yaşlılar için önemli bir eğitim ve öğretim aşamasıdır. Buna göre yaşlılarımızın; Gereklili şartları taşımaları, gerekli başarı ve yetiye sahip olmaları durumunda, *yükseköğretime yerleşme ve bir yükseköğretim kurumunda eğitim ve öğretim faaliyetlerinden faydalanma hakkı vardır.*

İlköğretim, orta öğretim ve yükseköğretimin yanı sıra yaşlı bireyler, sahip oldukları yetileri ortaya çıkarmak, geliştirmek, bu yetileri bir fayda için kullanmak üzere mesleki ve sanatsal eğitime ihtiyaç duyabilirler. Avrupa Sosyal Şartı bölüm 1 madde 10'daki "Herkesin, mesleki eğitim için uygun olanaklara sahip olma hakkı vardır" ifadesi, kurumların, yaşlıların ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde mesleki ve sanatsal eğitim vermelerinin önemini vurgulamaktadır. Buna göre yaşlılarımızın ilgi ve ihtiyaç duyma halinde mesleki ve sanatsal eğitim alma hakkı vardır. Ayrıca, uzun yaşamla birlikte artan yalnızlık, yoksulluk, özürllülük, kronik hastalıklar, bakım ve destek gereksinimi gibi sorunlar ile yaş ve yaşlı ayrımcılığına karşı bireylerin yaşlanmadan ve bağımlı hale gelmeden önce gerekli tedbirleri almaları, ihtiyaç duyabilecekleri eğitimleri belirlemeleri ve eyleme geçmeleri önem arz etmektedir (Dağlı, 2018:504). Bunların dışında yaşlılarımızın istedikleri ve yapabildikleri sürece, her türlü eğitim-

den faydalanabilme hakkı, her türlü eğitim için halka açık olan, geliştirmeye yönelik hizmetler ile birlikte her türlü resmi veya gayri resmi eğitim ve öğretimden yararlanma hakkı, eğitim ve mesleki tecrübe kazanmaya ilişkin bilgi ve rehberlik alma hakkı, bilgi yenileme eğitimi alma hakkı vardır.

Covid-19 salgın sürecinde belirli tedbir ve kısıtlamalar nedeniyle yaşamlarının büyük bir bölümünü evlerinde geçirmek zorunda kalan yaşlılar, salgın hastalık öncesinde zamanlarını değerlendirmek, yeni tecrübeler ve bilgiler kazanmak, sosyalleşmek ve daha pek çok sebeple eğitim faaliyetlerine katılmaktaydılar. Covid-19 salgın sürecinde ise bu eğitim faaliyetlerinden uzaklaşmak zorunda kaldılar. Diğer yaş grupları ile karşılaştırıldıklarında bu mahrumiyetin eşit düzeyde olmadığı yaşa yönelik yapılan ek tedbirler kapsamındaki ayrımcı tutumdan anlaşılmaktadır. Dolayısı ile yaşlıların her türlü eğitim hakkının da ayrımcı tutum sebebi ile ihlal edildiği ifade edilebilir.

2.5. ÇALIŞMA HAKKI

İnsanlar, ekonomik gelir elde etmek, topluma faydalı olmak, yeni deneyimler kazanmak, boş zamanlarını iyi değerlendirmek için çalışma yaşamına girmektedir. Bu çalışma yaşamı, her yaş grubundaki tüm bireylere kapısını açık tutmaktadır. Önemli olan, bu açık kapıdan girmek isteyenlere girme hakkını verebilmektir. Bu hak, herkesin arzu ettiği bir iş ve insan onurunu koruyacak bir gelir ile yaşamını sürdürmeyi güvence altına alan bir temel insan hakkıdır (Kaya ve Yılmaz, 2017:56).

Çalışma hakkına yönelik konular ulusal ve uluslararası yasal belgelerde düzenlenmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 23/1 maddesinde "Herkesin çalışma, işini serbestçe seçme, adaletli ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır", Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 3. bölümü madde 6/1'de "Bu sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin özgürce seçtiği ya da benimsediği bir işte çalışarak yaşamını kazanma fırsatına sahip olma hakkını içeren çalışma hakkını tanır ve bu hakkı korumak için uygun girişimlerde bulunur" ve T.C. Anayasası 49. maddesinin "Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir." ifadeleri tüm insanların çalışma hakkını korumaya yönelik hükümler olduğu gibi yaşlıların çalışma yaşamını da koruma altına almaktadır. İnsan onuruna yaraşır bir yaşam için, her türlü haklara sahip eşit düzeyde bulunan bir işe eşit ücretin sağlanması da ayrıca bahsedilen düzenlemeler arasında yer almaktadır.

İnsan onuruna yaraşır bir yaşam sürmek temel amacı ile her vatandaş gibi yaşlılar da gelir getirici bir işte çalışabilir. 65 yaş ve sonrası dönemde bilgi, yetenek ve özellikle sağlıklarının verdiği imkânlar çerçevesinde emeklilik sonrası topluma hizmet ve

ek gelir sağlama amacıyla çalışanların yanında, ihtiyaç olmasından dolayı ekonomik gelir sağlama amacıyla çalışan yaşlılar bulunmaktadır. Aynı zamanda emeklilik süreci ile beraber gelir düşüşü yaşanması, yaşlıların bu süreçte güvencesiz ve geçici işlerde çalışmaya devam etmelerine yol açmaktadır (Demir, 2020:192).

Covid-19 salgın sürecinde getirilen ek tedbirler ve kısıtlamalar sebebiyle evlerinden çıkamayan yaşlılar, çalışma yaşamından uzak kalmışlardır ve salgın sürecinde yaşadıkları zor yaşamları bir kat daha zor hale gelmiştir. Ek olarak 65 yaş üstü nüfusun %10'undan fazlasının çalışmak zorunda olduğu, bu nedenle sokağa çıkma yasağının ek maddi yük getireceği unutulmamalıdır (Altın, 2020:54). Yaştan dolayı pek çok konuda ayrımcılıkla mücadele eden yaşlılar için Karaca (2019:269), özellikle yaşlılar gibi özel gruplar için hem grubun niteliğine uygun istihdam şekilleri yaratılması, hem de var olan istihdama katılabilmeleri noktasında yaştan doğan ayrımcılıkla savaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Covid-19 salgın sürecinde yaşa yönelik ek tedbirler kapsamında ayrımcı tutumlara maruz kalan yaşlılar, çalışma yaşamından da uzak tutulmaktadır. Dolayısıyla çalışma haklarının ihlal edildiği ifade edilebilir. Ek gelir sağlama ya da herhangi bir ekonomik beklenti içinde olmadan çalışanların dışında, ihtiyaç sebebi ile çalışma yaşamındayken, evlerinde kapalı kalarak çalışma yaşamlarından uzak durmak zorunda kalan yaşlılar, ekonomik sıkıntılar yaşamakta, bu durum da yaşlıların yaşamlarının refah düzeyinin düşmesine sebep olmaktadır.

2.6. POLİTİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL YAŞAMA KATILMA HAKKI

Yaşın ilerlemesi ile daha erken yaşlarda aktif olan hayatlar giderek yavaşlamaktadır. Bunun sebebi yaşlı bireyin kendisini geri çekmesinin yanında çoğunlukla dışlanmaya maruz kalmasıdır. Demir (2020:192), birçok savunmasız grupta olduğu gibi genellikle de yaşlı yetişkinlerin kendini geri çekmesini gönüllü olarak tercih etmeye zorlandıklarını ifade etmekte, Dağlı (2018:514) da geri çekilme kuramının öne sürdüğü şekilde kendilerine zor gelmeye başlayan etkinlikleri bırakma eğiliminin bazen kişisel tercih iken bazen de şartların zorlaması ile mecburiyet nedeniyle ortaya çıktığını ileri sürmektedir.

Sosyal ilişkilerden dışlanma, yaşlı yetişkinlere yönelik önyargıların boyutu ve toplumda var olan yaşlı algısı ile ilişkilidir (Demir, 2020:192). Yaşın ilerlemesi ve yaşamın son dönemine girilmiş olmasından dolayı artık kendisinden bir fayda sağlanamayacağı, hatta yaşlıların, yapılanlara engel olabileceği, bir yük olma düşüncesi hem yaşlılara yönelik önyargıyı arttırmakta, hem de yaşlıların geri çekilmesine, herhangi bir politik, sosyal ve kültürel faaliyete katılamamasına sebep olmaktadır.

Oysa yaşlılar refah düzeylerini doğrudan etkileyecek politikaların hazırlanması ve uygulanması aşamalarına aktif bir biçimde katılımında bulunmalıdır. Bilgi ve becerilerini genç kuşaklar ile paylaşmalıdır. Topluma hizmet etmek için çeşitli fırsatlar geliştirebilmelidir. Kendi ilgi ve yeteneklerine uygun etkinliklerine gönüllü olarak katılımında bulunmalı ve hizmet edebilmelidir (Karaca, 2019:269).

Fiziki olarak bir takım problem yaşamalarına rağmen önceki yaşlarında sahip oldukları bilgi ve becerileri genç nesillere aktarmaları, gerek politik gerekse de sosyal ve kültürel etkinliklerde söz sahibi olarak, hatta bu alanlarda yönetime katılarak bilgelik ve liderlik rolü üstlenmeleri gerekir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 21/1 maddesi de "Herkes, doğrudan ya da serbestçe seçilmiş temsilcileri aracılığıyla ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir." ifadesi ile yaşlıların yönetime katılma gerekliliği fikrini desteklemektedir. Ulusal bakış açısıyla devlet, bilimsel topluluklar, paydaşlar ve sağlık politikası yapıcılarını yaşlı yetişkinler için özel bir müdahalenin planlanması ve uygulanmasında merkezi role sahiptir. Bu alanlardaki karar alma mekanizmalarında yaşlılar da yer almalıdır (Altın, 2020:56).

Yaşlıların emeklilik sonrası yaşamlarında zamanı etkin değerlendirme, ekonomik gelir elde etme, sosyalleşme, yalnızlıktan kurtulma, emeklilik öncesi bilgi ve becerilerini unutmama gibi istekler çerçevesinde sosyal ve kültürel alanda üretkenliklerini devam ettirebilmeleri gerekir. Bunun için çeşitli kurslara katılma, çalışma yaşamlarını devam ettirme, sahip oldukları bir takım yetenekleri ortaya çıkararak sanatla uğraşma yoluyla yaşamlarını aktif olarak sürdürme eğilimi göstermeleri gerekir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 27/1 maddesine göre "Herkes, topluluğun kültürel yaşamına özgürce katılma, sanattan yararlanma ve bilimsel gelişmeye katılarak onun yararlarını paylaşma hakkına sahiptir." ifadesi yaşlıların da bu haklardan yararlanabilmesi açısından önemlidir. Yaşlıların emeklilik sonrası ya da 65 ve üstü yaşlarda artık yaşamının son dönemine girdiklerine dair düşüncelerden uzak durarak kendilerini iyi hissedebilmeleri, topluma fayda sağladıklarını düşünmeleri için her günlerini etkin ve verimli değerlendirmeleri gerekir.

Yaşlıların bir kısmı kendini zorunlu ya da isteğe bağlı geri çekerken, Covid-19 salgın süreci öncesi yaşamlarını aktif yaşayan, tüm olumsuzluklara direnç gösteren yaşlılar da aktif yaşamlarını askıya alarak, kısıtlama ve tedbirler doğrultusunda evlerine kapanmak zorunda kalmışlardır. Her ne kadar bu tedbirler onları virüsten korumak için alınmış olsa da bu durum onların sosyal çevrelerinden bir süre de olsa uzaklaşmalarına neden olmuştur (Varışlı ve Gültekin, 2020:1231). Sosyal çevrelerinden kopmamaları, yalnız kalmalarını önlemek amacıyla elbette devlet, yerel yönetimler

ve hatta gönüllüler tarafından destek verilmeye çalışılsa da salgın sürecinde yaşlıların sosyalleşme alanı ve tercihi sadece elektronik sistemler olmuştur. Bu uygulama her ne kadar yaşlıların bir bakıma sosyal ortamından kopmamasını sağlamış olsa da yine de bir takım sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlardan birisi yaşlıların teknoloji ile arasının iyi olmadığı; bu konuda bilgi eksikliğine sahip olduklarıdır. İkincisi ise teknoloji üzerinden sanal sosyalleşme, belirli bir yere kadar ihtiyaçlarını karşılamakta ama daha sonra yaşlının tekrar çaresizlik yaşamasına engel olamamaktadır. Yaşlılardaki sosyal izolasyona çözüm için üretilen çoğu projenin web üzerinden ağlar ile yapıyor olması, bu platforma aşinalığın daha az etkin olduğu veya bu kaynaklara erişim sorunu olan yoksul ve bağımlı yaşlılar için sekonder (hastalıklar ve çevresel faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan yaşlanma) bir eşitsizlik alanı doğurmuştur. İletişim kaynaklarının bu eşitsizliği salgınla mücadele, bilimsel bilginin takibi, sosyal, psikolojik ve maddi kaynaklara erişimi kısıtlamıştır (Altın, 2020:54). Özellikle yalnız yaşayan yaşlı bireylerin sosyal ve fiziki mesafeden kaynaklı olarak pek çok ihtiyaçlarını karşılayamamaları, başka bireylere zorunlu olarak muhtaç duruma gelmeleri onları hem psikolojik hem de sosyal olarak etkileyerek çevresel desteğe muhtaç hale getirmektedir (Varışlı ve Gültekin, 2020:1231).

Salgın döneminde ayrımcı kararlar ile yaşlıların diğer yaş grubuna göre evlerinde daha fazla kalmaları sağlanarak, her türlü faaliyetten ve sosyalleşmeden uzak bırakılmaları ile yaşlılara yönelik yerine getirilmesi gereken bu politik, sosyal ve kültürel yaşama katılım hakkının ihlal edildiğini ifade etmek mümkündür.

2.7. SAĞLIK HİZMETLERİNDEN YARARLANMA HAKKI

Sağlık hizmetlerinden yararlanmak, her insanın en temel sosyal haklarından birisidir. T.C. Anayasası'nın 56. maddesinde “Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler” ve “Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir” hükmü, devlet tarafından herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın herkese sağlık hizmetinin verilmesi için gerekli her türlü tedbirin alındığını ve denetlendiğini bildirmektedir. Anayasa'nın bu hükmüne göre herkes gibi yaşlıların da sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı vardır.

Sağlık sorunları yaşamak, bir yaşlının ekonomik durumundan sosyal yaşama katılımına kadar tüm alanları etkilediği için sağlık hizmetlerine ulaşım ve sağlık sorun-

larına uygun olarak sunulmuş olanaklara kavuşabilme, yaşlılık döneminde yaşamsal öneme sahiptir (Karaca, 2019:270). Bu önem, Covid-19 salgınının özellikle ileri yaş grubunu ve kronik hastaları tehdit ettiği iddialarından sonra daha çok artmıştır. Salgından daha çok etkilenme düşüncesi yaşlılarda korku ve paniğe yol açarak sağlıklarını kötü etkilemesinin yanında, devlet tarafından pek çok tedbir alınmasına rağmen yaşlıların sağlık hizmetleri konusunda da bir takım engel ve sorunlarla karşılaşmaları, sorun sarmalarını daha da çok büyütüştür. Bu süreçte kronik hastalıkların kontrollerinin aksayabildiği, kullanılan ilaçlara erişimin zorlaşabildiği gerçeğinden hareketle ileri yaşlardaki kişilerde tedavilerin sekteye uğraması ve buna bağlı olarak hastalıkların ilerlemesi (Kutsal, 2020:3) söz konusudur.

Yaşlıların var olan hastalıklarının yanında Covid-19 salgın süreci, yaşlıların ruh sağlığını da olumsuz etkilemiştir. Devletler tarafından alınan kontrol tedbirleri de dahil olmak üzere pandeminin ve sonuçlarının, özellikle belirli yüksek riskli bireyler ve gruplar açısından, insanların sağlık hakkının bir parçası olan ruh sağlığı üzerinde ciddi etkileri olduğunun altı çizilmelidir (IACHR, 2020:5). Tufan ve arkadaşları (2020:57), Covid-19 salgınından korunmak için evden çıkmaması, yaşlıdaki mevcut depresyonu arttırabileceğini ifade etmektedir. Yıldırım (2020:1333) da salgının kaygı, panik, belirsizlik ve risk; bireysel, toplumsal ve evrensel anlamda bir korku kültürü oluşturduğunu ifade etmektedir. Elbette ki bu durum sadece evde kalmasından kaynaklanmadığı, evde kaldığı için yalnızlık, sosyalleşmeden uzaklaşma, iletişim için teknolojiyi kullanamama ve hareket kısıtlamaları gibi faktörler yaşlının psikolojik açıdan problemler yaşamasına da sebep olmaktadır. Ayrıca, salgın hastalığından korunmak için gereken her türlü tedbiri almaya çalışırken tedbirler kapsamında evinde kalması da bazen çare olarak görülmemektedir. Çünkü yaşlı, “evinde yalnız ise dışarıdan bir takım ihtiyaçlarını karşılamayı kime yaptıracak?” sorusuna her ne kadar devletimiz açısından Vefa Destek gruplarının oluşturulması ile ya da çevrede bulunan bireyler tarafından desteklenmesi ile çözümlenmeye çalışılsa da dışarıdan yaşlıya virüs getirme ihtimali yüksek olduğu düşünülebilir. Yalnız değilse bir aile ferdi ya da bir bakıcı ile yaşıyor olsa bile bu bulaşma riskini daha da artırabilir. Evinde çalışan birilerinin olması, duş almak, ev işlerinin desteklenmesi gibi nedenlerle bakım almak zorunda kalmak, bakımevlerinde kalıyor olmak virüse maruziyetin engellenmesini zorlaştırır (Altın, 2020:54).

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Covid-19 salgın sürecinde yaşlılara yönelik ayırıcı kararlar ve salgın hastalığının en çok yaşlıları etkilediğine yönelik söylemlerden dolayı yaşlının yaşadığı korku ile yaşlıların sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkının da ihlal edildiği düşünülebilir.

SONUÇ

Tüm dünyayı etkisi altına alan ve milyonlarca insanın ölümüne neden olan Covid-19 salgını sırasında dünya üzerindeki hastalığa maruz kalan tüm devletler gerekli tedbirleri almaya çalışmışlar, hastalığın yayılmasını önleme yönünde çaba sarf etmişlerdir. Ülkemizde de yaygın bir şekilde nüfusumuzu etkileyen bu hastalık nedeniyle tedbirler alınmaya başlanmıştır. Ancak, yaşlı nüfusun salgın hastalıktan önemli derecede etkilendiğinin bilimsel olarak ispatlanması nedeni ile 65 yaş ve üstü nüfusa diğer yaş gruplarından daha ağır tedbirler uygulanmıştır. Bu tedbirlerden en önemlisi, 65 yaş ve üstü bireylerin yukarıda sayılan hak ve özgürlüklerin kısıtlanması olmuştur. Bu kısıtlama nedeni ile yaşlı bireylerin yukarıda ilgili her bölümde açıklandığı şekilde hak ve özgürlüklerinde önemli derecede kısıtlamalar yapılmıştır. Bu kısıtlamaların amacı, yaşlı bireyleri korumak kadar, toplumu da korumayı içermektedir.

Bu tedbirler alındığı ölçüde yaşlı bireylerin, tedbirlerden olumsuz etkilenme düzeylerinin en aza indirilmesi, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi, eğitim ve çalışma hakları yönünden devlet gerekli çalışmaları yapmıştır. Bunlardan bir tanesi Vefa Destek Grupları adı altında yaşlı nüfusun zorunlu gıda ihtiyaçlarının karşılanması, hastalık durumunda hastaneye götürülüp getirilmeleri için oluşturulan gruplardır. Bunların dışında kronik hastaların sağlık kurulu rapor sürelerinin hastaneye gitmeden uzatılması, 65 yaş ve üstü olup herhangi bir yerde çalışan ve geçimini buradan sağlayan bireylere sınırlı olarak kısıtlama saatlerinde işe gidip gelişlerine müsaade edilmesi, televizyon kanallarında yaşlılara yönelik moral verici ve sağlık yönünden yönlendirici programların yapılması, psikolojik anlamda telefonla destek verilmesi, yaşlılara verilen diğer hizmetler arasındadır. Ayrıca, geliştirilen mobil uygulamalar, sosyal bağlantılarının kopmaması için telefon faturalarının ödenmesine yönelik destekler, radyolarda yaşlılara yönelik özel programlar, fiziksel hareketler, psikolojik destek hatları, özellikle yalnız yaşayan yaşlılar için tavsiye ve destek hatları, çevrim içi sohbet imkanları, gazete ve dergi teslimi, resmi dairelerde yapılması gereken işlem sürelerinin uzatılması, sosyal medya ve görüntülü kapı telefonları aracılığı ile huzurevlerinde kalan yaşlıların yakınları ile temasının devam ettirilmesi, alışveriş destek hattı, gönüllü bireyler tarafından alışverişlerinin yapılması, ilaçlarının temini, hayvan sahibi olanların hayvanlarının bakımı ve gezdirilmesi faaliyetlerinin üstlenilmesi, ekonomik destek sağlanması, dünya çapında farklı devletlerde pandemi sürecinde yaşlılara yönelik yapılan iyilik hareketleridir (<https://www.age-platform.eu>, 2020). Ayrıca Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı pandemi sürecinde virüse karşı birinci derecede risk grubunda bulunan, kurum bakımında olsun ya da olmasın

bütün engelli ve yaşlı vatandaşların korunmasına yönelik çalışmalar yapmıştır (Ekiçi, 2020:148). Fakat tüm bu hizmetlerin yaşlılara ve ihtiyaç sahiplerine eşit olarak ulaştırıldığı tartışma konusudur.

Ancak, devlet tarafından alınan bu tedbirlere rağmen Covid-19 salgını sırasında yaşlı nüfus diğer yaş gruplarına göre daha fazla zarar görmüş, özellikle bireylerin sosyalleşme, eski dostlar ile bir araya gelme, yürüyüş yapıp hava alma gibi en temel ihtiyaçları kısıtlanmıştır. Her ne kadar devlet tarafından gerekli her türlü tedbirler alınmaya çalışılsa da yaşlı nüfusun evlerinde uzun saatler hareketsiz kalması, teknoloji üzerinden sosyalleşmenin kendilerine yetmediği için sevdiklerine karşı duydukları özlem ve salgın hastalığına yönelik korkudan dolayı psikolojik yönden olumsuz etkilenmelerine yeterince çözüm bulunamamıştır. Dolayısıyla, yaşlı nüfusa yönelik yapılan kısıtlama ve bu kısıtlamaların etkilerini azaltmak için ek tedbirlerden dolayı bu nüfusun aleyhine ayrımcılık konusunda önemli bir hak ihlali olduğu, ayrımcı tedbirlerden dolayı da hak ve özgürlüklerinin orantılılık ilkesini aşacak derecede kısıtlandığı, buna bağlı olarak evde veya buldukları mekanda istismara ya da kötü muameleye uğramaları, eğitim ve çalışma olanaklarından yararlanamama, politik, sosyal ve kültürel yaşama katılamama ve sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamaya yol açtığı değerlendirilmektedir. Bütün bu hakların yerine getirilememesi, ayrımcılık yapılmadığı takdirde, kısıtlama ve tedbirler kapsamında normaldir. Ancak yaşlılara yönelik yapılan ayrımcılıktan kaynaklı daha fazla kısıtlama yapılması sebebiyle yaşlıların kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunma ve itibar görme hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı, politik, sosyal, kültürel yaşama katılma hakkı, sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı ihlal edilmiş durumda görülmektedir. Yaşlılara uygulanan hak ve özgürlüklerin kısıtlanması durumlarının diğer yaş gruplarına göre aşırıya kaçılması ve onların bu özgürlüklerini engelleyecek haline gelmesi nedeniyle orantılılık ilkesinin aşıldığı düşünülmektedir.

“Her yaşam değerlidir” sözünden yola çıkarak Covid-19 salgın sürecinin yaşlıları daha çok etkilediği ve yaşlıların diğer yaş gruplarına bu salgın hastalığı potansiyel bulaştırıcı ve zarar verici olma algısından toplumun diğer yaş grubundaki bireyleri uzaklaştırmak önemli bir adım olabilir. Çünkü, Covid-19 salgını, yaşlı yetişkinlerin hastalığı değildir ve etkileri herkes tarafından hissedilecektir (Fraser vd., 2020:694). Aksi halde yaşlılarımızı salgın hastalığından korumak için atılan her türlü adım yaşlılarımızın kendilerini kötü hissetmelerine, psikolojilerinin bozulmasına, tüm bunlara bağlı olarak kendilerini daha fazla geri çekip hastalanmalarına ya da hastalıklarının artmasına sebep olabilir. Yaşlılar, bizim kültür değerlerimizdir, toplumun paha bi-

çilmez üyeleridir (Fraser vd., 2020:694), toplumlarına önemli sosyal ve ekonomik katkılarda bulunurlar (Officer vd., 2016:710). Onları işsizlik oranının artmasına sebep olan değil, çalışma yaşamına yeni girecek gençlere tecrübelerini aktaran bilgiler olarak kabul etmek gerekir. Onları, ekonomiye yük olarak değil, sahip oldukları bilgi, tecrübe ve gönüllü çalışma istekleri ile topluma hizmet eden değerler olarak görmek gerekir.

Yaşlılara yönelik algının değiştirilmesi için medyaya önemli görevler düşmektedir. Devletler yaşlıları özellikle korumak için farklı tedbirler alabilirler. Bu tedbirler devletler arasında farklılık gösterir, bazıları yaşa dayalı ve bazıları evrenseldir; ancak asıl mesele, bu tür tedbirlerin nasıl iletildiği ve uygulandığı ve olumsuz yaş kalıplarını güçlendirip desteklemediğidir (Previtali vd., 2020:509).

Ayrımcı tutum ve davranışlara yol açmadan, bu salgının herkesi etkileyebileceği unutulmamalıdır. Yaşlılarımızı korumak için tedbir almaya çalışırken, yaşamlarının son döneminde onları daha da sıkıntıya düşürmekten, yaşamlarını zorlaştırmaktan uzak durulmalıdır. Bunları yaparken sevgi, saygı ve merhamet çerçevesi içinde hareket edilmelidir. Bunların yanında verilen psikolojik desteklerin artırılması, kuşaklar arası yardım ve dayanışmanın artırılması, uzaktan terapi mekanizmalarının kurulması, dahası bütün bunları yaparken sadece bir görev olarak değil, onlara karşı sevgi, saygı ve şefkat ile yaklaşılması gerekir.

Covid-19 salgın sürecinde yaşlıların yalnız yaşamaması, sevdikleri ile birlikte yaşamasını sağlamak için aile birliğini güçlendirecek hizmetler yapılmalıdır. Gerek televizyon kanalları, radyo, gerekse kitle iletişim araçları aracılığıyla ailenin önemi, yaşlıların toplum için değeri, kuşaklararası bağlılık konularına ağırlık verilebilir. Yaşlının yakın sosyal çevresi, bu sürecin daha kolay atlatılmasına katkı sağlayabilir (Tufan vd., 2020:57). Sevgi, saygı ve merhametin olduğu yerde kötü muamelelerin olamayacağı düşüncesi ile bu önemli değerler, yaşlılara yaşatılmalıdır. Ayrıca, pandeminin önlenmesi, izlenmesi ve kontrol altına alınmasına ilişkin insan haklarına dayalı bir kamu politikasının, devletler arasında uluslararası işbirliği mekanizmalarını güçlendirmeye dayalı geniş, çok disiplinli bir yaklaşım gerektirdiğinin altını çizmek gerekir (IACHR, 2020:6). Salgının psikolojik boyutları ele alınırken bireysel sonuçlarının yanında aile içi şiddet gibi olumsuzlukların da değerlendirilmesi (Aşkın vd., 2020:310), yaşlılarımızın diğer savunmasız gruptakiler gibi korunması yönünde adımlar atılması önemlidir.

Covid-19 salgın sürecinde yaşlılara yönelik ayrımcı tutum ve davranışların yukarıda belirtilen yaşlı hakları üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan bu

çalışmada, Covid-19 salgın sürecinden etkilendiği düşünülen yaşlı hakları incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda, yaşlılara yönelik diğer haklar üzerinde de değerlendirmeler yapılabilir. Yaşlı haklarına yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde yasal bir belge olmamasından dolayı, yaşlı hakları üzerine mevzuat çalışmaları yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Age Platform Europe. (2020). <https://www.age-platform.eu/age-news/covid-19-good-practices-and-initiatives>, (20 Mart, 2021).
- Altın, Z. (2020). Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar, *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30 (Ek Sayı), 49-57.
- Aşkın, R., Bozkurt, Y., Zeybek, Z. (2020). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapötik Müdahaleler, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 37, 304-318.
- Avrupa Konseyi İnsan Haklarını ve Temel Özgürlüklerini Koruma Sözleşmesi, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020094937009_tur.pdf, (29 Mart 2021).
- Avrupa Konseyi İnsan Haklarını ve Temel Özgürlüklerini Koruma Sözleşmesi, 4. Nolu Protokol, https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, (11 Nisan 2021).
- Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf>, (29 Mart 2021).
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insan-haklari/pdf01/203-208.pdf>, (29 Mart 2021).
- Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf>, (29 Mart 2021).
- Burnes, D., Sheppard, C., henderson, C.R., Wassel, M., Cope, R., Barber, C., Pillemer, K. (2019). Interventions to reduce Ageism Against Older Adults: A Systematic Review and meta-Analysis, *Am J Public Health*, 2019, 109(8), e1-e9.
- Çağlar, T. (2015). Refah Devleti Bağlamında Almanya'da Yaşlılara İlişkin Temel Haklar, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(2), 225-243.
- Dağlı, Y. (2018). Yaşlılık Dönemindeki Bireylerin Yaşlılığa İlişkin Algılarının ve Yaşam Boyu Öğrenme İhtiyaçlarının Değerlendirilmesi, *Turkish Studies*, 13(27), 499-530.
- Demir, A. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyoloji Öğrencilerinin Yaşlılığa Karşı Tutumları, *Kuram ve Uygulamalarda Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 12-25.
- Demir, S.A. (2020). Salgın Sürecinde Yaşlı Nüfus, Sosyal Dışlanma ve Yaş Ayrımcılığı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(38), 186-201.
- Deniz, O., Kızırlansanoğlu, M.C. (2020). Yaşlı Covid-19 Hastalarında Palyatif Bakım, M.Yürüyen içinde, *Geriatrı ve Covid-19*, 54-58, 1. Baskı, Ankara:Türkiye Klinikleri.
- Doğru, O., Nalbant, A. (2012). İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar, 1. Cilt, 1. Baskı, Ankara: Yargıtay Başkanlığı.
- Doğru, O., Nalbant, A. (2013). İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar, 2. Cilt, 1. Baskı, Ankara: Yargıtay Başkanlığı.
- Ek, S., İlhanlı, H., Kahraman, S.Ö. (2020). Covid-19'un zayıf Halkası: Yaşlı Nüfus, *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 33-44.

- Ekici, E. (2020). Covid 19 Pandemisi Sürecinde Yaşlı Bireylerin Bakım Yönetimi, *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 145-152.
- Ergöner, A.T., Biçen, E., Ersoy, G. (2020). Covid-19 Salgınında Ev İçi Şiddet, *Adli Tıp Bülteni*, 25, 48-57.
- Fraser, S., Lagagé, M., Bongué, B., Ndeye, N., Guyot, J., Bechard, L., ...Tougas, F. (2020). Ageism and Covid-19: What Does Our Society's Response Say About Us?, *Age and Ageing*, 49, 692-695.
- Güleç, İ., Çelik, S., Demirhan, B. (2012). Yaşam Boyu Öğrenme Nedir? Kavram ve Kapsamı Üzerine Bir Değerlendirme, *Sakarya University Journal of Education*, 2(3), 34-48.
- IACHR Inter-American Commission on Human Rights, *Pandemic and Human Rights in the Americas*, Resolution No.1/2020 (Adopted by the IACHR on April 10, 2020), <https://www.oas.org/en/iachr/decisions/pdf/Resolution-1-20-en.pdf>, (02 Mart 2021).
- İçişleri Bakanlığı. (2020). 65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Genelgesi (21.03.2020), <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi>, (19.03.2021).
- Karaca, N.G. (2019). Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Yaşlı Hakları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları, *Sosyal Güvenlik Dergisi*,9(2), 255-274.
- Karan, U. (2013). Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı, S. İnceoğlu içinde, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa, 1. Baskı, Ankara: Avrupa Konseyi.
- Kartal, C.B. (2013). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(2), 63-87.
- Kaya, P.A., Yılmaz, E. (2017). Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Çalışma Hakkı, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 70(2016/1), 55-80.
- Kunig, P. (2017). "Özgürlük ve Güvenlik" (Çev.Çiğdem Vardar). Anayasa Yargısı Dergisi, 34, 17-23.
- Kutsal, Y.G. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yaşlılık Perspektifinden Bakış, Y.G.Kutsal ve D.Aslan içinde, *Covid-19 Pandemi Sürecinde İleri Yaş Grubuna Yaklaşım*, Türk Geriatri Derneği, 1-11. Ankara.
- Lebret, A. (2020). Covid-19 Pandemic and Derogation to Human Rights, *Journal of Law and the Biosciences*, 1-15.
- Milli Eğitim Bakanlığı Temel Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>, (12 Şubat 2021).
- Mingazov, L.H. Sinyavskiy, A.A. (2020). The Restrictions of Human Rights During COVID-19 Pandemic, *Utopia y Praxis Latinoamericana*, 25(12), 150-156.
- Officer, A., Schneiders, M.L., Wu, D., Nash, P., Thiyagarajan J.A., Beard J.R. (2016). Valuing Older People: Time For a Global Campaign to Combat Ageism, *Bulletin of the World Health Organization*, 94, 710-710A.
- Olsson, İ.A. (2019). Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Yaşlı Hakları, *Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 3, 39-47.

- Previtali, F., Allen, L.D., Varlamova, M. (2020). "Not Only Virus Spread: The Diffusion of Ageism during the Outbreak of COVID-19, *Journal of Aging & Social Policy*, 32(4-5), 506-514.
- Şahbaz, İ. (2004). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Kişi Özgürlük ve Güvenliği, *TBB Dergisi*, 55, 201-225.
- Şirin, T. (2018). Özgürlük ve Güvenlik Hakkı, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-1, Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi.
- Taşdelen, B. (2020). Covid-19 Salgın Sürecinde Yaşlılığa Bakış: 280 Karakter Yaşlılar Hakkında Ne Söylüyor?, *Turkish Studies*, 15(6), 877-891.
- Tufan, İ., Koç, O., Dere, B., Gürdal, F.Y., Ayan, F.S., Özgür, Ö., ... Başbüyük, H.H. (2020). Yaşlıların "Sokağa Çıkma Yasağı" Üzerine Görüşleri: Telefon Anketi, *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 3(2), 51-59.
- Turan, S. (2005). Öğrenen Toplumlara Doğru Avrupa Birliği Eğitim Politikalarında Yaşam Boyu Öğrenme, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 87-98.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, (29 Mart 2021).
- Türkiye Psikiyatri Derneği. (2019). *Karantinanın Ruhsal Etkileri ve Koruyucu Önlemler*, <https://psikiyatri.org.tr/TPDDData/Uploads/files/KarantinaCOVID.pdf>, (29.03.2021).
- Varışlı, B., Gültekin, T. (2020). Yaşlı Ayrımcılığının Pandemi Hali: Covid-19 Sürecinde Kuşaklararası Etkileşimin Dönüşümü, *Turkish Studies*, 15(4), 1227-1237.
- World Health Organization. (2020). Ageing and Life Course, <https://www.who.int/ageing/ageism/en/>, (22 Mart 2021).
- Yamin, A.E., Habibi, R. (2020). *Human Rights and Coronavirus: What's at Stake for Truth, Trust, and Democracy?*, <https://www.hhrjournal.org/2020/03/human-rights-and-coronavirus-whats-at-stake-for-truth-trust-and-democracy/>, (2 Mart 2021).
- Yıldırım, S. (2020). Salgınların Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği, *Turkish Studies*, 15(4), 1331-1351.

SALGIN SÜRECİNDE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Rethinking Fundamental Rights and Freedoms During the Epidemic Process

Ceren ÖZTÜRK*

Makale Gönderilme Tarihi : 14/04/2021

Kabul Tarihi : 29/05/2021

ÖZ

Genellikle temel hak ve özgürlükler olarak ifade edilen insan hakları, insanların doğuştan ve sırf insan olmalarından kaynaklanan birtakım haklara sahip olduğu fikrini içerir. Her insan için eşit olan bu haklara dıştan hiçbir kuvvetin müdahale edemeyeceği kabul edilir. Ancak geçmişte uzlaşılan bu fikirler, buhran dönemlerinde ortaya çıkan sorunları çözmekte yetersiz kalmıştır. İnsan hakları kavramı, bunalım süreçlerinde hep tartışma konusu olmuştur. Bu süreçlerden biri de bugün yaşamakta olduğumuz küresel salgındır. Tartışma, insan hakları kavramının anlamı, hangi hakların temel olduğu, bahsedilen hakların evrenselliği ve bu hakların kısıtlanabilir olup olmadığı konularındaki belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu durum insan hakları kavramı ve bu kavram altında yer alan hakları yeniden düşünmeyi gerektir-

ABSTRACT

The concept of human rights is usually expressed as fundamental rights and freedoms. These rights are innate and only caused by being born as human. Every human has these rights equally. It is also accepted that no external force can interfere with these rights. However, these ideas that are reconciled in the past have been insufficient to solve the problems that occur in the crisis periods. The concept of human rights has always been the subject of discussion in crisis processes. One of these processes is the global epidemic we are experiencing today. The dispute stems from uncertainty about the meaning of the concept of human rights, which rights are fundamental, the universality of the rights mentioned and whether these rights can be restricted. This situation requires rethinking the concept of human rights and the rights

* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, cereno@pau.edu.tr, ORC ID: 0000-0001-9826-3017.

mektedir. Yeniden düşünmek, olgusal olarak var olanı ortadan kaldırmak değildir. Mevcut olanın olumsuz veya yetersiz kalan taraflarını tespit ederek, koşullara uygun olarak yeniden inşa etmektir. Bu makalede, insan haklarının salgın öncesi ve salgın sürecindeki algılanışı ele alınacak, bu bağlamda ortaya çıkan problemler tartışılacak, temel hak ve özgürlüklerin yeniçağda daha reel ve rasyonal algılanmasının imkânı soruşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Hukuk, Evrensellik, İnsan Hakları, Liberalizm, Pozitif Hukuk, Salgın, Temel Hak ve Özgürlükler, Yeniden Düşünmek

contained under this concept. Rethinking is not eliminating what factually exists. The aim is to identify the negative or inadequate aspects of the existing and restructure it according to the conditions. In this article, the perception of human rights before and during the epidemic process will be discussed, the problems that arise in this context will be discussed, and the possibility of more real and rational perception of fundamental rights and freedoms in the new age will be investigated.

Keywords: Epidemic, Fundamental Rights and Freedoms, Human Rights, Liberalism, Natural Law, Positive Law, Rethink, Universality

GİRİŞ

Olağanüstü durumlarda insanların kendi varoluşlarının anlam ve değeri üzerine yeniden düşünmesi beklenir. Bunun nedeni, o güne kadar olağan kabul edilenin yerini yeni gerçekliklerin, yeni hesaplaşmaların almasıdır. Bunların ne getireceği ise belirsizdir; bu nedenle toplumda tedirginliğe yol açar. Varoluşa ilişkin bu tedirginlik, toplumsal bir varlık olarak anlamını kaybetme tehlikesinin farkına varan insanı, belirsizliklerle ve muhtemel yoksulluklarla mücadeleye sevk eder. Mücadele, “şimdi”de olanı tekrar düşünmek ve geleceğe bu düşünme ışığında biçim vermekle anlam kazanır. Şimdi, geçmişten arzulananı ve gelecekte bekleneni kendinde taşır. Şimdide atılan her adım, alınan her karar ve yapılan her tercih geleceği inşa eder. Geçmişte yaşanmış olan bunalımlar ve ardından gelen yeni inşalar, bunun örnekleri olarak karşımızdadır. Bunlardan biri de “insan hakları” kavramıdır.

İnsan hakları, 18. yüzyılda yayımlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile önem kazanmış ve pek çok devlet tarafından tanınmıştır. Ancak bu haklar, 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan ideolojik savaşlar ve bu savaşlardan beslenen sömürgeci ve ırkçı uygulamalarla ihlal edildi. Bu ihlaller yaşanırken insan hakları rafa kaldırılmadı; birtakım sivil toplum örgütleri ve düşünürler onları korumak amacıyla mücadele etti. Savaşların sona ermesinin ardından çeşitli barış konferansları düzenlendi, cemiyetler kuruldu ve kampanyalar yürütüldü. İnsanların sahip olduğu haklar, bu hakların nasıl korunacağı, savaş hukuku, devlet ihlalleri ve hakların evrenselliği gibi konular yeniden ele alınıp, tartışıldı. Mücadele sonucunda, dünya savaşları esnasında yerle bir olan insan hakları, temel hak ve özgürlükleri insanların ve devletlerin saldırılarından koruma iradesi ve kararıyla güvence altına alındı. Ve bu, evrensel bir olgu oldu.

Bugün bu kavramın yeni bir sınav verdiği dikkati çekmektedir. Ancak durum yepyeni bir tablonun içinde yaşanmaktadır. Önceki yüzyıllarda siyasal yada sosyal şartlar belirleyici iken bugün sorun bir virüsten kaynaklanmaktadır. Küresel salgın sürecinde alınan kararlar ve atılan adımların bir kısmı insan haklarıyla çelişmektedir. Böylece küresel salgının, insan haklarına bir tehdit olarak yöneldiği kanaati oluşmaktadır. Çünkü salgın, temel hak ve özgürlükler arasında tercih yapma zorunluluğu sundu. Doğrudan yöneldiği yaşama hakkını, diğer haklardan öncelikli kıldı. Bu hakkı korumak için devletleri, hakları kısıtlama yetkisini kullanma mecburiyetinde bıraktı. Birey ile devleti hakların kullanımını ve korunmasında karşı karşıya getirdi. Salgın sonrasında insan haklarının alacağı biçim henüz bilinmediği için bu durum, insanın kendi varlığına biçtiği değeri ve bu değerden hareketle açıkladığı temel hak ve özgürlükleri yeniden düşünmeyi, mücadele etmeyi gerektirdi.

İnsanın kendine has birtakım nitelikleri, onun diğer varlıklardan farklı bir değere sahip olmasının sebebi olarak kabul edilir. Temel hak ve özgürlükler, bu nitelikleri korumayı ve geliştirmeyi amaçlar. Ancak kavramın içeriğine bakıldığında durum biraz çetrefilli görünür. İnsan hakları beyannamesi, bu çerçevede yapılan sözleşmeler ve devletlerin anayasaları incelendiğinde kavramın içeriğinin pek çok farklı hak ve özgürlüğü kapsadığı ortadadır. Yüksek değer yüklenmek istenen tüm taleplerin insan hakları kategorisine alınmaya çalışıldığı dikkati çekmektedir. Diğer yandan insan haklarına yönelik söylemler bu hakları adeta kutsamakta, böylece farklı koşullarda ve durumda bunların tartışılabilirliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu noktada sorma gereği doğmaktadır: Acaba bu bağlamdaki hak ve özgürlüklerin her biri aynı ölçüde temel olma niteliğine sahip midir? Salgın gibi olağanüstü bir hal sürecinde haklar arasında temel ve temel olmayan ayrımı yaparak önceliği bir veya birkaç hakka vermek mümkün müdür? Bütün bunlar temel hak ve özgürlükleri yeniden düşünme gereğinin bir nedeni gibi durmaktadır.

Yapılması gereken ve buradaki amaç, yeni bir insan hakları tanımı vermek veya yeni haklar belirlemek değil, belirtilen ve benzeri soruları, insan haklarının sancılı bir süreçten geçtiği salgın döneminde yeniden düşünmektir. Böylece mevcut uygulamalar hakkında daha doğru yargılara varılabilir, daha rasyonel ve reel bir kavrayışa ulaşılabilir. Bu kavrayışla temel hak ve özgürlüklere yeni bir değer kazandırılıp daha dengeli bir sistem kurulabilir.

1. YENİDEN DÜŞÜNME GEREĞİ

Yeniden düşünmek ya ilginin doğurduğu meraktan ya da problemlili durumun yol açtığı kaygıdan kaynaklanır. “Her kaygı verici olan, kendini düşünülecek şey olarak sunar” (Heidegger, 2013: 2). Kaygıya neden olan şey, alışılmış olan değişmeye yüz tuttuğunda daha önce düşünülmüş olanı yeniden düşünmek zorunda kalmaktır. Değişim, kuşkuyu uyandırır. Değişene yönelik doğru kabul edilen mevcut cevapların yetersiz kalması, düzensizlik ve belirsizliğe neden olur. Düzensiz ve belirsiz olma durumunda, düzenin devamlılığını arzulayan insan, varoluşu ile bir mücadeleye girer. Bu mücadelede önce kendi varlığının anlam ve değerini, ardından bağlı olduğu toplumun koşullarını ve en sonunda da evrensel olanın niteliklerini yeniden düşünmek için, yaşadığı tehdit durumunu araç haline getirir.

Yaşadığımız süreçte kaygının nedenleri, küresel salgın ve bu salgının insan haklarında neden olduğu tahribattır. Salgın, insanı tekrar dünya üzerindeki yerini ve değerini sorgulamaya sevk etti. Bu sorgu beraberinde, insanın kendi varlığının değerinden yola çıkarak talep ettiği insan haklarının, değişmez ve kısıtlanamaz niteli-

ğine yönelik şüpheyi getirdi. Zira değişmez ve kısıtlanamaz olarak kabul edilen bu haklar, insanın değer ve anlamı gözetilmeksizin, yalnızca “vardır” demek zorunda kaldığımız bir biyolojik varlık tarafından etkilendi; çeşitli kısıtlamalara gidildi. Alışlagelen düzen kökten değişmeye başladı. Bu altüst oluş karşısında yapılması gereken şey, insani varoluşu ve insan olmayı bir kez daha gözden geçirmektir. Böylece insan şimdiki zamanda var olan gerçeklikten yola çıkarak, geçmişte var olan ile bağlantı kurabilmeliydi. Kurulan bağlantı sonucunda insanın, insan olmak bakımından değerini, toplumun önceliklerini, temel hak ve özgürlüklerini yeniden inşa etmesi gerekmektedir. Çünkü salgın, iki seçenek sunmaktadır: Ya bütünüyle ihlal edilmiş haklar ya da yeniden düşünülmüş temel hak ve özgürlükler! Bu nedenle insan hakları fikrinin tahribatını, suiistimalini önlemek amacıyla, temellerini ve değerlerini sağlamlaştırmak için yeniden düşünmeliyiz.

İnsan hakları kavramını ve bu kavram altında toplanan hakları yeniden düşünmek, olgunun varlığını ortadan kaldırmak, bu kavramı iptal etmek değildir. Bir kavramı korumanın ve geliştirmenin ilk yolu, onu sahip olduğu bu anlam ve nitelikleri bakımından her yönüyle anlamaktır. Öyleyse insan hakları kavramını tekrar ele almak, ona ilişkin kavrayışımızı tekâmül ettirir. Bu tekâmül gereklidir; çünkü Kuçuradi'nin dile getirmiş olduğu gibi insan hakları kavramı tehlikeli bir vaziyete bürünmüştür. Bir kavram, anlamı bakımından muğlak olduğu halde herkes bu kavramı bildiğini dile getiriyor ve hakkında konuşabiliyorsa tehlikeli olur (Kuçuradi, 2018: 1). Kavram sömürülmeye açık hale gelir ve yerli yersiz kullanılarak adeta Demokles'in kılıcına dönüşebilir. Yani apaçık anlaşılır görünen bu kavram, gündeme gelişi bakımından aleyhte uygulamalara gerekçe oluşturabilir.

İnsan hakları kavramı anlamı kadar içeriği bakımından da belirsizdir. Belirsizliğinin nedenlerinden ilki, kavramın anlamına yönelik yapıldığı düşünülen çoğu tanımın, kavramı değil, kavramın özelliklerini açıklıyor olmasıdır. İnsan haklarının tüm insanlara ait, kısıtlanamaz, eşit hak ve özgürlükler olduğunu söylemek, kavramın anlamından ziyade her biri ayrı tartışma konusu olan özelliklerini belirtir (Tepe, 2018: 68). Belirsizliğin bir diğer nedeni ise yaşanan hemen her bunalım, olağanüstü durum ve sosyal-siyasal değişim karşısında insan hakları düşüncesine yeni hakların eklenmesidir. Yeni haklar, insan varlığının değerinin daha da önem kazanmış olduğunu düşünmeye teşvik edebilir. Ancak burada birtakım problemler ortaya çıkıyor: Hangi haklar, insanın varlığını sürdürebilmesinin teminatı olması bakımından temel, öncelikli ve evrenseldir? İnsan hakları kapsamına dâhil olan bütün haklar mı? Eğer öyleyse, salgın sürecinde yaşama hakkını öncelemeksizin eğitim, seyahat ve toplanma gibi hakların talebi için direnmek, insanların haklarına saygı kriterini kar-

şıl原因 bir tutum olarak görülebilir. İşte bu problemler ortaya konduğunda, olağan ve olağanüstü durumlar karşısında insan hakları kavramının anlam, değer, sınır ve içeriğini yeniden düşünmenin önemi belirgin hale gelir.

Anlam çeşitliliği ve yorum bombardımanı altında kalan insan hakları kavramı, sınırlarını ve esas önemini yitirme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle, yalnızca insan hakları kavramını değil, bu kavram altında yer alan tek tek hakların ne anlam taşıdığını, geçerlilik şartlarını bütüncül bir yaklaşımla, küresel salgından önce ve salgın sürecinde aldığı biçim itibarıyla incelemek gereklidir. Bu ihtiyaca katkıda bulunabilmek için salgın öncesinde insan haklarının doğal hukuk, pozitif hukuk ve liberalizm perspektifinden algılanışı ele alınmalı, küresel salgın sürecinde değişen algılanış tartışılmalı, bu sürecin insan dünyasını ve insan algısını nereye götüreceği düşünülmelidir.

2. SALGIN ÖNCESİ TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

İnsan hakları kavramı, ilk kez telaffuz edildiğinden bu yana, bugün sahip olduğu anlam ve geçerliliği kazanana kadar pek çok değişime maruz kaldı. İnsanların, insan olmak bakımından sahip oldukları ve diğer varlıklardan ayırt edilmelerini sağlayan nitelikleri bulunduğu yargısı, insan hakları olarak düşünüldü ve bu yargı doğal hukuk fikri ile özdeşleştirildi. Bu fikir modernite ile yasalarda bulunarak ulusal anayasalarda yer aldı. 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise ulusal düzeyden alınarak uluslararası platforma taşındı. Vazgeçilemeyen ancak sürekli değişen ve gelişen bu kavramın, salgın süreci sonrasında alacağı yeni görünüm kuşkusuz düşünsel arka planından ayrı düşünülemez. Çünkü kavram, bu arka planı oluşturan anlayışların tesiriyle gelişmiş ve günümüze ulaşmıştır. Kavramın gelişiminde, doğuştan hakların bulunduğu savı ile doğal hukuk, hakların hukuki olarak tanınması ve korunmasındaki rolü ile pozitif hukuk ve bireysel özgürlüklere verdiği önem ile liberal anlayış dikkati çekmektedir.

2.1. FELSEFE PERSPEKTİFİNDEN

Özgürlük ve hak kavramları hem felsefenin hem de hukukun ortak temasını oluşturmaktadır. Bu iki kavramın, iki farklı alan içerisinde ele alınışı insan hakları fikrinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Özgürlük, felsefede ilk başlarda insanın diğer varlıklardan ayırt edici niteliğinin ne olduğunu göstermek, insanın potansiyellerini ortaya koymak ve bu potansiyelleri gerçekleştirebilme imkanını belirlemek amacıyla ele alınmıştır. Özgürlük nedir? İnsanların gerçek anlamda özgür olması mümkün müdür? Eğer mümkünse bu özgürlük insanları diğer varlıklardan ayıran bir nitelik midir? Özgür istenç mümkün müdür? Bunlar ve benzeri sorular

felsefenin konusunu oluşturur. Öncelikle bu ve benzeri sorulara cevaplar aranırken, daha çok etik çerçevede çözümlenmeler yapılır. Bu kavramların toplumsal ve bireysel çerçeveden tartışılması özellikle 17. yüzyıldan sonra gerçekleşir.

Özgürlük, yukarıda belirtilen sorular doğrultusunda filozoflar tarafından farklı şekillerde tanımlanmış olsa da genellikle ahlaki bir eylemin temel gerekliliği olması nedeniyle insanın ayırt edici bir özelliği olarak kabul edilmiş ve potansiyelleri gerçekleştirmek için temel dayanak sayılmıştır. Bu yönüyle özgürlük, ahlak felsefesinin problemlerinden biri olmuştur. Çünkü özgürlük, insanın herhangi bir dış gücün etkisinde kalmaksızın, kendi iradesinden hareketle alternatifler arasında seçim yapabilmesini ve eylemde bulunabilmesini tanımlar (Cevizci, 2007: 295). Özgürlüğün bu tanımı, insanı diğer varlıklardan ayırır.

Dış dünyada pek çok varlığın özgür olduğu dile getirilir. Gökte uçan kuşun veya doğada gezen bir hayvanın özgür olduğu belirtilir. Ancak filozoflar tarafından tartışıldığı şekliyle bu varlıklara ait özgürlük ile insan özgürlüğünün aynı olduğunu söylemek güçtür. İnsan özgürlüğünün temelinde “seçim yapma” ve bu seçimi “eyleme geçirebilme” yer alır. Seçim yapabilmek, bilinçli bir varlık olan insanın belirli akıl yürütmelerinin sonucundaki eylemidir. Belirli bir amaç doğrultusunda alternatifler arasında seçim yapan insan, yaptığı seçim eyleme dönüştüğünde özgür bir varlık olduğunun bilincine ulaşır (Öner, 1990: 5). Dolayısıyla kuşun uçuş eylemi veya doğadaki bir hayvanın eylemi bilinçli bir seçim olmaktan ziyade onların doğaları gereği sahip oldukları yaşamsal bir faaliyettir. Bu tür faaliyetler herhangi bir seçime dayanmaz, zorunluluktan kaynaklanır. İnsan da doğası gereği bu tür faaliyetlere tabi olmakla birlikte akıl ve irade varlığı olarak seçim yapması ve eylemesi onu özgür kılar.

Aristoteles de ahlaki eylemleri çözümlerken bu bakış açısından yola çıkar. Ona göre, akıl sahibi olmayan varlıklarda seçim yapabilme yetisi yoktur. Çünkü seçim, akıl ve düşünme aracılığıyla yapılır. Her insan kendisinde potansiyel olarak bulunanın gerçekleşmesini sağlayacak şeyleri düşünür ve onlara ulaşmak ister. Seçim, kişinin kendisinin isteyerek yapacaklarına yöneliktir. İsteyerek yapma ardında düşünülmüş bir amaç taşır (Aristoteles, 1997: 46-47). Seçim ve eylemler bu amacı gerçekleştirmek için yapılır.

Aristoteles seçim tanımı ile bazı eylemlerin isteyerek yapıldığını söylerken bazılarının ise istemeyerek yapıldığını ifade etmektedir. Ayrıca bu ayrım, Aristoteles’in özgürlük kavramını etik çerçevede tartıştığını göstermektedir. İstemeyerek yapılan eylemler, zorla veya bilgisizlik sonucunda yapılır. Zorlama sonucunda yapılan eylemler, eylemi yapanın tercihi olmayan ve karşı koymasının mümkün olmadığı bir

güç tarafından yapılan eylemlerdir. Bilgisizlik nedeniyle yapılanlar ise yapılan eyleme yönelik herhangi bir bilgiye sahip olmaksızın yapılır. Kişinin yaptığı eylemin neden, nasıl ve niçin yapıldığına yönelik bir bilgisi yoksa bu bilgisizlikten kaynaklanan ve bilinçli bir seçim olmayan eylemdir (Aristoteles, 1997: 40-43). Bu anlamıyla felsefede özgürlük, eyleme yönelik olması kadar bilgi meselesiyle de ilgili bir hal alır. İnsan ancak bilgisinin sınırları doğrultusunda amaç belirleyip, amaçlarına yönelik özgür seçim ve eylemde bulunabilir. Amaç olmaksızın bilgi, özgürlük bilincinin oluşmasında yeterli değildir. Bilgi sahibi olunan şeyin, kişinin herhangi bir amacına hizmet ediyorsa yeterlidir.

Özgürlüğün seçim yapabilme ile bağlantılı olan bu tanımı felsefe tarihinde varoluşçular tarafından da ele alınmıştır. Sartre'a göre amaçları doğrultusunda seçimler yapan insan her seçimde kendisini de seçmektedir. Seçim yapma gücü ise özgür olmasından kaynaklanır. Bu özgürlük, zorunludur. "İnsanoğlunun özü, özgürlük içinde askıdadır. Askıda olan bu özü, askıdan kurtarıp, onu gerçekleştirmek ve biçimlendirmek, insanın kendi özünü seçmesine bağlıdır. Bu seçim, özgür olma gerçeği ve bu gerçeğin gerçekleşmesidir" (Yenişehirlioğlu, 1982: 119). Bu durum insanın nasıl bir insan olacağını kendi seçimleri doğrultusunda belirlediğini de ifade etmektedir.

İnşa niteliğinde olan bu seçim özgürlüğü, keyfilik veya serbestlik değildir. Özgür olarak amaçları doğrultusunda seçimde bulunan insan, seçimlerinden ve eylemlerinden hem kendi adına hem de başkaları adına sorumludur. Sorumluluk, özgürlüğün bir şartıdır. İnsan amacı doğrultusunda seçim yaptığı eyleminin sorumluluğunu üstlenebiliyorsa özgürdür. Özgürlük, insanın karar verebilmesi olduğu kadar bu kararın sorumluluğunu da üstlenebilmesidir (Biemel, 1984: 47). Dolayısıyla eylemlerine kendi hedefleri doğrultusunda özgürce karar veremeyen bir kimsenin eylemlerinin sonuçlarını üstlenebilmesi söz konusu değildir.

Felsefe perspektifinden seçim, eylem ve sorumluluk kavramlarıyla etik düzeyde ele alınan özgürlüğün "hak" kategorisine taşınması ve bu başlık altında değerlendirilmesi, doğal hukuk kavramının ortaya çıkıp yerleşmesiyle ve aynı zamanda liberalizmin, kendi tezlerini tamamen bu kavrama dayandırmasıyla gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle felsefe, mevcut durumlar karşısında özgürlüğün neliğini, imkanını ve değerini sorgularken, hukuk ve liberalizm özgürlüğü daha kökten biçimde ele alır ve onu temele yerleştirir. "Özgürlük, bütün hakların ortak kökenidir; haklar ise, özgürlükleri sağlamak için kişiye hukukça tanınan meşru yetkililerdir" (Kaboğlu, 2013: 13). Doğal hukuk özgürlüğü, insan doğasından kaynaklanan bir nitelik olması nedeniyle doğal hak olarak kabul eder. Liberal anlayış ise özgürlük hakkı ve özgürlükten türeyen insan haklarının hukuki düzen tarafından korunmasını amaçlar. Çağımıza

yaklaştıkça, özgürlük varoluşçular tarafından bir varoluşsal durum ve bir varoluşsal problem olarak yorumlanırken, neredeyse sadece liberalizm tarafından bireyin zorunlu olarak sahip olması gereken bir şey olarak görülür. Doğal hukukta da destek bulan liberal anlayış ile hukuksal değerlendirmeler, “temel hak ve özgürlükler” veya “insan hakları” şeklinde kavramlaşır; toplumsal-siyasal hayata ve yasalara girer.

2.2. DOĞAL VE POZİTİF HUKUK PERSPEKTİFİNDEN

Temel hak ve özgürlüklerin insan düşüncesinde ortaya çıkışı, bu hak ve özgürlüklerin “icat edilmiş” hukuk içerisinde yer almasından daha öncedir. İlk ortaya çıkışında hak ve özgürlükler, tıpkı doğada bulunan ve insan iradesinden bağımsız olarak işleyen, evrendeki düzeni sağlayan doğa yasaları gibi kavranmıştır. Her iki yasanın da varlığı doğaüstü bir güce atfedilmiş ve insanın bu yasaları değiştiremeyeceği ancak keşfedebileceği kabul edilmiştir. Değiştirilemez, ezeli ve ebedi hakikatler olarak bu yasalar, hukukun evrimiyle birlikte doğaüstü temellerinden alınarak, kanun yapma yetkisini elinde bulunduran insan iradesi tarafından pozitif bir yasa haline getirilmiştir. Yani filozoflar, hukukçular veya insanlığı düşünen zihinler insan hakları kavramına birden bire ulaşmamıştır.

Modern dönem insan hakları fikrinin gelişimi ve insan hakları hukukunun oluşumunda doğal hukuk anlayışının önemli katkılara sahip olduğu kabul edilir. Bu katkılar nedeniyle pek çok görüş, insan hakları düşüncesinin temellerini doğal hukuk anlayışında görmektedir. İnsan hakları ve doğal hukuk arasındaki bu ortaklık her iki düşüncenin insanın devredilemez, değiştirilemez ve evrensel hakları olduğu görüşünü paylaşmasından kaynaklanır. Bu nedenle doğal hukuktan türetilen doğal yasalar ve insan hakları maddeleri, olması gerekene ulaşmayı hedefler. Bu hakların yasal birer hak olması ise ancak pozitif hukuk tarafından yasal hale getirilmeleri ile mümkündür (Gorecki, 1996: 4). Bu durum doğal hukuk düşüncesini önemsiz görmeyi gerektirmez.

Doğal hukuk, içinde yaşanılan toplum, dönem, kültür ve egemen güç değişse de değişmeden ve bozulmadan kalacak birtakım hakların varlığını savunur. Doğal hukuk görüşünü savunanlara göre bu durum, doğal hukuku pozitif hukuk karşısında üstün kılmaktadır. Doğal hukuk, sistemli bir birlik gerektirmeksizin her koşulda ulaşılması hedeflenen ideal kuralları barındırır. Bu kuralların dayanak noktası ise akıl yürütmedir. Dolayısıyla doğal hukuktan türeyen haklar, mutlaktır (Chloros, 1958: 609). Bu haklar akıl yürütme yetisine sahip her insanın kabul edilebilir bulması nedeniyle rasyonel ve evrenseldir.

Doğal hukuk anlayışında önemli bir yere sahip olan Cicero, insan hakları fikrinin temelinde yer aldığı şekliyle insanın, diğer varlıklardan farklı bir yaratılışa sahip olduğunu ifade eder. İnsan, akıl ve yargı gücüne sahiptir. Akıl, insanlar arasındaki ortaklıktır; tüm insanları birbirine benzer kılar. İnsan üzerine yapılan bir tanım, bu akıl nedeniyle her insanı kapsar. Her bir insan, akıl sayesinde doğru olana ulaştıracak çıkarımlar yapar. Bu diğer varlıklarda olmayan, insana özgü değer, doğa tarafından verilmiştir. Doğa akılla birlikte insana doğru olanı gösteren hukuku da vermiştir. Yapılması gereken, doğanın doğruya ulaşmak için verdiği akıl ve hukuka uymak, saygı göstermek, tüm insanlarla paylaşmaktır (Cicero, 2018: 16-18). Bu fikirler, insanın hukuki ve siyasi bir devlet düzenine geçmeden önce birtakım haklara sahip olduğu düşüncesini destekler niteliktedir. Doğal hukuk anlayışının kaynağı ister doğa ister Tanrı olsun, bu anlayış her insanı müşterek bir zemin olan akılda bir araya getirmektedir. Bu akıl, modern düşüncenin gelişimi ile doğal hukukun kaynağı haline gelmiştir. Aracı bir güç ortadan kaldırılmış; insanların değişmez ve evrensel haklara sahip olduğu, her insanın kendi aklı aracılığıyla ulaşacağı rasyonel bir sonuç olarak kabul edilmiştir. Doğal haklar, pozitif hukuk tarafından geçerli kabul edilmese de insana ait olmaya devam eden, insanın özü gereği sahip olduğu ilkelere aittir.

Pozitif hukuk belirli bir zaman diliminde, belirli bir egemen güç tarafından çıkarılan yasalarla oluşan, yürürlükte olan hukuktur. Ancak bu hukuk; değişmeyen, mutlak hakların garantörü değildir. Toplumsal düzende yaşanan olaylar, olağanüstü durumlar, yasa koyucunun değişimi gibi etmenler haklarda değişimi gerektirebilir. Pozitif hukuk kurallarının dayanak noktası, doğrulanabilir kaynaklardır. Herhangi bir hakkın geçerlilik kazanması belirli bir irade tarafından belirlenmesi ve sağlanlaştırılması ile mümkündür. Böyle bir belirlenime tabi olan hakların varlığı ancak mevcut irade tarafından korunduğu sürece güvencedir. Yasa koyucu belirlenen birtakım haklara veya kurallara riayet edilmesini talep ederek, riayetin gerekliliğini dayatarsa, pozitif hukuk geçerlilik kazanır. Buna bağlı olarak pozitif hukuk kararlarının geçerli olabilmesinin ardında güç faktörü vardır; belirlenen hak veya yasa gücün temsili olması nedeniyle etkilidir (Nonet, 1990: 668). Genel sav, hakların kaynağının ancak hukuku ihdas etme yetkisine sahip olan organda bulunduğudır. Bu organ tarafından oluşturulan hukuk düzeni içinde yer almayan herhangi bir haktan bahsetme olanağı yoktur. İnsan hakları yalnızca ulusal ve uluslararası düzeyde belirlenen, yazılı hale getirilen hukuk çerçevesinde geçerlilik kazanabilir. Böylece pozitif hukuk, mevcut hukukta bulunmayan hiçbir doğal hakkın varlığını kabul etmez.

Doğal hukuk anlayışına göre, pozitif hukuk içerisinde yer alan her hak, doğal haklardan türetilerek elde edilir. Bir başka deyişle yazılı olan her kural ancak insan

haklarına uygunluğu gözetilerek belirlenir. Ulusların doğal haklara karşıt olmadığı sürece farklı değerleri ve bu değerler ışığında oluşturduğu kuralları olabilir. Fakat bu kuralların meşruluk kazanmasında doğal hukuk dışında hiçbir güç kaynak olarak kabul edilemez. Belirli bir yasa koyucu veya hukuk düzeni yalnızca belirlenen kuralların meşru hale gelmesini sağlayan kıstaslardır (Uslu, 2011: 243). Farklı sosyal ve siyasal anlayışların farklı kültürel kavrayışların evrensel zeminde birleşmelerini de bu kıstaslar sağlayabilir. Buradan hareketle doğal hukuk anlayışı, insanın özü gereği sahip olduğu hakları temele yerleştirerek toplumsal ve hukuki düzeni inşa eder. Bu düzenler, insanın sahip olduğu olanaklarını gerçekleştirilmesi ve haklarını koruması için birer araçtır.

Doğal hukukun bu yaklaşımına pozitif hukuk geleneği içerisinde yer alan düşünürlerden bazıları karşı çıkmıştır. Bu düşünürlerden biri olan Kelsen'e göre (2016: 16), "doğadan, akıldan veya ilahi iradeden doğan verili mutlak iyi bir düzen varsa, yasa koyucunun eylemleri, güneşin en parlak olduğu anda yapay bir ışıktandırma kurmak kadar aptalca olacaktır". Eğer elde pozitif hukuk kurallarının türetileceği, her insanın sahip olduğu hakları belirleyen bir düzen olsaydı pozitif hukukun varlığı gerekmezdi. Oysa temel ilkeleri ve kıstasları belli önceden kurulmuş bir düzen mevcut olmadığından insanlar bunu kendileri kurmak zorundadır.

Diğer yandan Kelsen, bu hakların kullanımı konusunda olumsuz bir duruma dikkat çeker. Toplumsal yaşama bakıldığında görülmesi mümkündür ki doğal hakların kaynağı olan güç, insanları her zaman haklarını kullanması ve koruması için doğru olana yönlendirmemekte, çıkar temelli ilişkiler ağı hakimiyetini sürdürmektedir. Bu ilişkilerin belirli bir düzene sokulması için akıl insanları yalnızca pozitif hukuka yönlendirir (Kelsen, 2016: 16-17). Dolayısıyla ancak pozitif hukuk hakları belirleyebilir ve bu hakları koruyup, meşru hale getirebilir. Bu vazifeyi rasyonel düşünme gerektirdiği için gerçekleştirir. İnsan hakları böylece pozitif hukuk düzeni içerisinde mevcut zamanın şart ve olanaklarına göre varlık kazanır.

Pozitif hukukun sahip olduğu bu yetki, tarihte insan haklarının ihlal edildiği pek çok olayın yaşanmasına sebep olmuştur. İkinci dünya savaşı öncesi dönemde, evrensel insan haklarından değil, her devletin kendi sistemi içerisinde, vatandaşına yönelik belirlediği yerel hak ve kurallardan söz edilmiştir (Ünal, 2001: 1). Bu ise kimi devletlerin ellerindeki yetkiyi kötüye kullanmasına, insan onurunu hiçe sayan kararlar almasına ve bu kararların uygulanmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu olaylar sonrası pozitif hukuk tarafından belirlenen ve uygulanan her kararın doğru ve geçerli olamayacağı sonucuna varılmıştır. Gustav Radbruch bu sonuca varılmasında etkili olan isimlerden biridir. Radbruch'un kendi ismi ile anılan formülüne göre,

hukuki düzen ve egemen güç tarafından korunan pozitif hukuk, adalete ve insan haklarına aykırı kararlar uyguladığında, eğer bu kararlar tahammül edilemeyecek bir seviyede değilse pozitif hukuk öncelikli olmaya devam eder. Ancak kararlar tahammül seviyesini aşar, bilinçli olarak insanların temel hak ve özgürlüklerine saldırı düzenlenirse bu durumda pozitif hukuk, doğal hukuk ve insan hakları karşısında boyun eğmek zorundadır. İnsan hakları, tahammül sınırını belirleyen unsurdur. Bu sınırı aşan her pozitif hukuk yok olacaktır. Radbruch formülü, Nazi dönemi pozitif hukuk kurallarına uygulanmış ve bu kurallar geçerliliğini kaybetmiştir (Balan, 2018: 84). Bu sonuç, doğal hukuk ve pozitif hukuk arasında orta yol bulma amacı taşıyan yeni bir döneme kapı aralamış, insan haklarını korumak amacıyla oluşturulan evrensel beyanname ve sözleşmeler, doğal hukuku devletlerin sınırlarını belirlemede etkili güç haline getirmiştir. İnsan hakları açısından önemli olan bu başarı 20. yüzyılda kazanılmış gibi görünse de insanlık dışı zorlama ve baskılara karşı devletlerin sınırlarının belirlenmesi gerektiği düşüncesi klasik liberal düşünürlere dayanmaktadır.

2.3. LIBERALİZM PERSPEKTİFİNDEN

Siyasi bir doktrin olan liberalizm, zaman içerisinde farklı anlamlar kazanmış ve çeşitli kollara ayrılmış olmasına rağmen temelde bireyi önceler ve bireysel özgürlüğe ulaşmayı amaçlar. Toplumsal olma özelliği taşıyan her yapı, bireyler tarafından üretilir ve bireylerden hareketle açıklanabilir. Toplumsal olanın bireyden daha üstün, değerli veya bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Topluma yönelik değer atfeden “toplumun iyiliği”, “ortak çıkar”, “kamu düzeni” gibi kavramların müphem olduğu kabul edilir. İyilik ancak birey kaynaklıdır ve bireyin amacıdır. Bu amaç toplumsal hedefler için araç olarak kullanılmamalıdır. Liberal anlayış topluma yönelik bu görüşleri savunmakla birlikte bireylerin bir araya gelmesi sonucunda oluşan her türlü sistematik yapının varlığını kabul eder. Yöneltilen itiraz, toplum adı altında genellemeye dayalı birtakım iyilik, çıkar, düzen gibi amaçların bireysel kaynağından soyutlanarak, saltık birer değer olarak sunulmasıdır. Olması gereken şey tek tek bireylerin iyi olan hakkındaki düşüncelerine ulaşmak, ortak olanı belirlemektir. Böyle bir belirlenimin yapılması ise kolay değildir. Her bireyin kendine özgü değerleri, yaşayış biçimi, bakış açısı vardır. Ortak bir paydada buluşmak ve toplumsal olarak iyi olanı uygulamak neredeyse imkânsızdır. Liberaller için yalnızca tek bir ortaklıktan bahsedilebilir; bireysel özgürlük. Eğer bireyler özgürse toplum da özgürdür.

Özgürlük, insanların özü gereği sahip olduğu ortak bir haktır. Bu hakkın herhangi bir kısıtlama olmaksızın eşit şekilde kullanılması ve korunması gerekir. Özgürlük, insan haklarının temelidir. John Locke gibi liberal düşünürler için başta özgürlük olmak üzere insanın doğuştan sahip olduğu haklar, doğal hukuka dayanır. Bu nedenle

insan hakları negatif karakterlidir. Bir başka deyişle bu haklar, dış bir gücün baskı ve kısıtlamasına maruz kalmaksızın kullanılabilme niteliğine sahiptir.

Locke, insan haklarını sözleşmecî bakış açısı ile destekler. İnsanlar, insan olmalarının bir gereği olarak özgürlük ve eşitlik haklarına sahip olarak dünyaya gelir. Bu haklar başka bir insan veya kurum tarafından verilmemiştir ve insanların haklarından mahrum edilmesi de söz konusu olamaz. Bir anlaşma sonucunda doğa durumundan siyasi toplumsal yaşama geçerek bir devletin üyesi olan insanlar, haklarından feragat etmez ve doğal hukuk kaynaklı temel hak ve özgürlüklerini yitirmez. Birey, haklarını siyasi güce devretmez, haklarını koruması amacıyla egemen güce veya yasa koyucuya yetki verir. Çünkü doğa durumunda özgür olduğunun farkında olan her insan dilediğini yapmayı meşru kabul eder. Böyle bir yaşam alanında özgürlükler tehlike altındadır, korku ve güvensizlik hakimdir. Locke'a göre yapılması gereken aralarında bir uzlaşma sağlayan insanların özgürlüklerini güvence altına alacak siyasi bir düzen etrafında toplanmasıdır (Locke, 2013: 111). Bireylerin haklarını koruma amacını siyasi bir düzene geçmekte gören Locke, bu hakların dokunulmazlığını sağlamak amacıyla siyasi gücün yetkisinin sınırlandırılması gerektiğini belirtir ve bu amaç liberal tezin bir diğer temel özelliğini oluşturur.

Liberalizme göre insan haklarının özgürce kullanımını kısıtlayan ve hakları ihlal eden dış kuvvetlerden ilki, toplum içerisindeki bir başka insan, diğeri ise devlettir. Eğer egemen güç veya yasa koyma yetkisini elinde bulunduran irade, insanların haklarını korumaya yönelik gerekli kanunları oluşturmuşsa hak ihlalinde bulunan kişilerin cezalandırılması sağlanır ve sorunun çözümüne ulaşılır. Ancak hakları ihlal eden doğrudan devlet olduğunda, çözüme ulaşmak daha zordur. Devlet örgütsel olarak herhangi bir insan veya topluluktan güçlüdür.

Şayet devlet suç ihlalinde bulunursa onu önlemek azınlık bir grubu önlemekten tehlikelidir. Bu nedenle devletin, haklara saygı göstermesi için sınırlandırılması gerekir. Devletin temel görevi insanların haklarını özgürce kullanabilmesini sağlamak ve bu hakları korumaktır. Locke'a göre yasa koyucunun haklar üzerinde kısıtlama yapma, belirlenen ve geçerliliğe sahip olması planlanan yasaları halkın onayı olmadan yürürlüğe koyma hakkı yoktur (Locke, 2013: 114). Dolayısıyla liberal anlayışa göre, doğal haklar siyasal otoritenin yetkilerini kısıtlar. Bu haklar aracılığıyla otorite kontrolsüz güç kullanıma karşı denetim altında tutulur; hakları ihlal edecek kararlar alması ve bu kararları uygulaması engellenir.

Devletin sınırlandırılmasına yönelik bu sorun çağımızın önemli liberal düşüncülerinden biri olan Hayek tarafından "hukukun üstünlüğü" ilkesi ile çözülmeye

çalışılır. Özgürlük ve haklar konusunda kendisinden önceki liberal düşünürler gibi negatif özgürlüğü savunan Hayek, siyasal otoritenin her türlü karar alma sürecinde hukuka bağlı kalması gerektiğini belirtir. Çünkü yalnızca hukukun üstünlüğü ilkesinin uygulandığı toplumlar özgür olabilir. Hukukun temelinde yer alan değişmez kurallar, otoritenin ve yasa koyucunun varlığından öncedir, onlardan bağımsızdır. Bu kurallar, otoritenin veya yasa koyucunun kanun yapma yetki ve faaliyetini kısıtlar (Hayek, 1994: 144). Siyasi otoritenin edimleri önceden belirlenmiş hukuk kurallarına bağlı kalır. Böylece otoritenin keyfi ve taraflı yönetimi engellenebilir.

Tarafsız yönetim, liberalizmin bir diğer amacıdır. Bireylerin her biri farklı amaç ve taleplere sahiptir. Siyasi otoritenin bunlardan herhangi birini yüceltmesi veya değersizleştirilmesi bireylerin hak ve özgürlüklerine aykırıdır. Liberal anlayışın bu tutumu dünya genelinde siyasi, sosyal ve ekonomik düzenlerin değişmeye başlaması sonucunda tartışma konusu haline dönüşmüştür. Yaşanan değişimler, insan haklarına yönelik yeni taleplerin doğmasına ve hak kategorisinin genişlemesine neden olmuştur. Doğal hukuk aracılığıyla elde edilen temel hakların bazı konularda yetersiz kaldığı ve pratikte sorunları çözemediği anlayışı kuvvetlenmiştir. Bu durum, siyasi otorite üzerindeki kısıtlı yetki ve tarafsızlık ilkesinin kaldırılmasının gerekli olduğu kanısını oluşturmuştur.

Bütün bu tartışmalar doğrultusunda kimi liberal düşünürlerin hakların negatif ve pozitif olarak sınıflandırılması gerektiğini savunduğu görülmektedir. Klasik liberalizme göre negatif haklar, dış bir kaynağa bağlı olmaksızın hiçbir denetim ve müdahaleye konu olmayan haklardır. Bireylerin yaşamlarını daha iyi sürdürebilmek ve amaçlarına ulaşabilmek için yalnızca negatif hakların yeterli olmadığı görüşünü savunan liberaller ise var olmak için siyasi otoritenin iradesine bağlı olan pozitif hakların gerekliliğini kabul etmiştir. Liberalizmin modern veya “refah” olarak isimlendirilen bu kanadı, yasa koyma yetkisi sınırlı ve tarafsızlık ilkesini benimsemiş olan bir yönetimin yalnızca hakları korumakla görevli olduğunda bireylerin daha iyi bir yaşam süremeyeceğini belirtir. Yasa koyucu dış faktörler nedeniyle haklara eşit olarak erişemeyen bireylerin durumlarını gözetmeli ve bireylerin talepleri doğrultusunda gerekli düzenlemeleri yapabilmelidir. Bu şekilde oluşturulan pozitif haklar, negatif haklar kadar insana yönelik ve değerlidir (Lomasky, 2017: 235). Ancak şunu belirtmek gerekir ki, modern liberalizme atfedilen bu anlayış, liberal düşünürler arasında genel kabul değildir. Siyasi otorite üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasının ve haklar arasında kategorileştirilme yapılmasının insan haklarını ihlal edeceği anlayışı hâkimiyetini sürdürmektedir.

3. SALGIN SÜRECİNDE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Kavram ve fikirler, tarihsel süreç içerisindeki olaylarla birlikte şekillenir. Yukarıda bahsedilen insan haklarına yönelik değişimler, her tür değişim ve dönüşümün yaşanan dönemin koşullarından bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır. Bugün de küresel salgınla birlikte yeni koşullar ve yeni problemler ortaya çıkmıştır. Salgın öncesine kadar evrensel, kısıtlanamaz ve temel olarak ifade edilen insan hakları, salgın sürecinde zaman zaman kendisiyle çelişen bir hal aldı. Hakların evrensel olduğuna inanılırken, hakların kullanımını her insan eşit olarak gerçekleştirmedi. Hiçbir dış faktör tarafından kısıtlanamayacağı belirtilirken haklar salgın nedeniyle devlet tarafından zorunlulukla kısıtlandı. Temel olarak ifade edilen pek çok hak varken yalnızca yaşam hakkı temel olma niteliğini korudu. Bu durum, temel hak ve özgürlüklerin algılanmasında değişimi gerekli kılan zor bir problemi tekrar ortaya çıkardı. Çözüm henüz belirsiz olmakla birlikte probleme yönelik farkındalık ve geçmişten gelenin bugünün koşullarında gerçekleşen değişimini yeniden düşünmek, çözüme katkı sunabilir.

3.1. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN EVRENSELLİĞİ SORUNU

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin hemen her maddesinde “tüm, herkes, hiç kimse” gibi genelleme belirten ifadeler bulunmaktadır. Bu genellemelerin amacı, insan haklarının zamansal ve mekânsal olarak evrenselliğini ilan etmektir. Evrensellik insan hakları için bir amaçtır, ulaşılması hedeflenen bir idealdir. Peki, insan hakları gerçekten evrensel midir? Hak olarak kabul edilen her maddenin evrensel olma niteliği var mıdır? Olağanüstü bir hal, bunalım veya absürt bir düzen gibi kavramlarla anlatılan bu dönem, insan haklarının gerçekten de evrensel olduğundan bahsedebilmemize olanak sağlamakta mıdır? Bunlara ve sorulması mümkün olan pek çok soruya çözüm yolu aramak, salgın süreci sonrası insan haklarının iyileştirilmesi için önem taşımaktadır.

İnsan haklarının evrenselliği konusundaki tartışmalar oldukça eskidir. Tartışmada yer alan görüşlerden ilki, kültürel çeşitliliğe vurgu yapar. Görecilik olarak da ifade edilen bu anlayış, insan hakları maddelerinin, kültürlerin birbirlerinden farklı olan dinamikleri dikkate alınmaksızın oluşturulduğunu belirtir (Wacks, 2019: 112). Kültür, sınırları belirlenemeyecek kadar çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu yapı, kültürün özsel niteliğidir. Yapının kurucu bir bilince olan ihtiyacı nedeniyle insan varlığının gerekliliği tüm kültürlerde ortak unsurdur. Ancak bilinç içeriği ortak değildir. Her bilinç farklı biçimlerde işleyerek öncelikle dil vasıtasıyla kültürün yaşam alanı olan toplumu inşa eder. Bu inşa, birtakım bireysel eylemler ve değerlerle harmanlanır. Siyaset ve ekonomiye yönelik tercihler, bu değerler göz önünde bulundurularak

yapılır. Dolayısıyla değerler, bir kültürün hayat sürme biçimini, geleneklerini ve ritüellerini, ürün ve üretim malzemelerini belirler. Bahsedilen bu boyutlar belirli bir zaman dilimini kapsadığında ise kültürün kendine özgü tarihi oluşur. Her kültür bu boyutları, farklı biçimlerde inşa ederek bütünlüğe sahip olur. Bütünlüğü kavramak ise ancak farklı boyutları incelemekle mümkündür. Buradan hareketle göreci anlayışa göre insan haklarının evrenselliği yalnızca belirli bir kültürün bütünlüğü esas alınarak savunulamaz. Kültürler birbirlerinden ayırt edilmesini sağlayacak birtakım karakteristik niteliklere sahiptir ve bu nitelikler evrensel değerdir. Bu nedenle evrensel insan haklarının varlığından bahsetmek de söz konusu olmayacaktır.

Kültürel görecilik anlayışının aksine evrenselci ve mutlakçı anlayış, evrensel insan haklarının varlığını kabul eder. Bu iki anlayışı birbirinden ayıran husus ise ilki, kültürel çeşitliliği ve kültürlere has, farklı değerleri reddederken ikincisi, değer ve ahlaki gerekçelerin kültürel bir çeşitliliğe neden olamayacağını, bu iki unsurun olgusal bir gerçeklik olan toplumdan bağımsız, mutlak bir varlığa sahip olduğunu savunur (Wacks, 2019: 112). Evrenselci anlayış, kültürler arası farklılıklardan ziyade kültürler arasındaki benzerliklere dikkat çeker. Kültürlerin kendilerine has nitelikleri, ortak olan niteliklerin önüne geçmemelidir. Çünkü her yerde ve her koşulda bütünü onayını almış olan evrensel ilkeler vardır ve bu ilkeler insana bahşedilmiş değil, “insanın, insan olmak bakımından” sahip olduğu ortak ilkelere sahiptir. Buradan hareketle evrenselci anlayışın köklerini doğal hak doktrinine dayandığını söylemek mümkündür.

Mutlakçı yaklaşım ise evrensellik iddiasını ahlakın veya değerlerin göreceli olamayacağı anlayışı ile destekler. Göreceli olmayan ilkeler mutlak, evrensel ve değişmezdir. Birbirinden farklı kültürlerde yaşam sürmek, ahlaki ilkelerin veya değer ölçülerinin farklılaşmasını gerektirmez. Bu ilke ve ölçüler insanlarda ortak olan aklın ulaştığı ortak sonuçlar olması nedeniyle evrenseldir (Wacks, 2019: 112). Dolayısıyla insan hakları ve ahlak ilkeleri arasındaki ilişki göz önünde tutulduğunda bu yaklaşıma göre insan hakları ilkelerinin de göreceli olamayacağı sonucuna ulaşılır.

İnsan haklarının evrenselliğine yönelik bu yaklaşımlar değerlendirildiğinde, kültürel görecilik yaklaşımının, insan haklarında kültürel farklılıkların ve değerlerin göz ardı edilmemesi gerektiği vurgusu nedeniyle haklı bir savunu olduğu neticesine varılabilir. Bununla birlikte aynı haklılık derecesi kültürel çeşitliliklere rağmen ortak ve değişmez birtakım temel hakların bulunduğunu ileri süren evrenselci ve mutlakçı anlayışlara da verilebilir. Ancak buradaki esas sorun hangi yaklaşımın daha haklı olduğuna karar vermektir ziyade bu yaklaşımların pratikteki sonuçlarıdır. Bu doğrultuda görecilik yaklaşımının doğuracağı sorunlardan biri sınır problemidir. Nitekim

böyle bir yaklaşımın hâkimiyeti tarihte yaşanmış ve insanlığa derin acılar bırakmış olan pek çok olayın kültürel gerekçelerle savunularak meşruluk kazanmasına neden olabilir. Benzer bir örnek olarak salgın sürecinde, barışçıl toplanma hakkı kapsamına giren düğün ve bayram ziyaretleri gibi kültürel ritüeller, kalabalık ortamlarda salgının bulaşma riskinin arttığı gerçeği nedeniyle kısıtlanmıştır. Burada temel olan insan hakkı, yaşama hakkıdır. Ortak bir tehdit karşısında ben'in hem kendi yaşam hakkını hem de ötekinin yaşam hakkını korumak ve savunmak adına gereken kısıtlamaya uyum göstermesi beklenmektedir. Ancak bu beklenti bir başka hakkın ihlal edildiği, kültürel alışkanlıklara ve değerlere uymadığı gerekçesi ile reddedildiği takdirde, insan haklarına yönelik bir uzlaşımdan söz edilemeyecektir. O halde sorulması ve yeniden düşünülmesi gereken doğru soru şudur: İnsan hakları altında toplanan tüm hakları kültürel çeşitlilikleri göz önünde bulundurarak belirlemek gerekli midir? Evrenselci ve mutlakçı yaklaşımların iddia ettiği tüm haklar evrensel olma vasfına sahip midir? Birtakım hakların, diğer haklara oranla daha temel, daha evrensel olması söz konusu olabilir mi? Bu saptamalar, insan haklarının temel ve evrensel oluşu hususunu yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

Bu konuda Henry Shue, temel haklar ve varlığı ancak bu haklara bağlı olan öteki haklar arasında bir ayrım yapar. Temel haklar, akıl yürütme yetisine sahip her insanın yaşamını idame ettirebilmek adına zorunlu olduğunu kabul ettiği evrensel taleplerdir. Bu haklar tanındığı ve korunduğu sürece öteki hakların varlığı söz konusu olabilir. Temel haklar bu özelliği ile öteki haklardan farklıdır. Öteki bir hak için temel haktan vazgeçilemez ancak temel hakkı muhafaza etmek amacıyla öteki haklardan vazgeçmek mümkündür (Shue, 2016: 47). Burada belirtilmesi gerekir ki temel haklar ve öteki haklar arasında evrensellik veya öncelik konusunda yapılan bu ayrım haklar üzerine değer biçme amacı taşımamaktadır. Hayatın olağan akışında her iki hak türünün de eşit miktarda tanınması, erişilebilmesi ve teminat altına alınması gereklidir. Ancak küresel salgın gibi olağanüstü bir durum karşısında eğer temel haklar ile öteki haklar arasında bir tercih yapılması gerekiyorsa öncelikli olan temel haklardır. Çünkü temel hakka yönelik ortak bir tehdit, tüm haklara erişime engel olacaktır (Shue, 2016: 65).

Salgın sürecinde pek çok insan hakkı, en temel hak olan yaşama hakkının korunması amacıyla kısıtlanmıştır. Haklardan bazıları şunlardır: serbestçe dolaşma hakkı (madde 13), barışçıl toplanma hakkı (madde 20), çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı (madde 23) ve eğitim hakkı (madde 26). Bu hakların kısıtlanma şekillerine ise sırasıyla şu örnekler verilebilir: 65 yaş ve üzeri ile 18 yaş ve altı olan vatandaşların günün belirli saatlerinde dışarı çıkması, sivil toplum kuruluşlarının katılımlı etkin-

liklerine izin verilmemesi, spor merkezleri ve eğlence mekânı gibi işletmelerin faaliyetlerine ara verilmesi, eğitim kurumlarının kapatılması ve uzaktan eğitim sistemine geçilmesi. Belirtmek gerekir ki kısıtlama getirilen bu haklardan hiçbiri yaşama hakkı kadar temel ve evrensel değildir. Bu, yaşama hakkı dışındaki hakların değersiz olduğu veya ihlal edilebileceği anlamını taşımamaktadır. Burada söz konusu olan, haklar arasında, tehdidin doğrudan yöneldiği en temeldeki hakkı korumak amacıyla seçim yapılmasıdır. Temel bir hak tehlike altında bulunurken öteki haklara daha çok önem atfetmek veya tehlike altında olan hakkı kurtarmaksızın öteki hakların kullanımı için direnmek başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Eğitim hakkından veya çalışma hakkından yararlanabilmek için öncelikle yaşama hakkına sahip olmak gerekir. Yaşama hakkı teminat altına alınmış değilse öteki haklar verilmemiş demektir.

Kuçuradi de insan hakları arasında temel olanlar ve olmayanlar arasında bir ayırım yapmanın mümkün olduğunu belirtir. İnsan hakları başlığı altında toplanmış olan bazı haklar, insanların doğrudan potansiyellerini gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu haklar herhangi bir siyasi otorite tarafından verilmemiş ancak otoritenin korumakla yükümlü olduğu evrensel taleplerdir. Diğer haklar ise ilk grup haklar tarafından tanınmış ve korunmuş insan potansiyellerini geliştirme amacı taşır. Dolayısıyla bu hakların var olabilmesi, ilk grup hakların aktif olmasına bağlıdır. Üstelik bu haklar siyasi otoritenin aldığı kararlar neticesinde sınırlandırılır ve korunur (Kuçuradi, 2016: 76-77). Bu nedenle bu hakların evrenselliği, hak içeriğinin her devletin kendi iç politikasına göre değişkenlik göstermesi sebebiyle tartışmalıdır. Haklara yönelik bu ayırım, siyasi otoritenin görevinin yalnızca temel hakları koruma olduğu ve diğer haklar üzerinde keyfi sınırlamalar yapabileceği anlamına gelmemelidir. Yapılan ayırimda önceliği ilk grup haklara veya bu haklar içerisinde yer alan bir maddeye tanımak yalnızca salgın gibi olağanüstü durumlarda gerekli görülebilir. Olağanüstü hâl uygulamaları olağan yönetim paradigmaları halini almamalıdır. Olağan süreçler içerisinde bir hak için diğer hakları kısıtlamak veya ihlal etmek insan değerinin unutulmasına neden olur.

3.2. LİBERAL TEZLERİN GEÇERLİLİK SORUNU

Kuşkusuz özgürlük, insan varlığının gelişimi ve ben'in kendini inşası bakımından öncelikli bir haktır. Belirtilmiş olduğu gibi bireysel özgürlüğe hiçbir dış faktör kısıtlaması olmaksızın erişebilmek ve siyasi otoriteyi özgürlüğü koruması amacıyla görevlendirmek liberalizm düşüncesinin idealidir. Tekdüze bir yaşam biçiminde liberalizmin bu ideali her insan için oldukça makul kabul edilecektir. Fakat kimi durumlarda aşırı bireyci ve özgürlükçü anlayış dokunulmazlığını yitirebilmektedir. Savaş gibi devletlerarası veya ülke içi ilişkilerden kaynaklanan krizler, ekonomik bu-

nalımlar ve salgın gibi olağanüstü durumlar karşısında siyasi otorite, insan onur ve değerlerini alçaltıcı faaliyetlerde bulunmaksızın, bireysel özgürlük ve haklara müdahale etmek durumundadır. Yaşamakta olduğumuz salgın süreci bu durumun örneğini sergilemektedir. Siyasi otoriteler, liberal düşüncenin savunduğunun tam aksine bireysel hak ve özgürlükleri kısıtlamakta, haklar ve toplumsal iyi arasında seçim yapmakta, çoğunluğun faydasını gözetmektedir. Salgın karşısında devlet tarafından yapılan uygulamalar keyfiyet değil, zorunluluk kaynaklıdır. Aksi halde temel bireysel hak ve özgürlüklerin kullanımına engel olan olağanüstü hâl yani salgın, geri dönüşü olmayan toplu hak ihlallerine ve toplumsal çöküşe sebebiyet verebilir. Bu nedenle özgürlük hakkının dünyada olup bitenler karşısında tekrar düşünülmesi gerekmektedir. Salgın sürecinde özgürlük hangi talep nedeniyle istenmektedir? Günümüze kadar pek çok farklı talep nedeniyle özgürlük istenmiştir; amaç kimi zaman ifade kimi zaman eğitim olmuştur. Ancak bugün özgürlük, yaşama talebi nedeniyle istenmektedir. Salgın bu talep için diğer hakların kısıtlanmasını gerektirmektedir. Bundan dolayı liberal anlayışın “bütün bireyler özgürdür” veya “her birey, hiçbir kısıtlama olmaksızın haklarını kullanmakta hürdür” ilkeleri birer ideal olarak kalmaktadır. Oysa ideal olanın gerçekleşmesini beklemek mevcut problemi çözmek için yeterli değildir.

Salgının seyri göstermektedir ki liberalizmin insan haklarını koruma yöntemi olarak kabul gören birey merkezli özgürlük anlayışı ve sınırlı devlet anlayışı sarsılmıştır. Salgın, insan hayatlarına ve özgürlüğe yönelik doğrudan bir tehdittir; devlet bu doğrudan tehdit karşısında yaşamları korumakla mükelleftir. Siyasi otoritenin bu yetkisi İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 1953 tarihinde yürürlüğe giren güncellenmiş halinde açıkça ifade edilmektedir. İlgili metnin 5.maddesi, “herkesin özgürlük ve kişi güvenliğine hakkı olduğu” belirtirken aynı maddenin 1/e fıkrasında, “bulaşıcı bir hastalık yayma tehlikesi olan bir kimsenin kanunlara aykırı olmayacak şekilde gözetilmesine alınabileceği” belirtilmektedir. Dolayısıyla temel hak ve özgürlükler nitelikleri bakımından mutlak olarak kabul edilseler de bireyleri her zaman mutlak olarak koruyamazlar. Haklar toplumsal koşullar, devlet olanakları ve bireysel davranışların içeriğine göre sınırlandırılabilir (Aktaran: Ünal, 2001: 352). Bu nedenle liberalizmin izleyici devlet tasarımı her koşulda mümkün olmayabilir.

Liberal anlayışta birey için her türlü sınırlamayı kaldırmak amaçlanırken, sınırlandırılan şey genellikle bir insan veya insan ürünü olarak tasarlanmıştır. Bugün ise insan kaynaklı değil, virüs kaynaklı bir kısıtlama söz konusudur. Bu ise liberal anlayışın kapsamını aşan bir durumdur. Başka bir deyişle sınırlayıcı güç temel hak ve özgürlükleri askıya alan irade devletin keyfi bir uygulaması değil, bütün bireyleri korumak için almak zorunda tedbirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda da bireyin

hangi sınırlamalardan korunması gerektiği konusu belirsiz kalmaktadır. Bununla birlikte liberal anlayışın, kısıtlama yetkisinin keyfi kullanımını önlemek için bireylerin hak ve özgürlüklerine müdahale edilmemesi gerektiğini belirtmesi önem taşımaktadır. Özgürlük bilinci, özgürlük vurgusu ile özgürlüklerin kullanımı arasındaki çelişki ve uyumsuzluklar bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Özgür olmak salt bireysel bir olgu değildir. İçinde yaşadığımız toplum özgür olduğu sürece özgürüz. Özgürlük öteki karşısında ve ötekine karşı yaşadığımız bir problemdir. Liberal anlayış, “toplum iyiliği”, “kamu yararı” gibi çoğunluğa yönelik ifadeleri muğlak kabul ederek bireyin topluma karşı ödevlerini değersizleştirir. Yalnızca tek tek bireylere ait ahlaki iyi ve değerlerin var olduğunu söylemek, evrensel insan haklarının varlığını savunmakla çelişmektedir. Bu durumda şu soru sorulabilir: Aynı toplumda yaşayan fakat farklı ahlaki ilke ve değerleri benimsemiş bireyleri, evrensel olduğu dile getirilen insan hakları şemsiyesi altında bir araya getirmek nasıl mümkündür? Ahlaki yargılardan bağımsız, özgürce davranırken topluma karşı ödevler nasıl yerine getirilecektir? Bu sorular liberalizmin özgürlük ve toplum anlayışında cevapsız kalmaktadır.

İnsan Hakları Beyanname’si’nin 29. Maddesine göre bireyin temel hak ve özgürlüklerinden bahsedebilmesi ve bu hakları kullanabilmesi için kendisine gelişim imkânları sunan topluluğa karşı yükümlülükleri vardır. Eğer bireyin hak ve özgürlükleri başka insanlar tarafından tanınmaz ve bu haklara saygı gösterilmezse bireyin hak veya özgürlük sahibi olmasının bir anlamı olmayacaktır. Bu nedenledir ki bireyler toplumsal bir oluşum altında bir araya gelir, hakları tanır ve hakların istikrarı için genel refah korunmaya çalışılır. Bireyin refah bir yaşam sürebilmesini toplumla bütünleşmesinde gören Rousseau’ya göre (1997:2) “toplum düzeni diğer bütün haklara temel olan kutsal bir haktır”. Çünkü haklar ancak toplumsal dayanışma ile güvence altına alınabilir. Haklar soyut düzlemde bireysel, pratikte ortaktır. Küresel salgın, bu ortaklığın çekirdeği olan yaşama hakkına ve dolaylı olarak öteki haklara yönelik ortak bir tehdittir. Bu tehdide karşı ortak hakları korumak ve hakka erişimi sağlamak ancak çoğunluğun iyiliğini gözetmekle mümkündür.

4. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ KORUMA GEREĞİ

Temel hak ve özgürlükler neden değerlidir? Bu hakların kısıtlanması neden insanlarda tedirginliğe yol açmaktadır?

İnsan haklarının sahip olduğu değer, bu hakların insanlara yönelik olmasından kaynaklanır. Bir başka deyişle insanın kendine has birtakım nitelikleri, onun diğer varlıklardan farklı bir değere sahip olmasının sebebi olarak kabul edilir. Bu nitelikler,

insanda potansiyel olarak bulunur ve aktüelleşebilmek için tanınmaya, korunmaya ve desteklenmeye ihtiyaç duyar. Bu anlamda insan, Sartre'in Varlık ve Hiçlik eserinde birçok kez ifade ettiği gibi, bir "proje varlık"tır. Potansiyellerini gerçekleştirdikçe diğer var olanlar karşısında varlığının değeri anlam kazanır (Bayraktar, 2014: 3-4). Aksi durumda insanın varlığını değerli kılacak bir ayrıcalığı yoktur. İşte insan hakları, bu potansiyel olarak bulunan imkânların aktüel hale gelebilmesi için gerekli olan koşulları bildirir. Koşullar, potansiyelinin farkında olsun veya olmasın tüm insanlara ulaşmayı amaçlar. Bu amacın gereği olarak insan hakları, mevcut potansiyelin sınırlarını belirler. Burada şunu belirtmek gerekir ki, insan hakları kavramı altında belirtilen koşullar, insanlara, hakları olsa bile, tüm isteklerini yapabilme yetkisi vermez. Çünkü her koşul, gerçekleşmesi ancak birtakım durumlar sağlandığında mümkün olan imkânları ifade eder. Bu da her insanın kendisinde bulunan olanakları gerçekleştirirken ötekinin varlığını ve imkânlarını gözetmesini, koşullara saygı duymasını gerekli kılar. Böylelikle insan hakları, her bir bireyin hakkına yer açılabilmesi için gerekli olan sınırlılık kavrayışının oluşmasına aracılık eder. Acaba buna neden ihtiyaç duyulur?

İnsan hakları kavramı ötekinin varlığının zorunluluğuna işaret ederek bir sınır-lama oluşturur ben ve öteki var oldukça hakların da var olması gerektiği sonucuna varılır. Her ne kadar bu hukuk pek çok kez tartışılmış olsa da ulaşılan sonuç hep aynı olmuştur. İnsan, yaşamını sürdürebilmek için ötekinin varlığına muhtaç olduğu sonucuna varılmıştır. İnsan kendi kendine yetebilen ve yalnızca biyolojik özellikleriyle yaşamını sürdürebilen bir varlık değildir. Sahip olduğu ve diğer varlıklardan ayırt edilmesini sağlayan değerler, insanı toplumsal bir varlık haline getirir. Bu değerler, insanların tümü için geçerlidir. Değerler sayesinde insanlar arası anlaşma ve yardımlaşma vücut bulur. Çünkü her insan, yaşamını sürdürdüğü müddetçe belirli amaçlara ulaşmak için çaba gösterir. Bu amaçların ardında fayda ilkesi yer alır. Talep edilen her ne olursa olsun talep eden için o, iyi ve faydalı olandır. Ancak bir insana "bu benim için faydalıdır ve bunu elde etmek benim hakkımdır" dedirten güç, öteki insanlara da aynısını söyletmektedir. Herkesin her şeye hakkının olduğu bir ortamda, insanların daha iyi bir yaşam süreceğini söylemek zordur. Böyle bir yaşamda korku hâkim olur. Her insan kendisi için faydalı olanı ister ve bu isteğine engel olan her şeyi bertaraf etme hakkına sahip olduğunu düşünür. İşte her insanın bir diğerinin kurdu olması yargısının anlamı budur. Oysa insan varlığının değerini temsil eden en önemli nitelik olarak akıl, faydalı olana ulaşmak için çabalarken varlığı tehlikeye düşürecek unsurlardan da sakınmayı buyurur. Bunun yolu ise insanlar arası yardımlaşma ve sınırların belirlendiği bir anlaşmadır. Hem faydalı olana ulaşmak hem de yaşamı sürdürmek ancak ötekinin haklarının tanınması ile mümkün hale gelir.

Bir insanı diğerinin kurdu olarak Hobbes'un aksine bu insanı öteki insan için tanrı gören Spinoza, ben varlığı ile öteki varlık arasında farklı bir yargı dile getirmektedir. Burada tanrı ifadesi ile yaratıcı bir kuvvet değil, insanların iyi bir yaşam sürmek ve kendilerini geliştirmek için ötekine gereksinim duydukları, bununda toplumdaki diğer insanların yardımını gerekli kıldığı belirtilir. İnsan bir akıl varlığı olarak ihtiyaçlarını karşılamada diğer insanların yardımına muhtaç olduğunun farkındadır. Yardımlaşma, dayanışma ve anlaşmalar olmaksızın imkân bakımından iyi ve faydalı bir yaşam sürmek olanaksızdır. Böyle bir yaşam, insanın ötekine yönelik sınırlılık kavrayışına sahip olması ile mümkün olur. Bu kavrayışın bir sözleşme olarak tüm insanların zihninde yer edinmesi insan haklarını önemli kılar. Çünkü buradaki sınırlılık bir zorlama veya baskı niteliği taşımaz. Rasyonel olarak insanın insan olmak bakımından değerini koruması ve bu değere uygun bir yaşam sürebilmesi için gerekli güvenceyi sunar. Dolayısıyla insan hakları, ben'in ötekiler karşısında varlığını ve faydasını garanti altına alır.

İnsan hakları bu şekilde değerlendirilmediğinde yalnızca her insanın sahip olduğu değişmez, evrensel ve kısıtlanamaz haklar bütünü olarak görülür. Ancak hakların bu özellikleri amaçtan ziyade sonuca odaklıdır. Zihinlerde yalnızca bu özellikler yer edinmekte, dillerde bu özellikler pelesenk olmaktadır. Bu nedenle kendi hakkının evrenselliğini savunan bir insan, başka bir insanın da hakkının evrensel olduğunu göz ardı edebilmektedir. Nitekim salgın sürecinde pek çok insan, haklarının evrensel ve kısıtlanmaz olduğu düşüncesi ile bir başka insanın yaşama hakkını ihlal edecek eylemlerde bulunmaktadır. Oysa insan haklarına rasyonel bir gözle baktığımızda, olağanüstü durumlar karşısında hakların kısıtlanabilir olduğu ve bir hakka sahip olmanın, bu hakkı sınırsız kullanmak demek olmadığı açıktır. Dolayısıyla insan hakları ve bu haklar altında yer alan temel hak ve özgürlüklerin değeri, toplumsal yaşamda her insanın potansiyelini gerçekleştirmesi için sağladığı saygı kriterinden kaynaklanır. Saygının sürdürülebilmesi ise ancak bu hakların korunması ve geliştirilmesi ile mümkündür.

SONUÇ

İnsan hakları kavramı, her insanın doğuştan sahip olduğu ve onun diğer varlıklardan ayırt edilmesini sağlayan birtakım nitelikler taşıdığı fikrini içerir. Bu nitelikler, insanın hayatını devam ettirebilmesi ve geliştirebilmesi için gerekli olan temel haklar olarak kabul edilir. Tarihsel süreçte haklara meşruiyet kazandıran güç pek çok kez tartışılmış olsa da günümüze yaklaşıldıkça hakların kısıtlanmasının ve yok sayılmasının mümkün olmadığı düşüncesi gittikçe yaygınlaşmıştır. Kelimenin tam anlamıyla insan hakları kavramsal olarak zihinlerde evrenselleşmiş ve mutlak kabul edilmiştir. Ancak reel olarak bu hakların gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği bir

başka deyişle bu haklara sahip olunup olunamayacağı bir problem olarak kalmıştır. Bugün salgın sürecinde bu problem tekrar zuhur etmiştir. Hakların insan dışı biyolojik bir varlığın yok edici etkisi dolayısıyla kısıtlanması, hakların tüm zaman ve mekanlarda geçerli olması tezine yönelik şüphe uyandırmıştır. Haklar arasında temel olan-temel olmayan, öncelik-sonralık ve evrensellik-sınırlılık tartışması doğmuştur. Salgın öncesi mevcut fikirler, oluşan şüpheleri ve tartışmaları gidermekte yetersiz kalmıştır. Çünkü tarihsel süreç ve seyir olağan dünyada yaşanmıştır. Salgın ise olağanüstü koşullar dayatmaktadır. Bu ise eski fikirlerin yerini yeniden düşünülmüş fikirlerin almasını gerekli kılmaktadır.

Salgının biçimlendirdiği olağanüstü dünyada temel hak ve özgürlüklerin algılanışı değişim sürecindedir. Bu sürecin sonucunda hakların alacağı yeni biçim herhangi bir dış güce değil, insan düşünce ve iradesine bağlıdır. Bireysel zihinler, probleme yönelik tezleri tekrar ele alıp olması gereken senteze ulaşabilirler. Bu sentez ise ancak temel hak ve özgürlüklere saygı bilincine ulaşmış bireyler tarafından oluşturulabilir. Saygı, ötekinin varlığını mümkün kılar. İnsanın dünyası doğrudan ve sadece doğa dünyası değil, öteki ile kurduğu anlam dünyasıdır. Bu dünyada temel hak ve özgürlüklerin dıştan sınırlandırılması yerine kişilerin hak algısını kendi içlerinde oluşturması gereklidir. Çünkü hak ve özgürlükler soyut kavramlar olmakla birlikte ancak ötekiyle kurulan dünyada anlam kazanır. Bu noktada “insan haklarını yeniden düşünme”nin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Yeniden düşünmekle insanların, insan hakları kavramını algılayışında bir tekâmül sağlanabilir. İnsan haklarının ötekinin varlığıyla anlam kazandığı ve ötekine duyulan saygıyla geçerliliğe sahip olduğu bilincine ulaşılabilir. Çünkü salgın herkesin herkes için tehdit olduğu, herkesin hep birlikte kurtulabileceği gereğini ortaya koymuştur. Bu nedenle insan hakları kavramının ve bu kavramın kapsadığı hakların tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. Rasyonel ve reel çerçevede gerçekleşecek olan bu değerlendirme sayesinde haklar konusunda yetersizliği ortaya çıkan eski fikirlerin yeri, olağan veya olağanüstü durumlar karşısında “bu, benim hakkımdır” demenin koşulları yeniden belirlenerek doldurulabilir. Salgınla ortaya çıkan insan hakları sorunları eleştirel bir bakışla tekrar ele alındığında mevcut koşullara uygun olan yeni inşalar için yeniden düşünülmelidir. Yepyeni ve gelişmiş bir bakış açısı geleceğe yönelik bir ümit oluşturabilir. Temel hak ve özgürlüklere yönelik sınırlamalar keyfiyete izin vermeksizin denetimli ve adaletli olmalıdır. Öyleyse salgın sürecinde insan haklarına yönelik sınırlama amacının, diğer hakların temeli olan yaşam hakkını ihlal edecek faaliyetleri önleme, toplumun sağlık güvenliğini sağlama ve koruma olduğu göz ardı edilmemelidir. Bunun herkesçe kabulü yeni bir bilinç durumu demek olur.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, (1997). *Nikomakhos'a Etik*, (Çev. Saffet Babür). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Balan, A. (2018). Orta Yolcu Bir Formül Olarak Radbruch Formülü, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), 69-89.
- Bayraktar, L. (2014). *Felsefe İle*, Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.
- Biemel, W. (1984). *Sartre*, (Çev. Veysel Atayman). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2007). *Felsefe*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Chloros, A. G. (1958). What is Natural Law?, *The Modern Law Review*, 21(6), 609-622.
- Cicero, M.T. (2018). *Yasalar Üzerine*, (Çev. C. Cengiz Çevik). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gorecki, J. (1996). *Justifying Ethics Human Rights and Human Nature*, London: Transaction Publishers.
- Hayek, F. A. (1994). *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük Cilt I: Kurallar ve Düzen*, (Çev. Atilla Yayla). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Heidegger, M. (2013). *Düşünmek Ne Demektir?*, (Çev. Rıdvan Şentürk). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2013). *Özgürlükler Hukuku 1 (İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş)*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kelsen, H. (2016). *Saf Hukuk Kuramı-Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*, (Çev. Ertuğrul Uzun). İstanbul: Nora Kitap.
- Kuçuradi, İ. (2016). Felsefe ve İnsan Hakları, İ. Kuçuradi içinde, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri* (s.73-80), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (2018). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Locke, J. (2013). *Hükümet Üstüne İkinci Tez*, (Çev. Aysel Doğan). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Lomasky, L. E. (2017). İki Liberalizm Anlayışı, C. Uslu içinde, *Liberalizm El Kitabı*, (s.223-267), Ankara: Liberte Yayınları.
- Nonet, P. (1990). What is Positive Law?, *The Yale Law Journal*, 100(3), 667-699.
- Öner, N. (1990). *İnsan Hürriyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1997). *Toplum Anlaşması*, (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Shue, H. (2016). Temel Hakların Evrenselliği, İ. Kuçuradi içinde, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, (s.39-67), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Tepe, H. (2018). *İnsan Hakları Felsefesi*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Uslu, C. (2011). *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar-İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Ünal, Ş. (2001). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Wacks, R. (2019). *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, (Çev. Engin Arıkan). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Yenişehirlioğlu, Ş. (1982). Varlık Sorunsalı ve Jean Paul Sartre, *Yazko Felsefe Yazıları*, (2), 112-121.

KÜRESEL SALGINDA DEVLETİN LEVIATHAN'A DÖNÜŞME TEHLİKESİ

The Danger of the State Turning into Leviathan in the Global Pandemic

Eda ÇOBAN KAPUOĞLU*

Makale Gönderilme Tarihi: 14/04/2021

Kabul Tarihi : 10/05/2021

ÖZ

Siyasal düzenin yokluğu kaos demektir. Böyle bir ortamda bireylerin başta yaşam hakkı olmak üzere güvenlik ve mülkiyet hakları tehlike altına girer. Mevcut problemlerin çözülmesi ve yeni sorunların ortaya çıkmaması için siyasal otoriteye gereksinim vardır. Otorite, bir düzen oluşturarak işlerin düzenlenmesini, bireysel ve toplumsal yaşamın sükûnetle devam etmesini garanti altına alır. Fakat bu düzenin sürekliliği için otoritenin de belirli sınırlarının olması elzemdir. Bu ihtiyaç küresel salgın sürecinde daha açık biçimde hissedilmektedir. Salgın sürecinde devletin uygulamaya koyduğu yasaklar, sınırlandırmalar ve cezalar onun güç vasıtalarının değişimini de işaret etmektedir. Yaşanan bu değişim ise içinde bulunduğumuz noktadan adeta geriye doğru bir dönüşü betimlemektedir. Bu bağlamdaki problemler felsefe tarihinde de tartışılmıştır. Bu makalede, Hobbes'un Leviathan kurgusundaki sınırlandırıcı otorite ile

ABSTRACT

The absence of political order means chaos. In such an environment, the security and property rights of individuals, especially the right to life, are endangered. Political authority is needed to solve existing problems and prevent new problems from arising. By establishing an order, the authority guarantees the organization of things and the continuation of individual and social life in peace. However, for the continuity of this order, it is essential that the authority has certain limits. This need is felt more clearly during the global epidemic process. The prohibitions, restrictions and punishments imposed by the state during the epidemic process also point to the change of its power tools. This change, on the other hand, almost describes a backward return from the point we are in. Problems in this context have also been discussed in the history of philosophy. In this article, the restrictive authority in Hobbes's Leviathan

* Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, ecoban11@posta.pau.edu.tr, ORC ID: 0000-0002-0728-5518

günümüz salgın sürecindeki devlet otoritesi kullanımı karşılaştırılacaktır. Bu süreçte kullanılan dijital uygulamaların ve yapılan sınırlandırmaların birey özgürlüğüne müdahale olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle mevcut devlet otoritesinin, özgürlük sınırlandırıcısı olan Leviathan'a dönüşüp dönüşmeyeceği ve böyle bir tehlikenin olup olmadığı sorularına cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birey, Covid-19, Dijital Leviathan, Hobbes, Küresel Salgın, Leviathan, Locke, Özgürlük

fiction will be compared with the use of state authority in today's epidemic process. It is thought that the digital applications and restrictions used in this process are interfering with the freedom of the individual. From this point of view, the questions will be sought whether the current state authority will turn into Leviathan, which is the restrictor of freedom, and whether there is such a danger.

Keywords: Covid-19, Digital Leviathan, Global Pandemic, Hobbes, Individual, Leviathan, Liberty, Locke

GİRİŞ

Toplumsal yaşantı, işleri düzenleyecek bir otorite gerektirir. Siyasal toplumun kurulmasıyla birlikte düzeni sağlayacak otorite devlet mekanizmasıdır. Devlet otoritesinin olduğu toplumsal ve siyasal durumlarda da sınır çizme ya da sınır aşımı gibi sorunların yaşanması kaçınılmazdır. Dolayısıyla bunların ne şekilde çözüleceği, sınırların ne olduğu ve neye göre belirlendiği, daha önceki dönemlerden itibaren kazanılan hakların ve insanı olduğundan daha iyi hale getirecek olan sınır genişlemelerinin mevcut durumda nasıl olacağı sorularının sorulması da aynı şekilde kaçınılmazdır. Madem ki insan ve toplum tekâmül edecektir, olduğundan daha iyi bir hale gelecektir, o halde sınırlandırmaların daha az olması ve özgürlük alanının daha da genişlemesi beklenir. Gelişimin yaşandığı tüm çağlarda bu böyle olmuştur. Fakat içinde yaşadığımız çağda bu noktadan geriye doğru bir dönüş olduğu kuşkusuz duyulmaktadır. Bu durum Hobbes'un betimlediği bir otorite kullanımı olan Leviathan'ı düşündürmekte, modern çağlarda devletin dijital bir Leviathan'a dönüşüp dönüşmeyeceği sorusunu beraberinde getirmektedir.

Felsefe tarihindeki en karakteristik siyasal otorite kurgusu Hobbes'a aittir. Onun Leviathan'ı ile küresel salgın dönemindeki uygulamalar arasında bir paralellik aranabilir. Devletlerin otorite kullanımında da özgürleştirici yönde değil, sınırlandırıcı bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Bunun en yakın örneğini küresel salgın sürecinde yaşamaktayız. Bu süreçte devletler, bireylerin zarar görmemesi için birtakım çözüm yolları üretmekte ve çeşitli tedbirler almaktadır. Sokağa çıkma yasakları, maske zorunluluğu, seyahat ve çalışma kısıtlamaları bu tedbirlerden bazılarıdır. Bireyler bu süreçte alınan sınırlandırıcı kararlarla yaşamak zorundadır. Mecburiyet, özgürlükle karşıt kabul edilir, bu nedenle devlet otoritesinin kullanım biçiminin tartışılmasına ihtiyaç duyulur. Bu salgın sürecini yalnızca vaka sayıları, istatistiksel veriler ve mikrobiyolojik olgularla değil, felsefe, özgürlük ve etik açısından da incelemek lazımdır.

Siyasal sistemin içine düşebileceği tehlikeyi hissedenden zihinler de bu tabloyu düşünmekle yükümlüdür. Bu yazıda küresel salgın sürecindeki koşullar nedeniyle devletlerin otorite kullanımındaki değişim ele alınacak, yeni tarz otorite kullanımının Hobbes'un Leviathan kurgusuyla benzerliği soruşturulacaktır.

1. DEVLET NEDİR?

Siyasal alanın aktörü devlettir. Tarihsel süreçte neredeyse her dönem devlet üzerine tartışmalar yapılmıştır. Devleti açıklamaya ve anlamlandırmaya yönelik bu tartışmalar, onun ne olduğu, niçin ve nasıl ortaya çıktığı, birey ve devlet arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği gibi sorulara bir cevap arayışıdır. Ancak bütün bu

tartışmalar sonucunda, günümüz de dahil olmak üzere devlet olgusu hakkında bir uzlaşmaya varılamamıştır. “Bunun nedeni devletin diğer kurumlar gibi sürekli bir değişim olgusu içinde olması, fonksiyonlarının zamanla değişmesi, her farklı bakış açısına ve ideolojiye göre farklı devlet algılamalarının ortaya çıkması ve tanımlara yansımalarıdır” (Karabağ, 2002: 9).

Bu manada diğer bir neden de devlet kavramının farklı perspektiflerden yorumlanmasıdır. Örneğin, devlet kavramı felsefeciler tarafından kurgusal olarak ele alınırken, siyaset bilimciler onu olgusal zeminde tartışırlar. Bu durum hem tartışmaların nihayete ermesi hem de kavramın genel-geçer bir tanımının yapılması noktasında güçlük ortaya çıkarmaktadır.

“Felsefi açıdan temel noktalar bağlamında devletin doğasının dört ana biçimde tasarlandığı söylenebilir. Bunların ilki, devletin doğal bir organizma olarak görüldüğü anlayıştır. Platon’un devlet anlayışına tekabül eden bu yaklaşımda devlet, insan organizmasıyla eşdeğerdir. İkinci anlayış, Aristoteles’e aittir. O, devletin belli hizmetler vermek amacıyla kurulan bir kurumlar dizgesi olduğunu ileri sürer. Bu anlayışta devletin varlık nedeni yurttaşlarının mutluluğudur. Üçüncüsü Hobbes, Locke ve Rousseau’nun temsil ettiği toplumsal sözleşmecî devlet anlayışıdır. Bu filozoflar, devleti, insanların ilkel toplumsal yapılanma dönemindeki doğa durumunun istenmeyen koşullarından kurtulmak amacıyla bir gereksinim olarak kurduklarını iddia ederler. Doğal özgürlük durumunun kontrolsüzlüğünün neden olduğu iyi-kötü algılamasının belirsizliğini ortadan kaldırmak üzere insanlar, bir toplum sözleşmesi ile ortak bir istençle kendilerini temsil edecek bir gücü yani hakemi -devlet- olarak belirlemişlerdir. Dördüncü yaklaşım Hegel tarafından geliştirilen, günümüz ulus-devletini de büyük ölçüde etkileyen modern devlet anlayışıdır. Bu yaklaşımda devlet, kendi bünyesinde belli yetiler, yetenekler ve amaçlar taşıyan, kendisinde özgür istenci bulunan bir kavramdır. Burada devlet, insanın, toplumun ve tüm diğer kavramların hepsinin üstünde yer alan tanrısal bir kurumdur” (Güçlü vd., 2003: 365-66).

Bütün bu açıklamalarda ortak olan iki şey vardır. Birincisi, devletin doğuşu hakkında felsefeciler tarafından yapılan açıklamaların tasarım veya kurgu olmasıdır. İkincisi ise bireylerin, içinde yaşadıkları mevcut durumdan rahatsız oldukları için siyasal bir düzen kurmak istemeleridir. Bu durum siyaset felsefesinde devletin şu şekilde tanımlanmasına neden olmuştur: Siyaset felsefesine göre devlet, toplumu düzenleyip yönetecek kurallar ve yasalar oluşturma otoritesine sahip ayrı bir kurumlar kümesidir (Cevizci, 2008: 360). Bir başka ifadeyle devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayanlar için bir düzen tesis eden siyasal bir örgüttür; devlet, bununla

kalmayıp, ayrıca yurttaşlarını kontrol etme araçlarına sahip olan bir yapıdır (Cevizci, 2008: 360).

Siyaset bilimi, siyasal düşünceler ve hukuk, devlet kavramını olgusal olarak açıklamaktadır. Devlet düşünsel manada değil, olgu dünyasındaki somut bir mevcudiyet veya bir oluşum gibi değerlendirilmektedir. “Devlet, siyasal birleşmeyi ve bütünleşmeyi sağlayan bir simge, bir semboldür” (Kapani, 1983: 18). Huggins’e göre devlet, belli bir bölgesel alanda çalışan, insanların üzerinde meşru güç ve otoriteye sahip olan; kanun ve emirleri kabul edilmezse ya da onlara karşı gelinirse nihai yaptırım olarak meşru bir şekilde güç kullanabilen kurumların, unsurların ve ögelerin hepsidir (Huggins, 2006: 330).

Siyaset bilimci Heywood’a göre devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanlardan oluşan bir toplumu düzen içerisinde yönetmek amacıyla kurallar ve yasalar koyma erkine sahip kurumlar aracılığıyla otorite kullanan bir örgüttür (Heywood, 2012: 29). Devlet, insanları yönetme yetkisine sahip olan işlevsel bir mekanizmadır. Bu mekanizmanın, yani devletin, devlet olmasının gerektirdiği birtakım özellikleri mevcuttur. Heywood devletin özelliklerini şöyle özetlemiştir: Devlet, egemen bir güç olarak toplumdaki diğer tüm birlik ve grupların üzerinde mutlak ve sınırlandırılmamış iktidar hakkı ve uygulamasına sahip bir siyasi bir yapıdır. Devletin kararlarının kamusal çıkar veya ortak iyi adına alındığı iddia edildiği için toplumun üyeleri bakımından genellikle bağlayıcıdır. Bu nedenle devlet, kanunlarına itaat etmeyip onu ihlal edenleri cezalandırma yetkisini elinde bulundurmaktadır (Heywood, 2010: 127).

Devlet, insanların bireysel ve toplumsal temelli ihtiyaçlarından ötürü oluşturmuş oldukları bir yapıdır. Bu yapının amacı; otoritesini kullanarak hem toplumsal hayatı düzenlemek hem de bireyler arasındaki olası karışıklıkları önlemektir. Bütün bunları yapabilmesini mümkün kılan şey, onun sahip olduğu çeşitli mekanizmalar kadar yine sahip olduğu meşruiyettir. “Meşruiyet, kavram olarak eylemlerin, ilişkilerin ve iddiaların toplumsal kabul görece hukuki, rasyonel, zorunlu, ahlaki, makul, doğal gerekçelere dayandırılmasıdır. Bu, insanların temel bir yasaya göre düşünmeleri, hareket etmeleri ve yargılanmaları anlamına gelir. Meşruiyet, siyasal iktidarın nüfuz alanı olarak kabul edilir. Aynı zamanda, bir fiilin hangi ilkeye göre tasdik edileceğinin referans kaynağını gösterir. Bu yüzden meşruiyet, siyasal olarak eylemlerin ve inançların kabul edilebilir ölçütlerinin belirlenmesidir” (Çetin, 2003: 67). Bir başka yoruma göre meşruiyet, politik bir sisteme, devlete veya hükümete itaat edip etmemek, bir teoriyi benimseyip benimsememek gerektiğini belirleyen durum. Siyasi iktidarın sadece kurumsallaşmasına değil, fakat aynı zamanda ahlâki bakımdan

temellendirilmesine imkân veren süreçtir (Cevizci, 2000: 639). “Bu manada meşruiyet, yönetenin yönetme hakkının bilincinde olması, yönetilenin de yönetene bu hakkı vermesi olarak anlaşılabilir” (Gürbüz, 1998: 12).

Zihinlerde onaylanma anlamındaki meşruiyet, devletin toplum tarafından sahiplenilmesinin de gerekçesidir. Böylece toplumsal düzen sağlanır. Ancak devlet her ne kadar düzenin sağlayıcısı ve koruyucusu olsa bile bazı durumlarda bireyle ilişkisi dinamiktir ve değişen durumlarda yeniden tartışılması lazımdır.

2. THOMAS HOBBS'UN OTORİTER DEVLETİ: LEVIATHAN

Hobbes kendi kurgusunun temeline doğa durumu içindeki bireyi yerleştirir. Doğa durumu Hobbes'un, devlet olmadan önceki düzeni anlattığı bir betimlemedir. Burada bireyin yegâne amacı sadece kendi çıkarlarına uygun yaşamaktır. Doğa durumu denildiğinde otoriter bir güç veya devletin bulunmadığı, insanların özgürlük içinde istedikleri gibi yaşadıkları bir düzen akla gelir. “Hobbes'un “doğa durumu” varsayımı toplumun ve devletin ortaya çıkmasından önce güvenlik gereksinimi içinde olan ve bu nedenle öteki insanlar üzerinde iktidar kurma isteği ile dolu insanlardan oluşan bir kalabalık düşüncesine dayanmaktadır (Şenel, 2002: 323). İnsanların eşitlik ve sınırsız özgürlük içinde yaşadığı bu dönem çeşitli tehlikeler içermektedir. “Devlet olmadıkça herkes herkese karşı daima bir savaş halindedir. İnsanlar hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedirler ve bu savaş herkesin herkese karşı savaştır” (Hobbes, 2013: 101).

Bir otoritenin bulunmadığı, tüm insanların sadece bireysel çıkar ve özgürlüklerine göre hareket ettiği durumda düzenli bir yapıdan söz edilemez. Böyle bir tabloda insanın hayatını sürdürebilmesinin garantisi olmadığı gibi, yapıp ettiklerinin bir anlamı ve değeri de yoktur. Bundan hareketle Hobbes, çalışmayı gereksiz görür çünkü bunun karşılığı söz konusu değildir. “Burada ne zaman hesabı ne sanat ne yazı ne de toplum vardır. Hepsinden daha kötüsü hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır. Bu nedenle insan hayatı yalnız, yoksul, vahşi ve kısa sürer” (Hobbes, 2013: 101). İnsanlar, belirtildiği gibi sınırsız özgürlükleri ve bencillikleriyle hayatta kalma mücadelesi verirler. “Her birey, diğerlerine karşı doğal bir yükümlülük hissetmeyen ve hayatta kalma ile kendini tatmin etme üzere iki temel güdünün önderlik ettiği yalnız kalmış bir canavar gibi davranır” (Tannenbaum ve Schultz, 2015: 203).

Hobbes'un Leviathan kurgusu olarak söz konusu ettiği doğa durumundaki bu koşullar, insanların her türlü davranışına meşruiyet sağlar. Çünkü burada doğru-yanlış, haklı-haksız, suçlu-suçsuz gibi kavramların yeri yoktur. Bu da insanların kötü sonuçlar doğuracak eylemleri bilerek ve isteyerek bencilce hayata geçirmeleri-

ne zemin hazırlamaktadır. Hobbes insanların bu durumunu şöyle açıklar: İnsanlık durumu, herkesin herkese karşı savaş durumu olduğu için ve bu durumda herkes kendi aklıyla hareket ettiği ve kendi hayatını düşmanlarına karşı korumak için ona yardımcı olacak her şeyi kullanabileceği için; böyle bir durumda herkesin her şeye hakkı vardır. Bir başkasının bedenine bile (Hobbes, 2013: 104). Hobbes'un buradan mutlak eşitlik kavramına geçtiği dikkati çekmektedir.

Herkesin her şeye hakkının olması mutlak eşitlik kavramını beraberinde getirmektedir. Bu durumda içinde bulunulan savaş özgürlükten değil, bilakis insanların her şey üzerinde eşit hakka sahip olmalarından çıkabilir. Eşitlik; güvensizlik ve savaş meydana getirir. Hobbes'a göre eşitlik, insanların amaçlarına erişmesi için umut doğurur. Bu nedenle, iki insan aynı anda sahip olamayacakları bir şeyi arzu ederse birbirine düşman olur ve esas olarak varlığını korumak ve bazen de sadece zevk almak olan amaçları uğruna, birbirlerini yok etmeye veya egemenlik altına almaya çalışırlar (Hobbes, 2013: 100). Bu durum insanlar arasında güvensizlik doğmasına da neden olmaktadır. Her şeyi yapmakta özgür olan bir insan için onunla aynı haklara sahip olan başka biri her zaman tehlikeli ve güvenilmezdir.

Hobbes'un kurgusundaki mutlak eşitlik durumunun benzeri, sanki küresel salgın sürecinde de yaşanıyor gibidir. Salgın herkesi eşit derecede tehdit etmektedir. Ama Hobbes kurgusunda eşitlikten savaş çıkacağı öngörür, bugünün eşitlik durumu başka bir karakteristik taşımaktadır. Salgın sürecinde herkes virüse karşı bir savaş vermekte ve bu savaşta insan diğer insanlarla dayanışma içinde olmak zorunda kalmaktadır. Her iki durum da adeta Leviathan'a işaret ediyor gibidir. Hobbes'un kurgusunda eşitliğin savaşla sonuçlanması, Leviathan'ın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Salgın döneminde ise devlet herkesi eşit şekilde korumak için Leviathan gibi sınırlar çizmektedir. Devletin aldığı tedbirler ve uyguladığı kısıtlamalar bunun örnekleri gibi durmaktadır.

Haklar sadece eşitlikten ibaret değildir, özgürlük de bunlar arasındadır. Ancak özgürlüğün kaynağını soruşturmak gerekir. Özgürlük de tıpkı eşitlik gibi doğal bir haktır. "Doğal hak, kendi doğasını, yani kendi hayatını korumak için kendi gücünü dilediği gibi kullanmak ve kendi aklı ile bu amaca ulaşmaya yönelik en uygun yöntem olarak kabul ettiği her şeyi yapmak özgürlüğüdür. Özgürlük ise kelimenin doğru anlamıyla dış engellerin yokluğudur" (Hobbes, 2013: 103). Hobbes'un özgürlük ile hak arasında kurduğu bu doğal ilişki kendinden sonraki dönemlerde özgürlük kavramının hareket noktası olacaktır.

Hobbes'un Leviathan öncesini betimlediği doğa durumunda, insanlar her ne kadar kuralsız ve sınırsız bir özgürlüğe sahipmiş gibi görünse de aslında sınırlandırıcı bir güce tabidir. Bu sınırlandırıcı güç ise doğa yasasıdır. "Doğa yasası, sınır koymaktır. Bu yasa, akılla bulunan ve insanın kendi hayatı için zararlı veya hayatını koruma yollarını azaltıcı olan şeyleri yapmasını yasaklayan, insanın hayatını en iyi şekilde koruyabileceğini düşündüğü bir ilke veya genel kuraldır. Bu kurallardan birkaçı; adaletli olmak, minnettarlık, herkese hakkı olanı vermek, varlığını korumak, hakkaniyet ve affettir" (Hobbes, 2013: 104). İnsanlar arasındaki düzeni sağlaması umut edilen doğa yasaları, mevcut durumdaki problemleri çözmeye yetmemiştir. "Doğa yasalarına rağmen, (bu yasalara uyulmak istendiğinde ve güvenlik içinde uyulması mümkün olduğunda) kurulu bir otorite yoksa veya bu iktidar güvenliğimiz için yeterince büyük değilse; herkes bütün diğer insanlara karşı korunmak için, kendi gücüne ve kurnazlığına dayanacak ve üstelik bunu meşru olarak yapabilecektir" (Hobbes, 2013: 133). İnsanlar arasındaki savaşı bitirecek ve onların doğa yasalarına uygun bir hayat sürmesini sağlayacak garantöre ihtiyaç vardır. Zira bu durumdan ancak mutlak bir otorite sayesinde çıkılabilir. Bu mutlak otorite ise Hobbes'un Leviathan'ıdır.

Doğal bir hak olan sınırsız özgürlük sahibi insanlar, bu özgürlüğün kendilerine sunmuş olduğu savaş ve güvensizlik halinden ötürü bir otorite altında yaşamak isterler. Otoritenin olmadığı yerde kural ve yasaların öneminden söz edilemez; çünkü onları denetleyecek üstün bir güç yoktur. Bu da insanları sürekli bir kavga ve kaos ortamında yaşamaya mecbur bırakır. Oysa devletin olduğu yerde insanın tüm hak ve özgürlükleri güvence altındadır. Bu da insanların devlet kurma nedenidir. "Doğal olarak özgürlüğü ve başkalarına egemen olmayı seven insanların, devlet halinde yaşarken kendilerini tabi kıldıkları kısıtlamanın nedeni, amacı veya nihai hedefi, kendilerini korumak ve böylece daha mutlu bir hayat sürmek; yani, insanları korku içinde tutacak ve onları ceza tehditleriyle, ahitleri ifa etmeye zorlayacak ve doğa yasalarına uymaya zorlayacak belirgin bir güç olmadığından insanların doğal duygularının zorunlu sonucu olan o berbat savaş durumundan kurtulmaktır" (Hobbes, 2013: 133). Devlet böylece, insanların içinde buldukları savaş temelli doğa durumundan kendilerini kurtarmak için yegâne sığınak olarak ortaya çıkar.

Hobbes'a göre bir devletin oluşumu, insanları, yabancıların saldırısından ve birbirlerine verecekleri zarardan koruyabilecek ve böylece kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi genel bir gücü kurmanın tek yolu, bütün kudret ve güçlerini tek bir kişiye veya hepsinin iradesini onların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyerek

bir heyete devretmeleridir (Hobbes, 2013: 136). “Bu bağlamda sözleşme sonucu oluş(turul)an devlet, üyesi olan bireyleri hem dışarıdan gelebilecek olası tehditlere hem de devlet/toplum içerisinde birbirlerine karşı koruma ve güvenliklerini sağlama fonksiyonunu yerine getirmektedir. Dolayısıyla insanlar arasında gerçekleştirilen toplumsal sözleşmeye göre bireylerin güvenliği, egemen güç olan devlet tarafından sağlanmaktadır. Devletin, güvenliğin sağlanmasına ilişkin bu fonksiyonu, devletin hem yetki hem de sorumluluk alanı içerisinde yer almaktadır” (Karaduman, 2020: 126). Ancak yukarıda sözü edilen bu devretme kendinden vazgeçmek için değil, kendini güvence altına almak içindir. Bu, devletin işlevini tanımlar. “Devlet bir kişiye veya bir kurula, onun kendilerini başkalarına karşı koruyacağı inancıyla, tabi olmak için insanların gönüllü olarak kendi aralarında anlaşmalarıdır. Bu, siyasal bir devlet veya sözleşme ile kurulmuş bir devlettir” (Hobbes, 2013: 137).

Leviathan, insanların bir araya gelip kendilerini korumak için yetki ve özgürlüklerini devrederek sözleşme yoluyla oluşturdukları mutlak bir otorite, mutlak egemen olduğuna göre devletin bu şekilde sözleşme ile kurulmasından, halkın rızası ile kendisine egemenliğin devredildiği kişi veya heyetin bütün hakları ve yetkileri doğmaktadır (Hobbes, 2013: 137). İşte bu durum Leviathan’ı kişilerin tüm hak ve yetkilerinin devredildiği bir otorite haline getirirken, insanları da bu mutlak gücün uyrukları yapmıştır. Burada insanların sözleşme yoluyla tüm haklarından feragat edip, adeta “güvenliğimiz için özgürlüğümüzü feda edebiliriz” dedikleri bir düzen kastedilmektedir. Bu nedenle Leviathan özgürlüğün tesis edildiği bir yapı olmak yerine, uyruk ve otorite ilişkisiyle karakterize olan bir düşünce haline gelmiştir. Leviathan onların güvenliklerini sağlayacak ve özgürlüklerini koruyacak, onlar da Leviathan’ın her kararına boyun eğeceklerdir. Çünkü sözleşme yaparak bunu kabul etmişlerdir. Bu görüşlere ilişkin bazı yorumlara göre, hak ve özgürlüklerin lehine terk işleminin yapıldığı kişi ya da meclis sözleşmeye taraf değildir. Lehine sözleşme yapılan üçüncü kişi durumundadır. Sözleşmeyi yapanlar tüm hak ve özgürlüklerini terk ederek kendilerini bağlamışlar ancak getirdikleri efendi, yani devlet, Leviathan hiçbir şeyle hiçbir şekilde bağlanmamıştır. Devlet üstün bir kişiliğe sahiptir, son derece güçlüdür, egemendir, tüm insanlar onun uyruğudur (Göze, 2005: 139).

Leviathan ile uyruklar arasındaki ilişki kısaca şöyle özetlenebilir: Uyrukların barışı, özgürlüğü ve savunulması için neyin gerekli olduğuna egemen karar verir. Egemenin eylemleri uyruk tarafından eleştirilemez. Her bir uyruk, kurulmuş olan devletin bütün eylemlerinin ve kararlarının amili olduğu için, egemenin yaptığı hiçbir şey uyruklarına yapılmış bir haksızlık olamaz. Ve ayrıca egemen, uyruklarından herhangi biri tarafından adaletsiz olmakla da suçlanamaz (Hobbes, 2013: 140). Böyle bir

Locke doğa durumunda kontrolsüz bir özgürlük ve savaş halinin aksine ölçülü bir yaşayışı anlatmaktadır. Bu kontrollü yaşayışın bir yasayla sağlandığını ifade etmektedir. Locke'a göre doğa durumu onu yöneten ve herkesi bağlayan bir doğa yasasına sahiptir. Ve akıl, ki bu yasadır, ona danışan tüm insanlığa, herkesle eşit ve bağımsız olan bir kimsenin başkasının hayatına, sağlığına, özgürlüğüne ya da mülküne zarar vermemesi gerektiğini öğretir (Locke, 2013: 30). Dolayısıyla özgürlük bir serbestlik durumu değildir. Bu, akılla ulaşılabilen doğa yasasıyla sağlanır. Bu nokta, özgürlük kavramındaki anlam değişiminin başlangıcıdır. Artık insanın istediğini, istediği şekilde yapabilmesi özgürlük olarak kabul edilmez.

“İnsanın doğal özgürlüğü, yeryüzündeki herhangi bir güçten bağımsız olmak, bir adamın iradesi veya otoritesi altında değil, sadece doğa yasasına tabi olmaktır” (Locke, 2013: 43). Doğa yasası sayesinde insanlar özgürlüklerini kendileri için en faydalı olacak şekilde kullanırlar. Bu durumda sınırlar sanki görünmez bir kalemle çizilmiştir. Görünmezdir, çünkü bir otorite tarafından belirlenmiştir. Ancak insanlar bu sınırı ihlal etmemektedir. Lakin bu noktada şunu sormak gereği doğar: İnsanlar arasında bencilliğin, savaşın ve diğer kötü şeylerin olmadığı böyle bir doğa durumundan devlete geçiş nasıl ve neden olmuştur?

Locke'un düşüncesinde, doğa durumundaki herkes doğa yasasına bağlıdır ama bu yasayı çiğneyenlere kimin ceza vereceği belli değildir. “Doğa yasasının yaptırım gücü herkes için geçerli olduğu gibi, bu yasanın uygulanması konusunda da herkes eşit haklara sahiptir. Bu eşit haklar, özellikle savaş durumuna ve toplum sözleşmesine giden süreçte kritik bir önem taşıyacak olan cezalandırma hakkı açısından yorumlanır” (Ağaoğulları vd. 2009: 166). Bir kişi başkasının özgürlüğüne müdahale ediyor, onun mülkiyetine zarar veriyorsa cezalandırılmalıdır. Ancak suçlu kişilerin cezalandırılmasını sağlayacak bir organizasyon yoktur. “Yetkili bir ortak yargıcın yokluğu (çokluk adaleti ve denkserliği izleyemeyeceği için) en küçük haksızlık ve çatışmalarda bile insanları birbiriyle savaş durumuna getirip, yaşamlarını tehlikeye sokar” (Şenel, 2008: 370). Bu durum devletin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Locke'a göre, yeryüzünde huzur için kendisine başvurulacak bir gücün, otoritenin olduğu yerde, savaş durumuna geçilmeyecektir. Tüm anlaşmazlıklar bu güç tarafından karara bağlanacaktır. İnsanların siyasal bir topluma geçip, devlet oluşturmalarının en temel nedeni budur (Locke, 2013: 40).

Doğal durumdan siyasal topluma geçmek için insanlar arasında ortak bir sözleşme yapılacaktır. Bu sözleşme insanların hak ve özgürlüklerini garantiye alacak bir vasıta olarak düşünülebilir. Locke'a göre bu sözleşme aslında bir onaydır. Herhangi bir siyasal toplumu başlatan ve onu gerçekten oluşturan şey, çoğunluğu oluşturan belli sayıdaki özgür insanın bir toplum oluşturmak için verdikleri onaydan başka

bir şey değildir (Locke, 2013: 92). Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Hobbes'un sözleşmeyle oluşturduğu devlette insanlar bütün hak ve özgürlüklerini kendi istekleriyle siyasal otoriteye devretmişlerdi. Ancak Locke'un sözleşmesinde bir hak devredilmesi söz konusu değildir. Aksine insanlar bu sözleşmeyi yapıp bir devlet oluşturmakla kendi doğal haklarını korumuş olacaktır. Locke'un düşüncesinde insanların sivil topluma girerek bir devlet oluşturmalarındaki amaç mülklerinden barış ve güvenlik içinde faydalanmak ve özgürce yaşamaktır. Bunu sağlayacak ve koruyacak en önemli şey ise yasalardır. Ancak yasa koyucunun gücü insanların hayatları ve servetleri üzerinde mutlak olan keyfi bir güç değildir (Locke, 2013: 117).

Devletin asıl kuruluş amacı insanların özgürlük ve mülkiyetini korumaktır. Bu manada devletin rolünün de değiştiği dikkati çekmektedir. "Hobbes, insanın özgürlüğünü toplumdaki karmaşa ve anarşi riskinden dolayı feda edip bir otorite inşa etmenin derdindeyken, Locke, insanın özgürlüğünün kısıtlanmadığı aynı zamanda da keyfilige ve despotizme kaymayacak dizginlenmiş bir otorite hayali kurmaktadır" (Çilingir, 2019: 40). Bu konu hakkındaki bir başka yoruma göre Locke, toplum sözleşmesi sonucunda kurulacak siyasi mekanizmanın tek görevinin, insanlara baskıcı, meşru olmayan, zorlamacı ve tek taraflı bir biçimde tüm egemenliği bünyesinde toplayarak hükmetmektense, onların doğa durumundan gelen temel haklarını (yaşamın, özgürlüğün ve mülkiyetin korunması) korumak ve devletin çıkarlarından bireylerin çıkarlarına öncelik vermek olduğunu savunmuştur (Eroğlu, 2010: 12).

"Toplum sözleşmesi teorileri ile siyasal iktidar ilişkilerinin üzerine oturduğu üç temel alan, üç meşruiyet kaynağı ortaya çıkmıştır: devlet, toplum ve birey. Bu üç meşruiyet kaynağının temellendiği üç meşruiyet ilkesi de doğal olarak ortaya çıkmıştır; güvenlik, eşitlik ve özgürlük. Devleti toplum sözleşmesinin merkezine koyan Hobbes için meşruiyet, güvenlik demektir. Güvenlik kaynağına dayalı meşruiyet arayışının yol açtığı devlet modelleri de doğal olarak otoriter olacaktır. Fakat toplum sözleşmesinin temelini bireyi ve bireysel hakları yerleştiren Locke için meşruiyetin kaynağı güvenlik ve eşitlik değil özgürlüktür. Onun düşüncesinde doğal haklar ve özgürlükler tüm siyasal ilişkilerinin meşruiyet kaynağıdır ve bunlardan kaynaklanmayan hiçbir hak ve yetki siyasal iktidar adına kullanılamaz" (Çetin, 2003: 73).

Devlet üzerine yapılan bu tartışmalar, modern devlet kavramına giden yoldaki birtakım köşe taşlarıdır. İlerleyen yüzyıllarda hem liberalizm ve özgürlük tartışmalarının etkisiyle hem de siyasi bilincin gelişmesiyle birlikte devlet organizasyonundan devletin işlevlerine kadar birçok değişim yaşandığını görmekteyiz. Değişimlerin sonucunda ise modern devlet oluşmuştur. Bu nedenle Hobbes'un muhayyilesinde mutlak otorite olan bir güç, Locke'un muhayyilesinde özgürlüklere kapı aralar. Hobbes'un tasarladığı baskıcı Leviathan, modern devlet anlayışıyla birlikte ılımlı

bir hale gelir; bireyi önceleyen, onun hak ve özgürlüklerini koruyan, kendini ise birey karşısında sınırlayan bir devlete dönüşür. Bu ılımlı devlet bir hukuk devletidir. Devlet kuvvetler ayrılığı ve demokrasiye sahip temel hak ve özgürlükleri koruyan yasalar gibi çeşitli mekanizmalarla yeniden tasarlanmıştır. Böylece siyasal gücün bireylere hükmetme vasıtaları değişmiştir. Artık onun amacı bireylere zarar verdiği ve bir savaş durumu yaşattığını gerekçe göstererek özgürlüğü ortadan kaldırmak ya da sınırlamak değil, onu korumak ve sınırlarını genişletmektir. Böyle bir ortamda bireyler arasındaki kavga da ertelenmiş olmaktadır. Çünkü bireylerin güvenliklerinin sağlandığı, mülkiyet ve özgürlüklerinin yasa ile korunduğu bir devlet çatısı altında kavgaya gerek duyulmaz. Herhangi bir problemi olan birey, bunu pekâlâ devlet mekanizmaları yardımıyla çözüme kavuşturur. Ancak bu tablonun, olayların doğal seyrinde böyle olması beklenir.

Yaşadığımız salgın sürecinde ise devlet otoritesinin, sahip olduğu mekanizmaları bireye rağmen kullandığına tanık olmaktadır. Üstelik günümüz modern devletinin elinde, daha başka mekanizmalar da mevcuttur. Bu ise kuşku doğurur. Acaba devlet, küresel salgın döneminde aldığı tedbir ve uyguladığı yasaklarla bir Leviathan'a dönüşür mü?

4. SALGIN DÖNEMİNDE TEKNOLOJİ KULLANIMI

Günümüzün modern devleti, geçen yüzyıllardaki gibi yalnızca mekanik teknolojiyle donanmamıştır. Herkesi kuşatan bir dijital teknoloji merkezidir ve bu teknolojiyi kullanmaktadır. Bu nedenle devletin önceki dönemlerdeki kontrol gücüyle, dijital teknoloji vasıtasıyla sahip olduğu kontrol gücü arasında büyük bir fark vardır. Küresel salgın tedbirlerinin alınması ve uygulanması büyük ölçüde bu teknolojiyle sağlanmaktadır.

Bugün insanlık olağanüstü koşullar altında yaşamaktadır. Bütün dünyayı tehdit eden salgın sadece insan sağlığı için değil, aynı zamanda toplumların varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan sosyoekonomik yapılara yönelik bir tehdit de oluşturmaktadır. Ekonomi, toplumsal yaşam, eğitim gibi tüm olgular tehlikeye girmiştir. Bu süreçten olabildiğince az hasarla çıkmak ve insanları korumak için birçok önlem alınmaktadır. Devletin aldığı önlemler ve uyguladığı kısıtlamalar ise birey özgürlüğünün aleyhindedir. Böylece birey-devlet ilişkisinin niteliği ve sınırları yeniden tartışılır olmuştur.

Devletin siyasal aktör olarak ortaya çıkmasıyla birlikte insan ve otorite arasında yöneten-yönetilen ilişkisi sorunu uç verir. "Birey bir taraftan toplum içinde yaşamak zorundadır; bireyin varoluşu toplumsal varoluştan ayrı düşünülemez; diğer taraftan o, toplum ve onun örgütlü biçimi olan devletle karşı kutuplarda yer alır. Yani bir problem bağlamında bireyin karşısına dikilen güç alanı, ne yok edilmesi gereken bir

düşman ne de bireye tüm güzellikleri sunan bir dünya cennetidir” (Köktürk, 2017: 14). Burada bir ikilem; hem vazgeçilmezlik hem de karşıtlık vardır. Birey içine düş-tüğü herhangi olumsuz bir durum için devleti kendine sığınak olarak görmektedir. Çünkü devlet onun, ihtiyaçlarından ötürü kurmuş olduğu bir yapıdır ve görevi bire-yin bu ihtiyaçlarına cevap vermektir. Devlet aynı zamanda birey özgürlüklerini sınır-layan bir tehdit olarak da düşünülmektedir. Bu nedenle özellikle özgürlük konusun-da hem devleti koruyucu güç olarak görüp hem de özgürlüğün devletten korunması için çabalamaktadır. Bireyin bu ikilemi yaşaması, özgürlüğünü tamamen kaybetme korkusundan kaynaklanmaktadır. “İnsanlık dünyasında, siyasal bağımsızlık proble-minden daha çetin ve çözümü zor bir problem; temel hak ve özgürlükler problemi-dir. Çözümü zor bir problemdir çünkü siyasal bağımsızlık talebinde karşıt güç veya hedef belliydi. Oysa temel hak ve özgürlükler probleminde bir paradoks vardır. Bu problemde birey, şemsiyesi altında yaşadığı, varlığını içinde kurduğu resmi ya da sivil bir otorite ile karşı karşıya gelir” (Köktürk, 2017: 13). Bu nedenle birey hem devlet ile hem de içinde bulunduğu toplumun diğer bireyleriyle karşı karşıya kalır. Birey için özgürlüğü devlet haricinde tehdit edebilecek diğer olgu toplumdur, yani öteki bireyler. Çünkü özgürlük diğer bireyleri de ilgilendirmektedir. “Normal şartlar altında diğer bireylerin eylemlerimize müdahale etmediği ölçüde özgür olduğumuzu savunabiliriz. Yapmak istediğimiz şey başkaları tarafından engelleniyorsa, bu ölçüde özgür olmadığımız açıktır” (Çapan, 2015: 45). Özgürlük kavramı bireyin ötekiyle olan ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Aslında bu noktada özgürlüğü önce öteki birey sonra devlet anlamlandırmaktadır.

4.1. SINIRLANDIRILAN ÖZGÜRLÜKLER VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Salgın döneminde devlet, toplumsal yaşantının yeniden şekillenmesine neden olabilecek nitelikte sınırlama uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Ancak bu sınırlan-dırmalar her ne kadar özgürlüğe aykırı olsa da bireyin öteki birey için bir tehdit oluş-turması, devletin bu uygulamalarına zemin hazırlamıştır. Sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları, maske kullanım zorunluluğu gibi önlemler ve kurallar devlet otoritesinin özgürlükler üzerinde aslında ne kadar belirleyici olduğunu göstermek-tedir. Hobbes’un doğa durumunda “insan insanın kurdudur” ilkesi hâkimdi. Ve o dönemin insanı kendi bencil doğası yüzünden başkalarıyla sürekli savaş halindeydi. Günümüz insan dünyası her ne kadar böyle bir görünüm sergiliyorsa da aslında hakikat bu değildir. Bu görüntünün arka planında, insanın, kendi bencil doğası ile sözleşmesi arasındaki gidiş gelişi mevcuttur. Bu salgın sürecinde ise insan insanın kurdu değil, virüs insanın kurdudur. Dolayısıyla otoritenin aldığı kararlar, bireyi virüse karşı korumak içindir. Belki de şimdilik böyledir!

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, devlet ile birey arasında en çok hak ve özgürlükler konusunda sorun yaşamaktadır. Devletin bu dönemde birey korumak için neredeyse onun tüm özgürlüklerini sınırlandırması, hükmetme gücü ve yetkisini aslında olumlu amaçlar için kullanması anlamına gelir. Ama bu tablo aynı zamanda baskıcı bir tutumdur. Bundan dolayı bu durum tartışılmaya başlanmıştır. “Covid-19 salgını dünyanın dört bir yanındaki popülasyonlar için istisnai koşullara neden olmuştur. Acil durum kararları ve sokağa çıkma yasakları gibi birçok kısıtlamanın bireylere empoze edilmesi, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasının üzerine muazzam bir baskı oluşturmaktadır” (McCann ve Ó hAdhmaill, 2020: 37). Hak ve özgürlükler üzerinde güç sahibi olan devlet, bu gücünü dilediği zaman değil ihtiyaç anında kullanmıştır. Ancak bu kullanım bir ihlal mi yoksa kabul edilebilir doğal bir sınırlandırma mı? İşte problem bu noktada baş göstermektedir.

Salgınla mücadele sırasında yapılan düzenlemelerden bazıları olumlu bazıları olumsuzdur. Örneğin bazı yorumculara göre salgınla mücadele sırasında birden çok hak ve özgürlük ihlaline tanıklık etmekteyiz. Bu bağlamda yaşam hakkı başta olmak üzere, sağlık hakkı, doğal çevre hakkı, seyahat hakkı, kişisel verilerin korunması hakkı, güvenli ve sağlıklı koşullarda çalışma hakkı, özel hayatın gizliliği hakkı gibi çok sayıda hak ihlali yapılmaktadır (Kılıç, 2020: 32). Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir: Hak ve özgürlük ihlalden kasıt nedir? Hak ve özgürlüklerin mevcudiyeti yanında bunların kullanım koşullarının ne/nasıl olduğu önemlidir. Hiçbir problemin olmadığı durumlarda hak ve özgürlüklerin kullanımında bir sıkıntı yaşanmaz. Herkes dilediği şekilde hareket edebilir. Zaten bunu sağlayan bizzat devlet otoritesidir. Çünkü normal şartlarda hak ve özgürlükler bireyi olduğundan daha iyi hale getirecektir. Salgın durumunda tüm hakların kullanılması, başka bireylerin felaketine yol açabilir. Bu durumda özgürce hak kullanımı iddiası öne sürülemez. Örneğin salgın döneminde seyahat özgürlüğünün kullanılması başkalarına da virüs bulaştıracaksa, birey bir hakkı kullanırken, ötekileri tehlikeye atmış olacaktır. Oysa kişisel hak kullanımı başkalarının felaketine neden olmamalıdır. Çünkü bireylerin yaşam hakkı önceliklidir.

“Pandemi döneminde devlet otoritesi yalnızca özgürlükleri sınırlandırmakla kalmamış, aynı zamanda bireylerin hayatına çeşitli şekillerde müdahale etmiştir. Devlet, bütün insanlara neler yapacakları, yapamayacakları, nereye ne zaman nasıl seyahat edebilecekleri, kimlerle nasıl ve ne kadar iletişim kurabilecekleri hususunda birtakım direktifler vermektedir.” (McCan ve Ó hAdhmaill, 2020: 32). Bu uygulamaların temel sebebi görünüşte bireyi öteki bireyden korumaktır. Virüs öncesi normal dünya düzeninde bireyler, istedikleri şekilde sosyal ilişkiler kurmaktaydı. Belirli aktiviteleri seyahat, iletişim gibi özgürlükleri vardı. Kimlerle ne kadar görüşecekleri yine bireylerin kendi inisiyatifindeydi. Ama salgın söz konusu olduğunda bu serbestiyetin sür-

dürülmesi problemi büyüttüğü için sınırlandırmalar yapılır. Fakat “sınırlandırma” ile “bireylerin hayatına müdahale” birbirine karışmıştır.

Devlet otoritesinin özgürlüklere karşı yaptığı sınırlamaların çoğunlukla isabetli olduğu düşünülmektedir. Ancak yine de bu kısıtlamaların belli bir düzeyi olmalıdır. Bu konuda çalışan bazı kişiler, devlet otoritesinin sınırlamalarını şu şekilde değerlendirmiştir: “Virüsün yayılmasından itibaren toplulukları korumak için hareket ve davranış özgürlüğü devlet tarafından sürekli kısıtlanmıştır. Her ne kadar kamu sağlığı ve güvenliği en önemli şey olsa da bu noktada uygulanan sınırlamalarda orantılılık ilkesi önem arz etmektedir” (McCann ve Ó hAdhmaill, 2020: 33). Burada değinilmesi gereken en önemli nokta orantılılık meselesidir. Bu meselenin hukuktaki karşılığı ölçülülük ilkesidir. Ölçülülük ilkesi, sınırlama yaparken başvuru aracın, sınırlama amacını gerçekleştirmeye elverişli olmasını ve araçla amacın ölçsüz bir oran içinde bulunmamasını ifade eder (Özbudun, 2005: 104).

Bu noktada karşımız çıkan problem, ölçülü bir kısıtlama yapıldığında virüsün ortadan kalkıp kalkmayacağına belirsizliğidir. Şayet ölçülü ve orantılı sınırlandırmalara rağmen virüs tamamen ortadan kalkmıyor, yalnızca yayılma hızı düşüyorsa bu durumda sınırlandırılmış hayat pekâlâ sürekli hale getirilebilir. Fakat bu da kesin bir çözüm değildir. Bireylerin kazanımlarını korumak için devletin orantılı/ölçülü sınırlandırmalar yapmasını istemek doğru ve yerinde bir temennidir. Ancak salgın söz konusu olduğunda bunun nasıl uygulanabileceği cevapsız bir soru olarak kalacaktır.

Salgın döneminde devletin amacı hak ve özgürlükleri tamamen yok saymak değil, yalnızca belirli bir zaman dilimi içinde kısıtlamaktır. Bunun sebebi ise bireylerin en temel hakkı olan yaşam haklarını korumaktır. Devletin bilfiil virüse müdahale etmesi mümkün değildir. Bu nedenle o, bireye yönelik önlemler almak zorundadır. Sosyal mesafe, sözü edilen kısıtlamalar, maske takma zorunluluğu gibi! Hâlbuki burada özgürlükleri sınırlandırılan bireyin de bir suç yoktur. Ama yine de ondan hareketle çözüm üretilmeye çalışılmaktadır. Tabi bu manada devlet otoritesinin aldığı tedbir ve uyguladığı işlemler bir Leviathan çağrışımı oluşturmaktadır.

Yaşadığımız salgın sürecinde devletin yetki kullanımının daha da genişlediğini görmekteyiz. Günlük hayattaki çeşitli sınırlandırmaların ve yasakların yanı sıra, bireyleri de kontrol etmek için birtakım dijital uygulamalar yürürlükte. Örneğin, salgını kontrol altına almak için kullanılan HES kodu uygulaması aynı zamanda özgürlüğe bir müdahale olarak değerlendirilebilir. İş yerleri, alışveriş merkezleri, devlet daireleri gibi birçok alana girebilmek için bu uygulamanın kullanılması gerekmektedir. Bu durum kişinin istediği mekânda bulunma özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Ayrıca uygulama bireyin bulunduğu mekânları, konumu, tüm kimlik bilgilerini, kişisel sağ-

lık verilerini de kayıt altına alınmaktadır. Bu durum ise kişisel verilerin korunması sorununu doğurmakta, temel hak ve özgürlükler açısından tehlike oluşturmaktadır. Veri kavramının tartışıldığı özellikle de büyük verinin yapay zekâ teknolojisiyle çok yönlü olarak kullanılabilirdiği dijital bir dünya, özgürlüklere yönelik tehlikelerin bir diğer kaynağı olarak da görülebilir. “Yapay zekâ ve büyük veri dahil olmak üzere acil durum ve güvenlik kısıtlamalarını uygulamak veya etkilenen bireylerin gözetilmesi ve izlenmesi gibi teknolojik uygulamalar endişeye yol açmaktadır. Çünkü bu tür uygulamaların kötüye kullanım potansiyeli yüksektir. Bir acil durum sırasında haklı görülen şey, kriz geçtikten sonra normalleşebilir” (Covid-19 ve Human Rights, 2020: 16). Acil durumlar için zorunlu olan uygulamaların bazıları veya tamamı bir süre sonra devlet otoritesi tarafından sürekli hale getirilebilir. İşte daha önce bahsedilen “Leviathan’ın dirilişi kuşkusunun” en önemli dayanağı, teknolojinin bu şekilde kötüye kullanılması olasıdır.

4.2. DİJİTAL LEVIATHAN’IN DOĞUŞU MU?

Hobbes’un siyasal toplumunda Leviathan’ın gücü sınırsızdı. Onu kötü bir otorite yapan da bu sınırsızlığıydı. Leviathan bireyler arasında herhangi bir çatışma olmadan da sınırsız gücüyle istediğini yapabiliyordu. Çünkü onu engelleyecek başka güç yoktu. Salgın döneminde ise devlet, otoritesini somut durumlara, somut olgulara dayanarak kullanmakta, alınan tedbirler akılcı ve gerçekçi olarak nitelendirilmekte, hemen herkes tarafından da onaylanmaktadır. Elbette bu bağlamda alınan kararların bazıları temel hak ve özgürlükleri etkileyecek niteliktedir. Aslında buradaki amaç, belirtildiği gibi, tamamen bireyleri korumaya yöneliktir. Böylesine etkili teknolojik uygulamalar, kullanım yetkisi elinde olanlar tarafından maksadı aşacak şekilde de kullanılabilir. Bu da dijital temelli bir otorite oluşturabilir.

Devletin dijital uygulamalarıyla ilgili bazı yorumlara göre, yeterli güvenlik önlemleri olmadan kullanılan bu teknolojiler ayrımcılığa neden olabilir, müdahaleci olabilir ve mahremiyeti ihlal edebilir. Tüm bunların yanında pandemi müdahalesinin çok ötesine geçen amaçlarla insanlara karşı kullanılabilir. Bu nedenle, bütün önlemler anlamlı veri korumayı içermeli, yasal, ölçülü, zamana bağlı olmalı ve yalnızca halk sağlığı hedefleriyle gerekçelendirilmelidir (Covid-19 ve Human Rights 2020: 16). Lakin ilkel olarak bunlar temele alınsa bile sözü edilen vasıtaların bu ilkelere bağlı kullanımı örneğin, büyük veriye erişme hakkı tam olarak denetlenemeyebilir.

Yetkiyi elinde bulunduran herkesin bu teknolojiyi kullanarak bireylerin kişisel bilgilerine erişmesi mümkündür. Örneğin, trafik kontrolü yapan polis kişinin trafik-ile ilgili tüm bilgilerine ulaşabilir. Burada, kişinin kayda geçmiş yaşantısı göz önüne serilmektedir. Kişisel veri taahhüdü içerse bile, bu bilgilerin gerçekten korunup ko-

runmadığına dair bir kontrol mekanizması veya bunu kontrol edecek bir üst otorite mevcut değildir. Devlet, doğası gereği kayıt mekanizmasıdır. Bu kayıtların dijital ortamda tutulması ise devlet açısından bir kullanım kolaylığı sağlar. Dijital ortamdaki kayıtlar merkezileştiğinde de onlara kolayca erişebilir ve bu da devletin denetleme gücünü olağanüstü düzeye çıkarır. İşte Hobbes'un Leviathan tasarımının dijital biçimde hayatımıza girip girmediği kuşkusu bu noktada güçlenmektedir. Şayet devlet gittikçe dijitalleştiğinde tüm bireyleri katı biçimde zapturapt altına alacaksa, bu yeni devlet, dijital bir Leviathan olmuş olur. Ancak o, dilediği şeyleri Hobbes'un Leviathan'ı gibi kaba güçle yaptırmaz. O bireyi, dolaylı koşullarla ve kamu alanına getireceği sınırlamalarla, yumuşak bir zorunlulukla kuşatabilir. Küresel salgın döneminde alınan dijital tedbirlerin bu yumuşak zorunluluğun bir görünümü olarak yorumlanması da mümkündür.

Şayet dijitalleşen Leviathan ortaya çıkarsa, onunla Hobbes'un Leviathan'ı birbirinden farklı olur. Hobbes'un Leviathan'ı halkıyla diyalog kurmazdı çünkü halk onun nezdinde, koyduğu kurallara uymakla yükümlü uyruklardan ibaretti. Dijitalleşen Leviathan ise halkıyla sürekli iletişim halinde olmak zorunda kalır. Hatta onların algılarıyla oynayabilecek kadar da onlarla iç içe olur. İletişim ortamında virüsle ilgili verilen korkutucu haberler, sürekli hastalık üzerinde konuşulması, hastalık ve ölüm istatistikleri bireyler üzerinde bir korku uyandırmaktadır. Bireyler adeta her türlü sınırlandırmaya onay verecek hale gelmişlerdir. Bütün bunlar doğal seyrinde gibi cereyan etmektedir. Şayet devlet Leviathanlaşır ve dijital vasıtaları bu şekilde kullanırsa, görünüşte bireyleri koruyucu, gerçekte ise baskı uygulayıcı bir yapı kazanmış olur. Fakat olasılığın söz edilen bu yeni Leviathan, bireylerini mutlak bir itaat bilinciyle değil, kendileri için yararlı şeyler yaptıkları bilinciyle donatır. Mevcut salgın döneminde siyasal otorite, bireylerine sağlıkları için evlerinden çıkmamaları gerektiğini söylemekte; alınan tedbirleri, yapılacak olan sınırlandırmaları ve tüm bunların yol açacağı güzellikleri anlatmaktadır. Bu şekilde bireylere “sizin sağlığını düşünüyorum” mesajı vermektedir.

Dijitalleşen Leviathan'ın bireylerin bilinçlerinde bıraktığı “özgürlüğünüzü sizi korumak için sınırlandırıyorum” izlenimi, onları gönüllü itaate razı edebilir. Böyle bir tabloda bireyler artık durumlarından habersiz dijital köleler haline gelirler. Ancak bilinç itibarıyla, kendilerini, kendi yararları için yapılan sınırlandırmalara tavizsizce uyan, böylece kendini garantiye alan özgür insanlar olduklarına inanırlar. Bu noktada algı başka, gerçek tablo ise bambaşka olmuş olur. Farkı ise, algıya konu olan durumun reel dünyada bilfiil mevcut olmasıdır.

Hobbes'un Leviathan'ı bireylerin el birliğiyle oluşturduğu mutlak bir otoriteydi. Dijital vasıtalarını kullanan devlet otoritesi ise gücünü, bilfiil kullandığı ve ileride de kullanabileceği teknolojilerin desteğiyle mutlaklaştırabilir. Salgın sürecinde devlet dijital teknolojiyi haklı olarak ve somut gerekçeye dayanarak kullanmaktadır. Dolayısıyla devlet kendini Leviathanlaştırabilecek vasıtalara salgın nedeniyle sahip olmuştur. İşte bu noktada Hobbes'un Leviathan'ı ile ilgili bir farklılık daha karşımıza çıkmaktadır. Hobbes'un doğal durum içindeki bireyleri varlıklarını sürdürmek için bir otorite isterken, günümüzdeki bireylerin "mutlak bir otorite" değil "işleri düzenleyecek ve yürütecek bir otorite" talepleri vardır.

Diğer yandan Hobbes'un Leviathan'ının bireylere sağladığı özgürlük alanı ve bu özgürlüğün sınırları belirsizdir; hatta doğal olarak daraltılmış olmalıdır. Leviathanlaşması mümkün olan bugünkü devlet otoritesi ise, bireylerine istedikleri şekilde yaşama özgürlüğü vermektedir. Bireyler sosyal, ekonomik olarak özgürce eylemlerde bulunabilmekte, tüm iletişim ortamlarından özgürce faydalanabilmektedirler. Ancak bu tablo bu özgürlük kullanımının sınırsız ve kontrolsüz olduğu anlamına gelmemektedir. Bireyler devlet otoritesinin izin verdiği kadarıyla bu özgürlüklerini kullanabilmektedirler. Mevcut devlet otoritesi küresel salgın sürecinde alacağı tedbirleri doğal zorunluluğa dayandıracığı için, Hobbes'un Leviathan'ından farklı bir zorlayıcılık sergiler. Belirtildiği gibi Hobbes'un Leviathan'ı kendi dilediğini zorla yaptırmaktaydı. Yeni otorite ise pekâlâ örtülü ve baskı izlenimi doğurmayan bir zorlayıcılıkla dilediğini yaptırabilir. Daha önce belirtildiği gibi HES kodu ya da aşı pasaportu zorunluluğunu dayatmasa bile çeşitli kamu hizmetlerinden yararlanmak için bunları koşul olarak ortaya koyması örtülü bir zorlayıcılıktır. Fakat keyfi olarak alınan bir karara değil, virüs salgınına dayandırıldığı için de bireylerin elinde itiraz için bir gerekçe bulunmayacaktır. Birey sınırlandırıldığının ve köleleştirildiğinin farkına varmadan, "yeni normal" adı altında, planlanan düzene göre yaşamayı sürdürecektir.

SONUÇ

Bireyin devlet ile ilişkisini belirleyen iki temel alan bireyin özgürlüğü ve devletin otorite kullanımının sınırı vakasıdır. Devletin otoritesini kullanım biçimi, onun bir özgürlük koruyucusu mu kısıtlayıcısı mı olduğunu belirler. Hobbes'un Leviathan kurgusunda da bu iki temel alan düzenlenir.

Leviathan, hiç kimseye hesap vermeyen otorite kullanımıyla, sınırsız güç ve yetkinliğiyle özgürlüğün sınırlandırıcısıydı. Ama aynı zamanda doğa durumundaki insanın varlığını sürdürmesinin de garantörüydü. Gerçekten de devlet ve otorite kullanımı tartışmalarında, Hobbes'ta olduğu gibi, bugüne kadar da yukarıda bah-

sedilen iki alan hep bir problem teşkil etti. Günümüze kadar yaşanan değişim ve kat edilen gelişmelerde, birey özgürlüğünü önceleyen ılımlı devlet otoritesi anlayışı, hukuk devleti kavramıyla hayata geçirildi. Ancak yaşanan salgın sürecinden doğan zorunluluklar nedeniyle devletin otorite kullanımında değişimler yaşanmaya başlandı ve birey-devlet ilişkisi yeniden şekillenmeye yüz tuttu. Bu noktada, Locke'un ılımlı Leviathan'ında temel bulan geçen yüzyılın özgürlükçü devlet anlayışlarından geriye doğru gidiş süreci başladı.

Başka bir deyişle, 20. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik alandan başlamak üzere, sosyal ve siyasal alana doğru yayılan serbestleşme "hukuk devleti" kavramının öne çıkmasına ve bu kavramın gerektirdiği yasal düzenlemelerin de birçok ülkede yapılmasına neden olduğu için, devletin şimdiye kadarki otorite kullanımı bireyin varlığını, özgürlüğünü ve güvenliğini garanti altına alacak şekilde gerçekleşme yolundaydı. Ancak artık kamusal mesele ve müşterek bir problem dolayısıyla herkesi kuşatıp sınırlayan bir otorite kullanımı vardır. Salgın sürecinde devletin otorite kullanım vasıtaları farklılaşmış, bireysel varoluşun sınırları olabildiğince daralmıştır. Devletin dijital vasıtaları kullanmasıyla bireylere ceza uygulaması, uygulanan cezaların kayda geçmesi biçimi de değişmiştir.

Örneğin, şimdiye kadar bireylere yalnızca mali denetmenler, zabıta ve trafik polisleri kendi kontrol alanlarına ilişkin olarak ceza yazma yetkisine sahipti. Trafik cezaları belirli yasalarla, diğerleri mali yükümlülüklerle ilgiliydi. Oysa salgın döneminde ilk kez başka kişilere, bu alanların dışındaki eylemler nedeniyle ceza yazılmasına tanık olmaktadır. Burada otorite kullanımında idari manada yeni bir işlem alanı açılmıştır. Konulan yasak ve sınırlandırmalardan dolayı bireylere adli ceza değil, artık doğrudan doğruya para cezası yazılmaya başlanmıştır. Bu durum devletin yaptırım uygulamalarındaki değişimi de göstermektedir. Bu uygulamaların gelecekte nasıl sürdürüleceği belirsizdir.

Devlet eğer dijital Leviathan haline gelirse, onun hükmetme ve kontrol vasıtaları Hobbes'un Leviathan'ından daha kuşatıcı olacak, toplum daha katı biçimde kontrol edilebilecektir. Kameralar, yüz tanıma sistemleri, dijital uygulamalar, kimlik numarasıyla yapılan kontroller bu vasıtalarından bazılarıdır. Bu dijital vasıtalar, hayatın birçok alanında şimdilik gözlem amaçlı olarak kullanılmaktadır. Şayet halen daha hukuk devleti olmayı bırakmayan devletler dijital Leviathan'a dönüşürse, böylesine etkili güç vasıtalarıyla, Hobbes'un Leviathan'ı gibi her şeye hâkim olacak, kimseye hesap vermeyecek mutlak bir otorite haline gelebilecektir.

Devletin, yukarıda sözü edilen Leviathan tasarımına doğru evrilip evrilmediği hususunda duyulacak olan en küçük bir kuşku bile, bu konu üzerinde derinleme-

sine düşünmeyi gerektirir. Elbette hukuk devleti kavramı ortadan kalkmadığı için mevcut haliyle devlet otoritesinin tam anlamıyla bir Leviathan örneği sergilemesi söz konusu değil gibi görünmektedir. Lakin nasıl hukuk devleti, devletlerin kendilerini varoluşsal bakımdan garanti altında görmeleri durumunda tercih edecekleri bir “iç yapı düzeni” ise, bunun tam tersi durumda, yani devletlerin kendi geleceklerini tehlike altında görmeleri durumunda, tam tersi de mümkündür.

Devlet, varlığını sürdürmek için daha da otoriterleşebilir. Çünkü salgın süreci, devletlerin lehine işleyen bir süreç gibi görünmemektedir. Kapanmalar dolayısıyla artan huzursuzluklar ve hoşnutsuzluklar, kısıtlamalar dolayısıyla sekteye uğrayan üretim ve kırılan tedarik zincirleri, piyasaların altüst olması, devletin ve bireylerin artan borçluluk oranları, piyasaya para sürmekten doğan enflasyon, işgücü kaybı dolayısıyla yaşanan geçim sıkıntıları demokratik devletlerde halkın büyük tepkisine neden olmaktadır. Bu da gelecekte yöneten-yönetilen ilişkilerindeki dengelerin bozulmasına, devletin otorite kullanımına karşı bir direnmeye neden olabilir. Bunun anlamı da *toplumsal kargaşa* demektir.

Hobbes’un Leviathan’ı bireyi öteki bireylerden korumak için sınırlandırmaktaydı; bugün dijital vasıtaları kullanan devlet de sınırlandırma yetkisini bireyi virüstük tehditten korumak için kullanmaktadır. Yani her ikisinde de sınırlandırma “birey için”dir. Ama devletin varlığının tehlikeye düşmesi durumunda, devlet elindeki katı kontrol vasıtalarını, kendi varlığını sürdürmek için kullanmaya başlayabilir. O takdirde, devlet düzeni içinde, “temel hak ve özgürlükler”in yerini “devletin mutlak otoritesi” alır ve baskıcı devletler çağı başlamış olur. Dijital vasıtaların kullanılışı konusunda gerekli önlemler alınmazsa, devleti yönetenler gelecekteki olası tehlikeleri hesaba katmazlar ve gerekeni yapmazlarsa, tüm bireyler devletin olası dönüşümü konusunda bir bilinç geliştirmezlerse, gelecekte devletin nasıl bir aygıtla dönüşeceği belirsiz hale gelir. Koşullar değiştiğinde, devlet otoritesini ellerinde bulunduranlar hukuku da dönüştürmek suretiyle toplumu katı biçimde denetim altına almayı tek çıkar yol olarak görebilirler. Bu nedenle ve çağın teknolojisinin yaygın bir kontrol imkânı sunması dolayısıyla, şimdinin demokratik bir devletinin, gelecekte dijital bir Leviathan’a dönüşmeyeceğinin garantisi yoktur.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları M., Zabcı, F., Ergün, R. (2009). *Kral Devletten Ulus Devlete*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Cevzici, A. (2000). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevzici, A. (2008). *Felsefe*, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Çapan, A. (2015). *İsaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Çetin, H. (2003). *Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti- Meşruiyetin İktidarı*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58 (03), 60-88.
- Çilingir, L. (2019). *Locke'un Toplum Sözleşmesi Kuramı*, Temâşâ Felsefe Dergisi, 11, 31-43.
- Eroğlu, M. (2010). *John Locke'un Devlet Teorisi*, Akademik Bakış Dergisi, 21, 1-15.
- Güçlü A., Uzun S., Uzun E. (2003). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gürbüz, A. (1998). *Hukuk ve Meşruluk*, İstanbul: Beta Yayın.
- Göze, A. (2005). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Heywood, A. (2010). *Siyasetin Temel Kavramları*, (Çev. Hayrettin Özler). Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset*, (Çev. Kolektif). Ankara: Adres Yayınları.
- Huggins, R. (2006). *Democracy and Democratization Introduction Politics*, ed. B. Axford vd, Routledge, London, 159-192.
- Hobbes, T. (2013). *Leviathan*, (Çev. Semih Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kapani, M. (1983). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Karabağ, S. (2002). *Mekânın Siyasallaşması*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karaduman, İ. C. (2020). *Thomas Hobbes ve Leviathan'ı Üzerine Bir İnceleme: Yönetim Bilimi'ni İçeriye Almak*, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, Cilt 3, 1, 114-137.
- Kılıç, M. (2020). *Pandemi Dönemi İnsan Hakları Siyaseti: Hak ve Özgürlükler Düzeninin Kırılma Dönemi*, Adalet Dergisi, 64, 17-55.
- Köktürk, M. (2017). *Toplum ve Kültür*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Locke, J. (2013). *Hükümet Üzerine İkinci Tez*, (Çev. Aysel Doğan). İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi.
- McCann, G., Ó hAdhmaill, F. (2020). International Human Rights And Global Welfare in the Midst of The COVID-19 Pandemic, P. Carmody içinde, *Covid-19 in The Global South*. (s.29-38). Bristol: Bristol University Press.
- Özbudun, E. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Kitabevi.
- Sabine, G. (1969). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Cilt I, (Çev. Alp Öktem). Ankara: Sevinç Matbaa.
- Şenel, A. (2008). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- United Nations. (2020). Covid-19 and Human Rights. NewYork: United Nations.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI IŞIĞINDA SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜNÜ SINIRLANDIRMA BİÇİMLERİ OLARAK SOKAĞA ÇIKMA YASAĞI VE KARANTİNA UYGULAMALARI

In the Light of the Decisions of the European Court of Human
Rights Curfew and Quarantine Applications As Ways of Limiting the
Freedom of Travel

Melike YAVUZ DALGIÇ*

Makale Gönderilme Tarihi : 15/04/2021

Kabul Tarihi : 30/05/2021

ÖZ

Seyahat özgürlüğü, Anayasamızın 23'üncü maddesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 4 No'lu Protokol'ün ikinci maddesinde düzenlenmektedir. Birinci kuşak temel haklar arasında tasnif edilen seyahat özgürlüğünün kısıtlanması, 4709 sayılı Kanun ile gerçekleştirilen Anayasa değişikliği sonrası hukuki açıdan birtakım riskler barındırmaktadır. Öte yandan Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 4 No'lu Protokol'ü imzalamış ancak onay belgesi henüz tevdi edilmemiştir. Tüm bu gelişmeler, salgın hastalık tehdidi ile yüz yüze olduğumuz bu günlerde daha fazla önem arz etmiş olup, se-

ABSTRACT

Freedom of travel is regulated in the second article of Protocol No. 4 to the European Convention on Human Rights and the 23rd provision of our Constitution. The limiting of freedom of travel, which is a fundamental human right, has some legal risks after the Constitutional amendment made by Law No. 4709. On the other hand, Turkey, signed the Protocol No. 4 but has not yet become a party of the Protocol. All these developments have become more important in these days when we are facing the threat of epidemics and determined that current administrative procedures for restricting freedom of travel

* Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, av.melikeyavuz@yandex.com, ORCID: 0000-0003-3579-2282.

yahat özgürlüğünün kısıtlanmasına yönelik güncel idari işlemlerin mevzuata uygunluk sağlamadığı tespit edilmektedir. Bu kapsamda çalışmada, olağan dönemde seyahat özgürlüğü ve sınırlandırma biçimleri olarak sokağa çıkma yasağı ile karantina uygulaması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları dahil edilerek açıklanmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karantina, Seyahat Özgürlüğü, Sokağa Çıkma Yasağı, Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması

are not legal. In this paper, the curfew and quarantine applications as limiting forms of freedom of travel were tried to be explained by the decisions of the European Court of Human Rights.

Keywords: Curfew, Freedom of Travel, Isolation, Limitation of Fundamental Rights and Freedoms

GİRİŞ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasa ile korunma altına alınan seyahat hürriyetinin, sokağa çıkma yasağı ilanı yetkisi kullanılarak sınırlandırılması/durdurulması tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda, çeşitli sebeplerle müdahalelere en fazla maruz kalan ve halen bu tehdide açık temel haklardan biri, seyahat özgürlüğüdür. Kimi zaman yetkili organlarca ilan edilmeyen sokağa çıkma kısıtlamaları veya kanuna aykırı koşullarda uygulanan karantina tedbirleri en göze çarpan örneklerdir.

1982 Anayasası'nın 23'üncü maddesinde düzenlenen seyahat özgürlüğü, olağan dönemde tüm temel hakların sınırlandırılması açısından kapsayıcı hüküm olan yalnızca Anayasa'nın 13'üncü maddesinde cevaz verildiği hallerde sınırlandırılmaktadır. Anılan hükümde sınırlayıcı sebeplerden ilk olarak, sınırlamanın kanun ile gerçekleştirilmesi gerektiği zikredilmiştir. Oysa sadece seyahat hürriyeti açısından değil, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, eğitim hakkı, çalışma hürriyeti gibi pek çok alanda fiilen maruz kaldığımız sınırlandırmalar kimi zaman Resmî Gazete'de dahi yayımlanmayan idari işlemler ile gerçekleştirilmektedir.

Salgın hastalık ile etkin mücadele edilmesi amaçlanırken pek çok hukuki alana müdahalede bulunulan şu günlerde, konunun güncelliğini sağlamak adına, çalışmada; yalnızca olağan dönemde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması incelenmeye gayret edilmiş, seyahat özgürlüğünün sınırlarına değinilmiş ve devamında sınırlayıcı tedbirlerden, sokağa çıkma yasağı ve karantina uygulaması için destekleyici Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarına yer verilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacını, temel hakların sınırlandırılmasında hukuka aykırı eylemlerin ulusal ve uluslararası yargı kararlarıyla desteklenerek eleştirilmesi sonucu doktrinsel perspektif sunmak oluşturmaktadır.

I. SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ VE SINIRLANDIRILMASI

A. GENEL OLARAK SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ KAVRAMI

Tabii hak teorisine göre, temel insan hak ve özgürlüğü olarak tanınan haklar, bireyin yalnızca insan olması sebebiyle tanınan, *doğal olarak* edindiği, devredilemez ve vazgeçilemez haklar olmaktadır.

Temel hak ve özgürlükler Georg Jellinek'in tasnifine göre: Negatif statü hakları, pozitif statü hakları, aktif statü hakları olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Gözler, 2013, s. 111 vd.). Negatif statü hakları, kişiye; devlet tarafından dokunulamayacak bir koruma alanı sağladığı gibi, devlete de "*karışmama*" ödevi yükleyen haklardır

(Gözler, 2013, s.112.) Eş söyleyişle, bireyi devletin müdahalesinden korumakta ve devlet karşısında bu statü haklarını güvenceye almaktadır. Negatif statü haklarına örnek olarak, düşünce özgürlüğü, ifade ve iletişim özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, yaşam hakkı gibi haklar sayılabilmektedir.

Temel hak ve özgürlükler, modern anlamdaki tanımlarına kavuşana dek oldukça uzun sürelerin geçmesi gerekmiş ve bu uğurda insanlık tarihi büyük bedeller ödemıştır. Kimi yazarlar tarafından (Lecker, 2004, s. 1), dünyada anayasal gelişmelerin ilki olarak nitelendirilen 622 tarihli Medine Anayasası/Vesikası'nda, yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, eşitlik ilkesi gibi günümüz temel hak ve özgürlüklerinden bazıları'nın, ilk kez anayasal belge mahiyetindeki bir metinde düzenlendiği görülmektedir (Lecker, 2004, s. 33-34). Yaklaşık 600 yıllık bir süre akabinde düzenlenen bir başka anayasal belge olan, 1215 tarihli Magna Carta Büyük Özgürlük Sözleşmesi'nde modern hakların tanımına daha fazla yaklaşılmıştır. Temel hak ve özgürlükler, olgunlaşma dönemlerini büyük ölçüde 17 ve 18'inci yüzyıldaki feodal sisteme karşı, aristokrazi-burjuvazi çatışmasında yaşamıştır. Bu meyanda ilerleme ise İngiliz, Fransız ve takiben Amerikan gelişmeleri ile sağlanmış ve "özgürlük, eşitlik" gibi kavramlar toplumda varlık göstermeye başlamıştır (Aygün, 2007, s. 9).

Temel hak ve özgürlüklerin, günümüz niteliklerine kavuşmasında yadsınamaz yeri bulunan; 1689 tarihli İngiliz "*Haklar Beyannamesi*", 1776 tarihli "*Amerikan İnsan Hakları Bildirisi*" ve Fransız İhtilali sonrası yayınlanan 1791 tarihli "*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*" gibi metinlerin önemi şüphesiz büyüktür. Ancak ne var ki, bu metinlerden hiçbirinde açıkça seyahat özgürlüğünün düzenlenmediği görülmektedir.

Genel anlamı ile seyahat özgürlüğü, "*dolaşım, gidip-gelme, yer değiştirme ve yerleşme serbestliği*" anlamına gelmektedir (Kaboğlu, 2002, s. 320). Seyahat özgürlüğü, temel insan hakkı tasnifi ile uluslararası bir metinde ilk kez İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 13'üncü hükmünde,

"1. Herkesin bir devletin toprakları üzerinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkı vardır.

2. Herkes , kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir." olarak tanımlanmıştır.¹

Bireylere, devletin sınırlayıcı yönde müdahale edemeyeceği bir alanı bulunan ve kişileri devlete karşı koruyan özellikleri hasebiyle *seyahat özgürlüğü*, negatif statü haklarında kabul edilmektedir. Öte yandan seyahat özgürlüğü, bireylere hak tanıma-

¹ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 10 Aralık 1948 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından, 217 A (III) sayılı Kararı'nca kabul edilmiştir.

sının yanında Devlete de birtakım ödevler yüklemektedir. Devletin, seyahat özgürlüğünün aktif olarak kullanılabilmesi bakımından, ulaşım olanaklarının sağlanması, güvenlik önlemlerinin alınması, ulaşımı mümkün kılacak altyapıların hazırlanması gibi yükümlülükleri bulunmaktadır (Aygün, 2007, s. 13).

Seyahat özgürlüğü, Anayasamızın 23'üncü hükmünde “*Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti*” başlığı ile düzenlenmektedir. İlgili madde; “*Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir.*”

Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak;

Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek; Amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir.

Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilir.

Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz.” hükmünü haizdir.

4709 sayılı Kanun² ile Anayasanın 23'üncü maddesinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre değişiklik öncesi madde metni “*Herkes yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir... seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir. Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ülkenin ekonomik durumu, vatandaşlık ödevi ya da ceza soruşturması veya kovuşturması sebebiyle sınırlanabilir. Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz*” biçiminde iken, “ülkenin ekonomik durumu” ibaresi madde metninden çıkarılmıştır. Görüldüğü gibi Kanun Koyucu sınırlama sebeplerini düzenlerken öncelikle genel anlamda seyahat özgürlüğüne işaret ederek, özgürlüğün suç soruşturma ve kovuşturması sebepleriyle ve suç işlenmesini önlemek amaçlarıyla sınırlanabileceğini belirtmiştir. Madde metninde geçen “*herkes*” ibaresi ile yalnızca vatandaşların değil, vatandaşlık bağı ile bağlı bulunmamakla birlikte yasal olarak bulunan her nevi kişinin seyahat özgürlüğünden yararlanacağı anlaşılmaktadır. Genel anlamda seyahat özgürlüğünün kapsadığı kavramlar olan, yurt dışına çıkma özgürlüğü ve yurda girme hakkına ilişkin; düzenleniş biçimlerinin vatandaş ve yabancılar bakımından farklı nitelikler arz etmesi nedeniyle, sınırlanma sebepleri ayrı fıkralarda düzenlenmiştir.

² 4709 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, 03.10.2001, RG: 17.10.2001, 24556

Aynı şekilde, özellik arz eden bir durum olarak “vatandaşın sınır dışı edilemeyeceği”ne ilişkin ilke ayrı bir fıkrada yer bulmuştur (Sağlam, 2002, s. 345).

1. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN SINIRLANDIRILMASI KAPSAMINDA SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ

Thomas Hobbes’a göre, doğal yaşam halindeki insanlar, düzen sağlamak için birtakım haklarını Leviathan’a devretmiştir (Gözler, 2011, s. 48). *Sosyal Sözleşme*’den doğan otorite, barış ve düzeni sağlamakla mükelleftir. Ancak bunun karşılığında otoriter erke karşı, kişiler özgürlüklerinden feragat etmeye boyun eğmişlerdir.

Devlet kavramı ve teşkilatının oluşumunda, pek çok teori ortaya atılmıştır. Ancak yukarıda anılan *Sosyal Sözleşme Teorisi* gibi pek çok teorinin özünde, bir otoriteye karşı güvenlik ve düzen karşılığında, birtakım hak ve özgürlüklerden feragat yatmaktadır. Nitekim sınırsız ve mutlak özgürlük kavramı, toplum ve devlet sistematiği içinde yer alamaz (Gözler, 2011, s. 143). Ne var ki, insan hakları hukukunun demokratik toplumlarda gelişmesi ile bu sınırlandırmaların; keyfi, sınırsız ve orantısız uygulanmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Limites aux limites olarak anılan sınırlandırmanın sınırları düzenlemesi, “*Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması*” başlığı ile 1982 Anayasası’nın 13’üncü maddesinde görülmektedir.³ Buna göre;

“Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.” zikredilmiştir.

Temel hak ve özgürlüklerin, Anayasa ve ilgili kanunlarında zikredilen hukuki sınırlarının ötesinde, “*objektif ve doğal sınırları*” olduğu da kabul edilmektedir (Od-yakmaz vd., 2006, s. 56). Örneğin, düşünce ve ifade özgürlüğünün, üçüncü kişilere hakaret edilmesini kapsamayacağı, yaşama hakkının özünde meşru savunma halinin de mevcut bulunduğu gibi yorumlar, doğal sınırlamalara örnek oluşturmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında da gerek hukuki gerek doğal birtakım sınırların mevcudiyeti demokratik toplum gereklerindedir. Ancak çalışmanın devamında hukuki sınırlamalar ile ilgilenilecek ve özet olarak açıklanmaya gayret edilecektir. Hukuki sınırlamalar, temel hak ve özgürlüklere müdahalenin önkoşullarını oluşturmaktadır.

³ 2709 sayılı 1982 Anayasası, Kabul Tarihi: 18.10.1982, RG: 17863 [Mükerrer], 09.11.1982

A. SINIRLAMA KANUNLA YAPILMALIDIR

Bu hususta ilk göze çarpan, sınırlamanın kanunla gerçekleştirilebileceğidir. Öyle ki, temel hak ve hürriyetler, Anayasanın 13'üncü maddesi gereği, olağan hukuk döneminde, kanun hükmünde kararname, yönetmelik yahut benzeri idari işlemlerle sınırlandırılmaz. Nitekim Anayasa Mahkemesi de temel hakların sınırlandırılmasına yönelik hukuki tahlillerinde, ilk önce kanunilik ilkesinin varlığını incelemektedir (Aslan, 2020, s. 814).⁴

Ne var ki, temel hak ve özgürlüklerin kanunla sınırlandırılması ilkesi yürütme organının anılan özgürlüklerle alakalı düzenleme yapamayacağı anlamına gelmemektedir. Yürütme organı, açıkça bir kanun hükmüne dayanmak suretiyle, kanunun öngördüğü sınırlamalara bağlı kalarak ilgili teknik alanda düzenleme yetkisine haizdir (Gözler, 2013, s. 125).

Ancak belirtmek gerekir ki, bir görüşe göre, Anayasa'nın ilgili hakkın düzenlendiği maddesinde açıkça belirtilmediği müddetçe, münferit bir kanun ile ilgili hakkın sınırlandırılması yine Anayasa madde 13'e uygun olmayacaktır (Aslan, 2020, s. 817). Öğretide karşı görüş ise, temel özgürlüklerin doğal sınırlarının bulunduğu ve Anayasa madde 13'te geçen "*Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebepler*" ibaresinin ilgili hakkın düzenlendiği tek bir maddeyi belirtmediği, aksine tüm Anayasal hükümleri refere ettiği öne sürülmektedir (Aslan, 2020, s. 818). Bu görüşe göre örneğin seyahat hürriyeti açısından, Anayasada *genel sağlığın korunması* ifadesinin belirtildiği madde 21, 22, 33 ve 34'üncü hükümler referans gösterilerek sınırlandırma getirilmesi muhtemel gözükmektedir. Ne var ki, anılan görüşe katılmak mümkün değildir. Zira anılan görüşün bir anlık kabulü halinde dahi, basitçe tahlilde bulunmak mümkündür. Örneğin, yukarıda örnek olarak verilen maddelerden 21 ve 22'de düzenlenen hürriyetlerin, genel sağlık amacıyla sınırlandırılması Anayasa Koyucu tarafından hâkim kararına bağlanmış iken; madde 33 ve 34'te ise yasama organı tarafından kanunla sınırlandırılacağı belirtilmiştir. Hangi usulün uygulanacağı somut olaya göre belirlenecek olsa dahi, kavram ve kapsam karmaşası oluşacağı ilk anda göze çarpmaktadır. Hukuki belirlilik ilkesi hukuk devleti mahiyetinin en temel özelliklerindedir. Temel hakların sınırlandırılması gibi son derece hassas ve önemli bir alanda, belirlilik ve öngörülebilirlik ilkelerinden feragat, tüm hak sükelerini tehlikeli unsurlara karşı açık hedef haline getirmektedir. Yaşam hakkının düzenlendiği

⁴ Bu kapsamda Anayasa Mahkemesi'nin 2014 tarihli bir kararında, "[...] denetim sırasında Anayasa Mahkemesi öncelikle müdahalenin kanunilik şartına uyup uymadığını inceleyecektir. Zira kanuna dayanmayan bir müdahalenin, öze dokunmama, demokratik toplum düzeninin gereklerinden olma ve ölçülülük gibi diğer güvencelere uygun olup olmadığı incelenmeden bir Anayasal hakkı veya özgürlüğü ihlal ettiği sonucuna ulaşılabılır..." denilmektedir. Anayasa Mahkemesi, 25.06.2014, Bireysel Başvuru No: 2014/256

Anayasa'nın 17'inci maddesi kapsamı ile salgın hastalık tehdidinde karşı seyahat hürriyetinin kısıtlanabileceği öne sürülse dahi, mevcut Anayasa sistematğinde dahi bu mümkün görülmemektedir. Zira Anayasa madde 14'te belirtildiği üzere, *"Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete (...) Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz."* zikredilmiştir.

Tüm açıklamalar kapsamında, ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden itibaren bir yılı aşkın süre geçmiş iken *de facto* olarak görülen idari işlemlerin kanunilik koşulunu sağlamadığı açıktır. Ancak öğretilerde temel hakların sınırlandırılmasına dair konuların işlenişine uyarlık arz etmek amacıyla, Anayasa madde 13'te öngörülen diğer sınırlandırıcı kısıtlara sırası ile değinilecektir.

B. SINIRLAMA ANAYASANIN İLGİLİ MADDESİNDE BELİRTİLEN SEBEPLERE DAYANMALIDIR

Anayasamızın 13'üncü madde hükmünden yola çıkılarak, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında bir diğer unsur, anayasanın ilgili maddesinde belirtilen sebeplere dayanılması hususudur. 3 Ekim 2001 tarihinde gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile temel özgürlüklerin sınırlandırılmasında *"soyut ve genel sebepler"* kaldırılmış, yukarıda anıldığı haliyle kodifiye edilmiştir (Aydın, 2008, s. 102). Buna göre, neticede Anayasa'nın o temel hakka ilişkin ilgili hükmünde belirtilen özel bir sebebe dayanılmadan uygulanacak sınırlandırmalar, Anayasa'ya aykırı olacaktır.

Örneğin, çalışmanın konusunu oluşturan seyahat hürriyeti açısından, Anayasa'nın 23'üncü hükmü üçüncü fıkrasında, *"Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek..."* amacıyla kanunla sınırlanabileceği düzenlenmiştir.⁵ Anılan hükümde açıkça görüldüğü üzere, seyahat hürriyeti Anayasa koyucu tarafından düzenlenen özel sebeplere bağlı kalınması kaydıyla sınırlanabilmektedir.

⁵ "V. Yerleşme ve seyahat hürriyeti

Madde 23 – Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir.

Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak;

Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek; Amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir.

Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilir. Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz."

C. SINIRLAMA TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERİN ÖZLERİNE DOKUNMAMALIDIR

Alman Anayasasından esinlenilerek ihdas edilen anılan ölçüte göre (Derdiman, 2011, s. 298), bir temel hak ve özgürlük, pratik olarak sınırlandırılabilir ancak bu hak ve özgürlük işlevselliğini yitirecek ölçüde sınırlandırılmayacaktır.⁶

Hakkın özü olarak belirtilen subjektif kavram için öğretilerde, Özbudun'a göre "*Hakkın özü, hakkın vazgeçilmez ögesi, dokunulduğunda söz konusu hürriyeti anlamsız kılabilecek asli çekirdeği*" olarak tanımlanmıştır (Özbudun, 2008, s. 105). Buna bağlı olarak, hakkın özünün nitelenmesi, her bir temel hak ve özgürlük için farklılık arz etmektedir (Aydın, 2008, s. 117).

Öz güvencesi, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında yorumu, içerdiği objektif olmayan unsurlar nedeniyle oldukça güç hale getirmektedir. Bu sebeple "*sınırlamanın son sınırı*" olarak belirtilmektedir (Arslan, 2002, s. 145).

Ç. SINIRLAMA ANAYASANIN SÖZÜNE VE RUHUNA AYKIRI OLMAMALIDIR

Bir diğer unsur olarak, temel hak ve özgürlükler Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olmalıdır. İlgili kıstas iki parça halinde incelenmelidir.

Öyle ki, Anayasanın sözüne uygunluk, Anayasanın metnine uygun olunması şartını ihtiva etmektedir (Gözler, 2013, s. 127). Bu meyanda Anayasanın Başlangıç metninin de Anayasaya dâhil olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bilhassa temel hakların sınırlandırılmasına yönelik ek güvence getirilmesi halinde, Anayasanın sözüne uygunluk kriteri, daha da önem arz etmektedir (Özbudun, 2008, s. 103). Böylelikle yasama erkinin, bir temel hak ve özgürlüğü sınırlarken aşamayacağı sınırlar yine Anayasanın kendisi ile belirlenmiş olmaktadır.

Anayasanın ruhuna uygunluk hükmü, tıpkı temel hak ve özgürlüğün özü kavramı gibi subjektif nitelikte bulunduğu için, öğretilerde farklı görüşler öne sürülmektedir. Gözler'e göre, Anayasa Koyucu tarafından bir başka hükümde *Anayasanın ruhunun* ne olduğu belirtilmedikçe, Anayasanın ruhuna uygunluk kriteri tam anlamıyla değerlendirilemeyecektir (Gözler, 2013, s. 128). Derdiman'a göre ise, Anayasanın ruhuna uygunluk, "*Cumhuriyetin Anayasada belirtilen nitelikleri ve Anayasanın diğer hükümleri*" birlikte değerlendirildiğinde, çıkarılan sonucun değerlendirilmesidir (Derdiman, 2011, s. 304).

⁶ Hakkın özü kavramının, temel hak ve hürriyetlerde, sınırlama ölçütü olarak düzenlenmesinin işlevsel olmadığı hakkında; GÖZLER, 2013, s. 130-131; DERDIMAN, s. 298-299.

D. SINIRLAMA DEMOKRATİK TOPLUM DÜZENİNİN GEREKLERİNE AYKIRI OLMAMALIDIR

Demokratik toplum düzeni anlayışı, kastedilen anlam bakımından öğretilerde pek çok tartışmaya yol açmıştır. Hâkim görüşe göre, çağdaş ve özgürlükçü demokrasilerin evrensel niteliklerinin kastedildiği kabul edilmektedir (Derdiman, 2011, s. 300; Arslan, 2002, s. 150).⁷

Öte yandan demokratik toplumda gereklilik kriterine ulaşabilmek için, temel hak ve özgürlüğü sınırlandıran hukuki işlemin, “zorlayıcı bir toplumsal ihtiyacı” karşılması gerekmektedir (Arslan, 2002, s. 150). Keza anılan husus, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Ek 4 No’lu Protokol’ün⁸ ikinci maddesinde düzenlenen “Se-yahat Özgürlüğü”nün de sınırlandırılma biçimi olarak, aynı hükmün üçüncü fıkrasında görülmektedir.⁹

E. SINIRLAMA LAİK CUMHURİYETİN GEREKLERİNE AYKIRI OLMAMALIDIR

1982 Anayasasının 13’üncü hükmünde düzenlenen bir diğer gereklilik ise laik Cumhuriyetin gerekleri olmaktadır. İlgili hükümde önemli olan husus, bir temel hak ve özgürlük sınırlandırılır iken, hak ve özgürlüğün muhatabı kitle açısından bütün dinlere eşit mesafede durulması, tarafsız olunması, bütün din mensuplarına eşit işlem uygulanması gibi laiklik kavramının gereklerine aykırı düzenleme yapılmamasıdır (Gözler, 2013, s. 131).

Ne var ki, laiklik kavramı demokratik işlemlere dair eşitlik algısının ayrılmaz parçası olsa da temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması ile laiklik kavramının her zaman bire bir bağı bulunmamaktadır. Kaldı ki, Anayasamızın 2’inci, 24’üncü maddeleri gibi laiklik kavramının bilhassa düzenlendiği ve “*anayasal dolaylı sınırlama sebebi*” olarak sayılabilecek hükümleri var iken (Derdiman, 2011, s. 296-297), Anayasamızın 13’üncü hükmünde tekrarının yerinde olmadığı görüşüne katılmaktayız (Derdiman, 2011, s. 302-303; Gözler, 2013, s. 131). Nitekim Avrupa İnsan Hakları

⁷ Aksi görüş için, GÖZLER, 2013, s.129

⁸ “İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Sözleşmeye Ek ve Bu Sözleşme ile İlk Ek Protokol Kapsamında Bulunanlardan Başka Diğer Bazı Hak ve Özgürlükleri Tanıyan 4 Numaralı Protokol”, 16 Eylül 1963 tarihinde imzaya açılmıştır. Türkiye, 4 Numaralı Protokol’ü 19 Ekim 1992 tarihinde imzalamış ve 23.02.1994 tarih ve 3975 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunmuştur (R.G.: 14.07.1994, 21990), Ne var ki henüz Türkiye açısından anılan Ek Protokol yürürlüğe girmemiştir. İlgili Protokol’ün 7’inci maddesi gereğince: “Onaylayan imzacı devletler bakımından Protokol, onaylama belgesinin [Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine] verildiği tarihten itibaren yürürlüğe girer.”

⁹ “3. Bu haklar, ancak ulusal güvenlik, kamu emniyeti, kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık ve ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda zorunlu tedbirler olarak ve yasayla öngörülmuş sınırlamalara tabi tutulabilir.”

Sözleşmesi'nde de temel hak ve özgürlükleri sınırlamak üzere böyle bir hüküm ihdas edilmemiştir.

F. SINIRLAMA ÖLÇÜLÜLÜK İLKESİNE AYKIRI OLMAMALIDIR

Ölçülülük ilkesi, Özbudun tarafından, “sınırlandırmada başvurulan aracın sınırlama amacını gerçekleştirmeye elverişli olmasını, bu aracın sınırlama açısından gerekli olmasını ve araçla amacın ölçüsüz bir oran içinde bulunmamasını ifade eder” olmak üzere tanımlanmıştır (Özbudun, 2008, s. 104). Eş söyleyişle, temel hak ve özgürlükler yalnızca gerektiği oranda sınırlanmalı, birden fazla sınırlama seçeneği ve tedbir var ise en yumuşak olanı seçilmelidir.

Ölçülülük ilkesi için önemli olan husus, yalnızca temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması aşamasında değil, bu sınırlamaların tatbiki sırasında da göz önünde bulundurulması icap etmektedir.

Netice itibariyle, 1982 Anayasası'nı değiştiren 4709 sayılı Kanun'un getirdiği düzenleme sonrasında, Anayasanın tadil edilmeden önceki 13'üncü maddesinde benimsenen genel sınırlama sebeplerinin¹⁰ kaldırılarak, sınırlamaların “yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplerle bağlı olarak” yapılabileceği ilkesinin benimsendiği görülmektedir (Özbudun, 2008, s. 113).

O halde Anayasa'nın 23'üncü maddesinde düzenlenmiş olan seyahat özgürlüğü, anayasal bağlamda yalnız bu maddede belirtilen “suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek” hallerinde kanunla kısıtlamaya tâbi tutulabilecektir.

Temel hakların olağan dönemde sınırlandırılması, Anayasamızın 13'üncü maddesinde belirtilen koşullar dahilinde gerçekleştirilmeli, öncelikle kanunilik ilkesi dikkate alınmalıdır.

2. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ İÇTİHADINDA UYGULAMA

Seyahat özgürlüğüne ilişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bakış açısının anlaşılabilmesi için seyahat özgürlüğü ile yakın kavramların değerlendirilmesinde yarar vardır.

¹⁰ 4709 sayılı Kanun değişikliği öncesi Anayasa Madde 13: “Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğinin, Cumhuriyetin, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, genel asayişinin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir.

Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaz.

Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir”.

Kişi özgürlüğü hakkı ile seyahat özgürlüğü hakkı iç içe kavramlar olmakla kimi zaman somut olaya tatbikinde niteleme sorunları ile karşılaşılabilir. Kişi özgürlüğü hakkı, Anayasamızın 19'uncu hükmünde düzenlenmiştir. Anılan hükümde, kişi özgürlüğünün hangi koşullarda kısıtlanacağına yönelik usulün düzenlendiği ikinci fıkra şöyledir: “Şekil ve şartları kanunda gösterilen:

Mahkemelerce verilmiş hürriyeti kısıtlayıcı cezaların ve güvenlik tedbirlerinin yerine getirilmesi; bir mahkeme kararının veya kanunda öngörülen bir yükümlülüğün gereği olarak ilgilinin yakalanması veya tutuklanması; bir küçüğün gözetim altında ıslahı veya yetkili merci önüne çıkarılması için verilen bir kararın yerine getirilmesi; toplum için tehlike teşkil eden bir akıl hastası, uyuşturucu madde veya alkol tutkunu, bir serseri veya hastalık yayabilecek bir kişinin bir müessesede tedavi, eğitim veya ıslahı için kanunda belirtilen esaslara uygun olarak alınan tedbirin yerine getirilmesi; usulüne aykırı şekilde ülkeye girmek isteyen veya giren, ya da hakkında sınır dışı etme yahut geri verme kararı verilen bir kişinin yakalanması veya tutuklanması; halleri dışında kimse hürriyetinden yoksun bırakılamaz.” denilmektedir.

Kişi özgürlüğü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ise madde 5'te görülmektedir. Anılan düzenlemede kişi özgürlüğünün kısıtlanabileceği koşullar ayrıntılı düzenlenmiştir: “Herkes özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir.

Aşağıda belirtilen haller dışında ve yasanın öngördüğü usule uygun olmadan hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz:

a) *Kişinin, yetkili bir mahkeme tarafından verilmiş mahkûmiyet kararı sonrasında yasaya uygun olarak tutulması;*

b) *Kişinin, bir mahkeme tarafından yasaya uygun olarak verilen bir karara uymaması sebebiyle veya yasanın öngördüğü bir yükümlülüğün uygulanmasını sağlamak amacıyla yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulması;*

c) *Kişinin bir suç işlediğinden şüphelenmek için inandırıcı sebeplerin bulunduğu veya suç işlemesine ya da suçu işledikten sonra kaçmasına engel olma zorunluluğu kanaatini doğuran makul gerekçelerin varlığı halinde, yetkili adli merci önüne çıkarılmak üzere yakalanması ve tutulması;*

d) *Bir küçüğün gözetim altında eğitimi için usulüne uygun olarak verilmiş bir karar gereği tutulması veya yetkili merci önüne çıkarılmak üzere yasaya uygun olarak tutulması;*

e) *Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, hastalığı yayabilecek kişilerin, akıl hastalarının, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılarının veya serserilerin yasaya uygun olarak tutulması;*

f) Kişinin, usulüne aykırı surette ülke topraklarına girmekten alıkonması veya hakkında derdest bir sınır dışı ya da iade işleminin olması nedeniyle yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulması...” olarak görülmektedir.

Seyahat özgürlüğü ise, yukarıda görüldüğü üzere Anayasamızın 23’üncü hükmünde düzenlenmiştir. Avrupa sisteminde ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Ek Protokol 4’ün ikinci hükmünde, “Serbest Dolaşım Özgürlüğü” başlığı ile görülmektedir. Anılan hükümde,

“1. Bir devletin ülkesi içinde usulüne uygun olarak bulunan herkes, orada serbestçe dolaşma ve ikametgahını seçebilme hakkına sahiptir.

2. Herkes, kendi ülkesi de dahil, herhangi bir ülkeyi terk etmekte serbesttir.

3. Bu haklar, ancak ulusal güvenlik, kamu emniyeti, kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık ve ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda zorunlu tedbirler olarak ve yasayla öngörülmiş sınırlamalara tabi tutulabilir.

4. Bu maddenin 1. fıkrasında sayılan haklar, belli yerlerde, yasayla konmuş ve demokratik bir toplumda kamu yararının gerektirdiği sınırlamalara tabi tutulabilir.” denilmektedir.

Buna göre, seyahat özgürlüğü ile kişi özgürlüğü kavramlarının temelde iç içe olduğu söylenebilir. Ne var ki, direkt olarak kişi özgürlüğünün durdurulması¹¹ hallerinde, kişinin hareket serbestisi tamamen engellendiğinden, seyahat özgürlüğüne yönelik eylemlere kıyasla çok daha yoğun olduğu söylenebilir. Hareket serbestisinin belirli kurallar dahilinde sınırlandırıldığı durumlar ise, kişi özgürlüğünün durdurulmasına göre yoğunluk arz etmeyen, genel düzenlemeler ile seyahat özgürlüğünün konusunu oluşturur denilebilmektedir. Bu hususta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (Mahkeme) yol gösterici içtihadında; “Özgürlükten yoksun bırakma ve kısıtlama arasındaki fark, nitelik veya özde değil, yalnızca derece veya yoğunluktan ibarettir. Her ne kadar bu kategorilerden birine dair sınıflandırma süreci (niteleme), bazı somut olaylarda tamamen yoruma açık olarak kolay bir iş olmadığını kanıtla da Mahkeme 5. maddenin uygulanabilirliğinin veya uygulanamazlığının seçimini yapmaktan kaçınmaz” denilmektedir.¹²

¹¹ Her ne kadar Anayasa terminolojisinde “kısıtlama” ibaresi kullanılsa da [m. 19/8: Her ne sebeple olursa olsun, hürriyeti kısıtlanan kişi...], kişi özgürlüğü hakkına gerçekleştirilen müdahaleler Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne göre “kısıtlama”dan çok daha yoğundur.

¹² Guzzardi ve İtalya, Başvuru No. 7367/76, 6.11.1980, parag. 93, “The difference between deprivation of and restriction upon liberty is nonetheless merely one of degree or intensity, and not one of nature or substance. Although the process of classification into one or other of these categories sometimes proves to be no easy task in that some borderline cases are a matter of pure opinion, the Court cannot avoid making the selection upon which the applicability or inapplicability of Article 5”

Özetle, hareket serbestisine yönelecek bir sınırlama, seyahat özgürlüğünün konusunu oluşturur iken; hareket serbestisinin engellendiği, yoksun bırakıldığı, durdurulduğu, klasik anlamda fiziksel özgürlükten mahrum bırakıldığı durumlar, kişi özgürlüğü hakkına yönelen müdahaleleri meydana getirmektedir.¹³ Mahkeme her somut olayda, başvuruya ilişkin özel durumu ve söz konusu tedbirin türü, süresi, etkileri ve uygulama şekli gibi bir dizi faktörü dikkate almaktadır.¹⁴

Mahkeme'nin her faktörü incelediği güncel bir kararında,¹⁵ başvuru, önleyici tedbirlere maruz kalmış ve hem Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi madde 5 kapsamında hem de Ek Protokol 4 madde 2 kapsamında ihlale yönelik başvuruda bulunmuştur. Buna göre Mahkeme, Başvurucuya yüklenen önleyici tedbirlerden "*Haftada bir kez, denetiminden sorumlu polis makamına rapor vermek; Bir ay içinde iş aramaya başlamak, Casamassima'da yaşamak ve ikamet yerini değiştirmemek, akşam 10 ile sabah 6 arasında ev hapsinde bulunmak...*"¹⁶ gibi sınırlamaların, kişi özgürlüğünün ihlali değil, seyahat özgürlüğünün kısıtlanması olarak değerlendirmiştir.¹⁷ Zira Başvurucu, tümüyle sosyal hayattan mahrum kalmamıştır, gün içerisinde evinden ayrılabilme ve bunun için herhangi bir izne tabii olmamaktadır.

Mahkeme bir diğer kararında,¹⁸ önleyici tedbir olarak, ikamet yerini terk etme yükümlülüğü¹⁹ altında olan Başvurucunun, bu yükümlülüğün on yıl, dokuz ay, on dokuz gün boyunca devam etmesinin; bu kadar uzun süren bir yükümlülüğün, oldukça hafif bir suçun kovuşturmasında uygulanmasının ölçülülük ilkesine aykırı olduğunu, ayrıca süresinin orantısız olduğu gerekçesiyle, adil dengeyi sağlamadı-

¹³ Engel ve Diğerleri ve Hollanda, Başvuru No. 5370/72, 8.06.1976, parag. 58: "In proclaiming the "right to liberty", paragraph 1 of Article 5 (art. 5-1) is contemplating individual liberty in its classic sense, that is to say the physical liberty of the person. Its aim is to ensure that no one should be dispossessed of this liberty in an arbitrary fashion. As pointed out by the Government and the Commission, it does not concern mere restrictions upon liberty of movement (Article 2 of Protocol no. 4) (P4-2). This is clear both from the use of the terms "deprived of his liberty", "arrest" and "detention", which appear also in paragraphs 2 to 5, and from a comparison between Article 5 (art. 5) and the other normative provisions of the Convention and its Protocols."

"Özgürlük hakkı" 5. maddenin 1. fıkrası değerlendirilirken, bireysel özgürlüğü klasik anlamda, yani kişinin fiziksel özgürlüğü baz alınmaktadır. Amaç, hiç kimsenin bu özgürlüğün keyfi olarak yok edilmesini sağlamaktır. Hükümet ve Komisyon tarafından belirtildiği gibi, sadece hareket özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalarla ilgili değildir"

¹⁴ De Tomasso ve İtalya, Başvuru No. 43395/09, 23.02.2017, parag. 80

¹⁵ De Tomasso ve İtalya, Başvuru No. 43395/09, 23.02.2017

¹⁶ De Tomasso ve İtalya, parag. 17

¹⁷ De Tomasso ve İtalya, parag. 85-88;

¹⁸ Nikiforenko ve Ukrayna, Başvuru No. 14613/03, 18.02.2010

¹⁹ Nikiforenko ve Ukrayna, parag. 40; "According to Article 151 of the Code, an undertaking not to abscond consists of an obligation by a suspect or an accused not to leave his or her place of residence or temporary address without the permission of an investigator."

ğı sonucuna varmış ve Ek Protokol 4 kapsamında madde 2’de düzenlenen “*Serbest Dolaşım Özgürlüğü*”ne ihlal tespit etmiştir.²⁰

Mahkeme bir başka başvuruda ise,²¹ Başvurucunun, dört yıl süren ikamet yerini terk etmeme yükümlülüğünü seyahat özgürlüğünün ihlali olarak görmemiştir. Öyle ki, Mahkeme, bazı durumlarda, cezai kovuşturmanın etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla birtakım özgürlüklerin sınırlanabileceğine değinmiştir.²² Somut olayda, Başvurucular, cezai kovuşturma altında olup, ikamet yerini terk etmeme önleyici tedbiri uygulanmaktadır. Tedbire ilişkin sınırlandırma süresinin makul olması, cezai kovuşturma boyunca uygulanıyor oluşu, Başvurucuların izin dahilinde ikamet yerlerinden (Kiev) ayrılabilen olmaları ve Başvuruculara atılı suç üzerinde anılan tedbirin orantılı bulunması sebepleriyle, Mahkeme ihlal tespit etmemiştir.²³

Mahkeme, bir başka kararında,²⁴ örgüt üyesi olduğu şüphesiyle yargılanan Başvurucunun, mevcut kovuşturmadan beraat etmesinden sonra dahi hakkındaki önleyici tedbirlerin kaldırılmaması hasebiyle ihlal kararı vermiştir. Başvurucunun aleyhinde, sürücü belgesine el konulmuş, yurt dışı çıkış yasağı kararı verilmiş ve bulunduğu ikametten ayrılmama tedbiri uygulanmıştır.²⁵ Neticede beraat etmiş olmasına rağmen, İtalyan içtihatları gereği halen suç işleme riski taşıdığı gerekçesiyle söz konusu tedbirler kaldırılmamıştır. Bu sebeple Mahkeme, Başvurucunun, 4’üncü ek Protokol’ün ikinci maddesi gereğince korunan seyahat özgürlüğünün ihlal edildiğine hükmetmiştir.²⁶

Ne var ki Türkiye, Ek Protokol 4’ü; 19 Ekim 1992 tarihinde imzalamış ve 23.02.1994 tarih ve 3975 sayılı Kanun’la onaylanmasını uygun bulunmuştur. Ancak uygun bulunduğu ilişkin belgeleri henüz Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği’ne tevdi etmemiştir. Bu sebeple, anılan Sözleşme’nin henüz usulüne uygun olarak yürürlüğe konulduğundan bahsedilemez. Unutulmamalıdır ki, usulüne uygun yürürlüğe konulmayan anlaşmalar hakkında ne Anayasa Mahkemesi’ne ne de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne bireysel başvuru yapılamayacaktır.²⁷ Nitekim, Avrupa

²⁰ Nikiforenko ve Ukrayna, parag. 57-60

²¹ Antonenkov ve Diğerleri ve Ukrayna, Başvuru No. 14183/02, 22.11.2005

²² Antonenkov ve Diğerleri ve Ukrayna, parag. 61

²³ Antonenkov ve Diğerleri ve Ukrayna, parag. 66-67

²⁴ Labita ve İtalya, Başvuru No. 26772/95, 06.04.2000

²⁵ Labita ve İtalya, parag. 68-71

²⁶ Labita ve İtalya, parag. 196-197

²⁷ Anayasa md. 148/3; 30.03.2011 tarih ve 6216 sayılı Kanun Md. 45/1

İnsan Hakları Mahkemesi, bu hususta yapılan bir başvuruyu “*ratione personae*” olarak değerlendirmiş ve başvurunun incelenemez olduğuna hükmetmiştir.²⁸

II. SOKAĞA ÇIKMA YASAĞI VE KARANTİNA UYGULAMASI

A. GENEL OLARAK SOKAĞA ÇIKMA YASAĞI KAVRAMI

Sokağa çıkma yasağı, ilan edildiği bölge sınırları ile bağlı olmak kaydıyla, bu bölgede ikamet eden kişilerin, ilan edilen süre boyunca buldukları yer yahut ikametgâhlarından ayrılmamalarını ifade etmektedir (Kırışık ve Durdu, 2016, s. 167).

Olağanüstü dönemlerde uygulanabilen sokağa çıkma yasaklarından başka, olağan dönemlerde tüm ülke nezdinde en son 2000 yılında yapılan nüfus sayımlarında 219 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’ye dayanılarak sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır.²⁹

Yine Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun³⁰ 77’inci hükümlerinde salgın hastalıkların görüldüğü mahallerde bütün toplanmaların, kısmen veya tamamen kaldırılacağı veya 73’üncü hükmünde belli hastalıkları bulunan kimselerin ikametlerinden ayrılmamalarına karar verilebileceği belirtilmiştir.

Öte yandan, halen güncelliği haiz bazı sokağa çıkma kısıtlamalarında, İçişleri Bakanlığınca yayınlanan genelgeler ile valiliklerce karar alındığını görülmektedir. Nitekim Covid-19 salgınına bağlı olarak ilan edilen sokağa çıkma yasağına bağlı ilk genelge olan, 21 Mart 2020 tarihli İçişleri Bakanlığı Genelgesinde, 65 yaş üstü vatandaşların sokağa çıkışının kısıtlanması istemiyle mülki amirlere talimat verildiği görülmektedir (Yavuzdoğan, 2020, s. 126). Bu hususta dayanan mevzuat hükmü, İl İdaresi Kanunu’nun³¹ 11’inci maddesi (c) bendi olmaktadır. Buna göre ilgili madde, “*İl sınırları içinde huzur ve güvenliğin, kişi dokunulmazlığının, tasarrufa müteallik emniyetin, kamu esenliğinin sağlanması ve önleyici kolluk yetkisi valinin ödev ve görevlerindedir. Bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır.*”

²⁸ Eugenia Michaelidou Developments Ltd ile Michael Tymvios ve Türkiye, Başvuru No. 16163/90, 31.10.2003

²⁹ Genel Nüfus Sayımı Sayım Komiteleri Ve Bürolarının Kuruluş, Görev Ve Çalışma Esasları Yönetmeliği,

RG: 01.07.1985, 18798

“Sokağa Çıkma Yasağı

Madde 6- Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında 8.6.1984 tarih ve 219 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 32. maddesi gereğince, sayım günü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, sokağa çıkma yasağı konur.”

³⁰ 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Kabul Tarihi: 24.04.1930, RG: 06.05.1930, 1489

³¹ 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, Kabul Tarihi: 10.06.1949, RG: 18.06.1949, 7236

Vali, kamu düzeni veya güvenliğinin olağan hayatı durduracak veya kesintiye uğrattacak şekilde bozulduğu ya da bozulacağına ilişkin ciddi belirtilerin bulunduğu hâllerde on beş günü geçmemek üzere ildeki belirli yerlere girişi ve çıkışı kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi bulunan kişiler için sınırlandırabilir; belli yerlerde veya saatlerde kişilerin dolaşmalarını, toplanmalarını, araçların seyirlerini düzenleyebilir veya kısıtlayabilir ve ruhsatlı da olsa her çeşit silah ve merminin taşınması ve naklini yasaklayabilir.” zikretmektedir. Görüldüğü gibi, en yüksek mülki amirin, huzur, güvenlik, kamu esenliği gibi bazı muğlak konularda gerekli tedbirlerin alınması hakkı mevcuttur. Ancak bu tedbirlerin tam olarak ne olacağı Kanun’da belirtilmemiştir.

Anılan hükmün ikinci fıkrasında ise, kamu düzeni ve güvenliğinin, olağan hayatı ciddi anlamda etkileyecek düzeyde bozulması halinde, en yüksek mülki amirin seyahat hürriyetini sınırlandırabileceği belirtilmektedir. Görüldüğü üzere, anılan hükümde salgın hastalık gibi özel durumlara ilişkin bir düzenleme bulunmadığı gibi, “sokağa çıkma yasağı” ifadesi açıkça geçmemektedir (Yavuzdoğan, 2020, s. 138). Oysa 2395 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu’nun 11’inci hükmünde şiddet hareketleri kapsamında sokağa çıkma yasağı ilan edilebileceği açıkça düzenlenmiştir.³² Dolayısı ile “sokağa çıkma yasağının” açıkça belirtilmediği madde metinlerinde, Kanun Koyucunun kasten sustuğu kabul edilemez. Anayasamızın 13’üncü maddesince³³ temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, ancak kanunun verdiği açık yetkiyle mümkün olabilmektedir. Ne İl İdaresi Kanunu ne de Umumi Hıfzıssıhha Kanunu hükümlerinde, idareye sokağa çıkma yasağı ile seyahat hürriyeti kısıtı yetkisi verildiği görülmektedir (Kasapoğlu Turhan, 2020, s. 565).

Bir diğer husus olarak, İdare tarafından ilan edilen seyahat hürriyeti kısıtlamalarına uyulmadığı takdirde uygulanacak yaptırımda, kimi zaman Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun işaret ettiği Türk Ceza Kanununun 195’inci hükmü kimi zaman İl İdaresi Kanunu’nca referans gösterilen Kabahatler Kanunu madde 4 tatbik edilmektedir. Mevcut durum ise yasağa aykırı hareket edenler arasında farklı ve uyumsuz yaptırım türleri ile karşılaşılmasına neden olmakta ve eşitlik ilkesine aykırılık arz etmektedir (Güler, 2020, s. 197).

Öte yandan, 65 yaş üzeri ve 20 yaş altı vatandaşlar kapsamında yaşa bağlı olarak uygulanan sokağa çıkma kısıtlamalarının, yaklaşık 49 günden fazla sürdüğü dönemler göz önüne alınarak Anayasa Mahkemesi’nin öngördüğü üzere “makul sebep” kav-

³² 2395 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu, Kabul Tarihi: 20.10.1983, RG: 27.10.1983, 18204

³³ “Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.”

ramından uzak olduğu eleştirisi ile ayrımcılık yasağı ihtiva ettiğine yönelik öğretilerde tespitler bulunmaktadır (Bozkurt, 2021, s. 508-509). Ayrıca anılan kısıtlamanın uygulandığı uzun süre nazara alınarak, seyahat hürriyeti kısıtından ziyade kişi hürriyetinin ihlali kavramının gündeme gelebileceği değerlendirilmektedir.

1. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ İÇTİHADINDA UYGULAMA

Sokağa çıkma yasağının, serbest dolaşıma müdahale oluşturduğu yukarıda anılmıştır. Önem arz eden husus, tedbirin, kişilerin günlük işlerini yapıp yapamamasında bir engel oluşturulmasıdır. Neticede sokağa çıkma yasağının, esnek uygulanması, belirli saatler ile sınırlandırılması gibi hallerde kişi özgürlüğü kapsamında değerlendirilecek bir yoğunluktan söz edilmeyebilir. Ancak kişilerin rızaları hilafına kısıtlı bir alanda, azımsanmayacak bir süre tutulması halinde, yoğunluk arz edildiği üzere, kişi özgürlüğüne ait alana müdahale edildiği görülmektedir.

Nitekim Mahkeme 2015-2016 yıllarında Türkiye'nin güneydoğusundaki bazı şehirlerde, yerel yönetimler tarafından 5442 sayılı İl İdare Kanunu'nun 11'inci maddesi (c) fıkrası³⁴ uyarınca uygulanan sokağa çıkma yasakları ile ilgili 34 başvuruyu incelemiştir.³⁵ Anılan davalarda, Mahkeme, sokağa çıkma yasağı bakımından Sözleşme'nin 5'inci maddesi kapsamında da inceleme yapmaktadır. Bu hususta Mahkeme'nin görevlendirdiği İnsan Hakları Komiseri'nin 02.12.2016 ve 25 Nisan 2017 tarihli raporlarında; Mahkeme'nin somut olayı, Sözleşme'nin 5'inci maddesince korunan kişi özgürlüğü hakkı ile henüz Türkiye taraf olmadığı 4 No'lu Protokolünün 2'inci maddesi kapsamında düzenlenen serbest dolaşım özgürlüğü arasında değerlendirdiğini, ancak yine de özgürlükten yoksun bırakma ve kısıtlama arasındaki farkın sadece nitelik veya özden değil, yalnızca derece veya yoğunluktan ibaret olduğuna dikkat çekmiştir. Neticede Komiser, bu tedbirlerin Sözleşme'nin 5'inci maddesi anlamında özgürlüğünden yoksun bırakıldığı görüşündedir. Böylelikle anılan sokağa çıkma yasaklarının, kişi özgürlüğünü ihlal ettiği kanaatine varmıştır. Avrupa Komis-

³⁴ 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, Kabul Tarihi: 10.06.1949, RG: 18.06.1949, 7236: "Madde 11: C) İl sınırları içinde huzur ve güvenliğin, kişi dokunulmazlığının, tasarrufa müteallik emniyetin, kamu esenliğinin sağlanması ve önleyici kolluk yetkisi valinin ödev ve görevlerindedir. [Ek cümle: 25/7/2018-7145/1 Md.] Bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır. [Ek paragraf: 25/7/2018-7145/1 Md.]Vali, kamu düzeni veya güvenliğinin olağan hayatı durduracak veya kesintiye uğrattık şekilde bozulduğu ya da bozulacağına ilişkin ciddi belirtilerin bulunduğu hâllerde on beş günü geçmemek üzere ildeki belirli yerlere girişi ve çıkışı kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi bulunan kişiler için sınırlandırabilir; belli yerlerde veya saatlerde kişilerin dolaşmalarını, toplanmalarını, araçların seyirlerini düzenleyebilir veya kısıtlayabilir ve ruhsatlı da olsa her çeşit silah ve mermimin taşınması ve naklini yasaklayabilir.

³⁵ Bu fıkra kapsamında alınan ve ilan olunan karar ve tedbirlere uymayanlar hakkında 66'ncı madde hükmü uygulanır."

³⁵ Mahkeme Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından 15.12.2016 tarihinde yayınlanan Basın Açıklaması ECHR 420

yonu'nun 2016 tarihinde hazırladığı raporda ise,³⁶ “Sokağa çıkma yasağı kararlarının nasıl uygulandığı, bu kararların uygulanmasının nüfusun diğer hak ve özgürlükleri üzerinde nasıl bir etki yarattığı veya sokağa çıkma yasakları sırasındaki gerçekleştiği iddia edilen suiistimler ve ihlaller hakkında yorum yapmak Venedik Komisyonun görevi değildir. Bununla beraber, Komisyon, yetkili makamların bu haklarla ilgili pozitif yükümlülüklerinin bulunduğunu, bu nedenle de bu hakların korunmasını ve etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak ve vatandaşları hem pratikte hem de hukuki seviyede suiistimallerden korumak için uygun tedbirleri almak durumunda olduklarına dikkat çekmektedir” demektedir ve yakın dönemdeki sokağa çıkma yasağı kararlarının alınması için dayanak gösterilen yasal hükümlerin uygulama için yeterli yasal çerçeveyi temin etmediğini, hukuki dayanaktan yoksun olduğuna temas etmiştir.³⁷

Ne var ki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Sözleşme'nin 5'inci maddesi kapsamında detaylı inceleme yapmadan, başvurulara ait iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle, başvuruların Sözleşme'nin 35'inci maddesi uyarınca reddedilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.³⁸

Bu hususta görüldüğü üzere, Mahkeme'nin incelediği hususlar, olağan dönemde gerçekleştirilecek özgürlüklere yönelik sınırlamaların ulusal mevzuat ile uluslararası anlaşmalara uygunluğunu denetlemektedir. Nitekim sokağa çıkma yasağı, öncelikli olarak seyahat özgürlüğünü etkilemektedir. Bu sebeple Mahkeme, sokağa çıkma yasağının, “süresine, belirli bir dönem için ilan edilmiş olup olmamasına, kapsadığı coğrafi alana ve uygulanan kısıtlamaların niteliğine” dikkat edecektir.³⁹

Öte yandan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Covid-19 salgını sebebiyle ilan edilen sokağa çıkma kısıtlamaları hakkında incelemede bulunduğu oldukça önemli bir içtihadı yayınlanmıştır.⁴⁰ Somut olayda, Başvurucu Romanya vatandaşıdır ve 24 Mart 2020 tarihi ile 14 Mayıs 2020 tarihi arasında ilan edilen sokağa çıkma kısıtlamalarının Sözleşme'nin beşinci maddesine aykırı olduğunu iddia etmektedir. Buna

³⁶ Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi (Venedik) Komisyonu, “Sokağa Çıkma Yasaklarının Yasal Çerçevesi Hakkında Görüş Raporu”, 10-11 Haziran 2016

³⁷ Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi (Venedik) Komisyonu, “Sokağa Çıkma Yasaklarının Yasal Çerçevesi Hakkında Görüş Raporu”, parag. 92

³⁸ Aydın ve Diğerleri ve Türkiye, Başvuru No. 63130/15, 63133/15, 63138/15, 478/16, 480/16, 891/16, 901/16, 1905/16, 2005/16, 2105/16, 2200/16, 3758/16, 4159/16, 4353/16, 4552/16, 4684/16, 4817/16, 5237/16, 5317/16, 5332/16, 5628/16, 6758/16, 6990/16, 8536/16, 8699/16, 9414/16, 9712/16, 10073/16, 10079/16, 10085/16, 10088/16, 39419/16; 12.03.2019, Parag. 66; Elçi ve Türkiye, Başvuru No. 63129/15, 29.01.2019, Parag. 53-56

³⁹ BRASS, Paul R., “Collective Violence, Human Rights, and the Politics of Curfew”, Journal of Human Rights, 2006, s. 323-340

⁴⁰ Terhes ve Romania, Başvuru No. 49933/20, 21.05.2021

göre, Dünya Sağlık Örgütü'nce 11 Mart 2020 tarihinde SARS-CoV-2 koronavirüsünün neden olduğu bir salgınla karşı karşıya olunduğunun ilan edilmesi üzerine, 16 Mart tarihinde Romanya Cumhurbaşkanlığı tarafından otuz günlük olağanüstü hal ilan edilmiştir. Akabinde Romanya İçişleri Bakanlığı tarafından 21 Mart 2020 tarihinde akşam 10.00 ila sabah 06.00 saatleri aralığı baz alınarak kısmi, 24 Mart 2020 tarihinde ise ayrıntılı olarak listelenen belirli sayıda koşul dışında kişilerin ikametinden ayrılmasını tam yasaklayan Genelge yayınlanmıştır. Kişilerin bulunduğu ikametden ayrılmaları gerekiyor ise, buna dair geçerli nedeni ihtiva eden belge sunmaları aksi halde para cezası ile yaptırım uygulanacağı ilan edilmiştir. Anılan olağanüstü hal düzenlemeleri ile buna bağlı olarak yaptırımların, otuz gün ilave süre ile uzatıldığı ilan edilmiş ve sokağa çıkma kısıtlamaları 14 Mayıs 2020 tarihinde nihayet sona ermiştir. Başvurucu, ilan edilen sokağa çıkma yasaklarının “*ev hapsi*” niteliğinde olduğunu belirterek, bizzat etkilendiğinden, böylelikle Sözleşme'nin 5'inci maddesi ilk fıkrasının ihlal edildiğinden şikayet etmiştir. Başvurucuya göre, ilan edilen genel sokağa çıkma yasaklarının yalnızca seyahat özgürlüğünün kısıtlanması değil, kişi özgürlüğünden yoksun bırakılma boyutunda bulunmaktadır.

Mahkeme, ilan edilen sokağa çıkma yasaklarının yasal zeminini incelemiş ardından anılan tedbirin herkese uygulanması, ilgili mevzuatta belirtilen koşullar dahilinde ikametden ayrılmanın mümkün olması, dolayısıyla yoğunluk derecesi göz önüne alındığında “*ev hapsi*” ile eşdeğer olmadığını tespit etmiştir.⁴¹ Öte yandan Mahkeme, olağanüstü hal ilanı ile Romanya tarafından Sözleşme'nin 15'inci maddesi uyarınca, anılan Sözleşme'ye Ek 4 No'lu Protokol'ün 2'inci maddesinden doğan seyahat özgürlüğünü güvence altına alan yükümlülüklerin, askıya alındığının bildirildiğini kaydetmiştir. Nihayetinde Mahkemece, Başvurucu tarafından; ilan edilen sokağa çıkma yasaklarının genel niteliği haricinde, kişisel durumunun ne kadar etkilendiğine yönelik somut emareler sunulmaması nedeniyle Sözleşme'nin 5'inci maddesinin de olaya uygulanamayacağı, dolayısıyla başvurunun kabul edilemez olduğuna hükmedilmiştir.⁴²

B. GENEL OLARAK KARANTİNA KAVRAMI

Karantina, kelime anlamı olarak, “*Bulaşıcı bir hastalığın yayılmasını önlemek için belli bir bölgenin veya yerin kontrol altında tutulup giriş çıkışların engellenmesi biçiminde uygulanan sağlık önlemi*” olarak tanımlanmakta ve tecrit anlamını ihtiva et-

⁴¹ Terhes ve Romania, Başvuru No. 49933/20, parag. 43

⁴² Terhes ve Romania, Başvuru No. 49933/20, parag. 44-47

mektedir.⁴³ Salgın hastalıklar ile karşımıza çıkan karantina kavramı, günümüz sosyal şartlarında yaşantımıza her zamankinden daha çok dahil olmuştur.

Bir sağlık önlemi olarak görülen karantina, salgın hastalıklar ile savaşan dünya için nispeten yeni bir kavram olarak kabul edilse de şaşırtıcı bir geçmişe sahiptir. Kıtalar arası ticaretin gelişmesi ve ardından, 15 ve 16'ncı yüzyıllarda coğrafi keşiflerin gerçekleşmesi ile ülke hudutlarının her zamankinden daha fazla dolaşıma açılması, pandemi olarak nitelendirilen salgın hastalıkların kıta boyutlarını atlamasına neden olmuştur (Tyner ve Hewlett, 2019, s. 51). Hal böyle olunca, henüz hastalıkların teşhis ve tedavisinde emekleme aşamasındaki bilim, tecrit uygulamasını hastalıkların yayılma hızından daha yavaş keşfetmiştir (Wendy E. Parmet, 2007, s. 434).

Öncelikle deniz taşımacılığı ile transatlantik seyahat eden gemilerin, mevcudiyetinde bir hastalık görülmesi halinde tecridine başlanmıştır. Büyük Veba Salgını zamanında, 14. yüzyılda, Venedikliler ve Akdeniz'in diğer ticaret ülkeleri, gemilerin bazen şehirlerine veba getirdiğini fark etmiş ve veba olan bir süre boyunca, enfekte olduğu şüphelenilen gemileri tecrit etme uygulamasını başlatmışlardır (Fenner vd., 1988, s. 273-274).

Ne var ki, hastaların karada karantina altına alınması, enfekte kişilerin gemilerden inişini önlemekten daha zor olmakla, daha sistemli bir siyasi örgüte muhtaç bulunmaktadır. Bununla birlikte, Kuzey Amerika'daki sömürgeciler, 1662 kadar erken bir tarihte, Long Island'a bağlı East Hampton'da, su çiçeği hastalığının Kızılderili yerlilerden kasabanın genel nüfusuna yayılmasının önlenmesi için bir karantina emri verdiği görülmektedir (Fenner vd., 1988, s. 274). Ancak uygulaması ve takibinin oldukça zayıf olduğu anlaşılmaktadır (Cliff, 2013, s. 47).

1667 yılında ise Virginia Kolonisi çiçek hastalığı bulaşan kimselerin, ikametlerinde zorunlu olarak tecrit edilmesi için yasal düzenleme ihdas etmiştir (Fenner vd., 1988, s. 274).

21'inci yüzyıla gelindiğinde ise, yetkili organ tarafından alınan tecrit ve karantina uygulama kararları, kamu yararı ile bireysel özgürlükler arasında hassas bir denge ihtiva etmektedir.⁴⁴ Genel olarak, devletler halk sağlığına ilişkin tedbirlerin, mülkiyet prensibi içerisinde düzenlenmesinden ve uygulanmasından sorumlu olmaktadır

⁴³ Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/> (19.04.2020).

⁴⁴ Esas itibarıyla temel haklar ve sınırlandırmalar 20'inci yüzyıldan itibaren yoğun olarak tartışılmaya başlanmış ve bu alanda uluslararası standartların oluşturulması için çalışmalara başlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından, salgın hastalıklar ile uluslararası platformda daha etkin savaşabilmek adına 1948 yılında Uluslararası Epidemiyoloji ve Karantina Uzmanlık Komitesi oluşturulmuştur.

(Cieslak vd., 2019, s. 18). Ancak ne var ki, mülklik prensibi sebebiyle, karantina uygulaması ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.⁴⁵

Karantina, tecrit müessesesi; Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 72'inci hükmünde "57 nci maddede zikredilen hastalıklardan biri zuhur ettiği veya zuhurundan şüphelenildiği takdirde aşağıda gösterilen tedbirler tatbik olunur" denilmekte ve devam eden birinci bendinde "Hasta olanların veya hasta olduğundan şüphelenilenlerin ve hastalığı neşri tamim eylediği tetkikatı fenniye ile tebeyyün edenlerin fennen icap eden müddet zarfında ve sıhhat memurlarınca hanelerinde veya sıhhi ve fenni şartları haiz mahallerde tecrit ve müşahede altına vazı." denilerek düzenleme altına alınmıştır. Ne var ki, Kanun'un 57'inci maddesinde belirtilen salgın hastalıkların *numerus clausus* yazıldığı söylenebilir. Anılan Kanun'un 64'üncü hükmünde, 57'inci maddede belirtilenden başka salgın hastalık görülmesi halinde, aynı Kanun'da belirtilen tedbirlerin tamamı veya bir kısmının alınabileceği ifade edilmiştir. Ancak bu yollama, 72'inci maddenin lafzında görülmemektedir. Her ne kadar, yorum teknikleri ile kamu yararı gereği ulaşılabilecek bir sonuç olsa da bunun zorlama bir yorum olacağı, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması veya durdurulmasında yoruma yer olmayacağı kanaatindeyiz. Bu hususun, karantina gibi bir kısım tedbirler için, kanun yazım tekniği ve metodolojisi ile bağdaşmadığı düşünülmektedir.

2. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ İÇTİHADINDA UYGULAMA

Avrupa sistemi, karantina müessesini Sözleşme'nin kişi özgürlüğüne ilişkin düzenlemenin yer aldığı 5'inci hükmü, (e) bendinde düzenlemiştir. Buna göre; "Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, hastalığı yayabilecek kişilerin, akıl hastalarının, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılarının veya serserilerin yasaya uygun olarak tutulması", kişi özgürlüğünün sınırlandırılması için meşru sebep olarak kabul edilmektedir.

Ancak Mahkeme, karantina tedbirlerine ilişkin kararları, karantina tedbirlerine ilişkin kararları, *yasaya uygunluk, zorunluluk hali, demokratik toplumda gereklilik, acil bir sosyal ihtiyaca cevap verip vermemesi bağlamında ölçülülük ilkesi ve karantina alınan yerin yeterliliği* çerçevesinde değerlendirmektedir.

⁴⁵ Hatta devletlerde egemenliğin kullanılış şekline bağlı olarak, üniter olmayan yapıdaki devletlerin, karar ihdası ile uygulanmasında, tek bir yasama ve yürütme erki bulunmaması sebebiyle, her örgütsel bölgede farklılık yaşanabildiğine dair; "Elli eyalet boyunca karantina ve izolasyon yasalarında önemli bir çeşitlilik vardır...", CETRON, Marty, "Quarantine: Voluntary or Not?", The Journal Of Law, Medicine & Ethics, Kış 2004, s. 83

Mahkeme bir kararında,⁴⁶ *mental disorder* teşhisi konulan Başvurucunun, istem dışı bakıma ihtiyaç duymamış olmasına rağmen, yasadışı bir şekilde bir akıl hastanesine kapatıldığı gerekçesiyle incelediği somut olayda; Sözleşme'nin 5/ 1(e) maddesi uyarınca *mental disorder* bulunan birinin tecrit edilmesi için, üç asgari koşulu ana hatlarıyla belirtmiştir: objektif tıbbi kanıt temelinde yetkili bir makam tarafından güvenilir bir şekilde teşhis gösterilmelidir; zihinsel yetersizlik, zorunlu hapsi gerektiren bir tür veya derecede olmalıdır ve sürekli hapsedilmenin geçerliliği böyle bir bozukluğun devamına bağlı olmalıdır, diyerek, ulusal hukukta öngörülen usulün mevcut davada keyfilığe karşı yeterli güvence sağlamadığına ve bu sebeple Sözleşme'nin 5'inci madde hükmünün ihlal edildiğine hükmetmiştir.⁴⁷

Mahkeme bir başka kararında,⁴⁸ Başvurucu, kanuna aykırı ve haksız olarak hastaneye kaldırılması ve devamında hukuki yardım alma hakkından ve diğer temel özgürlüklerinden mahrum kaldığından yakınmaktadır. Mahkeme, zihinsel bozukluklardan mustarip bireylerin savunmasızlığı göz önüne alındığında, keyfilığe karşı açıkça etkili yollar sağlanması kanaatindedir. Yetkili ulusal makamların keyfilikten uzak kalması gerektiğini belirterek, Başvurucunun zorla hastaneye yatırılması için gerekli usul şartlarının yerine getirmediğine ve böylelikle Sözleşme'nin 5'inci maddesine aykırı davranıldığını tespit etmiştir.⁴⁹

Mahkeme bir diğer kararında,⁵⁰ cezaevindeki *mental disorder* teşhisi bulunan Başvurucu, cezaevi hastanesinde tüm hastalarına bakacak yeterli personeli olmadığını, yetkili makamların kötü muamele iddialarını için herhangi bir adım atmadıklarını, hazırlanan tıbbi raporların, tıbbi protokole uygun olmayarak hazırlandığından teşhise ilişkin başka bir tıbbi kurumdan teyit alamadığını iddia ederek, cezaevi hastanesinde hukuka aykırı olarak tutulduğunu beyan etmiştir. Mahkeme, başvuranın sivil bir psikiyatri kliniğinde ruhsal hastalığını tedavi etmek için bağlayıcı tıbbi protokol ile başvuranın Hapishane Hastanesindeki tedavisi arasındaki uygun ve kapsamlı bir analiz sağlamamıştır. Bu durumun, hukuka ve uluslararası mevzuata aykırı olduğunu kaydeden Mahkeme, Başvurucunun, Sözleşme'nin 5'inci maddesi (e) bendinde korunan kişi özgürlüğü hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁵¹

⁴⁶ X ve Finlandiya, Başvuru No: 34806/04, 03.07.2012

⁴⁷ X ve Finlandiya, Başvuru No: 34806/04, 03.07.2012, parag. 171

⁴⁸ M.S. ve Hırvatistan, Başvuru No: 75450/12, 19.02.2015

⁴⁹ M.S. ve Hırvatistan, Başvuru No: 75450/12, 19.02.2015, parag. 157-162

⁵⁰ Strazimiri ve Arnavutluk, Başvuru No. 34602/16, 21.01.2020

⁵¹ Strazimiri ve Arnavutluk, Başvuru No. 34602/16, 21.01.2020, parag. 120-124

Mahkemenin bir başka kararında,⁵² Başvurucu homoseksüeldir ve 1994 yılında 19 yaşındaki bir başka kişiye HIV virüsü bulaştırdığı tespit edilmiştir. Bu sebeple İdare Mahkemesi tarafından 3 aya kadar hastanede karantina altında tutulmasına karar vermiştir. Başvurucu, homoseksüel olduğu dolayısıyla ayrımcılığa tabi tutulduğunu ve kişi özgürlüğü hakkının ihlal edildiğini şikâyet etmektedir. Mahkeme, Başvurucunun karantina altına alınmasının, HIV virüsünü yaymasını önlemek için son çare olmadığını, yetkililerin HIV virüsünün yayılmadığından emin olma ihtiyacı ile başvuranın özgürlük hakkı arasındaki adil denge kuramadığını, öncelikle daha hafif başka tedbirlerin denenmediğini ve bu orantısızlığın kamu çıkarlarını korumak için yeterli bulunmadığını tespit etmiştir. Tüm bu sebeplerle Mahkeme, Başvurucunun iddiasını haklı bularak Sözleşme'nin 5'inci maddesi ilk fıkrasının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁵³

Mahkemenin bir diğer kararında ise,⁵⁴ Başvurucu gazetecidir ve hakkında “*Er-genekon*” suç örgütüne üye olma iddiası ile kovuşturma yürütülmektedir. Kendisine yetkili Mahkeme tarafından “*yurt dışı çıkış yasağı*” koruma tedbiri uygulanmıştır. Hakkında yürütülen kovuşturma neticesinde Başvurucu yedi yıl altı ay hapis cezası almıştır. Başvurucu, yürütülen ceza kovuşturmasının, hakkaniyete uygun olmayarak adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini ayrıca uygulanan koruma tedbiri ile kişi özgürlüğü hakkına müdahalede bulunduğunu iddia etmektedir. Mahkeme, kimşenin keyfi bir şekilde kişi özgürlüğü hakkından yoksun bırakılmayacağını ancak somut olaydaki koruma tedbirinin Türkiye'nin onaylamadığı Sözleşme'ye Ek 4. No'lu Protokolün 2'inci maddesi ile alakalı olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak Başvurucunun şikayetini, Sözleşme'nin 35'inci maddesi 3'üncü fıkrası (a) bendi uyarınca, konu bakımından *ratione materiae* uyumlu bulmamıştır.⁵⁵

Mahkeme içtihatlarının, Covid-19 salgınına karşı uygulamalara yönelik henüz oluşmaya başladığı göz önüne alındığında, farklı yaklaşımların söz konusu olacağı göze çarpmaktadır. Nitekim Mahkemenin bir güncel içtihadında, uzun ve sağlıksız koşullarda zorunlu tutulan karantina tedbirinin işkence yasağı kapsamında incelendiği görülmektedir.⁵⁶ Somut olayda, Başvurucunun gözaltına alınırken gördüğü fiziksel şiddete ilave olarak, düzgün havalandırma imkânı bulunmayan ve yeterli sıhhi koşulların sağlanmadığı bir ortamda yedi hafta gibi uzun bir süre boyunca karan-

⁵² Enhorn ve İsveç, Başvuru No. 56529/00, 25.01.2005

⁵³ Enhorn ve İsveç, Başvuru No. 56529/00, 25.01.2005, parag., 55-56

⁵⁴ Kömürcü ve Türkiye, Başvuru No. 2769/11, 17.02.2015

⁵⁵ Kömürcü ve Türkiye, Başvuru No. 2769/11, 17.02.2015, Parag. 36-37

⁵⁶ Feilazoo ve Malta, Başvuru No. 6865/19, 11.03.2021

tinada tutulmasını Sözleşme'nin 3'üncü maddesinin ihlali olarak nitelendirilmiştir. Ek olarak Başvurucu, Covid-19 virüsüne bulaş riski bulunan bir ortamda karantinaya tabi tutularak, sağlığı riske atılmıştır. Mahkeme bulaş riskine karşı tedbir alınmamasını endişe verici olarak kaydetmiş ayrıca karantina süresinin yeterli hukuki gerekçeden yoksun olarak uzatıldığı halleri, hukuka aykırı olarak belirtmiştir.⁵⁷

SONUÇ

Seyahat özgürlüğü, Anayasamızın 23'üncü hükmünde "*Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir*" denilerek, vatandaş yabancı ayırımı yapılmadan herkese tanınmıştır. Bir temel hak olan seyahat özgürlüğü bu bağlamda, olağan dönemler içerisinde yalnızca Anayasamızın 13'üncü hükmüne uygun olarak sınırlanabilmektedir. Buna göre, "*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*" zikredilmiştir. Anılan madde metninde ise 4709 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonrası, "temel hak ve hürriyetler... *yalnızca* Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak... sınırlanabilir" denildiğine göre, yorum yoluyla genel sınırlama sebebi de yaratmak mümkün değildir. Neticede Anayasanın ilgili maddesi olan 23'üncü hükmünde zikredilmeyen bir sebeple seyahat özgürlüğünün sınırlandırılmayacağı sonucuna varılmaktadır. Anayasamızın 23'üncü maddesi üçüncü fıkrasında, seyahat özgürlüğünün sınırlandırılabilir haller olarak, "*suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek*" sayılmıştır. Örneğin, salgın hastalık ibaresinin geçmemesi öğretide tartışmaya sebep olmuş ve olağan dönemde bu sebebe dayanarak seyahat özgürlüğünün sınırlandırılmayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Nitekim seyahat özgürlüğü, düzenlendiği 23'üncü maddeye göre yukarıda anıldığı üzere, "suç işlenmesini önlemek" amacıyla sınırlandırılabilir. Belirtilen özel sınırlama sebebi bundan ibarettir ve "genel sağlık" sebebi yoktur. Dolayısıyla bir şehirde veya bir köyde salgın bir hastalık baş gösterirse orada karantina ilân edilmesi mümkün olmayacaktır, aksi hareket Anayasaya aykırı olacaktır (Gözler, 2001, s. 59-65). Oysa salgın hastalık durumunda seyahat hürriyetinin sınırlandırılması tamamıyla gereklidir ve tüm demokratik hukuk devletlerinde görülmektedir.⁵⁸ Ka-

⁵⁷ Feilazoo ve Malta, Başvuru No. 6865/19, 11.03.2021, parag. 92-93

⁵⁸ World Health Organization, "Considerations for Quarantine of Individuals in the Context of Containment for Coronavirus Disease (COVID-19)", Interim Guidance, 19 March 2020, s. 1

naatimizce mevzuatın böyle önemli hususlara uygun olacak şekilde tadil edilmesi gerekmektedir.

Nitekim günümüzde maruz kaldığımız sokağa çıkma yasağı kararlarının, İç İşleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nce alındığı, tıpkı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne daha önce yapılan başvurular gibi 5442 sayılı İl İdare Kanunu'nun 11'inci maddesi (c) fıkrasına dayanıldığı görülmektedir. Ancak anılan hükümde alınmasına cevaz verilen tedbirlerin tam olarak ne olacağı Kanun'da belirtilmediği gibi, salgın hastalık hali de tedbir alınmasına olanak sağlayan bir sebep olarak zikredilmemiştir. Yinelemek gerekirse, Anayasamız gereği temel hak ve özgürlükler yalnızca kanunla sınırlanabilir ve Anayasa'nın cevaz verdiği hallerde bu enstrümanlar kullanılabilir. Ne yazık ki, 03.04.2020, 10.04.2020, 12.04.2020, 16.04.2020 tarihli güncel sokağa çıkma yasakları da (örnek arz etmesi amacıyla 10.04.2020 tarihli karar Ek-1 olarak paylaşılmıştır) hukuka uyarlık göstermemekte ve bu tedbire uymayan hakkında uygulanacak diğer tedbirler de dayanak hükmün aykırılığı sebebiyle hukuka aykırı olacaktır. Keza ne 5442 sayılı İl İdare Kanunu'nun 11'inci maddesi (c) fıkrasında mülki idari amirliklerce, ne de 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 27'inci maddesinde⁵⁹ umumi hıfzıssıhha meclislerinin işlemleri ile açıkça sokağa çıkma yasağı tedbiri alınabileceği yazmamaktadır. Kimi durumlarda seyahat özgürlüğünün durdurulmasına ve kişi özgürlüğü ihlaline dahi varabilen böylesi önemli bir tedbirin, netice itibarıyla temel hakkın sınırlanmasını içeren ibarelerin, açıkça kanun hükmünde yazması ve Anayasal zemininin bulunması gerekmektedir.

Bir diğer husus olarak 65 yaş üzeri ve 20 yaş altı vatandaşlar kapsamında yaşa bağlı olarak uygulanan sokağa çıkma kısıtlamalarının, yaklaşık 49 günden fazla sürdüğü dönemler göz önüne alınarak Anayasa Mahkemesi'nin öngördüğü üzere "makul sebep" kavramından uzak olduğu eleştirisi ile ayrımcılık yasağı ihtiva ettiğine yönelik öğretiler tespitler bulunmaktadır. Ayrıca anılan kısıtlamanın uygulandığı uzun süre nazara alınarak, seyahat hürriyeti kısıtından ziyade kişi hürriyetinin ihlali kavramının gündeme gelebileceği de değerlendirilmektedir.

Öte yandan, çalışmanın inceleme kapsamı dışında olmasına karşın değinmekte yarar görmekteyiz ki, Cumhurbaşkanının, Anayasa'nın 119'uncu hükmünden aldığı yetki ile "tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde" yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek

⁵⁹ Madde 27: "Umumi hıfzıssıhha meclisleri mahallin sıhhi ahvalini daima nazarı dikkat önünde bulundurarak şehir ve kasaba ve köyler sıhhi vaziyetinin ıslahına ve mevcut mahzurların izalesine yarayan tedbirleri alırlar. Sari ve salgın hastalıklar hakkında istihbaratı tanzim, sari ve içtimai hastalıklardan korunmak çareleri ve sıhhi hayatın faydeleri hakkında halkı tenvir ve bir sari hastalık zuhurunda hastalığın izalesi için alınan tedbirlerin ifasına muavenet eylerler."

üzere olağanüstü hal ilan edebilmektedir. Tamamlayıcı hüküm olarak Olağanüstü Hal Kanunu'nun tabii afet ve tehlikeli salgın hastalıklarda alınacak tedbirlere ilişkin 9'uncu maddesinde, “a) bölgenin belirli yerlerinde yerleşimi yasaklamak, belirli yerleşim yerlerine girişi ve buralardan çıkışı sınırlamak, belli yerleşim yerlerini boşaltmak veya başka yerlere nakletmek” denilmektedir. Görüldüğü gibi durumun gereklerine göre salgın hastalık veya doğal afet gibi hallerde, seyahat özgürlüğü, mevzuata ve hukuka uygun olarak sınırlandırılabilir ve hatta durdurulabilecektir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de temel insan hakkı olan seyahat özgürlüğünün sınırlandırılmasında, bilhassa kanun ve mevzuata uygunluğa bakmaktadır. Mahkeme güncel içtihadı ile Covid-19 nedeniyle ilan edilen sokağa çıkma kısıtlamalarının, “ev hapsi” uygulamasına benzetilerek Sözleşme'nin 5'inci maddesi ilk fıkrasının ihlali şikayetini, kıyas edilen kısıtlamaların düzeyinin eşdeğer olmadığına hükmederek kabul edilemez bulmuştur.

Seyahat özgürlüğünün sınırlandırma biçimlerinden sokağa çıkma yasağı hakkında Mahkeme, sokağa çıkma yasağının, “süresine, belirli bir dönem için ilan edilmiş olup olmamasına, kapsadığı coğrafi alana ve uygulanan kısıtlamaların niteliğine” dikkat etmektedir.

Seyahat özgürlüğünün bir diğer kısıtlayıcı tedbiri olarak karantina açısından ise Mahkeme, karantina tedbirlerine ilişkin kararları, *yasaya uygunluk, zorunluluk hali, demokratik toplumda gereklilik, acil bir sosyal ihtiyaca cevap verip vermemesi bağlamında ölçülülük ilkesi ve karantina alınan yerin yeterliliği* çerçevesinde değerlendirmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, Zühtü, “*Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasa’nın 13. Maddesi Üzerine Bazı Düşünceler*”, Anayasa Yargısı Dergisi, 2002
- Aslan, Volkan, “Covid-19 Salgını Sebebiyle Uygulanan Sokağa Çıkma Kısıtlamalarının 1982 Anayasası’na Uygunluğu”, İstanbul Hukuk Mecmuası , 78 (2) , 809-835
- Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi (Venedik) Komisyonu, “*Sokağa Çıkma Yasaklarının Yasal Çerçevesi Hakkında Görüş Raporu*”, 10-11 Haziran 2016
- Aydın, Nizamettin, 3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak Ve Hürriyetler Üzerine Etkileri, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2008
- Aygün, Ercan, “*1982 Anayasasında Seyahat Özgürlüğü*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007
- Bozkurt, Fatma Duygu, “*Assessment Of Age-Stratified Lockdown Imposed During The Covid-19 Pandemic Regarding Prohibition Of Discrimination*”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. Xxv, 2021
- Brass, Paul R., “*Collective Violence, Human Rights, And The Politics Of Curfew*”, Journal Of Human Rights, 2006
- Cetron, Marty , “*Quarantine: Voluntary Or Not?*”, The Journal Of Law, Medicine & Ethics, Kış 2004
- Cieslak, Theodore J., Kortepeter, Mark G., Kratochvil, Christopher J., Lawler, James V., “*Legal Considerations*”, Nebraska Isolation And Quarantine Manual, 2019
- Cliff, Andrew, Smallman-Raynor, Matthew, “*Quarantine: Spatial Strategies*”, Oxford Textbook Of Infectious Disease Control, 2013
- Derdiman, R. Cengiz, Anayasa Hukuku, Alfa Akademi Ltd. Şti., Şubat 2011
- Fenner F., Henderson, D.A., Arıta, I., Jezek, Z., “*Early Efforts At Control: Variolation, Vaccination, And Isolation And Quarantine*”, Dünya Sağlık Örgütü, Cenevre, 1988
- Gözler, Kemal, “Anayasa Değişikliğinin Temel Hak Ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri Ve Götürdükleri: Anayasanın 13’üncü Maddesinin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme”, Ankara Barosu Dergisi, Yıl 59, Sayı 2001/4
- Gözler, Kemal, Anayasa Hukukuna Giriş, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Ağustos 2011
- Gözler, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Şubat 2013.
- Güler, Betül, “*İdarenin Covid-19 Pandemisine İlişkin Sokağa Çıkma Yasağı Kararlarının Kanuni İdare İlkesi Kapsamında Değerlendirilmesi*”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Covid-19 Hukuk Özel Sayısı Yıl:19 Sayı:38, 2020/2, S.180-201
- <https://sozluk.gov.tr>
- Kaboğlu, İbrahim, Özgürlükler Hukuku, İmge Kitabevi, Ankara, 2002

- Kasapoğlu Turhan, “Covid-19 Pandemisinde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasaklarının İdare Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020, S. 550-566
- Kırışık, Fatih, Durdu, Muhammet, “Vali Ve Kaymakamların Sokağa Çıkma Yasağı Ve Güvenlik Bölgesi İlan Etmesi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016
- Lecker, Michael, The “Constitution Of Medina”, The Darwin Press, Inc., New Jersey, 2004
- Odyakmaz, Zehra, Kaymak, Ümit, Ercan, İsmail, Anayasa Hukuku İdare Hukuku, İkinci Sayfa Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., Ağustos 2006
- Özbudun, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008
- Sağlam, Mehmet, “Ekim 2001 Tarihinde Yapılan Anayasa Değişiklikleri Sonrasında Düzenlendikleri Maddede Hiçbir Sınırlama Nedenine Yer Verilmemiş Olan Temel Hak Ve Özgürlüklerin Sınırı Sorunu”, Anayasa Yargısı, S. 19, 2002
- Tyner, Kate L., Hewlett, Angela L., “Isolation In The Conventional Hospital Setting”, Nebraska Isolation And Quarantine Manual, 2019
- Wendy E. Parmet, J.D, “Legal Power And Legal Rights — Isolation And Quarantine In The Case Of Drug-Resistant Tuberculosis”, The New England Journal Of Medicine, 2007
- World Health Organization, “Considerations For Quarantine Of Individuals In The Context Of Containment For Coronavirus Disease (Covid-19)”, Interim Guidance, 19 March 2020
- Yavuzdoğan, Seçkin, “Tehlikeli Salgın Hastalık Sebebiyle Uygulanan Sokağa Çıkma Yasağı Kararları Üzerine Birkaç Not”, Adalet Dergisi, 2020, S. 124-139

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI

Guzzardi ve İtalya, Başvuru No. 7367/76, 6.11.1980

De Tomasso ve İtalya, Başvuru No. 43395/09, 23.02.2017

Engel ve Diğerleri ve Hollanda, Başvuru No. 5370/72, 8.06.1976

Nikiforenko ve Ukrayna, Başvuru No. 14613/03, 18.02.2010

Labita ve İtalya, Başvuru No. 26772/95, 06.04.2000

Antononkov ve Diğerleri ve Ukrayna, Başvuru No. 14183/02, 22.11.2005

Eugenia Michaelidou Developments Ltd ile Michael Tymvios ve Türkiye, Başvuru No. 16163/90

Aydın ve Diğerleri ve Türkiye, Başvuru No. 63130/15, 63133/15, 63138/15, 478/16, 480/16, 891/16,
901/16, 1905/16, 2005/16, 2105/16, 2200/16, 3758/16, 4159/16, 4353/16, 4552/16,
4684/16, 4817/16, 5237/16, 5317/16, 5332/16, 5628/16, 6758/16, 6990/16, 8536/16,
8699/16, 9414/16, 9712/16, 10073/16, 10079/16, 10085/16, 10088/16, 39419/16;
12.03.2019

Elçi ve Türkiye, Başvuru No. 63129/15, 29.01.2019

X ve Finlandiya, Başvuru No: 34806/04, 03.07.2012

M.S. ve Hırvatistan, Başvuru No: 75450/12, 19.02.2015

Strazimiri ve Arnavutluk, Başvuru No. 34602/16, 21.01.2020

Enhorn ve İsveç, Başvuru No. 56529/00, 25.01.2005

Kömürcü ve Türkiye, Başvuru No. 2769/11, 17.02.2015

Feilazoo ve Malta, Başvuru No. 6865/19, 11.03.2021

Terhes ve Romania, Başvuru No. 49933/20, 21.05.2021

EK-1

T.C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
İller İdaresi Genel Müdürlüğü

Sayı : 89780865-153- E 6484
Konu : Sokağa Çıkma Yasası

İlgi: 03.04.2020 tarih ve 6235 sayılı Genelge

Koronavirüs salgınının görüldüğü andan itibaren, Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulunun önerileri, Sayın Cumhurbaşkanımızın talimatları doğrultusunda; salgın/bulaşın toplum sağlığı ve kamu düzeni açısından oluşturduğu riski yönetme, sosyal izolasyonu temin, sosyal mesafeyi koruma ve yayılım hızını kontrol altında tutma adına birçok tedbir kararı alınarak hayata geçirilmiştir.

Bu kapsamda ilgi Genelge ile alınan son tedbirlerden olan, büyükşehir statüsündeki 30 ilimiz ile Zonguldak ili için şehir giriş-çıkışlarının 15 gün süreyle geçici olarak yasaklanması kararlaştırılmıştır.

Alınan tedbirlerin bulaşın yayılım hızına olan etkisinin en üst noktaya taşınabilmesi amacıyla; büyükşehir statüsündeki 30 ilimiz ile Zonguldak ilini kapsayacak şekilde, İl İdaresi Kanununun 11/C maddesi ile Umumi Hıfızısıhha Kanununun 27 nci ve 72 nci maddesi uyarınca il valileri tarafından aşağıdaki ek tedbirlerin alınması gerekmektedir;

Bu kapsamda;

1- 10.04.2020 tarihi saat 24:00'den 12.04.2020 tarihi saat 24:00 arasında aşağıda belirtilecek istisnalar hariç olmak üzere **Büyükşehir statüsündeki 30 ilimiz** (Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Van) ile **Zonguldak il sınırları içinde bulunan tüm vatandaşlarımızın** sokağa çıkmaları yasaklanacaktır.

2- AÇIK OLACAK İŞYERİ, İŞLETME VE KURUMLAR

- Ekmek üretiminin yapıldığı fırın ve/veya unlu mamül ruhsatlı işyerleri,
- Tüm sağlık ürünleri ve tıbbi malzemelerin (tıbbi maske dahil) üretiminin yapıldığı işyerleri,
- Kamu ve özel sağlık kurum ve kuruluşları, eczaneler,
- Zorunlu kamu hizmetlerinin sürdürülmesi için gerekli kamu kurum ve kuruluşları (huzurevi, yaşlı bakım evi, rehabilitasyon merkezleri, acil çağrı merkezleri, vefa sosyal destek birimleri vb.)
- Her bir 50.000 nüfusa bir adet olmak üzere göre valilikler/kaymakamlıklar tarafından belirlenecek akaryakıt istasyonu ve veteriner klinikleri,
- Doğalgaz, elektrik, petrol sektöründe stratejik olarak faaliyet yürüten büyük tesis ve işletmeler (Tüpraş, termik ve doğalgaz çevrim santralleri gibi)

Atatürk Cad. No:191 Bakanlıklar-ANKARA
Telefon No: (0 312) 123 45 67 Faks No: (0 312) 123 45 68
e-Posta: illeridaresi@icisleri.gov.tr
İnternet Adresi: www.icisleri.gov.tr/illeridaresi

Bilgi için: Adı SOYADI
Unvan
Telefon No: (0 312) 123 45 70

SALGIN SÜRECİNDE İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİ DERSİNİ SEÇEN ÖĞRENCİLERİN TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

The Views of Students Who Choose the Human Rights and
Democracy Education Course on the Human Rights and Equality
Institution in Turkey

Cem TUNA*

Makale Gönderilme Tarihi : 24/04/2021

Kabul Tarihi : 23/05/2021

ÖZ

Bu çalışmada, salgın sürecinde İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi dersini seçen öğrencilerin Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Araştırmada nitel yaklaşım kullanılarak, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde gönüllü öğrencilerle görüşme yapılmıştır. Öğrencilere TİHEK hakkında bilgi ve kavrama düzeyinde sorular sorulmuştur. Uygulama düzeyinde, TİHEK'e bir başvuru formu doldurmaları istenmiştir. Veriler içerik analizine tabi tutularak bulgular elde edilmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlardan bazıları şunlardır: Öğrencilerin yaklaşık

ABSTRACT

In this study, the opinions of the students who chose the Human Rights and Democracy Education course during the epidemic process about the Human Rights and Equality Institution of Turkey (HREIT) are examined. In the research, by using a qualitative approach, volunteer students are interviewed at Recep Tayyip Erdogan University Faculty of Education. The students are asked the questions about HREIT at the level of knowledge and understanding. At the implementation level, HREIT is asked to fill out an application form. The findings are obtained by subjecting the data to content analysis. Some of the results

* Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, cem.topsakal@erdogan.edu.tr, ORC ID : 0000-0002-6846-8676

üçte biri Kurum'dan haberdardır. Katılımcıların tamamına yakını bu ders kapsamında TİHEK'in görevleri hakkında bilgi sahibi olmuştur. Öğrencilerin tamamı TİHEK'e başvuru formunu doldurarak örnek olay yöntemini uygulamıştır. TİHEK'e başvuruda öğrenciler muhatap taraf olarak özel kurum ve kuruluşlar ile kamu kurum ve kuruluşlarını göstermiştir. Başvuru formlarında en çok ihlal edilen hak tüketici haklarıdır. Ayrımcılık konusunda öğrencilerin en fazla üzerinde durdukları konu eğitim hakkıdır. Hak ihlalleri sonucunda öğrencilerin tamamına yakını talep olarak uygulamaya son verilmesini istemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dilekçe Hakkı, Hak Arama Özgürlüğü, İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Dersi, Salgın Süreci, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), Üniversite Öğrencileri

achieved in the study are as follows: Approximately one third of the students are aware of the Institution. Almost all of the participants learn about the duties of HREIT within the scope of this course. All of the students completed the application form to HREIT and applied the case study method. In the application to HREIT, the students show private institutions and organizations and public institutions and organizations as the addressees. The most violated right in application forms is consumer rights. The subject that students put the most emphasis on discrimination is the right to education. As a result of violations of rights, almost all of the students request that the application be terminated.

Keywords: Epidemic Process, Freedom to Seek Rights, Human Rights and Democracy Education Course, Human Rights and Equality Institution of Turkey (HREIT), Right to Petition, University Students.

GİRİŞ

İnsan hakları, insan onurundan kaynaklanan, kişinin insan olması nedeniyle doğuştan sahip olduğu, devredemeyeceği, vazgeçemeyeceği ve zamanaşımına uğramayacağı haklara denir. İnsan hakları, insanın sadece insan olması nedeniyle doğuştan sahip olması gereken, onun kişiliğini, değerlerini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan, üstün, evrensel ilke ve kurallar bütünü olarak tanımlanabilir (Karaman Kepenekci, 2014: 51).

İnsan hakları kişisel, sosyal ve ekonomik ve siyasi haklar olarak ayrılabilir (1982 Anayasası). Sosyal ve ekonomik haklardan bir tanesi de eğitim hakkıdır. Eğitim hakkı diğer hakların bilinmesinde, kullanılmasında ve korunmasında anahtar role sahiptir. Bu anlamda eğitim hakkı bireylerin yaşam hakkından düşünce ve ifade özgürlüğüne, seçme ve seçilme hakkından dilekçe hakkına kadar tüm hakların kullanılması için ön koşul olduğu belirtilebilir (Akyüz, 2020: 370). İnsan eğitim ihtiyacı olan ve eğitilebilen bir varlıktır.

Bireylerin insan hakları hakkında bilgi sahibi olmaları eğitim ve öğretim yoluyla olur. Böyle bir eğitim ailede başlar, okulda, çevrede, medyada devam eder. İnsan hakları eğitimi ile bilgi bilince evrilir ve bilinç kazanılır. Bilinç sahibi bireyler haklarını kullanır, korur, başkalarının haklarına saygı duyar. İnsan hakları eğitimi devlet açısından zorunluluk, birey açısından hem hak hem de sorumluluktur. Başta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi olmak üzere birçok uluslararası belgede insan hakları eğitimi zorunluğu getirilmiştir. Hukuki zorunluluğun yanında, demokratik toplumun devamı için insan haklarını benimsemiş bireyler yetiştirilmesi mantıksal bir zorunluluktur. Bireylerin nasıl davranacakları bilgi ve bilincini kazanması için insan hakları eğitimi etik bir zorunluluk taşımaktadır (Yeşil, 2002; Çakmak ve Akgün, 2016: 236-237; Merey, 2020; Turan, 2019).

İnsan hakları eğitimi Türkiye’de okul öncesinden yüksek öğretim kademesine kadar ders programlarında yer almaktadır. Yüksek öğretim kademesinde 2018 yılından itibaren YÖK öğretmen yetiştirme lisans programları güncellenmiş, lisans programlarına seçmeli dersler eklenmiştir. Bunlar meslek bilgisi seçmeli dersleri, genel kültür seçmeli dersleri ve alan eğitimi seçmeli dersleri olarak düzenlenmiştir. Genel kültür seçmeli derslerinden biri İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi’dir. Bu ders içeriğinde: İnsan hakları kavramı ve tarihi gelişimi; insan haklarının türleri, demokrasi anlayışları, ilkeleri, yaklaşımları ve insan hakları; demokrasi eğitimi ve demokratik eğitim, aile ve demokrasi eğitimi; insan hakkı olarak eğitim, okulöncesi eğitim ve demokrasi

eğitimi; ilkökul eğitim programı ve demokrasi eğitimi, orta öğretimde demokrasi eğitimi; yükseköğretim ve demokrasi eğitimi, demokratik okul ve sınıf ortamı konu başlıkları yer almaktadır (YÖK, 2021).

İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi ders programı içinde insan hakları tarihi gelişimi bulunmakta, tarihsel gelişim içerisinde insan haklarının korunması üzerinde durulmaktadır. İnsan haklarını koruyan ve geliştiren kurumlardan biri olan TİHEK hakkında ders kapsamında bilgiler verilmektedir. 6701 Numaralı, 20.04.2016 tarih ve 2960 Sayılı Resmî Gazetede yayınlanan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'na göre; insan haklarını korumak ve geliştirmek, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınmasına çalışmak ve işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele vermek bu Kurum'un misyon ve görevleri arasındadır (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, 2021; Misyon-Vizyon, 2021).

Bu bilgilerin kalıcı olması, iz bırakması adına dersin etkili bir biçimde işlenmesi önem taşımaktadır. Etkili bir insan hakları ve demokrasi eğitimi için okul ve sınıf havasının olumlu olması, öğretmenin demokratik özelliklere sahip olması, içeriğin ilgi çekici ve anlaşılır olması, farklı yöntem ve tekniklerin uygulanması, ilginç materyallerin kullanılması önem taşımaktadır (Karaman Kepenekci, 2000). Öğrencilerin bu ders hakkında olumlu görüş geliştirmesi dersin kazanımları arasında yer almaktadır. Bu çalışma çerçevesinde İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi dersi kapsamında gönüllü öğrencilere TİHEK hakkındaki görüşleri sorulmuş, bu kuruma başvurmaları söz konusu olması durumunda nasıl bir başvuru yapacaklarını kurumun başvuru formunu doldurarak göstermeleri istenmiştir.

Bu çalışmada 2020-2021 Eğitim ve Öğretim Yılı'nda Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi dersini seçen öğrencilerin TİHEK hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Bu konuda Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır. İzin belgesi ekte sunulmuştur.

Bu bilgiler ışığında öğrencilere şu sorular sorulmuştur:

- 1-TİHEK hakkında daha önceden bilginiz var mıydı?
- 2-TİHEK hakkında bu ders kapsamında bilginiz oldu mu?
- 3-TİHEK'i öğretmen olduğunuzda öğrencilerinize anlatmayı düşünür müsünüz?
- 4-TİHEK'e nasıl bir başvuru yaptınız? Formu doldurunuz.
- 5-Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna gelecekte başvurmayı düşünür müsünüz?

1. YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımına dayalı betimsel bir çalışmadır. İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi dersini seçen öğrencilerin TİHEK hakkındaki görüşlerini saptamak amacıyla tarama modelinde yürütülen betimsel ve nitel bir araştırma yapılmıştır. Tarama modelleri, “Geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır” (Karasar, 2014). Nitel araştırmalar ise, verilerin sayılar biçiminde olmadığı; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı; algıların ve olayların doğal ortamlarında gerçekçi ve bütüncül olarak ortaya konulmasına çalışılan araştırmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz, toplanan verilerin, daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenip yorumlanmasına dayanır. Veriler, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre organize edilebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Bu süreçte katılımcıların görüşlerine de doğrudan yer verilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu kapsamda araştırmada öğrencilere çevrimiçi anket uygulanmış ve veriler analiz edilmiştir.

Çalışma grubu 2020-2021 Eğitim ve Öğretim Yılı’nda Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi dersini seçen 83 gönüllü öğrenciden oluşmaktadır.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında 83 öğrencinin 45’i kadın (%54,22), 38’i erkek (%45,78) öğrencidir. Bu dersi seçen öğrencilerin 67’si (%80,72) Fakültenin 2. Sınıf, 16’sı (%19,28) 3. Sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Ortak ders olduğu için her sınıftan öğrenci bu dersi seçme hakkına sahiptir. Anabilim dallarına (programlara) göre dağılım şu şekilde oluşmuştur:

Tablo 1: Anabilim Dallarına Göre Dağılım

Bölüm	Frekans	Yüzde
Sınıf Öğretmenliği	21	25,30
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	16	19,28
Türkçe Öğretmenliği	15	18,07
İlköğretim Matematik Öğretmenliği	13	15,66
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	12	14,45
Fen Bilgisi Öğretmenliği	4	4,82
Resim İş Öğretmenliği	2	2,41
Toplam	83	100

Tablo 1'e göre katılımcılar anabilim dalları açısından; Sınıf Öğretmenliği 21 (%25,30), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık 16 (%19,28), Türkçe Öğretmenliği 15 (%18,07), İlköğretim Matematik Öğretmenliği 13 (%15,66), Sosyal Bilgiler Öğretmenliği 12 (%14,45) Fen Bilgisi Öğretmenliği 4 (%4,82) ve Resim İş Öğretmenliği 2 (%2,41) şeklinde dağılım göstermektedir.

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu ve TİHEK başvuru formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme; verilerin hızlı kodlanmasına ve analiz edilmesine imkân tanınması, katılımcıların verdikleri bilgiler arasında benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmaya yardımcı olması gibi özellikleri nedeniyle kullanılmıştır (Büyüköztürk vd., 2016). Araştırmada öğrencilere beş temel soru sorulmuş, kuruma başvuru formunu doldurmaları istenmiştir.

Konuyla ilgili olarak insan hakları ve demokrasi alanında çalışan üç öğretim elemanından görüşme formundaki soruların açık ve anlaşılır olup olmaması, araştırılan konuyu kapsayıp kapsamaması, araştırılan verileri sağlayıp sağlamaması açılarından kontrol etmeleri istenmiştir. Sonuçta uzmanlar tarafından soru maddelerinin geçerliliği saptanmış ve yeterli görülmüştür. Nisan 2021'de bu dersi seçen beş öğrenciye pilot uygulama yapılmış, alınan geri bildirimler doğrultusunda veri toplama aracına son şekli verilmiştir.

Salgın hastalık sürecinde çevrimiçi olarak görüşme tekniği ile verilere ulaşılan bu araştırmada verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi ve betimsel analiz tekniği kullanılmış, bulgular uygun görülen ve gerekli olan yerlerde nicelleştirilerek (sayı kullanılarak) sunulmuştur. Nitel bulgular analize açıklık getirmek, güvenilirliği arttırmak için nicel ifadeler kullanılarak betimlenmeye çalışılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Görüşmelerde katılımcıların dile getirdiği ifadelerden bazıları doğrudan alındı olarak kullanılmıştır. Katılımcıların gerçek ismi yerine Ö1 (Öğrenci 1) şeklinde kod numaraları kullanılmıştır. 83 öğrenciye kod numarası verilmiştir.

2. BULGULAR

Katılımcıların görüşme formundaki sorulara verdikleri cevaplara göre elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur. Öğrencilere TİHEK hakkında daha önceden bilgileri olup olmadığı sorulmuştur. Öğretimde yer alan ilkelere biri de hazır bulunuşluk ilkesidir. Öğretim, öğretmenin bildiği yerden değil, öğrencinin bulunduğu yerden başlamalıdır (Pala, 2008: 37). Öğrencilerin önceki öğrenmeleri değerlidir. Yeni bilgiler eski bilgiler ile bağdaştırılırsa öğrenme daha kalıcı olur.

Tablo 2: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Hakkında Daha Önceden Bilgileri

Cevap	Frekans	Yüzde
Evet	31	37,35
Hayır	28	33,73
Kısmen	24	28,92
Toplam	83	100

Katılımcıların 31'i (%37,35) bu soruya olumlu cevap verirken, 28' i (%33,73) Kurum hakkında bilgi sahibi değildir. 24 katılımcı ise (%28,92) kısmen bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir. Kısmen bilenler, evet ve hayır cevaplarına eşit olarak dağıtıldığında, katılımcıların yarısından biraz fazlası Kurum hakkında bilgiye sahipken, diğer yarısı Kurum'u tanımamaktadır. 2016 yılında kurulan Kurum'un eğitim programlarında daha fazla tanıtılmaya gereksinim duyulduğu yorumu yapılabilir.

Öğrencilere TİHEK hakkında bu ders kapsamında bilgileri de sorulmuştur. Öğrenciye, öğretim işinin başında o derste neler öğreneceği ve niçin öğrenileceğinin belirtilmesi gerekmektedir. Böylece öğrenci o dersin ya da konunun sonunda hangi kazanımları kazanacağını öğrenmiş olur. Hedeften haberdar etme, bireyi harekete geçirir ve beklentilerin oluşmasına yardımcı olur, konu üzerinde odaklanmasına yardımcı eder (Tok, 2007: 136).

Tablo 3: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Hakkında Bu Ders Kapsamında Bilgileri

Cevap	Frekans	Yüzde
Evet	81	97,60
Hayır	1	1,20
Fikrim Yok	1	1,20
Toplam	83	100

Tablo 3'e göre öğrencilerin 81'i (%97,60) ders kapsamında bilgi sahibi olduklarını ifade etmiştir. Bu konuda sadece bir öğrenci (%1,20) olumsuz cevap vermiş, bir öğrenci ise (%1,20) bu konuda bir fikrinin olmadığı seçeneği işaretlemiştir. İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi dersinin bir kazanımı olarak Kurum hakkında bilgi sahibi olma elde edildiği belirtilebilir. Uzaktan eğitim sürecinde ders az katılan öğrenci ya da seçmeli dersi kota uygulaması nedeniyle kendi istediği dersi seçemeyip, mecbur kaldığı için bu dersi seçen öğrencilere rast gelinmektedir. İki öğrenci için bu şekilde bir yorum yapmak mümkündür.

Öğrencilere öğretmen olduklarında TİHEK'i anlatıp anlatmayacakları sorulmuştur. Eğitim ve öğretimin sadece bilgi düzeyinde kalmaması, bilinç kazanımı, bunun uygulanması, başkalarına yansıtılması önemlidir (Ünver, 2005: 137 vd.).

Tablo 4: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunu Öğretmen Olduğunuzda Öğrencilerinize Anlatma

Cevap	Frekans	Yüzde
Evet	80	96,38
Hayır	-	-
Kısmen	3	3,62
Toplam	83	100

Tablo 4'e göre öğrencilerin 80'i (%96,38) öğretmen olduklarında Kurum'u öğrencilerine anlatacaklarını, tanıtacaklarını belirtmişlerdir. Bu önemli bir bulgudur ve öğrencilerin Kurum'a bakışının olumlu olduğunu göstermektedir. Bu soruya hayır cevabı veren öğrenci bulunmamaktadır, bu da olumlu bir bulgudur. Öğrencilerden 3'ü (%3,62) bu soruya kısmen cevabını vermiştir. Bunun nedeni anabilim dalları ile ilgili olabilir. Bu dersi alan öğrenciler fen, matematik, resim gibi her anabilim dalından olabilmektedir. Öğrencilerin öğretmen olduklarında Kurumu şimdilik kendi alanlarıyla bağdaştırmaması normal kabul edilebilir.

Araştırmanın bu aşamasında öğrencilerden TİHEK'e bir başvuru yapmaları ve sitede yer alan başvuru formu örneğini doldurmaları istenmiştir. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesinin kullandığı Google Meet programında çevrimiçi toplantı yapılmış, formun doldurma yöntemi hakkında açıklama sunulmuş, gelen sorulara cevap verilmiştir. Öğretim ilke ve yöntemlerinden olan örnek olay yöntemi uygulanmıştır. Örnek olay yöntemi; gerçek yaşamdan alınan ya da kurmaca problemler, öykülemelemlerle öğrenme sürecini zenginleştiren ve öğrenenlerin bilgiyi anlamlandırması, yapılandırması için kullanılan bir yöntemdir (Kösterelioğlu, 2018: 129; Kara, 2014: 105).

Öğrencilerde problem çözme, tartışma, empati, kritik düşünme ve yaratıcılığı geliştirir, gerçek ve aktif öğrenmeyi sağlar (Tan, 2006: 121; Kara, 2014: 105). Genellikle istenmeyen durumları yansıtan problemlerin nedenlerine yönelik çözüm yolları üretmek için tercih edilir (Savaş, 2014: 163). Soyut düşüncelerin somut durumlara uygulanması yöntemin amaçları arasında bulunmaktadır. Mevcut konuya yoğunlaşma, etkin çalışma, bilişsel ve duyuşsal alanları geliştirme avantajlarına sahiptir. Örnek olayın açık ve gerçekçi olmaması yöntemin dezavantajları arasındadır (Hesapçioğlu, 1998: 224).

Buna göre; öğrencilerin başlarından geçen ya da geçmesi muhtemel olan, çevrelerinde tanık olduğu ya da kendi kurguladıkları bir olayı düzenleyerek Kuruma başvuru yapmaları planlanmıştır. Öğrencilere fikir vermesi açısından Kurum web sayfasında yer alan örnekleri incelemeleri istenmiş ancak bunların birebir aynı bi-

çimde kullanılmaması talep edilmiştir. Bu formları doldurmak için öğrencilere on beş güne kadar ulaşan geniş bir zaman dilimi tanınmıştır. Öğrencilerin hepsi başvuru formlarını doldurmuştur. Öğrenciler kimi zaman araştırmacıya Google Meet programı yoluyla doğrudan ya da elektronik posta yoluyla dolaylı olarak soru sorulmuş, gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Öğrencilerin başvuru formları incelendiğinde şu bulgulara ulaşılmıştır: TİHEK'e insan hakları ihlalleri ve ayrımcılık yasağı ihlallerinde başvuru yapılabilir (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2021). Burada başvuruyu yapan öğrencilerdir ve muhatap aldıkları ise özel kurum ve kuruluşlar ile kamu kurum ve kuruluşlarıdır.

Tablo 5: Muhatap Taraf

Muhatap Taraf	Frekans	Yüzde
Özel Kurum ve Kuruluşlar	43	51,81
Kamu Kurum ve Kuruluşlar	40	48,19
Toplam	83	83

Tablo 5'e göre; 43 öğrenci (%51,81) özel kurum ve kuruluşlar, 40 öğrenci (%48,19) kamu kurum ve kuruluşları muhatap taraf olarak seçmiştir. Hakkında başvuruda bulunan muhatap özel kurum ve kuruluşlar arasında ağırlıklı olarak kargo şirketleri, internet şirketleri, alış-veriş siteleri bulunmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşları arasında bakanlıklar, kaymakamlıklar, üniversiteler, belediyeler yer almaktadır. Salgın hastalık (pandemi) sürecinde katılımcıların en fazla ihtiyaçlarını karşılamak için hizmet aldıkları muhatapları taraf seçmeleri doğal kabul edilebilir. Başvuru formları toplandıktan sonra örnek olay yönteminin uygulama aşamasına geçilmiştir. Yöntemin uygulanmasında sınıf ortamına gerçek, yaşanmış ya da yaşanması muhtemel bir olay getirilir. Sorun odaklı konu ve olay öğrencilerle birlikte masaya yatırılarak incelenir. Öğrenci merkezli olan yöntemde örnek olay tartışılır, sorulara cevap aranır. Örnek olayın çözümü/ analizi ile ilgili elde edilen sonuçlar özetlenerek ortak bir çıktıya ulaşılır (Cengizhan, 2015: 267). Örnek olay yöntemi, en etkili öğretim yöntemleri arasında yer almaktadır (Borich, 2017). Salgın hastalık (pandemi) sürecinde öğrencilerle çevrimiçi görüşmeler gerçekleştirilmiş, başvuru örneklerinden isim verilmeden bir kısmı örnek olay yönteminin analizi aşamaları uygulanmış, öğrenci sorularına cevaplar verilmiştir. Öğrenmelerin daha kalıcı ve izli olması sağlanmaya çalışılmıştır.

Öğrencilerin başvuru dilekçelerinde hangi haklarının ihlal edildiği incelenmiştir. Buna göre tüketici hakları, eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı ve çevre hakkı ihlalleri söz konusu olmuştur. Tüketici hakları; bireylerin satın aldıkları herhangi bir malın

ya da hizmetin ayıplı olması ile ilgilidir. Bireyler böyle bir durumu fark ettiklerinde öncelikle o malın satıcısı veya hizmetin sağlayıcısı ile görüşerek çözüm aramalı, sorun çözülmeği takdirde yetkililere başvurma hakları bulunmaktadır (Tüketici Hakları-b, 2021).

6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun çerçevesinde tüketicilerin aldatıcı, yanıltıcı reklamlar ve haksız ticari uygulamalar ile ilgili şikayetlerini Reklam Kurulu Başkanlığı'na iletebilmeleri de mümkündür (Reklam ve Haksız Uygulama Şikâyeti, 2021). Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağına göre; herkes, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada eşittir. TİHEK Kanunu kapsamında cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hâl, sağlık durumu, engellilik ve yaş temellerine dayalı ayrımcılık yasaktır (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2021). Çevre hakkı anayasada sosyal haklar arasında yer almıştır (1982 Anayasası).

Tablo 6: Dilekçe Konusu Hak İhlalleri

Hak İhlalleri	Frekans	Yüzde
Tüketici hakları	43	51,81
Ayrımcılık	38	45,78
Çevre hakkı	2	2,41
Toplam	83	100

Tablo 6'ya göre; 43 öğrenci (%51,81) tüketici hakları, 38 öğrenci (%45,78) ayrımcılık, 2 öğrenci (%2,41) çevre hakkı ihlali konusunda başvuru yapmayı tercih etmiştir. Tüketici; bir mal veya hizmeti özel amaçlarla satın alarak kullanan veya tüketen gerçek veya tüzel kişidir. Ülkemizin de taraf olduğu 1985 tarihli Birleşmiş Milletler Evrensel Tüketici Hakları Bildirgesine göre temel ve evrensel tüketici hakları mevcuttur. Temel ihtiyaçların karşılanması, bilgi edinme hakkı ve zararın giderilmesi hakkı bunlar arasındadır (Tüketici Hakları-a, 2021). Örneklerde daha çok hizmet kusuru, kusurlu mal alımı ön plana çıkmaktadır.

Öğrencilerin tüketici hakları ihlalleri konusunda örnek cümleleri doğrudan şu şekildedir:

‘İnternet üzerinden aldığım İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi kitabının korsan kitap çıkması ve bu konuda başvurduğum halde konunun önemsenmemesi’ (Ö17).

‘Ehliyet almak için gittiğimde gözümle ilgili rapor almam gerektiğini söyleyip olumlu rapor yani ehliyet alabilir raporu almama rağmen kursun verilmemesi’ (Ö19).

‘15.09.2020 tarihinde sabit internet başvurusunda bulundum ve 23.09.2020 tarihin de ilgili teknikerler tarafından evimize internet takıldı, bize gün içerisinde internetin aktif olacağı söyledi. Fakat internet aktifleşmedi 2 gün bekledik ve 25.09.2020 tarihinde arıza kaydı oluşturduk ve sorunumuz 20.10.2020 tarihinde giderildi. O süre zarfında internet erişimimiz olmamasına rağmen internet erişimini kullanmadığımız günlerinde faturasını ödemek zorunda kaldık’ (Ö41).

‘...futbol kulübü türübünü’nün üstünün açık olması’ (Ö56).

Öğrencilerin tercih ettiği ikinci hak ihlali ayrımcılıktır. Ayrımcılık yasağı hem Avrupa Sözleşmesi’nin hem de Türk Anayasası’nın tanıdığı temel bir güvencedir. Avrupa Sözleşmesi’nin 14. maddesine göre; bu sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma özellikle cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyaset ve diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal azınlığa mensubiyet, servet, doğum ya da herhangi başka bir statü gibi hiçbir nedenle ayırım yapılmaksızın sağlanır (T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, 2006: 84). T.C. Anayasasının 10. maddesi kanun önünde eşitliği düzenler. Buna göre herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir (1982 Anayasası 10. Madde). Örneklerde eğitim ve sağlık hakları vurgusu üzerinde durulmuştur. Bu önemli hak ihlali aşağıdaki tabloda daha ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Çevre hakkı, özünde çevrenin korunmasıyla ilgilidir. İnsanların yaşadığı fiziki ortamın insan sağlığı için tehlikeli hale gelmesini önlemek amacıyla yöneliktir (T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, 2006: 100). 1982 Anayasasının 56. maddesine göre herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir (1982 Anayasası 56. Madde). Örneklerde öğrencilerin yeşil bir çevre talepleri bulunmaktadır.

‘...Mahallesinde ikamet ediyorum. Çevremde bir yıl öncesinde dört tane park vardı. Ama belediye pandemi sürecinde bunlardan iki tanesini yeni inşa edilen istasyonuna dahil etti. Birini de ihale açarak sattı. Belediyeden en kısa sürede yeni park alanları yapmalarını talep ediyorum’ (Ö4).

‘...’ün ağaçlandırılmasını talep ediyorum’ (Ö78).

Bu aşamada ayrımcılıkla ilgili hak ihlallerine daha derinlemesine inceleme gerekmektedir. Aşağıda ayrımcılık konuları detaylandırılmıştır.

Tablo 7: Ayrımcılık Konuları

Ayrımcılık konusu	Frekans	Yüzde
Eğitim hakkı	25	65,78
Sağlık hakkı	9	23,68
Çalışma hakkı	2	5,26
Kamu hizmetine girme hakkı	1	2,64
Kanun önünde eşitlik	1	2,64
Toplam	38	100

Tablo 7'ye göre 38 ayrımcılığın 25'i (%65,78) eğitim hakkı, 9'u (%23,68) sağlık hakkı, 2'si (%5,26) çalışma hakkı, 1'i (%2,64) kamu hizmetine girme hakkı ve 1'i (%2,64) kanun önünde eşitlik ile ilgilidir.

İnsan sosyal bir varlıktır, bir ailede dünyaya gelir, ilk eğitimini ailede alır. Ailede başlayan eğitim okulda devam eder (Yeşil, 2019: 63). 1982 Anayasası'nın 42. maddesine göre kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır (1982 Anayasası 42. Madde). Öğrencilerin doğrudan alıntılanan cümle örneklerinde daha çok imkân ve fırsat eşitliği vurgusu yapılmaktadır.

'Eğitim görmekte olduğum fakültede yapmış olduğum çap programında başvuru şartlarını ve kayıt şartları için gerekli evrakları eksiksiz bir şekilde yaparak çap programına başvuru hakkı kazandığımı ve buna bağlı olarak programa kaydımın yapıldığı tarafıma bildirildi. Ve bunun neticesinde öğrenci işlerini iki defa arayarak sistemde kaydımın gözükmediğini ve bunun benim açımdan bir sorun teşkil edip edilmediğini sordum ve cevap olarak bunun bir sorun belirtmeyeceğini ve sistemden kaynaklı bir sorun olup düzeleceğini belirttiler. İlerleyen haftalarda derslere girdim ve sınav haftası geldiğinde açıklanan öğrenci listesinde çap programı için ismimin yazılmadığını görünce bu durumu derhal öğrenci işlerine bildirdim hatanın düzeltileceği ve sınava girebileceğim söylendi. Fakat sınav haftası beni yazılı sınavlara almadılar' (Ö2).

'İ.P. İlkokulu orta düzeyde zihinsel yetersizlik özel eğitim sınıf öğrencisi engelli kardeşim P.H. için okul servis hizmetlerinin sağlanmamasından dolayı ayrımcılık yapıldığı görüşümdedir' (Ö25).

‘3. Sınıf hayat bilgisi ders kitabında toplumsal cinsiyet eşitliğine aykırı, cinsiyetçi ve kalıplaşmış dayatmalar içeren metnin ve görseller bulunmasıdır. Çocuklara eşitlikçi, çağdaş ve demokratik eğitimden uzaklaştırılmasıdır’ (Ö27).

‘Uzaktan eğitim döneminde girmiş olduğum İngilizce vize sınavını zamanında teslim etmeme rağmen sınav belgeme “geç teslim edildi” olarak yazmaktadır’ (Ö32).

‘2020/2021 eğitim öğretim yılı vize sınavlarında ... dersinin sınavına elektrik kesintisi nedeni ile elimde olmayan sebeplerden ötürü giremedim. Mazeret sınavı başvurumu yaptım ama kabul edilmedi’ (Ö50).

‘Üniversite gereği YKS başvurusunda bulunurken ikametgâh adresi olarak Rize/Çayeli ilçesini belirtmişim. Fakat salgın koşulları nedeniyle okular kapatılarak ben de dâhil olmak üzere tüm öğrenciler kendi memleketlerine dönmek zorunda kalmışlardır. Bundan dolayı YKS sınavına şu anda farklı bir ilde bulunmamdan dolayı sınava katılım sağlayamayacağım’ (Ö34).

‘Uzaktan eğitim sürecinde fırsat eşitsizliği’ (Ö58).

‘Pandemi sürecinde verilen uzaktan eğitimde öğrencilerin aynı koşullar altında bulunmamasına rağmen aynı şartlar da değerlendirilmesi’ (Ö63).

‘Ders muafiyeti konusunda yaşadığım mağduriyet’ (Ö68).

‘Görev yaptığım ilkokulda farklı siyasi görüşe sahip olduğumdan okul müdürü tarafından ayrımcılığa ve psikolojik şiddete maruz kalıyorum’ (Ö71).

‘Uzaktan online eğitimin öğrenciler açısından devam durumunun zorunlu tutulması eşitlik ve adalet ilkelerine ters düşmekle beraber her öğrencinin içinde bulunduğu şart ve koşulların farklılığı göz ardı edilmektedir. (Her öğrencinin kendine has bir; odası, bilgisayarı ve yeteri kadar interneti olmayabilir.)’ (Ö79).

İkinci ayrımcılık örneği sağlık hakkı ile ilgilidir. En temel haklardan biri olan sağlık hakkı Anayasada sosyal haklar arasında yer alır. Dünyayı ve Türkiye’yi etkisi altına alan salgın hastalık sonrasında yaşama hakkı ile birlikte sağlık hakkının önemi bir kez daha anlaşılmıştır. 1982 Anayasasının 56. maddesine göre herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir (1982 Anayasası 56. Madde).

‘...Hastanesinde yapılan usulsüzlük. ...Hastanesine randevu alarak gittiğimde doktorun akrabası diye söylenen kişinin randevu almadan ve sıra almadan ben ve benim gibi bütün bekleyenlerin önüne geçerek muayene edildi. Ben ve benimle beraber birçok kişinin, insan hakları bildirgesinde yer alan sağlık hakkını engellemesi ve bu hakka erişim imkânımı elimden almasına karşılık bu başvuruyu yapmaktayım’ (Ö36).

‘Toplu taşıma araçlarına gelen HES kodu uygulaması sonucu HES kodu tanımlanmamış akıllı kartı olmayan vatandaşlar toplu taşıma aracına alınmaması gerekmektedir. Şoförün akrabası olduğu için HES kodu olmadığı halde araca alınırken, başka bir vatandaşın HES kodu tanımlı olmadığı için araca alınmamaktadır. Bazen de HES kodu tanımlı olmadığı halde vatandaştan ücret alarak yolcuyu ulaşım aracına almaktadır’ (Ö82).

Üçüncü ayrımcılık ihlali çalışma hakkı ile ilgilidir. İnsan üreten ve tüketen bir varlıktır. Üretebilmesi için iş bulması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi anlamına gelmektedir. 1982 Anayasası’nın 49. maddesine göre çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır (1982 Anayasası 49. Madde).

‘Mobbing uygulanarak “her gün hata yapsam veya yapmasam sözsöz şiddete ya da parasal cezalara çarptırılarak” altı yıl çalıştığım işyerinden tazminat almadan iş yerimden istifaya zorlanarak çıkartıldım’ (Ö64).

Dördüncü ayrımcılık örneği kamu hizmetine girme ile ilgilidir. Siyasal organlar tarafından kamuya yararlı görülerek kamu hizmeti olarak nitelendirilen, kamusal bir ihtiyacı tatmin için idare tarafından ya da idarenin yakın denetimi ve gözetimi altında özel kişilerce yürütülen faaliyetlere kamu hizmeti denir (Çapar, Demir, Yıldırım, 2016, 4). 1982 Anayasası’nın 70. maddesine göre kamu hizmetine girme düzenlenmiştir. Buna göre hizmete girmede her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez (1982 Anayasası 70. Madde).

‘Mülakat ile alınan alımları yanlış buluyorum. Herkesin eşit şartlarda girdiği KPSS sınav sonucunun yetersiz kalıp geleceğinin son kararını neden mülakatı yapan kişilerin iki dudağının arasında kaldığını sorgulamak isterim’ (Ö83).

Beşinci ayrımcılık örneği kanun önünde eşitlik ile ilgilidir. Yukarıda belirtildiği gibi T.C. Anayasası'nın 10. maddesi kanun önünde eşitliği düzenler. Buna göre herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir (1982 Anayasası 10. Madde).

'İkincil vatandaş muamelesine uğradım. Şikâyet ettiğim vatandaşın ...memleketimden dolayı hakaret içeren ifadeler kullanması ile demokratik değerler hiçe sayılmıştır (Ö1).

Tablo 8: Hak İhlalleri Sonucu Talepler

Hak İhlalleri	Frekans	Uygulamaya Son Verme	Tazminat	Suç duyurusu
Tüketici hakları	43	40	3	1
Ayrımcılık	38	38	1	1
Çevre hakkı	2	2	-	-
Toplam	83	80	4	2

Tablo 8'e göre 43 tüketici hakları ihlalinin 40'unda uygulamaya son verme ile 3 tazminat talep edilmekte ve 1 suç duyurusunda bulunmaktadır. 38 ayrımcılığın tamamında ayrımcılığa son verilmesi 1 tazminat talep edilmekte ve 1 suç duyurusu yapılmaktadır. Çevre hakkı ihlallerinde 2 öğrencinin ikisi de uygulamaya son verilmesini istemektedir. Öğrencilerin hak ihlalleri sonucunda başvuru sahiplerinin büyük çoğunluğu uygulamaya son verilmesini talep etmektedir. Uygulamaya son verme, ihlalin durdurulması, hizmet kusurunun ortadan kaldırılması, hakkın yerine getirilmesi ile ilgilidir. Aşağıda hak ihlalleri sonucu taleplere örnek olarak öğrencilerin doğrudan cümleleri alıntılanmıştır:

'Yapılan bu hatanın neticesinde sınavlardan geri kaldım ve benim hakkım olan eğitim hakkımın çiğnendiğini belirtmek isterim. Bu konuda gerekli işlemleri yapmanızı ve gereğini bilgilerinize arz ederim' (Ö2).

'İlgili siteden korsan kitap satışını durdurmasını ve ücretini ödediğim kitabın orijinal halinin tarafıma teslim etmesini talep ediyorum' (Ö17).

'Bu gibi kursların daha çok bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Benim ehliyet alabilmemle ilgili kâğıdı okuyamayan yetkili yüzünden ehliyet almamak olmalı, yani bu yüzden böyle kurslar açılacağına gerekli eğitimlerin verilmesi gerekir' (Ö19).

'Okulda engelli öğrencilerin faydalanabileceği servis hizmetlerinin yeterli düzeyde olması ve öğrenci ayırımı yapılmadan bütün öğrencilerin servis hizmetlerinden yararlanmasını talep ediyorum' (Ö25).

‘Kamuoyunu geçiştirici söylemler yerine kitapların içeriğinin değişmesi için ilgili bakanlıkların il veya bölge müdürlüklerini durumu haberdar etmesi gerekmektedir. CEDAW gibi uluslararası sözleşmelerin gereği toplumsal cinsiyet eşitliği temel alan bir müfredat olması ile yükümlüdür. Bu bağlayıcılığı olan sözleşmeye göz önünde bulundurarak cinsiyetçi ders kitapları toplatılmalı, içeriği düzeltilmelidir’ (Ö27).

‘Mümkünse İngilizce vize sınavımın kabul edilmesini ve puanımın geçerli olmasını arz ederim’ (Ö32).

‘Salgın koşulları sonucunda belirtmiş olduğum sınav yerini Rize/Çayeli adres değişikliği yapılarak... / Merkez olarak değiştirilmesini arz ederim’ (Ö34).

‘Doktorların mesleki yeminlerine aykırı olan liyakatsiz davranışlarını engellemek adına çalışmalar yapılmalıdır. Denetleme kurulu, düzenli şekilde doktorları ve hastaneleri denetleyerek yaşadığım durum gibi insanların haklarına kast edilmesi engel olacak yaptırım ve denetlemeler yapılmasını talep etmekteyim’ (Ö36).

‘İnternet erişimi olmayan ve kullanılmayan günlerin faturadan düşürülmesi ve para iadesi yapılmasını talep ediyorum’ (Ö41).

‘Bir aksaklıktan dolayı ve elimde olmayan sebeplerden dolayı giremediğim ... dersinin mazeret sınavına girmeyi talep ediyorum’ (Ö50).

‘Sayın ...yöneticilerine: Biz seyirciler olarak takımımızın müsabakalarını izlemek istiyoruz, ama bizim tribünümüzün üstü açık olduğu için kış aylarında ve yağmur yağdığında maçları gidip izleyemiyoruz. İlçemizin spor kulübüne destek vermek için tribünlerin üstünün kapatılmasını istiyoruz’ (Ö56).

‘Doğuda bazı köy okullarında okuyan öğrencilerin uzaktan eğitim dönemine girilmesiyle birlikte internet, tablet veya bilgisayar gibi uzaktan eğitimde kullanılan araç ve gereçlere sahip olmadıklarından eğitim haklarından yararlanamamaktadırlar. Bu nedenle bu kişilerin tespit edilip ihtiyaçlarının karşılanmasını arz ederim’ (Ö58).

‘Uzaktan eğitim sürecinde birçok öğrencinin evinde bilgisayar, mobil cihaz, internet ve bazı zamanlarda elektrik bulunmamaktadır. Buna rağmen değerlendirilme ölçütleri aynıdır. Bu sorunun bir an önce ele alınmasını talep ediyorum’ (Ö63).

‘Yatay geçiş yapmadan önce ...Üniversitesi Eğitim Fakültesinde tamamladığım derslerin geçerli sayılmasını talep ediyorum’ (Ö68).

‘Tüm bu süreçte bu koşul ve şartlarda uzaktan eğitiminin zorunlu olmamasını (devam durumunun olmaması) bununla beraber öğrencilerin zor durumda bırakılmamasını talep ediyorum’ (Ö79).

Bununla birlikte zarara uğrayanlar tazminat talebinde bulunmaktadır. Tazminat davası, bir idari işlem ya da eylem nedeniyle parayla ölçülebilen bir zarara uğrayan kişinin, yönetimin bu zararı karşılayacak miktarda kendisine para ödenmesi istemiyle açtığı davadır (Gözler, 2015: 118).

‘Şahsıma yapılan adaletsizliğin hukuk tarafından verilmesi ve maddi hakkım olan tazminatımı almak isterim’ (Ö64).

Kanun önünde eşitlik talepleri şu şekildedir:

‘Diğer öğretmen adaylarına sunulan imkânlardan, fırsatlardan bende yararlanmak istiyorum. Onlara nasıl davranılıyorsa, bana da öyle davranılmasını talep ediyorum’ (Ö71).

‘Ülke genelinde alınan kararların eşit ve adaletli bir şekilde uygulanmasını, yakın akraba veya arkadaş olması dahilinde herhangi bir tolerans gösterilmemesini talep ediyorum’ (Ö82).

‘Mülakat ile alınan alımlara son verilsin’ (Ö83).

Ayrıca mağdurlardan suç duyurusunda bulunanlar da bulunmaktadır.

‘Demokratik değerler hiçe sayılmış vatandaşın gereken cezaya çarptırılmasını arz ediyorum’ (Ö1).

Çevre hakkı ihlali sonucunda talep şu şekildedir: ‘...halkı gezecek yeşil alan bulamamaktadır. Belediyemiz daha güzel bir... için mümkünse ağaçlandırma çalışmalarına başlasın... nefes alsın ve yeşile doysun. Halkımız daha fazla kişi başına düşen yeşil alan talep ediyor’ (Ö78).

Öğrencilere yapılan bu uygulama ve araştırma sonucunda Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna başvurmayı düşünür müsünüz? sorusu sorulmuştur. Burada öğrencilerin Kuruma olan ihtiyaç konusunda görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin soruya verdiği cevaplar şu şekildedir:

Tablo 9: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna Gelecekte Başvurmayı Düşünme Durumu

Cevap	Frekans	Yüzde
Evet	59	71,08
Hayır	4	4,82
Fikrim Yok	20	24,10
Toplam	83	100

Tablo 9'a göre 59 öğrenci (%71,08) evet, 20 öğrenci (%24,10) fikrim yok, 4 öğrenci de (%4,82) hayır cevabını vermişlerdir. Buna göre öğrencilerin üçte ikisine yakını Kurum'u hak ihlali sonucu başvuru yapabilecekleri bir yer olarak gördükleri belirtilebilir. Öğrencilerin yaklaşık dörtte birinin fikrinin olmaması, çok azının Kurum'a başvurmayı düşünmemesi hak arama özgürlüğünü ne kadar benimsedikleri ve uygulayabildikleri ile ilgilidir. Bu konuda öğrencilerin günlük hayatta doğrudan karşılaştıkları ya da karşılaşılabilecekleri durumların hangisi için mücadele edecekleri konusunda karar vermeleri önemlidir. Öğrencilerin bu konuda desteğe ihtiyaçları bulunduğu belirtilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi dersini seçen öğrencilerin Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu hakkındaki görüşlerinin incelendiği bu çalışmada ulaşılan birinci sonuç; öğrencilerin üçte birinden biraz fazlasının Kurum'dan haberdar olduğudur. Diğer cevaplarda üçte birinden biraz azı kısmen Kurumu tanımakta, yaklaşık üçte biri ise Kurum hakkında bir bilgiye sahip bulunmamaktadır. Bu konuda Kurum ile üniversiteler arasında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, insan hakları eğitim ve öğretimi konusunda iş birliği yapılması önerilebilir.

Çalışmanın ikinci sonucu katılımcıların neredeyse tamamına yakını TİHEK'i hakkında bu ders kapsamında bilgi sahibi olmuştur. Dersin bilgi düzeyindeki bu kazanımı öğrencilere kazandırılmıştır. İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi ders kitaplarında TİHEK'in daha çok yer alması önerilebilir.

Çalışmanın diğer bir sorusunda verilen cevaplarda öğrencilerin hemen hemen tamamı öğretmen olduğunda öğrencilerine TİHEK'i anlatmaya olumlu görüş bildirmiştir. Bu sonuca göre öğrencilere Kurum'un insan hakları ve eşitlik konusunda önemli bir görev üstlendiği konusunda bilinç kazandırıldığı belirtilebilir. Yapılan bir çalışmada, TİHEK'in insan hakları ihlallerinin önlenmesinde önemli bir rol oynayabileceği sonucuna ulaşılmıştır (Albayrak, 2020, 129; Altuntaş, 2019: iii). Buna göre TİHEK, ilkökul, ortaokul, lise ders kitaplarında yer almalı, var olan bilgiler sürekli güncellenmelidir.

Öğrencilerin tamamı TİHEK'e başvuru formunu doldurarak örnek olay yönteminin ilk basamaklarını uygulamıştır. Bilişsel öğrenme alanının bilgi ve kavrama düzeyini geçerek uygulama düzeyini gerçekleştirebilmişlerdir. Anayasanın 74. maddesinde yer alan dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma haklarını

kullanmayı öğrenmişlerdir. Başvuru formları incelendiğinde öğrencilere örnek olay yönteminin tamamı çevrimiçi ve yüz yüze uygulanmalıdır ve bu konuda farklı derslerde de uygulama yaptırılması doğru olacaktır.

Öğrenciler TİHEK'e başvuruda muhatap taraf olarak yarısından biraz fazlası özel kurum ve kuruluşları, yarısından biraz azı da kamu kurum ve kuruluşlarını göstermiştir. Başvuru formlarında en çok ihlal edilen hak tüketici haklarıdır. Öğrencilerin yarısından fazlasının başvuruda bulunduğu tüketici hakları, salgın hastalık sürecinde en çok mağdur oldukları konu olmuştur. Özellikle e-alışveriş, kargo hizmetleri, internet hizmetleri en çok yakındıkları konular arasındadır. İkinci sırada ise ayrımcılık yapılması, haklarının bilincinde olduklarını göstermektedir. Üçüncü sırada ise çevre hakkı ihlalleri konusunda duyarlık gösteren öğrenciler bulunmaktadır. Öğrencilere örgün eğitimin her kademesinde hak çeşitleri öğretimi zenginleştirilmelidir.

Ayrımcılık konusunda öğrencilerin en fazla üzerinde durdukları konu, eğitim hakkıdır. Yaklaşık üçte iki oranında öğrenci özellikle imkân ve fırsat eşitliği, eğitim eşitsizliği, eğitimin genelliği ilkelerinde yaşanan aksaklıklar üzerinde durmuşlardır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan eğitim hakkı koşulları ve engellilere yönelik pozitif ayrımcılıkta Türkiye önemli mesafeler almıştır, Özel eğitim ve kapsayıcı eğitim çalışmalarına devam edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır (Demirtaş, 2019: 39-40). İkinci olarak sağlık hakkını kullanmada meydana gelen sorunları vurgulamışlardır. Salgın hastalık sürecince eğitim ve sağlık konuları ülke gündeminde ilk sırada yer alan konular arasındadır. Öğrencilerin bu konularda bilinçli ve duyarlı olmaları, eğitimin güncellik ilkesine uygundur. Çalışma hakkı, kamu hizmetine girme ve kanun önünde eşitlik ilgi alanları içindedir. Özellikle çalışma hakkı, kanun önünde eşitlik konularında Türkiye'de mülteci gruplarına yönelik sorunlar yaşanmaktadır (Kaya, 2020: 231).

Hak ihlalleri sonucunda öğrencilerin tamamına yakını uygulamaya son verilmesini istemektedir. Haksız işlemin sona ermesini, haklarının iadesini istemeleri hak bilinci kazandıkları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca gerektiğinde uğradıkları zararın tazmin edilmesini, suç işleme söz konusu olanların cezalandırılmasını talep etmişlerdir.

Başvuru formu uygulamasından sonra öğrencilere TİHEK'e başvurmayı düşünüp düşünmedikleri sorulmuş, yaklaşık üçte ikisi bu soruya olumlu cevap vermiştir. Yaklaşık dörtte biri ise fikirlerinin olmadığını belirtmiştir. Çok azı ise Kuruma başvurmayı düşünmediğini beyan etmiştir. Buna göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun TİHEK hakkında bilinç kazandığı belirtilebilir. Yapılan bir araştırmada eğitim

fakültesi öğrencilerinin hak bilgi düzeyleri iyi olarak bulunmuştur (Topsakal, 2012: 751). Fikirleri olmadığını beyan eden öğrencilerin bu cevaplarının yetiştikleri kültür ve insan hakları anlayışları ile ilgili olduğu belirtilebilir (Güneş, 2018: 165). Özellikle bu kesim için yeni yapılacak eğitimlerle bilinç kazandırılması mümkün olabilecektir. Bu konuda TİHEK'in geniş ve kapsamlı çalışmaları bulunmaktadır (Duman, 2017: 68 vd.; Altuntaş, 2019: iii). Bu çerçevede Kurul üyesi Av. Harun Mertoğlu salgın hastalık öncesinde Eğitim Fakültesi'nde konferans vermiş, 2020 yılında planlanan yeni bir konferans ise salgın hastalık nedeniyle ertelenmek zorunda kalmıştı. Öğrencilere, öğretmenlere ve öğretim elemanlarına yönelik bu gibi etkinliklerin devam etmesi bilinç ve duyarlılık kazanmada TİHEK'in üyelerinin çevrimiçi ve yüz yüze konferansları, seminerleri etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, E. (2020). *Çocuk Hukuku*, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Albayrak, H. (2020). Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumun Türk Kamu Yönetiminin Denetimindeki Yeri. *Sayıştay Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 119, 129-153.
- Altuntaş, Ş. (2019). Türkiye’de İnsan Haklarının Gelişimi ve Kurumsal Yapılanması: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Karaman.
- Arslan, Ç. & Kayanççek, E. (2010). *T.C. Anayasası*, İstanbul: Hürriyet Yayıncılık.
- Borich, G. D. (2017). *Etkili Öğretim Yöntemleri*, Çeviri Editörü: Bahaddin Acet içinde, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş.; Kılıç Çakmak, E.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Cengizhan, S. (2015). Öğretim Yöntemleri. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Tuğba Yanpar Yelken içinde, (s. 253-286), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çakmak, Z. Ve Akgün, İ.H. (2016). Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Haklarının Gerekliliği. *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Editör: Refik Turan-Kadir Ulusoy içinde, (s. 227-242), Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Çapar, S.; Demir, R. ve Yıldırım, Ş. (2016). Kamu Hizmet Sunumunda İdarecilerin İşlevi. *Araştırma ve Etütler Merkezi*, 13.05.2021 tarihinde T.C. İçişleri Bakanlığı: <https://www.icisleri.gov.tr/arem/kamu-hizmet-sunumunda-idarecilerin-islevi#> adresinden alındı.
- Demirtaş, Z. (2019). Uluslararası Antlaşmalar Çerçevesinde Engellilerin Eğitim Hakkı, *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu*, Sayı: 2, 39-59.
- Duman, E. (2017). *Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Raporu*, Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- Ünver, G. (2005). Yansıtıcı Düşünme. *Eğitimde Yeni Yönelimler*, Editör: Özcan Demirel içinde, (s.137-148), Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Gözler, K. (2015). *Hukukun Temel Kavramları*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Güneş, Ü. (2018). Türkiye’de İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, 165-186.
- Hesapçoğlu, M. (1998). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kara, Ö.T. (2014). Türk Dili ve Edebiyatı Dersinde Kullanılan Öğretim Yöntem ve Teknikleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi*, Editörler: Mehmet Dursun Erdem-Ahmet Akkaya içinde, (s. 75-111), Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Karaman Kepenekci, Y. (2000). *İnsan Hakları Eğitimi*, Ankara: Anı Yayıncılık.

- Karaman Kepenekci, Y. (2014). *İnsan Hakları ve Vatandaşlık*, Ankara: Siyasal Yayıncılık.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Yayıncılık.
- Kaya, M. (2020). Türkiye'deki Suriyeli Mültecilere Yönelik Şiddet, *TİHEK*, 4 ve 5, 231-243.
- Kösterelioğlu, İ. (2018). Öğretim Yöntemleri. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Ali Arslan-Cevat Eker içinde, (s. 119-146), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Merey, Z. (2020). *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Misyon- Vizyon, 15 Nisan 2021 tarihinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu: <https://www.tihkek.gov.tr/misyon-vizyon> adresinden alındı.
- Pala, A. (2008). Öğrenme ve Öğretim İlkeleri. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Şeref Tan içinde, (s. 34-69), Ankara: PegemA Yayınları.
- Reklam ve Haksız Uygulama Şikâyeti, 13 Mayıs 2021 tarihinde Ticaret Bakanlığı <https://www.turkiye.gov.tr/gtb-reklam-ve-haksiz-ticari-uygulama-sikayeti> adresinden alındı.
- Savaş, B. (2014). Öğretim Yöntemleri. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Mehmet Arslan içinde, (s. 153-171), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tan, Ş. (2006). *Öğretimi Planlama ve Değerlendirme*, Ankara: PegemA Yayınları.
- Tok, Ş. (2007). Öğretme-Öğrenme Strateji ve Modelleri. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Ahmet Doğanay içinde, (s. 130-159), Ankara: PegemA Yayınları.
- Topsakal, C. (2012). Eğitim Fakültesi Öğretmen Adaylarının Öğrenci Haklarına İlişkin Bilgi Düzeyleri, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Cilt:12, Sayı: 2, 751-771.
- Turan, R. (2019). *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Tüketici Hakları-b, 13 Mayıs 2021 tarihinde T.C. Elmadağ Kaymakamlığı Belediyesi: <http://elmadağ.gov.tr/tketici-haklari> adresinden alındı.
- Tüketici Hakları-a, 15 Nisan 2021 tarihinde Niksar Belediyesi: <http://www.niksar.gov.tr/tuketici-haklari> adresinden alındı.
- T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (2006). *İnsan Hakları*, Ankara: Matus Yayıncılık.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, 13.05.2021 tarihinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6701.pdf> adresinden alındı.
- Yeni Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları, 15 Nisan 2021 tarihinde YÖK: <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari> adresinden alındı.
- Yeşil, R. (2019). Eğitim ve Toplum. *Eğitim Sosyolojisi*, Editör: Erdoğan Köse-Salih Zeki Genç içinde, (51-74) Ankara: PegemA Yayınları.
- Yeşil, R. (2002). *Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.